

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
THE TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS**

**ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№ 1 (21)
(мачаллаи илмӣ-амалӣ)**

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№ 1 (21)
(научно-практический журнал)**

**THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№ 1 (21)
(science-practicale journal)**

Душанбе, 2020

Сармуҳаррир

Хайрзода Ш.К. – сармуҳаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармуҳаррир:

Сафаров Б.Г. – муовини сармуҳаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. – муовини сармуҳаррир, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Саидмуродов Л.Ҳ. – узви вобастаи АИ ҚТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, директори Институти иқтисодиёт ва демографияи АИ ҚТ

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишкадаи муҳандисию иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ўзбекистон

Қудратов Р.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Раҳимзода Ш.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бозоров Ш.Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менечменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарифов З.Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи баҳисобирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирзоаҳмедов Ф. – доктори илмҳои техникӣ, профессори кафедраи моделсозии математикӣ ва иттилоотии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Кошонова М.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бегматов А.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Насриддинов Ф.Б. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маъдиев С. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Чумабоев Х. – номзади илмҳои иқтисодӣ, директори ПИТ «Молия»-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Давлатов Х.М. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Туйғунов Н.Ҳ. – номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони хориҷии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Буриева М.Ч. - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ карзии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдов Ф.С. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Садриддинов М.И. - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи аудити Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, директори Парки технологияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №082/МҶ– 97 аз 15.10.2018 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2020

Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмӣи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмӣи рисолаҳои барои дарёфти дараҷаи илмӣи доктор ва номзадони илм чоп мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намояи иқтибосоварии илмӣи Россия (НИИР) (РИНЦ) шудааст.

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№ 1 (21)
(научно-практический журнал)**

Душанбе, 2020

Главный редактор

Хайрзода Ш.К. – гл. редактор, кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Сафаров Б.Г. – зам. гл. редактора, кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. – зам. гл. редактора, доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Саидмуродов Л.Х. – член-кор. АН РТ, доктор экономических наук, профессор, Директор Института экономики и демографии АН РТ

Эргашев Р.Х. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Кудратов Р.Р. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Рахимзода Ш.М.- доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Базаров Ш.Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарифов З.Ш. - доктор экономических наук, профессор кафедры бухгалтерского учёта Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирзоахмедов Ф. – доктор технических наук, профессор кафедры математико-информационного моделирования Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кошонова М.Р. - доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Бегматов А.А. – кандидат экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Насриддинов Ф.Б. - кандидат экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Маъдиев С. – кандидат экономических наук, доцент кафедры страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джумабоев Х. – кандидат экономических наук, директор НИИ «Финансы» Таджикского государственного финансово-экономического университета

Давлатов Х.М. – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Туйгунов Н.Х. - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета

Буриева М.Ч. - кандидат экономических наук, зав. кафедрой международной финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдов Ф.С. - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Садриддинов М.И. - кандидат экономических наук, зав. кафедрой аудита Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. - кандидат экономических наук, Директор Технологического парка Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики

Таджикистан под №082/ЖР - 97 с 15.10.2018г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2020

Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при

Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

THE FINANCE AND ECONOMIC BULLETIN
(science-practical journal)
№ 1 (21)

Dushanbe, 2020

CHIEF EDITOR

Khayrzoda Sh.K - chief editor, candidate of Economic sciences, associate professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Safarov B.G. – candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

Kandiyorova D.O. - doctor of Economics, Professor of the Department of Accounting of the Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Saidmurodov L.H. – Member of the Academy of RT, Doctor of Economics, Professor, Director of the Institute of Economics and Demography Academy of RT

Ergashev R.Kh. - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan

Kudratov R.R. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Rahimzoda Sh.M. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics

Bozorov Sh.Sh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirzoakhmedov F. – Doctor of Technical sciences, Professor of the Department of Mathematics and Information Modeling of the Tajik State University of Finance and Economics

Koshonova M.R. - Doctor of Economics, Professor, director of research institute of “Finance” of the Tajik State University of Finance and Economics

Begmatov A. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance and Money circulation of the Tajik State University of Finance and Economics

Nasriddinov F.B.. - candidate of Economic sciences, professor of the Department of Economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Kodirov F.A. – deputy chief editor, candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Madiev S.– candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of Insurance of the Tajik State University of Finance and Economics

Jumaboev Kh. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of Tax and Taxation of the Tajik State University of Finance and Economics

Davlatov Kh.M. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Tuygunov N.Kh. – candidate of Philology, associate professor, Head of the Department of Foreign Languages of the Tajik State University of Finance and Economics

Burieva M.Ch. - candidate of Economic sciences, Head of the department of international finance and credit relation of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydov F. - candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Sadriddinov M.I.- candidate of Economic sciences, Head of the department of auditing of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydulloev F.K. - candidate of Economic sciences, the Director of Technological Park of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №082/ЖР – 97 from 15.10.2018

The Tajik State University of Finance and Economics, 2020

The Finance and Economic Bulletin

The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

УДК 336.7

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Бабаджанов Даврон Дадоджанович - д.э.н., профессор, проректор по международным связям ТГУПБП. Адрес: 735700, г. Худжанд, ул. С. Козиева 26а, моб. тел.: (+992) 92-773-46-46, e-mail: bobojonovd@rambler.ru

Азизбаев Равшан Абдурахманович - старший преподаватель кафедры финансов и кредита ГОУ «ХГУ имени академика Б.Гафурова». Адрес: 735700, г. Худжанд, 12 микр-н, дом 6, кв. 57, моб. тел.: (+992) 92-725-70-80, e-mail: RavshanAzizbaev@mail.ru

Статья посвящена перспективным направлениям функционирования каналов монетарного трансмиссионного механизма в Республике Таджикистан. Произведена систематизация ключевых препятствий в работе каналов монетарного трансмиссионного механизма, позволившая определить направления их устранения. В частности, таковыми в Таджикистане являются: установление четких целевых ориентиров процентных ставок; повышение стабильности денежной единицы; уменьшение доли денежного агрегата М0; снижение долларизации национальной экономики. Управление учетной ставкой и ставками по операциям рефинансирования оптимизирует процесс влияния на стоимость денежных ресурсов в экономике через процентный канал, при котором учетная ставка - станет объективным индикатором стоимости денег. Предоставление стабильным банкам доступа к кредитной линии овернайт обеспечит эффективную поддержку ликвидности банковской системы через кредитный канал монетарного трансмиссионного механизма.

Ключевые слова: Национальный банк Таджикистана, трансмиссионный механизм, инструменты денежно-кредитной политики, процентный канал, денежный канал, учетная ставка, ставка по операциям рефинансирования.

САМТҶОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ПУЛИЮ ҚАРЗӢ ДАР ТАНЗИМУ ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бобоҷонов Даврон Дадочонович - д.и.и., профессор, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ ДДХБСТ. Сурога: 735700, ш. Хучанд, кӯч. С. Қозиев 26а, тел. моб.: (+992) 92-773-46-46, e-mail: bobojonovd@rambler.ru

Азизбоев Равшан Абдурахмонович - муаллими калони кафедраи молия ва қарзи МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Гафуров». Сурога: 735700, ш. Хучанд, микр-н 12, хонаи 6, ҳуҷ. 57, тел. моб.: (+992) 92-725-70-80, e-mail: RavshanAzizbaev@mail.ru

Мақола ба самтҳои афзалиятноки пулию қарзӣ дар танзиму таъмини рушди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Монеаҳои калидӣ, ки дар фаъолияти босуботи каналҳои трансмиссионӣ ҳалал ворид месозанд, таснифот ва таҳқиқ карда шуда, роҳҳои бартараф кардани он муайян карда шудаанд. Аз ҷумла, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба монанди: аниқ муайян кардани меъёр ва нишондиҳандаҳои мақсадноки мизони фоиз; устувор ва босуботи воҳиди пулӣ; кам кардани ҳиссаи агрегати пули М0 дар ҳаҷми нишондиҳандаҳои умумии агрегатҳои пулӣ; кам кардани ҳиссаи долларизатсия дар иқтисодиёти милли мебошанд. Танзим ва назорати меъёри бозтамвил ва мизони калидии БМТ, ки ба арзиши захираҳои пулӣ дар иқтисодиёт таъсир мерасонанд, ба воситаи канали фоизӣ, ки ҳангоми он мизони калидии БМТ ҳамчун нишондиҳандаи объективона барои муайян кардани арзиши пул истифода бурда мешавад. Пешиҳоди қарзҳои хаттии овернайт барои бонкҳои устувор ва босубот дарҷ гардидааст, ки ба воситаи он аз ҳисоби канали қарзӣ, механизми трансмиссионӣ замина

барои пайдо шудани ликвиднокӣ дар низоми бонкӣ мегузорад ва он сабаби таъмини самаранокию устувории бонкҳо мегардад.

Калидвожаҳо: Бонки миллии Тоҷикистон, механизми трансмиссионӣ, воситаҳои сиёсати пулию қарзӣ, каналҳои пулӣ, қарзӣ, фозизӣ, мизони калидӣ, мизони бозтамвил.

PRIORITY AREAS OF MONETARY REGULATION OF ECONOMIC GROWTH IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Bobojonov Davron Dadojonovich, Doctor of Economic Sciences, Professor, vice-rector for International relations of TSULBP. Address: 735700, Khujand, 26a Koziev street, phone mob. (+992) 92-773-46-46, e-mail: bobojonovd@rambler.ru

Azizboev Ravshan Abdurahmonovich, senior teacher the Finance and credit chair of Khujand State University named after academician B. Gafurov. Address: 735700, Khujand, 12 mic-st., block 6, apt 57, phone mob. (+992) 92-725-70-80, e-mail: RavshanAzizbaev@mail.ru

The article is devoted to promising areas of functioning of the monetary transmission mechanism channels in the Republic of Tajikistan. The key obstacles in the operation of the channels of the monetary transmission mechanism were systematized, which made it possible to determine the directions for their elimination. In particular, such in Tajikistan are: the establishment of clear targets for interest rates; increasing the stability of the monetary unit; a decrease in the share of the monetary aggregate M0; a decrease in the dollarization of the national economy. Management of the discount rate and rates on refinancing operations optimizes the process of influencing the cost of monetary resources in the economy through the interest channel, at which the discount rate will become an objective indicator of the value of money. Providing stable banks access to an overnight credit line will provide effective support to the liquidity of the banking system through the credit channel of the monetary transmission mechanism.

Keywords: National Bank of Tajikistan, transmission mechanism, monetary policy instruments, interest channel, money channel, discount rate, refinancing rate.

Денежно-кредитное регулирование является одним из важнейших средств воздействия на экономику, а потому от правильного выбора целей и монетарного инструментария в целом зависит его эффективность. В процессе осуществления экономических преобразований в Республике Таджикистан (начало проведения структурных реформ, изменений в фискальной политике, изменений формы собственности и т.п.) совершенствовались и меры денежно-кредитного регулирования, и используемые монетарные инструменты.

Для определения эффективности применения монетарного трансмиссионного механизма в Республике Таджикистан мы выявили основные «шумы» в передающих каналах, которые мешают успешному преобразованию монетарных импульсов НБТ в сигналы и их передаче в субъектно-секторальный блок (рис. 1).

Назовём препятствия для канала ожиданий экономических субъектов: малый уровень доверия населения и предпринимателей к банковской системе, в частности к национальной валюте, причём это недоверие усиливается в условиях резкой девальвации сомони. Считаем возможными следующие действия в данном направлении:

- стремление НБТ соответствовать инфляционным ожиданиям населения. Значительной задачей становится снижение монетарных предпосылок инфляции (в первую очередь - избыточной монетарной массы) с помощью оперативного применения инструментов воздействия (регулирования прироста монетарной базы, объемов свободных резервов банковского сектора и краткосрочного рефинансирования банков для приведения фактических значений инфляции к целевым ориентирам, определенным принципами денежно-кредитного регулирования на следующий год);

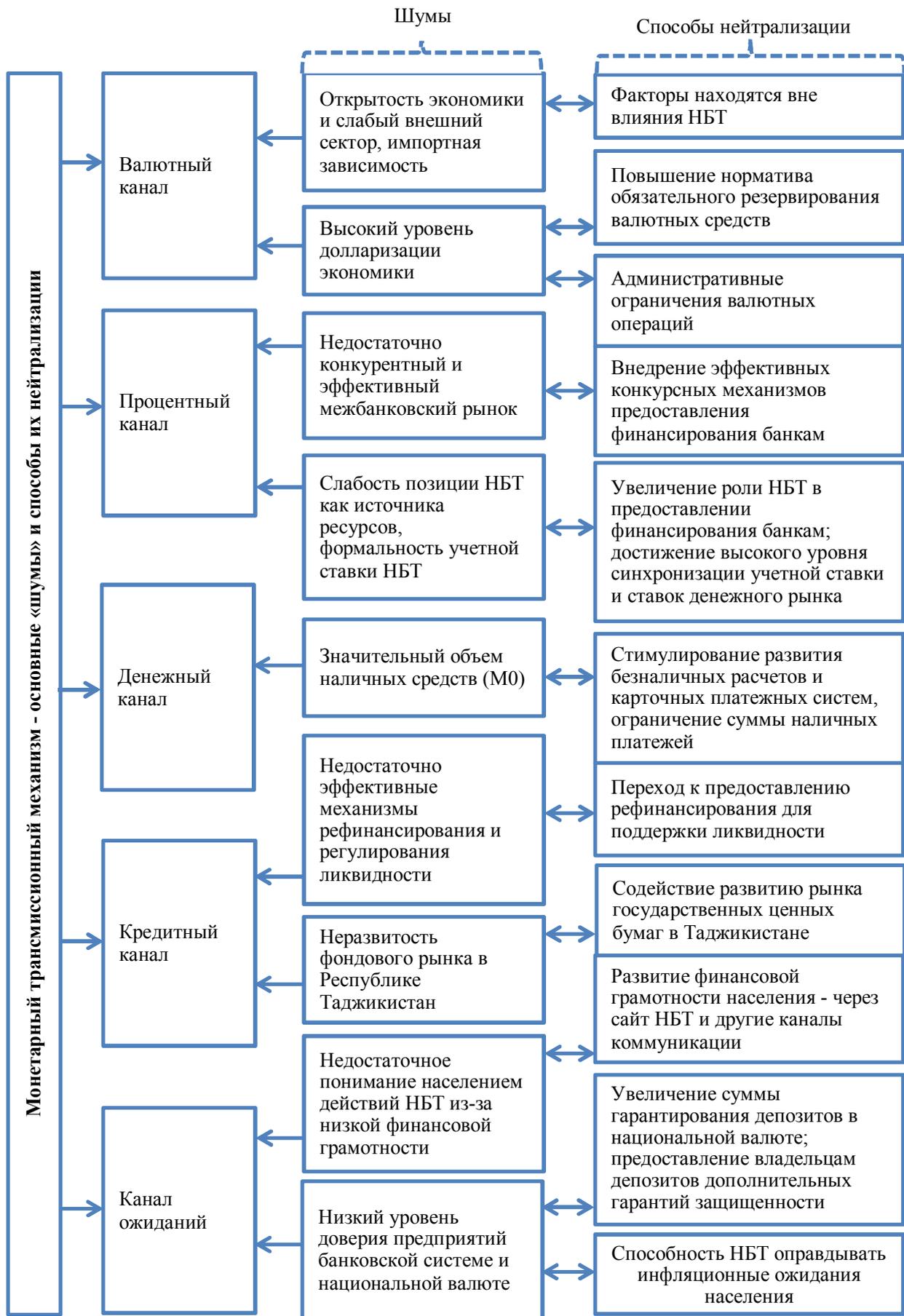

Рис. 1. Основные шумы в функционировании каналов монетарного трансмиссионного механизма в Таджикистане и пути их преодоления

- обеспечение владельцам депозитов дополнительных гарантий защищенности вкладов. Задача НБТ - более эффективный надзор над банками с целью своевременного выявления проблем; активизация процедуры восстановления платежеспособности проблемных банков и удаление с рынка неплатежеспособных, что ускорит доступ вкладчиков к своим средствам в таких банках;

- действенное регулирование валютного рынка. Вместе с отменой административных ограничений на проведение физическими лицами операций с валютой (на сумму приобретения валюты, на перевод валюты за границу и т.п.), необходимо привести валютный рынок к более стабильному и прогнозируемому функционированию. Прежде всего, следует предотвращать шоковые колебания курса, что вызывает панику у населения и способствует массовому приобретению валюты по завышенному спекулятивному курсу. Для этого НБТ следует строго контролировать работу банков на валютном рынке и вовремя предупреждать валютные спекуляции, одновременно ужесточив наказание для банков за намеренные действия в этом направлении.

Кроме контроля над деятельностью банков, не менее необходима работа НБТ в информационном пространстве: систематический мониторинг информационного поля денежно-кредитного регулирования, своевременное выявление возможной информационной угрозы для их стабильного функционирования (слухи, сознательное искажение информации и т.п.) и действенное реагирование на возникшие угрозы с помощью информационных средств.

Для эффективной работы канала ожиданий экономических субъектов большое значение имеет выработка коммуникационной стратегии монетарной политики. В ней должны быть обозначены стратегическая цель, операционные цели и основные внутренние и внешние коммуникационные принципы НБТ. Также в коммуникационной стратегии следует точно разработать процедуру взаимодействия структурных подразделений НБТ, а именно: Комитета по денежно-кредитной политике, Департамента монетарной политики, исследования и развития, а также Департамента денежного обращения и кассовых операций, для ясного понимания населением их функциональных обязанностей и для дальнейшей подготовки информации каждым подразделением с приведением ее к необходимому формату публикации для широких слоев населения.

Также важна подготовка определенных блоков информации, которая должна быть предоставлена экономическим субъектам. Следует также расширить раздел «Монетарная политика» на официальном сайте НБТ пунктами «Денежно-трансмиссионный механизм денежно-кредитного регулирования» (для разъяснения действия трансмиссионного механизма монетарной политики и его влияния на состояние реального и финансового секторов экономики) и «Коммуникационная стратегия» (для четкого описания процедур и разъяснения ключевых моментов монетарной политики НБТ, включая порядок принятия решений касательно будущих направлений политики, подбора инструментов их реализации, обоснования принципов согласования монетарной политики).

Указанные направления деятельности должен осуществлять Отдел прессы НБТ с расширением перечня его функций. Внедрение перечисленных предложений обеспечит население информацией об основных принципах монетарной политики и в будущем даст возможность сделать денежно-кредитное регулирование более эффективным.

Таким образом, для эффективного денежно-кредитного регулирования экономики Республики Таджикистан необходимо гибкое применение работающих монетарных инструментов, что на первом этапе сделает возможной стабилизацию ситуации (решит главные проблемы - сдерживание инфляции, стабилизацию

ресурсной базы банков и обеспечение доверия к банковской системе в целом), а в дальнейшем позволит на практике решить проблему обеспечения роста экономики через мобильное управление процентной политикой, оперативное регулирование банковской ликвидности посредством дифференциации норматива обязательного резервирования.

В связи со сказанным отметим, что политика НБТ по сдерживанию инфляции в виде жесткого контроля за приростом монетарной базы недостаточно эффективна, поскольку сама инфляция по преимуществу немонетарная, и имеют место самое меньшее две проблемы:

- во-первых, даже неуклонно осуществляя контроль монетарной базы, НБТ все равно не достигнет заметного снижения инфляции;
- во-вторых, чрезмерно жесткий контроль над монетарной базой вызывает демонетизацию экономики, которая в свою очередь ведёт к падению ВВП.

Поэтому умеренный рост монетарной базы при имеющемся сильном давлении на инфляцию, принимая во внимание предложение, лишь в определённой мере позволит сдерживать инфляционные процессы, поскольку они в своей массе обусловлены дестабилизирующими факторами немонетарного происхождения (в частности, не имеющими отношения с избытком денежного предложения в республике).

Поэтому главными направлениями улучшения действия монетарного трансмиссионного механизма денежно-кредитного регулирования в Таджикистане в результате ослабления действия факторов-шумов (помех) должны стать:

- снижение доли агрегата М0 в денежной массе, что снимет отрицательное влияние роста денежной массы на товарный спрос и даст государству возможность влиять на динамику инфляционных процессов, применяя монетарные инструменты. Средствами для этого могут быть: стимулирование безналичных расчетов и карточных платежных систем, ограничение объёма наличных платежей;

- укрепление стабильности денежной единицы благодаря применению денежно-кредитного регулирования, чтобы достичь стабильного спроса на деньги, не приводя при этом к заметному росту цен. Средства достижения: таргетирование инфляции через тщательный контроль над ростом монетарной базы и недопущение спекуляций банков на валютном рынке (заблаговременное образование валютных резервов по низкому курсу и удовлетворение фактического спроса на валюту при ажиотаже, организовав гибкие валютные аукционы);

- повышение доверия населения к национальной денежной единице, благодаря проведению НБТ открытой денежно-кредитной политики, доступности для граждан промежуточных результатов денежно-кредитного регулирования, медленной девальвации сомони и предотвращение стремительного обвала курса (ежеквартальный пересмотр паритета покупательной способности сомони к иностранным валютам и коррекция курса в соответствии с его изменением) национальной валюты, возврат населению средств, находящихся на текущих (карточных) счетах банков;

- снижение долларизации экономики через поддержание ценовой и курсовой стабильности, прогнозируемость динамики обменного курса национальной валюты, применение инструментов хеджирования валютных рисков и т.д.;

- установление четких целевых ориентиров относительно процентных ставок для обеспечения экономического роста, соответствия величине спроса на деньги, уровню риска при проведении банковских операций и предполагаемому уровню инфляции в стране.

Снижение доли денежного агрегата М0 минимизирует давление наличного рынка, прежде всего, на валютный курс, привлечет дополнительные средства в

банковский сектор, повысит ресурсный потенциал отечественных банков и усовершенствует эффективность функционирования монетарного трансмиссионного механизма.

В результате изучения зарубежного опыта по снижению удельного веса наличного обращения (в частности, стран Северной Америки, еврозоны и России), можем сказать, что для активного применения безналичных расчетов имеет смысл сосредоточиться на использовании платежных карточек для расчетов по торговым операциям. Для этого необходимо:

- технически содействовать применению безналичных расчетов населением Таджикистана;
- способствовать повышению финансовой грамотности населения при использовании платежных карточек;
- содействовать использованию платежных карточек государственными органами и бюджетными организациями, полностью перевести на них все учреждения, прежде всего в регионах и в сельской местности, где мало распространены расчеты по карточкам, внедрять зарплатные проекты с использованием платежных карт;
- расширять инфраструктуру безналичных платежей во всех регионах; внедрять улучшенные платежные и информационные технологии, в частности, центральный маршрутизатор НБТ, обновленное оборудование и программное обеспечение для расчетно-клиринговых и процессинговых центров.

Вместе с тем, следует учитывать, что процент использования платежных карт в общем объеме расчетов по торговым операциям находится в зависимости от состояния банковской системы и экономики страны, девальвационных и инфляционных ожиданий. При современном несовершенном состоянии банковской системы, перевод сбережений в безналичную форму может усилить риск их потери населением во время финансовых кризисов. Но всё же НБТ следует сосредоточить основные усилия на развитии инфраструктуры, а также на организации технической и информационной поддержки (в т.ч. благодаря повышению финансовой грамотности населения) для распространения безналичных платежей. «Финансовая грамотность в целом позволит эффективно управлять финансами и семейным бюджетом, удовлетворять свои финансово-кредитные потребности, не подвергая себя излишним рискам» [5, с.177].

Не менее существенной задачей по уменьшению наличного оборота в республике, сокращению доли агрегата М0 в структуре денежной массы, постепенному привлечению наличных средств населения на банковские депозитные счета является формирование устойчивого гарантирования вкладов физических лиц вследствие роста их финансовой состоятельности, а также увеличение суммы гарантирования депозитов сверх установленного лимита с одновременным уменьшением выплат средств по вкладам в иностранной валюте. Это окажет влияние на валютные ценности домохозяйств при формировании сбережений и в дальнейшем поспособствует дедолларизации экономики.

Долларизация экономики повышает риск для банковского и финансового сектора и вызывает негативное влияние балансового эффекта и эффекта изменения относительных цен. Также высокий уровень долларизации вызывает: рост чувствительности обменного курса к изменению денежного предложения; снижает действенность учетной ставки как инструмента регулирования денежной массы; усиливает зависимость структуры и объемов денежной массы к изменениям обменного курса национальной валюты и к девальвационным ожиданиям.

Возможные риски из-за значительной долларизации экономики активно проявились в ходе финансового кризиса, в частности из-за роста количества

просроченных кредитов. Замедление экономического развития было вызвано, прежде всего, ростом просроченных кредитов и экспансивной кредитной политикой финансовых учреждений. Например, рост кредитов в иностранной валюте, особенно для населения, связан не только с повышенным спросом на такие ресурсы, необоснованным увеличением доходов населения, но и с неадекватной оценкой финансового состояния заемщика без учета имеющихся валютных рисков, которые всесторонне проявились из-за обесценивания национальной валюты. Повышение кризисного потенциала было также вызвано диспропорцией между объемами и сроками привлеченных депозитов и предоставленных банковскими учреждениями кредитов.

Поэтому существует насущная необходимость во внедрении немедленных, а также среднесрочных мероприятий, которые снизят валютные риски через уменьшение хождения на рынке иностранной валюты до пределов, которые обеспечат эффективное денежно-кредитное регулирование, чего можно достичь административными или рыночными методами. Административными мерами снижения долларизации являются: ограничение кредитования в иностранной валюте, установление более жестких правил для банковских учреждений, деятельность которых на отечественном рынке связана с иностранным капиталом.

Снижение долларизации экономики с применением рыночных методов возможно только при восстановлении доверия населения к национальной денежной единице, что можно обеспечить через установление стабильности сомони и прогнозируемость государственной монетарной политики. Основным средством снижения долларизации является стабильное экономическое развитие страны.

Ещё одним фактором, который снижает эффективность действия процентного канала трансмиссионного монетарного механизма в Таджикистане, обесценивая весомость учетной ставки НБТ, как значимого регулятивного рыночного инструмента, является неустойчивый финансовый рынок, в первую очередь - слабый рынок ценных бумаг. Он не формирует справедливую цену на денежном рынке Таджикистана и из-за этого не вызывает адекватную реакцию у субъектов денежного рынка на перемены в монетарной политике НБТ, которые вызывает изменение процентных ставок. Слабость фондового рынка значительно сужает возможности населения при альтернативном размещении или привлечении временно свободных денежных ресурсов, ограничивая их, по существу, депозитным рынком, валютным рынком и рынком недвижимости.

Это не только приводит к ценовым структурным искажениям на отдельных рынках и нивелирует функционирование процентного канала монетарного трансмиссионного механизма, но и планомерно усиливает негативное влияние на финансовый и банковский секторы рисков, которые появляются в валютном канале механизма монетарной трансмиссии, прежде всего, из-за тотальной долларизации всех секторов экономики.

Для усиления эффективности денежно-кредитного регулирования мы проанализировали влияние монетарных инструментов и мер, в результате чего выявлено, что экономическое развитие Таджикистана замедляет высокая стоимость ресурсов на кредитном рынке, а также ограниченные возможности НБТ по изменению этой стоимости.

Как основы данной проблемы назовём: 1) неоправданно высокий процентный коридор между ставками НБТ по кредитам и депозитам овернайт, что не даёт банкам возможность видеть в них эффективный индикатор краткосрочной стоимости ресурсов на денежном рынке; 2) низкую конвергенцию между учетной ставкой НБТ и ставками межбанковского рынка, что тоже не делает учетную ставку НБТ ориентиром для стоимости денег на кредитном рынке в Таджикистане; 3)

неустойчивая позиция НБТ на межбанковском рынке, в результате чего объемы рефинансирования НБТ составляют малую часть средств, которые банки получают на межбанковском рынке. В результате ослабляется стоимость ресурсов Национального банка как основного ценового индикатора на кредитном и депозитном рынках.

По результатам исследования, в таблице 1 мы систематизировали направления и перспективы для более успешного применения монетарных инструментов НБТ при проведении денежно-кредитного регулирования в Республике Таджикистан.

Считаем, что дифференцированное использование нормативов обязательного резервирования стабилизирует влияние денежного канала монетарного трансмиссионного механизма на экономику, усилит финансовую устойчивость банковского сектора, ликвидирует валютные и срочные разрывы в привлеченных банковских ресурсах и удержит прирост монетарной базы в рамках целевого уровня инфляции. При этом в ближайшей перспективе следует предусмотреть следующие варианты действий:

- гибкое управление нормативами обязательного резервирования в соответствии с имеющейся конъюнктурой денежного рынка и рисками для отечественного банковского сектора. Например, по мере повышения устойчивости банковской системы НБТ следует плавно снижать норматив обязательных резервов до 0,5-1%, сводя его к чисто технической роли. Но при появлении угрозы дестабилизации банковской системы, а также при росте инфляции, допустимо ситуативное повышение норматива на 2-3%;

- увеличение возможностей для управления банковской ликвидностью в текущий момент и среднесрочной перспективе за счет операций на открытом рынке (покупка / продажа ценных бумаг на безвозвратной основе), сокращения удельного веса денежного агрегата М0 в структуре денежной массы (ограничение наличных расчетов для физических лиц, содействие распространению зарплатных и кредитных карт в Республике Таджикистан);

- снижение учетной ставки для снижения стоимости кредитно-инвестиционных ресурсов применительно к реальному сектору экономики Таджикистана.

Таблица 1

Направления и перспективы использования монетарных инструментов в процессе денежно-кредитного регулирования экономического роста

Каналы механизма	Инструменты	Цель использования	Операционные цели	Средства достижения целей и задач
Денежный	Норматив обязательного резервирования	Поддержание устойчивости банковской системы	Регулировать остатки средств банков на корсчетах в НБТ. Гарантировать выполнение обязательств перед клиентами. Поддерживать финансовую устойчивость банковского сектора. Выравнивать валютные и срочные разрывы в банковском секторе через дифференциацию норматива резервирования	<ol style="list-style-type: none"> 1. Обеспечить постепенное снижение норматива обязательного резервирования до уровня 0,5-1% от величины размещенных в банках средств клиентов. 2. Ситуативно дифференцировать норматив обязательного резервирования в зависимости от макроэкономических потребностей (выравнивание валютной структуры депозитов, увеличение удельного веса срочных средств, стимулирования притока средств в более устойчивых или системнозначимых банках). 3. Прописать процедуру значительного ситуативного повышения (до 4-5%) норматива в случае возникновения острых угроз устойчивости банковского сектора, в частности - снижение качества кредитного портфеля по системе, ускорение оттока средств или падения норматива достаточности капитала банков средне критически допустимый уровень стрессоустойчивости.
Процентный	Учетная ставка НБТ	Формирование обоснованной цены денег в соответствии с целями экономического роста	Достичь высокого (корреляция на уровне 90-95%) уровня синхронизации учетной ставки и ставок межбанковского кредитного рынка. Учетная ставка должна стать объективным индикатором стоимости денег в экономике в средне- и долгосрочной перспективе	<ol style="list-style-type: none"> 1. Формирование на основе экономико-математических моделей денежно-кредитного регулирования учетной ставки НБТ, под влиянием которой на межбанковском кредитном рынке будет сформирован стоимость капитала, приемлемую для достижения целей экономического развития. При этом должно быть учтено: а) прогнозы по инфляции; б) оценки стоимости капитала на международных рынках; в) реальный уровень рисков кредитных операций в Таджикистане 2. Осуществление операций НБТ по срочным кредитам для банков (овернайт, РЕПО, тендерные и стабилизационные кредиты) по цене, приближенной к установленной учетной ставке. 3. Оперативный мониторинг ситуации в банковском и реальном секторах, оценка фактических темпов экономического роста, цены капитала, инфляции и банковских рисков. Просмотр учетной ставки НБТ в соответствии с изменением внешних экономических предпосылок.
	Ставки по основным инструментам рефинансирования	Регулирование цен капитала в краткосрочном периоде	Обеспечить конвергенцию ставки рефинансирования НБТ и ставок межбанковского рынка. Ставка рефинансирования должна стать ориентиром цены капитала на	<ol style="list-style-type: none"> 1. Синхронизация ставок по основным инструментам рефинансирования НБТ и ставками межбанковского кредитного рынка. 3. Формирование величины коридора учитыва фактический уровень банковской ликвидности, уровень банковских рисков и инфляционных ожиданий. 4. Оперативное корректировки процентных ставок по кредитам и

			межбанковском рынке	<p>депозитам овернайт, учитывая изменение внешних параметров (ликвидность, риски, инфляцию) и установленный процентный коридор.</p> <p>1. Выделение для каждого банка лимита доступных на условиях овернайт кредитных средств в зависимости от величины активов и обязательств.</p> <p>2. Применение обычного режима рефинансирования на условиях овернайт только для стабильных банков.</p> <p>3. Прирудительный надзор за банками. Прекращение обычного режима рефинансирования для тех банков, которые не придерживаются установленных НБТ экономических нормативов банковской деятельности. Особое внимание должно уделяться системно значимым банкам.</p> <p>4. Периодический пересмотр установленных лимитов и их корректировка заложенной от изменения объемов активов и обязательств банка.</p> <p>5. Последовательный отход от практики предоставления рефинансирования на более длительные сроки, за исключением стабилизационных кредитов для системно значимых банков. Впоследствии кредитное рефинансирование от НБТ на 95% и более должно быть представлено рефинансированием овернайт со сроком предоставления до 14-ти дней.</p>
Кредитный	Рефинансирование для банков	Обеспечение ликвидности банков, избежание технических дефолтов	<p>Предоставление банкам свободного доступа к ресурсам через открытие кредитных линий овернайт</p> <p>Поддержка ликвидности банков, избежание технических дефолтов</p>	<p>1. Кратко- и среднесрочный прогноз ожидаемого уровня инфляции в экономике в 3-6 месячной перспективе, сравнение прогнозируемых темпов инфляции с целевыми темпами, предусмотренными «Основными принципами денежно-кредитной политики НБТ» в год.</p> <p>2. Мониторинг фактического уровня банковской ликвидности, сравнение ее величины с уровнем, необходимым для содержания инфляции в пределах указанного целевого коридора.</p> <p>3. В случае превышения фактической банковской ликвидностью максимально допустимого уровня, при котором начинают формироваться инфляционные риски, выход НБТ с предложением продажи ОВГЗ, для устранения избыточной ликвидности.</p> <p>4. В случае недостаточной банковской ликвидности, которая не обеспечивает необходимый для экономического роста уровень монетизации экономики, выход НБТ на рынок с предложением выкупа у банков ОГЗ для предоставления банковскому сектору дополнительной ликвидности.</p> <p>5. Разработка и реализация программных мероприятий по активизации развития рынка государственных ценных бумаг (ОГЗ) в Республике Таджикистан.</p>
	Операции на открытом рынке	Регулирование кратко- и средней срочной ликвидности на безвозвратной основе	<p>Оперативна корректировка величины ликвидных активов банковской системы с учетом целевого уровня монетизации экономики и прогнозируемого уровня инфляции</p>	

Источник: составлено авторами

Управление учетной ставкой НБТ и ставками по основным видам рефинансирования для банков активизирует их влияние на стоимость денежных ресурсов в экономике через процентный канал. При этом учетная ставка станет объективным мерилем стоимости денег в средне- и долгосрочной перспективе. Свободный доступ устойчивых и надежных банков к ресурсам через кредитные линии овернайт и кредиты эффективно поддержит ликвидность банковского сектора через кредитный канал монетарного трансмиссионного механизма, а дальнейшее осуществление операций НБТ на открытом рынке своевременно минимизирует среднесрочные диспропорции в ликвидности, предотвращая недостаточную монетизацию экономики и инфляционные монетарные риски. Изложенный нормированный алгоритм действий денежно-кредитного регулирования экономического роста поможет сформировать основополагающие предпосылки для успешного применения монетарного трансмиссионного механизма в Таджикистане.

Литература

1. Моисеев, С.Р. Трансмиссионный механизм денежно-кредитной политики / С.Р. Моисеев // Финансы и кредит. - 2002. - №18. - С. 38–51;
2. Муртазокулов М.Р. К вопросу исследования инструментов денежно-кредитного регулирования в экономике Таджикистана / М.Р. Муртазокулов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. - 2010. - № 3 (43). - С. 79-86.
3. Рахимов Р.К. Совершенствование взаимодействия реального и денежного секторов экономики Республики Таджикистан / Р.К.Рахимов, Я.П.Довгялло, Б.М. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета, 2015. - № 2/3 (165). - С. 117-124..
4. Самойленко М.П., Денежно-кредитная политика: теория и практика. / М.П.Самойленко, Д.Я. Родин // – М.: Lap Lambert Academic Publishing, 2014. - С. 29.
5. Хикматов У.С. Необходимость повышения финансовой грамотности населения (теоретический аспект) / У.С. Хикматов, М.Т. Койчуева // Вестник Кыргызско-Российского славянского университета. 2015. - Т. 15. - № 8. - С. 174-178.

УДК: 336.6

ПОВЫШЕНИЕ РОЛИ АНТИМОНОПОЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Умаров Ходжамахмад Умарович – д.э.н., профессор кафедры экономики и управление туризмом Таджикского национального университета. Адрес: 734025, ии.Душанбе, просп.Рудаки 17. тел.: (+992) 900992610.

Тоджиддинова Зебохон Сангиновна – ассистент кафедры бухгалтерского учета, Государственного университета финансов и экономики Таджикистана, соискатель кафедры экономической теории ТНУ. Адрес: 734067, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14, zebokhon@rambler.ru, тел.:+992 918-80-72-07 e-mail: zebokhon@rambler.ru.

Статья посвящена изучению теоретических аспектов повышения роли антимонопольной политики в условиях рыночной экономики. Рыночные преобразования в отраслях, включающих сферы естественных монополий, в силу многообразия различных факторов привели к тому, что организация структур рынка весьма сильно различается. Проводимые структурные реформы в сферах естественных монополий очень важны для повышения эффективности их деятельности, рационального использования производственного потенциала и формирования конкурентных отношений.

Задача государственного антимонопольного регулирования в этих условиях заключается в том, чтобы, с одной стороны, не допустить злоупотреблений доминирующим положением с целью ограничения конкуренции, концентрации и

согласованных действий, направленных на вытеснение конкурентов, с другой, - с учетом национальных отраслевых интересов, создать условия для эффективного развития отечественных производителей, направленные на повышение конкурентоспособности компаний на региональных и мировых рынках.

Ключевые слова: антимонопольная политика, конкуренция, рыночная экономика, естественные монополии, монополистическая власть, ценовое регулирование, тарифы, государственное регулирование, государственный контроль, антимонопольные органы и др.

БАЛАНД БАРДОШТАНИ САҲМИ СИЁСАТИ ЗИДДИМОНОПОЛӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Умаров Хоҷамаҳмад Умарович - д.и.и., профессори кафедраи иқтисод ва идораи сайёҳии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17, тел.: (+992) 900992610

Тоҷиддинова Зебохон Сангиновна – ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, тел.: (+992) 918807207 e-mail: zebokhon@rambler.ru

Мақола ба омӯзиши нуктаҳои асосии боло бардоштани саҳми сиёсати зиддимонополӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ баҳишида шудааст. Дар шароити муносибатҳои бозори иқтисод азнавсозиҳои бозорӣ дар соҳаҳои, ки дар худ бахшҳои монополияҳои табиӣ доранд, тавассути гуногуниаклии омилҳои таъсиркунанда ба он оварда расонданд, ки ташиаккули сохтори бозор рангҳои гуногун гирифтааст. Ислоҳоти сохторӣ, ки дар соҳаҳои монополияҳои табиӣ гузаронида мешаванд, чиҳати боло бардоштани самаранокии фаъолияти онҳо, истифодаи оқилонаи иқтисодии истеҳсолӣ ва ташиаккули муносибатҳои рақобатӣ хеле муҳим мебошад.

Танзими давлатии зиддимонополӣ, дар ин шароит, ба роҳ надодан ба сӯистифодаи ҳолати ҳукмфармой бо мақсади маҳдуд сохтани рақобат, тамаркуз ва амалҳои созишӣ, ки ба танг карда баровардани рақибон нигаронида шудаанд, равона мешаванд ва, аз ҷониби дигар, бо ҳисоби манфиатҳои соҳавии миллӣ, фароҳам овардани шароит барои рушди босамари истеҳсолкунандагони ватанӣ, ки ба афзоиши рақобатпазирии ширкатҳои дар бозорҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ нигаронида шудааст, хизмат мерасонад.

Калидвожаҳо: сиёсати зиддимонополӣ, рақобат, иқтисоди бозорӣ, монополияҳои табиӣ, ҳокимияти монополӣ, танзими нарх, тарифҳо, танзими давлатӣ, назорати давлатӣ, мақомоти зиддимонополӣ ва ғ.

IMPROVEMENT OF THE ROLE OF ANTIMONOPOLY POLICY IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Umarov Hojamahmad Umarovich - d.e.s., professor of department of economic and management of tourism of Tajik National University, Tajikistan, Dushanbe, 734025, Rudaki ave. 17, phone: (+992) 900992610

Tojiddinova Zebokhon Sanginovna - Senior Lecturer, Department of Accounting, Tajik State University of Finance and Economics. Doctoral candidate at the Economic Theory Department, Tajik National University, Tajikistan. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov st.64/14. Phone: (+992) 918807207 e-mail: zebokhon@rambler.ru

The article is devoted to the study of theoretical aspects of ways to strengthen antimonopoly policy in the market conditions of the development of the national economy. In a market economy, market reforms in the sectors, including the sphere of natural monopolies, have led to the organization structure of the market is very much different due to the variety of different influencing factors. Structural reforms in the areas of natural monopolies, that is very important to improve their efficiency, rational use of productive capacity and the formation of competitive relations.

The task of state and antimonopoly regulation in these conditions is, on the one hand, to prevent abuse of dominant positions in order to limit competition, concentration and concerted actions aimed at crowding out competitors, on the other hand, taking into account national industry interests, to create conditions for the effective development of domestic producers aimed at improving the competitiveness of companies in regional and global markets.

Keywords: *antimonopoly policy, competition, market economy, natural monopoly, monopoly power, price regulation, tariffs, state regulation, state control, antimonopoly authorities, etc.*

Общеизвестно, что в республике существует ряд предприятий, выпускающих продукцию или предоставляющих услуги, которые оказывают решающее влияние на цены и тарифы на самые важные товары и услуги, без которых потребители, просто не могут обойтись в своей повседневной жизни. Эти предприятия являются монополистами. А когда рынок монополизирован, появляется возможность негативных проявлений монопольного положения производителей продукции и услуг.

Это выражается не только в необоснованном завышении цен и тарифов на продукцию или услуги, но и в их неудовлетворительном качестве, надежности и экологической безопасности. При этом потребитель не имеет возможности отказаться от соответствующих видов продукции и услуг.

Антимонопольный орган нашей республики – Антимонопольная служба при Правительстве Республики Таджикистан, направляет свою деятельность в русло ограничения, сдерживания и недопущения злоупотребления доминирующим положением монополистов. Законодательной основой антимонопольной политики являются Законы Республики Таджикистан «О защите конкуренции», «О защите прав потребителей», «О рекламе», «О естественных монополиях».

Своеобразным методом для сдерживания проявлений монополизма является ежегодно формируемый Государственный реестр субъектов естественных монополий. Реестр является одним из элементов механизма реализации и вводится, во-первых, для осуществления государственного контроля за деятельностью хозяйствующих субъектов, занимающих монопольное положение на рынках, во-вторых, для принятия мер государственного регулирования при недобросовестной конкуренции, и наконец, в - третьих, для недопущения сокращения производства и снижения качества товаров и услуг, необоснованного повышения или понижения цен. Каждый год проводится множество анализов товарных рынков по результатам рассмотрения дел, связанных с нарушением антимонопольного законодательства, по данным органов исполнительной власти и управления, обществ защиты прав потребителей, средств массовой информации, обращений отдельных хозяйствующих субъектов по поводу нарушений предприятиями монополистами действующего антимонопольного законодательства. В результате выполненных анализов выявляются хозяйствующие субъекты - монополисты, которые и включаются в реестр.

Естественная монополия это такое состояние товарного рынка, при котором удовлетворение спроса на этом рынке эффективнее, когда конкуренция отсутствует в силу технологических особенностей производства, а товары и услуги, производимые субъектами естественной монополии, не могут быть заменены в потреблении другими товарами и услугами. Естественная монополия присутствует в таких отраслях как электроэнергетика, железнодорожный транспорт, телесвязь, транспортировка природного газа, поставка водопроводной воды, канализация и т.д. Подобные условия характерны для предприятий общественного пользования. В этих случаях эффект масштабов в производстве и распределении продукта настолько велик, что для получения низких издержек на единицу продукции и низкой цены

объективным образом требуется крупномасштабная деятельность.

По определению К.Р. Макконнелля и С.Л. Брю: «Естественная монополия – это отрасль, в которой экономия, обусловленная ростом масштабов производства, столь велика, что продукт может быть произведен одной фирмой при более низких средних издержках, чем бы его производством занимались не одна, а несколько фирм» [5, с. 94].

В большинстве отраслей экономики важнейшей задачей государства в переходный период является поощрение развития конкуренции среди производителей. Это создает возможности для дальнейшего развития производства, эффективных инвестиций, а также обеспечивает защиту потребителей от возможных злоупотреблений предприятий - монополистов. При этом необходимо различать процессы разделения естественно монопольных и конкурентных видов деятельности и процессы создания условий для перехода из состояния естественных монополий в конкурентное состояние. По мнению А. Г. Цыганова и А. Н. Голомолзина «для предупреждения монополистической деятельности в сфере естественных монополий необходимо упорядочение регулирования ее и наряду с этим применение конкурсных принципов приобретения ресурсов субъектами естественных монополий» [4, с.245].

В Государственный реестр включаются **монополисты**, к которым относятся хозяйствующие субъекты, имеющие долю на соответствующем рынке в целом 35% и выше (или на величину ежегодно устанавливаемую антимонопольным органом). Доминирующее положение, занимаемое ими, в настоящее время устранить не представляется возможным.

В 2019 году в республиканский реестр были включены 39 предприятий естественных монополий, в том числе, помимо действующих и ежегодно включаемых.

Отрасли, относящиеся к естественным монополиям, отличается то, что конкурентные механизмы в них не действуют или практически не развиты. В процессе конкуренции различных производителей за право удовлетворять спрос потребителей баланс интересов производителей и потребителей не может быть установлен «невидимой рукой рынка». Поэтому и требуется вмешательство государства. Важнейшими условиями поддержания такого баланса являются доступность товаров и услуг для потребителей по приемлемым ценам, а для субъектов естественных монополий – эффективное их функционирование и развитие. По определению И. В. Князева: «Отличительная черта естественных монополий – наличие сетевых структур (трубопроводного транспорта, линий электропередач, систем водоснабжения, железнодорожных путей), что типично для отраслей, осуществляющих услуги коммуникационного характера. Как правило, в них высоки постоянные издержки, что обеспечивает возможность экономии на масштабах, то есть снижения удельных (на единицу продукции) издержек по мере увеличения объемов производства. Именно это определяет эффективность сосредоточения выпуска продукции у единственного производителя» [3, с.421].

Закон Республики Таджикистан «О естественных монополиях» введен в действие 18 июля 2017 года за №1460. Настоящим Законом предусмотрены **методы** регулирования деятельности субъектов естественных монополий. «К ним относятся:

- ценовое регулирование, осуществляемое посредством определения и утверждения тарифов или их предельного уровня;
- определение потребителей, подлежащих обязательному обслуживанию и установление минимального уровня их обеспечения в случае невозможности удовлетворения в полном объеме потребностей в товаре (работе, услуге),

производимом (реализуемом) субъектом естественной монополии, с учётом необходимости защиты прав и законных интересов граждан» [2, с.6].

Ценовое (тарифное) регулирование и контроль – основной и сегодня практически единственный реализуемый блок в системе государственного регулирования. Например, теоретические и методологические основы тарифного регулирования естественных монополий в отраслях общественного пользования включает, прежде всего, формулировку исходных понятий и определений. Надо отметить, что государственное регулирование тарифов на услуги субъектов естественных монополий в отраслях общественного пользования способствует реализации ценовой политики государства в них установленными методами. Цель регулирования (ценовой политики) монопольных субъектов в этих отраслях - это установление обоснованных тарифов, обеспечивающих баланс интересов потребителей и производителей продукции (услуги) при сохранении необходимого качества и эффективности её производства. Обоснованными следует считать максимально низкие тарифы, которые обеспечивают норму прибыли на вложенный капитал, соответствующую аналогичным объектам, функционирующим в конкретных условиях. При определении тарифов компаниями отрасли общественного пользования учитывают в основном два фактора:

1) издержки производства, характеризующие экономические условия производства в фирме:

2) ценность услуги, отражающую величину и динамику спроса.

Ниже приводятся тарифы на электрическую и тепловую энергию по ОАХК «Барки Точик» за 2014 – 2019 гг.

Таблица 1.- Динамика тарифов энергетической и тепловой энергии по ОАХК «Барки Точик» за 2014-2019 годы*

		Единица измерения. (дирам 1 кВт. час)					
I. Электрическая энергия		2014	2015	2016	2017	2018	2019
1.	Для промышленных и непромышленных пользователей	30,60	30,60	35,65	40,99	47,13	55,14
2.	Для пользователей бюджетной отрасли, отрасли коммунального и спортивного сооружения.	12,20	12,20	14,20	16,85	19,37	22,66
3.	Для энергетического транспорта	8,20	8,20	9,55	16,85	19,37	22,66
4.	Для водных насосных двигателей и станций насосов машинного орошения, ремонтно-производственной базы Агентство по улучшению земли и орошения при ПРТ	2,20	2,20	2,55	5,86	6,73	7,87
	- от 1 апреля до 30 сентября	8,20	8,20	9,55	16,85	19,37	22,66
	- от 1 октября до 31 марта						
5.	Для населения с учетом НДС	12,60	12,60	14,65	16,85	19,37	22,66
6.	Для вертикальных мелиоративных скважин и мелиоративных водоскачательных подстанций	2,20	2,20	2,55	5,86	6,73	7,87
7.	Для использования электрической энергии в электрических котельных и электрической аппаратуры, с целью обеспечения горячей воды и отопления зданий						
	- для внебюджетного сектора	75,80	75,80	88,30	101,54	116,77	136,62
	- для бюджетных органов и учреждений	22,40	22,40	26,10	30,015	34,51	40,37

8.	Для Общества с ограниченной ответственности «Комбинати металлургии Тоҷикистон» - от 1 мая до 30 сентября - от 1 октября до 30 апреля	- - -	- - -	- - -	7,20 40,99	8,28 47,13	9,68 55,14
9.	Для переводных насосов питьевой воды (кроме индивидуальных насосов) и канализация	-	-	-	-	9,20	10,76
	II. Тепловая энергия (ед. изм. сомони 1 гкал)						
1.	Для учреждений и органов управления, которые финансируются за счет бюджетных средств.	43,80	43,80	51,00	58,65	67,44	98,67
2.	Для учреждений «Тепловой сети г. Душанбе» - государственного органа исполнительной власти г. Душанбе.	5,70	5,70	6,64	7,63	8,77	17,0
3.	Для всех прочих пользователей	168,50	168,50	196,30	225,74	259,60	113,47

– Примечание: Цены без учета НДС, кроме населения и водоскачательных насосов, машинных оросительных подстанций, вертикальных мелиоративных скважин, канализационных подстанций, ремонтно-производственных базы Агентства улучшения земли и орошения при Правительстве Республики Таджикистана.

*Источник: Таблица составлена автором на базе отчетных данных Антимонопольной службы при Президенте Республики Таджикистан за 2014 – 2019 г. г.

Как видно из таблицы, размер тарифов на оказываемые услуги со стороны естественных монополий год за годом повышаются, что объясняется следующими причинами:

а) необходимостью покрытия производственных (эксплуатационных) расходов компании;

б) реконструкция (процесс коренного переустройства действующего производства на базе технического организационного совершенствования, комплексного обновления, модернизации основных фондов) производственных фондов;

в) привести в соответствие тарифы по электроэнергии с международными стандартами и на этой основе реализовать новую методологию тарифов.

Кроме этих методов регулирования, новым Законом предусмотрены и новые контролируемые функции в отношении субъектов естественных и разрешенных монополий.

Антимонопольный орган будет осуществлять контроль за деятельностью монополистов при приобретении ими прав собственности или владения основными средствами не предназначенными для производства (реализации) товаров, при продаже, сдаче в аренду и т.д. права собственности, владения или пользования частью основных средств субъектов монополистов для производства (реализации) товаров (услуг). Попадают под контроль антимонопольного органа действия монополистов при их инвестировании в производство (реализации) товаров, которые не регулируются Законом, а размер этих инвестиций соответствует более 10% стоимости собственного капитала субъекта - монополии.

В настоящий момент продолжается работа по приватизации крупнейших монополизированных объектов и предприятий. В число этих компаний входят некоторые государственные компании по производству электроэнергии, телекоммуникационная компания и авиалинии.

Целью же антимонопольного органа Республики Таджикистан на современном этапе, должно стать превращение Реестра из инструмента административно-ценового регулирования в инструмент наблюдения за деятельностью

хозяйствующих субъектов, доминирующих на товарных рынках путем **расширения методов** воздействия на монополистов, которые сводятся к следующим:

- *введение специального порядка приватизации и привлечения инвестиций, в том числе иностранных;*
- *применение при необходимости особых форм процедуры банкротства;*
- *переход от прямолинейной практики ценового регулирования к поиску более активных средств достижения цели - создания конкурентной среды и т.д.*

В настоящее время актуализируется необходимость решения одной из важных проблем, стоящих перед антимонопольным органом Республики Таджикистан. Речь идет о проблеме взаимоотношений предприятий - монополистов, государства (правительства) с антимонопольным органом.

Значительная часть монополий Таджикистана являются полугосударственными, либо государственными компаниями. Полное преодоление административных барьеров (предоставление льгот и эксклюзивных прав отдельным хозяйствующим субъектам, конфликт интересов в органах исполнительной власти) увеличивает риск превращения антимонопольного органа в «карманный» орган.

Необходимо подчеркнуть, что защита добросовестной конкуренции предполагает собой и защиту малого и среднего предпринимательства, поскольку конкуренция и предпринимательство – это две взаимосвязанные составляющие единого процесса построения рыночной экономики.

В перспективе антимонопольному органу предстоит кропотливая работа по стимулированию конкуренции и формированию конкурентной среды рынка. Составляющие этой работы являются:

- *расширение и совершенствование правоприменительной практики обновленного антимонопольного законодательства с целью достижения качественно нового состояния уровня развития конкуренции;*
- *интенсификация работы по предупреждению и пресечению недобросовестной конкуренции и усиление роли антимонопольного органа в использовании экономических методов поддержки и развития конкуренции;*
- *содействие совершенствованию условий для развития предпринимательства;*
- *совершенствование регулирования субъектов естественной монополии (нахождение баланса между интересами монополий, производителей и населения);*
- *обеспечение эффективной политики по защите прав потребителей;*
- *совершенствование механизма государственного регулирования в области рекламы.*

Успешное решение этих задач – одно из немаловажных аспектов реализации общенациональной цели, которая была определена в Национальной Стратегии развития Республики Таджикистана на период до 2030 года. В процессе реализации данных программ по развитию конкуренции необходимо учитывать тот факт, что создание крупных организационно-хозяйственных структур несёт в себе прямую угрозу усилению тенденции к росту производственного монополизма. В тоже самое время необходимо иметь ввиду следующее:

во-первых, наличие большого количества малых раздробленных предприятий далеко не во всех случаях является гарантом наиболее развитой и эффективной конкуренции;

во-вторых, должны быть исключения из антимонопольного законодательства для тех предприятий и объединений, которые успешно отстаивают позиции страны на внешних рынках;

в-третьих, речь ни в коем случае не должна идти о сплошном объединении

всех предприятий в промышленно-финансовые группы или концерны. С позиции эффективной антимонопольной политики не противоречащими ей являются лишь такие промышленно-финансовые группы и концерны, которые связаны преимущественно с вертикальной интеграцией входящих в них структурных звеньев;

в-четвёртых, антимонопольная политика в современных условиях Республики Таджикистан, не может выступать как самоцель, и должна использоваться лишь как один из рычагов и инструментов преодоления отсталой отраслевой структуры экономики и повышения уровня её эффективности.

Здесь необходимо помнить, что монополии являются составной частью экономики, ее стержнем. Важным моментом здесь является процесс возникновения и развития монополий.

В условиях рыночной экономики развитие основывается на естественных законах рынка. Но это вовсе не означает, что роль государства сводится лишь к наблюдению над этим процессом. Существует объективная необходимость грамотного и эффективного государственного регулирования.

В этой связи возникает немало проблем при проведении современной антимонопольной политики в РТ, исходящие из недостаточной проработанности широкого круга законодательных материалов и других официальных нормативных актов, связанных с монополиями и монополизмом.

При этом, в условиях современного Таджикистана, большую роль при проведении антимонопольной политики играют содержание и направленность нормативно-правовых актов по многим другим вопросам, особенно по вопросам, связанным с процессами разгосударствления и приватизации, развитием малого и среднего бизнеса, организацией налоговой системы страны.

Определенные проблемы при проведении антимонопольной политики требуют разработки современного антимонопольного законодательства. Поскольку антимонопольные акты разрабатываются в нашей стране впервые, причём, в условиях не только отсутствия надлежащего опыта и знаний у разработчиков, но и при наличии явного и сильного противодействия со стороны целого ряда формальных и неформальных институтов, они пока не являются совершенными и нуждаются в доработках и уточнениях.

Антимонопольные законы в Таджикистане намного слабее по сравнению с антитрестовскими законами США, поскольку они, не содержат чётких мер, направленных против сложившихся монополий, и предполагают весьма слабые, неэффективные формы ответственности для нарушителей законов. Наряду с недостаточной жестокостью наших антимонопольных законов по одним вопросам в них присутствует одновременно чрезмерная жёсткость, негибкость, по другим вопросам.

Так, в Законе РТ «О защите конкуренции» нет никаких указаний о критериях и методах определения границ монопольных рынков, а антимонопольное управление на местах и в самих предприятия не располагают необходимыми разъяснительными документами или инструкциями. В результате для антимонопольных органов сохраняется возможность неоправданно широко толковать понятие «доминирующее положение на рынке», а для многих предприятий возможность защиты от обвинений в монополизме выглядит как умышленно затруднённая.

Не совсем удачными представляются и некоторые приведенные в законах формулировки, например, формулировка в Законе РТ «О защите конкуренции» понятия «монополистическая деятельность». Эта деятельность определяется здесь как «противоречащее настоящему закону действия хозяйствующих субъектов,

направленные на недопущение, ограничение или устранение конкуренции и (или) причиняющие ущерб потребителям». Другими словами, при сохранении нынешней формулировки понятия «монополистическая деятельность», под антимонопольные статьи можно, в принципе, подвести любые предприятия» [1, с.6-7]. Было бы целесообразно внести уточнения и в официальные документы о регулировании цен на продукцию предприятий-монополистов.

Недоработки антимонопольного законодательства сочетаются с непродуманной практикой его исполнения. Особенно неудовлетворительной представляется практика преобладающего использования метода установления предельного норматива рентабельности не по отношению к фондам предприятий-монополистов, а по отношению к себестоимости их продукции. Такой метод ориентирует предприятия не к снижению цен, а к накручиванию издержек, снижению качества и расточительству, снижению инвестиционной активности предприятий.

Кроме того, в настоящее время в современной мировой экономике происходит усиление интегрированности мирового хозяйства, его глобализация. Этот процесс вызывается развитием экономических связей между странами, либерализацией торговли, созданием современных систем коммуникации и информации, мировых технических стандартов и норм. Наиболее отчетливо этот процесс проявляется в создании крупных организационных структур, являющихся самым мощным орудием интернационализации общества. Одной из таких структур является монополия.

Крупные же предприятия (монополии), в национальном хозяйстве позволяют сохранить экономическую независимость страны и недопустимость превращения ее в сырьевой придаток мировых держав, так как невозможно развитие полноценной рыночной экономики без приоритетных отраслей народного хозяйства.

Основной причиной возникновения и сохранения естественных монополий в сфере производственной деятельности является наличие в ряде отраслей исключительно высокой отдачи от масштаба производства одним предприятием вследствие определенных технологических особенностей.

С учетом вышеизложенного, можно сделать следующие выводы:

1. В отношении естественных монополий необходимо дальнейшее совершенствование механизма ценообразования, а субсидии, которые будут признаны необходимыми (для малообеспеченных слоев населения), должны предоставляться из республиканского или местных бюджетов, а не за счет других потребителей соответствующих ресурсов и услуг.

2. Цены на продукцию естественных монополий, отражающие их реальные и необходимые издержки, в силу не зависящих от компаний обстоятельств могут быть непомерно высоки для экономики республики. В этих условиях возникает необходимость жесткого контроля за тарифной политикой, для того, чтобы поддержать тарифы на уровне, приемлемом для потребителей, и одновременно создать условия для эффективного функционирования самих организаций естественных монополий.

3. Во всех отраслях естественных монополий следует сократить издержки и повысить эффективность хозяйствования, для чего широко использовать стимулы по сокращению излишней занятости, а также по ликвидации малоэффективных производств.

4. По мере возможности надо произвести структурные изменения в отраслях естественных монополий, позволяющие максимально задействовать конкурентные силы рынка, которые приведут к ограничению сферы государственного регулирования.

Подводя итоги основных положений статьи надо отметить, что состояние естественной монополии носит временный характер и, в конечном счете, зависит от уровня развития экономики, техники, технологий и организации управления в регулируемых отраслях. Научно-технический прогресс очень часто приводит к тому, что перестает быть очевидным эффект от масштабов производства. В результате сферы деятельности, ранее относившиеся к естественным монополиям, перестанут быть таковыми. В этой ситуации задача антимонопольных органов и органов регулирования естественных монополий – не допускать сдерживания экономически оправданного перехода соответствующего товарного рынка из состояния естественных монополий в состояние конкурентного рынка. Это позволяет перейти от режима прямого контроля и регулирования к режиму наблюдения и устранения нарушений в рамках антимонопольного законодательства.

Цели государственного антимонопольного регулирования в этих условиях – с одной стороны, не допустить злоупотреблений доминирующим положением с целью ограничения конкуренции, концентрации и согласованных действий, направленных на вытеснение конкурентов, с другой – с учетом национальных отраслевых интересов, создать условия для эффективного развития отечественных производителей, направленные на повышение конкурентоспособности компаний на региональных и мировых рынках.

Литература:

1. Закон Республики Таджикистан "О защите конкуренции» от 17.05.2017 г., № 1417. Ахбороти Маджлиси Оли, № 7, Душанбе - 2017г.
2. Закон Республики Таджикистан "О естественных монополиях» от 18.07.2017 г., № 1460. Ахбороти Маджлиси Оли, № 9, Душанбе - 2017г.
3. Князева И. В. Антимонопольная политика в России / Князева И. В. – М.: Издательство «Омега – Л», 2008 – 493 с.
4. Конкуренция и антимонопольное регулирование / Под редакцией А. Г. Цыганова – Москва: Логос, 1999 – 366 с.
5. Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика: учебник: пер. с англ. 17-е изд. / К. Р.Макконнелл, С. Л.Брю. - М.: ИНФРА-М, 2009. - 916 с.:
6. Окрепилова И. Г. Монополии и антимонопольное регулирование в России. / И. Г.Окрепилова. - СПб.: Изд - во СПбГУЭФ, 1999. - 228 с.
7. Одинаев Н. Развитие конкуренции – основа антимонопольного регулирования. / Н. Одинаев //Экономика Таджикистана, 1999. - №3. - С. 64-70.
8. Рахимов Р.К. Экономические реформы и макроэкономическая стабилизация в РТ. / Р.К. Рахимов //Общество и экономика, 1999. - № 10-11. –С. 176-186.
9. Рахимов А. М. Монополизм в экономике и пути его преодоления: диссерт. на соис. уч.ст.к.э.н /А. М. Рахимов, 2000. – 170 с.
10. www.ams.tj сайт антимонопольной службы РТ.

УДК: 331.5

ДЕТЕРМИНАНТЫ МЕЖСТРАНОВОЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

Кошинова Манзура Рахматджоновна - д.э.н., профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел. 935555072, manzura@yandex.com

Халимханов Зафар Акбархонович - ассистент кафедры таможенного дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел. 985378555, @mail zafarzzafar@mail.ru

В настоящей статье рассматриваются вопросы о детерминантах (условного обозначения) межстрановой трудовой миграции граждан Республики Таджикистан в современных условиях. Надо отметить, что миграционные процессы в последнее время стали активно развиваться, в основном, процессе трудовой миграции, так как сегодня большинство стран мира, в том числе и наша страна вовлечены в данный миграционный процесс. Она, в свою очередь, затрагивает все жизненно важные отрасли, такие, как социально-экономические и культурно политические. Тем самым, ее влияние в последние годы очень бурно развивается, так как граждане некоторых стран, в том числе граждане нашей страны, видят основной путь решения своих социально-экономических проблем только в вовлечении в процесс трудовой миграции.

Ключевые слова: массовая миграция, международно-экономические процессы, межстрановая трудовая миграция, социально-экономические, естественный прирост, демографическая ситуация, миграционная политика, рабочая сила, негативные факторы, приток, утечка мозгов, поток, глобализация.

МУАЙЯНКУНАНДАҶОИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТИИ БАЙНИКИШВАРӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР (ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)

Кошинова Манзура Раҳматҷоновна - д.и.и., профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 935555072, manzura@yandex.com

Ҳалимхонов Зафар Акбархонович – ассистенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 985378555, @mail zafarzzafar@mail.ru

Дар ин мақола муайянкунандаҳои (аломатҳои шартӣ) муҳоҷирати меҳнатии байникишварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир баррасӣ карда мешаванд. Бояд қайд кард, ки солҳои охир равандҳои муҳоҷират, асосан раванди муҳоҷирати меҳнатӣ ба таври фаъол рушд мекунад, зеро имрӯзҳо дар аксари кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла кишвари мо, ба ин раванд диққати зарурӣ ҷалб карда шудааст ва ин, дар навбати худ, ба тамоми соҳаҳои ҳаётан муҳим, ба монанди иқтисодӣ ва фарҳангӣ-сиёсӣ таъсир мерасонад. Ҳамин тавр, таъсири он дар солҳои охир хеле вуҷуд меёбад, зеро шаҳрвандони баъзе кишварҳо, аз ҷумла шаҳрвандони мамлақати мо, роҳи асосии ҳалли мушкилоти иқтисодӣ ва иқтисодии худро танҳо тавассути ҷалби онҳо ба раванди муҳоҷирати меҳнатӣ мебинанд.

Калидвожаҳо: муҳоҷирати оммавӣ, равандҳои иқтисодии байналмилалӣ, муҳоҷирати меҳнатии дохилӣ, рушди иқтисодӣ ва иқтисодӣ, рушди табиӣ, вазъи демографӣ, сиёсати муҳоҷират, қувваи корӣ, омилҳои манфӣ, вурӯд, кӯчиши мағзҳо, ҷараён, ҷаҳонишиавӣ.

DETERMINANTS OF INTERCOUNTRY LABOR MIGRATION IN MODERN CONDITIONS ON THE EXAMPLE (OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN)

Koshonova Manzura Rakhmatchonovna - doctor of economics, professor of the department of finance Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 935555072, manzura@yandex.com

Khalimkhonov Zafar Akbarhonovich - Assistant of the Department of Customs Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 985378555, @mail zafarzzafar@mail.ru

This article discusses the determinants (symbols) of intercountry labor migration in the Republic of Tajikistan in modern conditions. It should be noted that in recent years, migration processes began to actively develop mainly the process of labor migration since today most countries of the world, including our country, are involved in this migration process and it, in turn, affects all vital sectors, such as socio-economic and cultural-political spheres.

And thus, its influence in recent years has been developing very rapidly, due to the fact that citizens of some countries, including citizens of our country, see the main way to solve their socio-economic problems only by involving them in the process of labor migration.

Keywords: mass migration, international economic processes, intercountry labor migration, socio-economic, natural growth, demographic situation, migration policy, labor force, negative factors, influx, brain drain, flow, globalization.

Волна социально-экономических изменений, начавшаяся в начале XXI в., не только коренным образом изменили экономическую ситуацию в постсоветском пространстве, но и во всем мире, в целом. Самым ярким показателем этих изменений является массовая миграция большого количества населения отдельных стран мира, которые вынуждено мигрировали из одного региона мира в другую в целях более эффективного обеспечения своих социально-экономических потребностей.

В условиях нестабильности, обострения угроз, рисков и вызовов в мире миграция населения становится основным источником улучшения условий жизнеобеспечения и жизнедеятельности многих людей в разных регионах мира. «А в случае мировой нестабильности и в условиях кризиса данный процесс усиливается и развивается более высокими темпами» [3, с.193].

Международная трудовая миграция становится все более заметно развиваться наравне с международными экономическими процессами. В основном приток трудовых мигрантов направляются в экономически развитые страны мира [3, с.181].

Также следует отметить, что миграция населения в целом, а трудовая миграция, в частности, помимо социально-экономических вопросов, также значительно влияет на рост населения и ее демографическую структуру [3, с.156], то есть в одних странах наблюдается увеличение количества населения, а в других-снижение количества населения за счет массовой миграции, в основном трудоспособного населения.

Происходящие миграционные процессы во всем мире, и в частности, в постсоветском пространстве имеют определенные мотивы и причины, а также притягивающие факторы такие, как социально-экономические и культурно-политические условия в отдельных развитых странах мира [6, 98], которые, в свою очередь, являются привлекательными для граждан Центрально азиатских стран.

Масштабная волна внешней трудовой миграции в нашей стране началась с 1989 [5, с.134] года, после подготовки развала СССР и появлением новых уже независимых государств на постсоветском пространстве.

В современных условиях для Республики Таджикистан и ее социально-экономического развития вклад трудовой миграции является весьма значительной [6, с.113], так как большинство ее граждан активно участвуют в процессе трудовой миграции, и при этом способствуют экономическому развитию своей страны.

Республика Таджикистан наравне с другими странами мира, в том числе, стран постсоветского пространства, по сложившимся социально-экономическими

причинами, является активным участником глобального миграционного процесса [1, с.143], и это, в свою очередь, дает нам определенную пользу, как стран экспортера рабочей силы, а также, с другой стороны, является важным фактором развития экономики страны [8, с.145] в деле трудоустройства сотни тысяч наших граждан.

Анализ миграционной ситуации «во всем мире показывает, в том числе в Республике Таджикистан, что надо принять факт глобализации миграционных процессов и не надо закрывать глаза на происходящие процессы во всем мире. Необходимо использование современных методов по эффективному управлению этим процессом. Доказательством можно привести последние случаи, которые происходили в развитых странах мира, например, в европейских странах, которые не смогли справиться с беженцами из Арабских стран и Африки, и столкнулись с серьезными трудностями» [1, с.143]. Это говорит о том, что необходимо предпринять устойчивые шаги по данному вопросу, в том числе в области миграционной политики и провести гибкую миграционную политику, как стран экспортеров рабочей силы и так странам донорам, в целях уменьшения негативных факторов, связанных с процессом трудовой миграции.

При таких условиях, необходимо каждой отдельной стране проводить четкую миграционную политику, в целях эффективного регулирования миграционных процессов. Так как, в современных условиях влияние миграционной политики на процесс миграции населения становится весьма значительным [4, с.131], и это утверждает о том, что нам следует принимать такие нормативно-правовые акты, которые могли бы соответствовать интересам наших трудовых мигрантов, а также устоять современным угрозам и рискам, и защищать общие интересы на просторах межстрановой трудовой миграции между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией.

Сегодня все страны мира в целом вовлечены в мировой миграционный процесс, и она почти затрагивает все страны [5]. По сути, сегодня нет такой страны, которая не была бы вовлечена в мировой миграционный процесс. Даже такие развитые страны мира, как США, Европейские страны, КНР, Канада, Турция и т.д. Основная причина заключается в том, что в результате происходивших изменений в социально-экономических, культурно-политических сферах жизнедеятельности большинства населения земного шара, появились такие проблемы, как финансово-экономический кризис, нестабильность в мировой экономике изменение климатических условий, нехватка продовольствия, демографический кризис, дефицит рабочих мест, потепление воздуха и т.д., которые создают реальные угрозы и приведут к массовой миграции населения в отдельных странах мира.

По оценкам экспертов «если в 60 годы XX столетия общее число трудовых мигрантов во всем мире насчитывалось около 75,5 млн. человек, то в начале XXI века, общее число трудовых мигрантов составил 176,6 млн. человек, такая тенденция роста количества трудовых мигрантов во всем мире происходило с большой скоростью, в 2010 году это количество намного умножилось и составило почти 213,9 млн. человек. Если наблюдать дальнейшую картину мирового миграционного процесса, согласно данным Организации объединенных наций, то общая численность мигрантов по всему земному шару в 2050 году будет составлять 415 млн. человек» [1, с.142]. Это доказывает, что процессы, связанные с трудовой миграцией не будут терять свою актуальность в ближайшие десятилетия и будут продолжаться наравне с развитием человечества во всех странах мира и, в том числе, в Республике Таджикистан.

Следует подчеркнуть, что благодаря процессу трудовой миграции в каждой отдельной стране развиваются отдельные сферы, такие как социально-экономические и культурно-политические. В первую очередь, путем привлечения

профессиональных трудовых ресурсов в эти сферы, которые, в свою очередь, создают необходимые условия для их полноценного развития. Также, в процессе трудовой миграции повышается уровень квалификации мигрантов, они становятся более профессиональными, креативными. Тем самым, они вносят свой вклад и положительно влияют для развития своей страны созидательными идеями. Создают современные бизнес структуры-инкубаторы, инвестируют в разные отрасли экономики страны, создают новые рабочие места, а также становятся активными участниками в реформировании социально-экономических сфер деятельности страны [1, с.143].

Согласно «международным нормам и документам ООН все страны, участвующие в глобальной экономической миграции разделены на три группы: первая группа, эта страна, посылающая трудовые ресурсы (или посылающая страна), вторая страна, получающая трудовые ресурсы (или получающая страна) и третья-страна, участвующая в международных миграционных процессах в обоих вышеперечисленных вариантах»[3, с.180]. Следует отметить, что в соответствии с данным понятием наша страна, в свою очередь, входит в первую и третью категорию, так мы в настоящее время, являемся и страной посылающей трудовых мигрантов и страной участвующей в международных миграционных процессах.

На наш взгляд, главной причиной миграции граждан Республики Таджикистан в другие страны, в основном в Российскую Федерацию и Казахстан напрямую связана с низкой заработной платой, дефицитом свободных рабочих мест, низкой конкуренцией на внутреннем рынке труда, а также непривлекательностью имеющихся рабочих мест.

Необходимо подчеркнуть, что, по мнению С.И.Исламова, самыми главными причинами, побуждающими сотни тысяч наших граждан мигрировать являются следующие причины: «распад СССР, который стал причиной и следствием тяжелых социально-экономических последствий, гражданского противостояния, межэтнических столкновений, развития и становления новых рыночных отношений и т.д.»[4, с.134]. Мы разделяем мнение автора, на самом деле наша страна находилось в непростых условиях «разрыв почти векового уза со странами бывшего СССР, гражданская война, социально-экономические трудности, голод, нищета, безработица и т.д. стали причиной массовой миграции наших граждан в дальнее и ближнее зарубежья в целях улучшения уровня жизни себя и своих семей» [5].

После приобретения независимости и в результате происходивших социально-экономических реформ в нашей стране ее население выросло в два раза, и этот показатель является достаточно высоким по сравнению с другими странами, в том числе страны региона. Если в 1991 году численность населения нашей страны в трудоспособном возрасте, то есть трудовые ресурсы возрасте от 15 до 63 лет составляло 2577500, то эта цифра в 2018 году выросла почти на 2,5 раза и составила 5 326000 человек. Из этого количества трудовых ресурсов всего 2407000 человек на период 2018 года являются официально занятыми во всех сферах экономики страны [2, с.132]. Появляется вопрос остальные трудовые ресурсы где будут реализовывать свой потенциал. Ответ один, в такой ситуации выход - это трудовая миграция, а именно межстрановая трудовая миграция.

По мнению экспертов, в 2025 году общая численность нашего населения будет составлять примерно 12,1 млн человек, а трудовые ресурсы в этот период будут составлять 5,8 млн. человек [5, с.6]. Мы считаем, что в такой ситуации одним из эффективных способов решения проблемы безработицы внутри страны является внешняя межстрановая трудовая миграция. Так как с экономической точки зрения сегодня у нас в стране в определенной мере все еще наблюдается нехватка свободных рабочих мест или же существующие рабочие места являются менее

привлекательными по причине низкой заработной платы, которая порою не соответствует в условиях рыночной экономики. Поэтому наши трудовые ресурсы решительно настроены на выезд, так как в настоящее время их больше всего интересует внешняя трудовая миграция.

Необходимо подчеркнуть, что большое количество трудовых мигрантов из нашей страны привлекает именно Россия, как страна приема, почти 90 % [6, с.153] из них отправляются именно в эту страну. Это связано по нескольким причинам: знание языка, безвизовый режим, история, единое пространство в период СССР, социально-экономические связи, партнерство среди стран, тесная и дружеская взаимосвязь по широкому спектру вопросов от социально-экономических до культурно-политических, а также стратегические партнерства между нашими странами создает необходимые предпосылки для развития процесса межстрановой трудовой миграции между нашими странами.

Таблица 1.

Данные внешней трудовой миграции граждан Республики Таджикистан за период 2003-2019 гг. [1, 143].

Период (годы)	Количество выехавших трудящихся мигрантов (тыс. чел.)	В том числе женщин
2003	347556	18914 (5,4% от общей численности)
2004	420622	19753 (4,2%)
2005	412123	23452 (5,6%)
2006	609316	30034 (4,9%)
2007	573953	36725 (6,3%)
2008	646298	41369 (6,4%)
2009	677414	48365 (7,1%)
2010	736446	62278 (8,5%)
2011	750070	86733 (11,5%)
2012	739017	87015 (11,6)
2013	793447	100875 (13,8%)
2014	669090	106416 (15,8%)
2015	552596	64667 (11,7%)
2016	517308	81851 (15,6%)
2017	487757	68036 (15,1%)
2018	484 176	64 512 (13,3%)*
2019	530883	77013 (14,5%)**

Источник: Отчеты Миграционной службы, Министерство труда миграции и занятости населения Республики Таджикистан за исследуемый период (2018-2019 гг.)

Если проанализировать общую картину данной таблицы, то можно сделать следующий вывод, о том, что процесс межстрановой трудовой миграции год за год уменьшается. Если в 2013 году общее количество трудовых мигрантов из нашей страны составило почти 793447 человек, то эта цифра уже в 2017 году снизилась на 487757 человек, что на 305690 человек меньше по сравнению к 2013 году, а в 2018 году общее количество выехавших трудовых мигрантов составило 484176 человек, из них 64512 (13,3%) человек составляют женщины. Тенденция трудовой миграции среди наших граждан продолжается и в 2019 году. Общее количество трудовых мигрантов за исследуемый период составило 530883 чел. что 77013 (14,5%) чел. из них составляет женский пол. Необходимо отметить, что такая тенденция в сфере трудовой миграции из нашей страны в Российскую Федерацию связано с некоторыми причинами: во-первых, улучшение социально-экономических условий внутри страны, такие, как строительство автодорог, школ, туристических объектов, а также строительный бум внутри столицы, что создает многочисленные свободные

рабочие места внутри страны, и тем самым может повлиять на снижение уровня трудовой миграции из нашей страны. Во-вторых, проведенное в последние годы жесткая миграционная политика в России несколько изменила ситуацию в данном направлении и теперь это страна утратила свою привлекательность для наших граждан, и теперь они в какой-то мере настроены мигрировать в другие направления.

Из выше приведенной таблицы, можно также прийти к такому выводу, что в последнее время резко участилась миграция женщин из нашей страны. Это связано с большим количеством депортированных таджикской национальности и одиночества этих женщин, которая порождает миграцию. Как видно из таблицы, пик женской миграции в основном приходится на 2013-2014 гг., почти 100875 в 2013 и 106416 в 2014 гг., а последующие года-эта тенденция постепенно снижается.

В заключении необходимо сделать некоторые выводы:

- в последнее время в развитых странах мира наблюдается острая нехватка рабочих сил в трудоспособном возрасте, особенно это ситуация характерна для стран Европы и России. Главной причиной является старение населения этих стран и нехватка трудовых ресурсов. В данной ситуации нам необходимо создать более тесный контакт со странами Европы по широкому спектру вопросов, в том числе по вопросу межстрановой трудовой миграции. Здесь следует отметить, что рынок труда Европы очень разнообразный и много-профессиональный и это, в свою очередь, дает нашим трудовым мигрантам преимущество для того, чтобы повысить уровень квалификации в соответствии с мировым стандартом, а также создает условия для дальнейшего применения этих накопленных навыков и опытов в деле ускоренного развития нашей национальной экономики и ее модернизации;

- выявлено, что успешная миграционная политика и ее эффективная реализация, а также привлечение зарубежных соотечественников и диаспор в рамках межстрановой трудовой миграции, могло-бы создать благоприятные условия в деле развития отдельных отраслей экономики нашей страны и содействовать благосостоянию ее населения. Для этого, нам необходимо использовать мировую практику, в основном, тех стран, которые имеют успехи по применению данного механизма, например, Республика Узбекистан и Закавказские Республики, у которых есть много положительных результатов в данном направлении, то есть по привлечению зарубежных соотечественников и диаспор для инвестиции в национальную экономику.

Литература:

1. Бабаев А.А. и др. Мировая миграционная глобализация и ее эффективное использование в странах назначения и происхождения. Современные тенденции рынка труда/А.А. Бабаев и др. // Экономика Таджикистана: Институт экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан, 2018.- №4.- С. 141-147.
2. Бабаев А.А. Современные проблемы качественных характеристик трудящихся мигрантов Таджикистана/А.А. Бабаев, Г.Х. Гулямова// Экономика Таджикистана: Институт экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан, 2019. - №2. - С. 131-137.
3. Василенко В. Глобализация и вынужденная миграция народонаселения. / В.Василенко, Р.Ульмасов. – Душанбе, 2007. - 540 с.
4. Исламов С.И. Биосоциальное развитие человека. Демографический и социальный переходы / С.И. Исламов.– Душанбе. 2019. - 287 с.
5. Ульмасов Р. Международная миграция и Таджикистан: новые времена – новые вызовы / Р.Ульмасов // Материалы международной конференции «Межцивилизационное взаимодействие на европейском пространстве: история, современные тенденции и перспективы» (г. Душанбе, 13 февраля 2015 г.). – Душанбе, 2015. С. 1-9.
6. Ульмасов Р. Миграция и рынок труда России и Таджикистана: проблемы и перспективы. / Р. Ульмасов, О. Парфенцева. – Душанбе, 2010. - 255с.

УДК: 338.439.02.

ДИВЕРСИФИКАТСИЯИ САВДОИ БЕРУНА ҲАМЧУН УНСУРИ МУҲИМИ ПАСТ КАРДАНИ ХАВФҲО

Иброҳимов Илҳом Раҷабалиевич – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии ДМТ. Тел.: (+992) 989-11-88-22. E-mail: Ilhomuddin@mail.ru

Ғоибназаров Ғиёс Умарқулович - докторанти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 987-55-01-92. E-mail: Gies1992@mail.ru

Дар мақолаи мазкур диверсификатсияи савдои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир ва роҳҳои амалигардонии он дида баромада шудааст. Инчунин, хусусиятҳои диверсификатсиякунонии савдои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси «Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» баррасӣ гардидааст. Ба ғайр аз он, зарурати такмилидигрии соҳаҳои асосие, ки диверсификатсияи савдои берунаи ҷумҳуриро таъмин менамоянд, махсусан соҳаи энергетика, металлургия ва дигар соҳаҳои, ки ба содирот ва воридотивазкунии ҷумҳури нигаронида шудаанд, таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: диверсификатсия, содирот, соҳаҳо, воридот, савдои беруна, сармоягузорӣ, барномаҳои давлатӣ, намуди молу маҳсулотҳо, муносибатҳои минтақавӣ.

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ-КАК ВАЖНЫЙ ИНСТРУМЕНТ СНИЖЕНИЯ РИСКОВ

Ибрагимов Илҳом Раҷабалиевич - доктор экономических наук, доцент кафедры налог и налогообложения ТНУ, тел. : (+992) 989-11-88-22. E-mail: Ilhomuddin@mail.ru

Ғоибназаров Ғиёс Умарқулович - докторант Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 73/1067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел: (+992) 987-55-01-92. E-mail: Gies1992@mail.ru

В данной статье рассматривается диверсификация внешней торговли Республики Таджикистан в современных условиях и пути ее реализации. Также рассмотрены особенности диверсификации внешней торговли Республики Таджикистан на основе «Государственная программа содействия экспорту и импортозамещению в Республике Таджикистан на 2016-2020 годы». Кроме того, анализируется необходимость улучшения ключевых отраслей, обеспечивающих диверсификацию внешней торговли, особенно в энергетике, металлургии и других секторах, которые ориентированы на экспорт и импорт в стране.

Ключевые слова: диверсификация, экспорт, отрасли, импорт, внешняя торговля, инвестиции, государственные программы, виды продукции, региональные отношения.

FOREIGN TRADE DIVERSIFICATION AS AN IMPORTANT RISK REDUCTION TOOL

Ibragimov Ilkhom Radzhabalievich - candidate of economic sciences, associate professor of the department of tax and taxation of TNU, tel: (+992) 989-11-88-22. E-mail: Ilhomuddin@mail.ru

Goibnazarov Giyos Umarkulovich - doctoral student of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 73/1067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova, 64/14. Tel: (+992) 987-55-01-92. Email: Gies1992@mail.ru

This article discusses the diversification of foreign trade of the Republic of Tajikistan in modern conditions and the ways of its implementation. The article also considers the features of diversification of foreign trade of the Republic of Tajikistan on the basis of the "State Program for the Promotion of Export and Import Substitution in the Republic of Tajikistan for 2016-2020." In addition, it analyzes the need to improve key sectors that diversify foreign trade,

especially in the energy, metallurgy and other sectors that are focused on export and import in the country.

Keywords: *diversification, export, industries, imports, foreign trade, investment, government programs, types of products, regional relations.*

Ҳолати кунунии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сатҳи пасти рушди иқтисодиёти миллӣ, вобастагии зиёди давлат аз савдои беруна махсусан, воридоти молу хизматрасониҳо, вобастагии зиёд аз муҳочирони меҳнатӣ, ноустуворӣ дар бозори дохилӣ, диверсификатсия карда нашудани иқтисодиёти миллӣ ва ғайраҳо тавсиф дода мешавад, ки ин барои муайян намудани муносибатҳои берунииқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини беҳатарии фаъолияти иқтисодӣ ва рушди устувори иқтисодиёти миллӣ замина мегузорад.

Шароити имрӯзаи иқтисодиёти ҷумҳурӣ диверсификатсия намудани савдои берунаи худро талаб менамояд, ки он яке аз самтҳои афзалиятноки таъмини рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд барномаҳо ва ҳуҷҷатҳои хусусияти стратегӣ дошта таҳия гардидааст, ки мақсади асосии ташкил намудани онҳо таъмини рушди устувори иқтисодиёти ҷумҳурӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагонии аҳолии мамлакат ба ҳисоб меравад. Яке аз ин барномаҳо «Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» ба ҳисоб меравад.

Дар барномаи мазкур тамоми ҷанбаҳои мусбӣ ва манфии савдои берунаи ҷумҳурӣ ба таври пурра аз нуқтаи илмӣ-назариявӣ асоснок карда шудааст ва хусусиятҳои диверсификатсиякунонии савдои берунаи ҷумҳуриро дар бар мегирад.

Дар Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 барои ташкили шароити мусоиди баамалбарории сиёсати берунииқтисодии давлат ва баланд бардоштани рақобатпазирии молҳои ватанӣ дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ, зиёд намудани ҳаҷми содирот, кам кардани ҳиссаи молҳои истеъмоли дар сохтори воридоти ҷумҳурӣ, заминаҳо коркард гардидааст.

Барои ба даст овардани натиҷаи мусоид дар доираи барномаи мазкур як қатор вазифаҳои стратегӣ гузошта шудааст, аз ҷумла:

- ба таври назаррас кам кардани вобастагӣ аз маҳсулоти воридотии асосии озуқаворӣ;
- таъмини болоравии истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда ва содиротӣ тавассути андешидани тадбирҳо ҷиҳати мусоидат ба содиротивазкунандагону сармоягузориҳои эҳтимоли, инкишофи ҳамкорӣ, занҷирҳои арзиши иловашуда ва гурӯҳбандӣ;
- таъсис додани марказҳои муосири логистикӣ ва васеъ кардани долонҳои байналмилалӣ коммуникатсионӣ, нақлиётӣ ва иқтисодӣ;
- ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ кардани хизматрасониҳои роҳи оҳан, автомобилӣ, ҳавоӣ ва намудҳои дигари нақлиётӣ [1].

Барои амалӣ гардонидани барномаи мазкур тибқи таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ, зарурати танзими давлатии амалӣ намудани воридотивазкунӣ ва ҳавасмандгардонии содирот дар мамлакат пеш меояд.

Дар шароити муосир ягон давлати дунё аз муносибатҳои берунииқтисодӣ ҷудоғона намебошад. Истифода бурдани сиёсати воридотивазкунӣ ин маънои онро надорад, ки давлат пурра молҳои воридотиро иваз намояд.

Воридотивазкунӣ, пеш аз ҳама, бояд барои ба даст овардани натиҷаҳои муҳими иқтисодии давлат равона шуда бошад, аз ҷумла:

- кам кардани вобастагӣ аз воридот ва ба таври мувофиқ мустаҳкам намудани бехатарии фаъолияти беруниқтисодии ҷумҳурӣ;
- самаранок истифода бурдани иқтисодии иқтисодӣ;
- саноатикунонӣ ва диверсификатсия намудани иқтисодӣ;
- баланд бардоштани сатҳи худтаъминкунии саноатӣ ва озуқаворӣ;
- зиёд намудани шугълнокии аҳоли, паст намудани сатҳи бекорӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагонии аҳоли аз ҳисоби ташкили ҷойҳои нави корӣ;
- таъмини шароити мусоид барои истеҳсолоти содиротӣ;
- кам намудани бақияи манфии савдои беруна ва зиёд намудани захираҳои асбобӣ.

Барои ҳавасманд гардонидани содирот амалинамоии мақсадҳои гузошташудаи барномаи мазкур метавонад ҳиссаи худро гузаронад ва онҳо барои манфиатҳои иқтисодии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди он мувофиқ мебошанд.

Яке аз таконҳои асосие, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 қайд карда шудааст, ин алоқаманд будани ҷумҳурӣ аз воридоти якҷанд намуди молҳои озуқаворӣ мебошад, ки онҳо барои таъмини бехатарии миллии озуқаворӣ ҷумҳурӣ таконҳои муайяни манфиро ба вуҷуд оварда истодаанд. Ин, пеш аз ҳама, зарурати воридивазкуниро айнан дар комплекси агросаноатӣ пешниҳод менамояд. Айнан рушд додани истеҳсолоти озуқаворӣ барои истеҳсолоти дохилии ҷумҳурӣ афзалияти калон дорад. Масалан, гӯшт ва маҳсулоти гӯшти, маҳсулоти ширӣ ва тухм, инчунин дигар намуди маҳсулоти озуқаворие, ки барои талаботи ҳаррӯзаи аҳоли зуруранд.

Чӣ хеле ки қайд кардем, айни замон дар ҷумҳурӣ се барномаи стратегӣ таҳия гардида, ҳар яқтои онҳо бевосита ба сиёсати воридотивазкунӣ ва мусоидат ба содирот вобаста мебошанд. Самаранокии барномаҳои мазкур, пеш аз ҳама, аз бомуваффақият ба амал баромадани қисмҳои он вобаста мебошад. Воридотивазкунӣ ва рақобатпазирии молҳои ватанӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ, сифати аъло ва нархи мувофиқи онҳо ҳамавақт беҳтар намудани сатҳи сифати технология ва ҳаҷми истеҳсолотро дар асоси талаботи ҷаҳонӣ талаб менамоянд. Вобаста ба ин барои ба даст овардани натиҷаи мусоид аз содироти маҳсулоти саноатӣ маҷмӯи маҳсулотҳоро бояд дар дохили мамлакат вобаста ба талаботи бозори ҷаҳонӣ истеҳсол намуд. Барномаи мазкур бояд ба он асоснок карда шуда бошад, ки давлат содироти он молҳоеро ҳавасманд гардонад, ки барои амалӣ намудани сиёсати воридотивазкунӣ дар соҳаҳои гуногун барои иқтисодӣ бартарияти дарозмуҳлатро таъмин намоянд.

Қайд кардан лозим аст, ки барои амалӣ гаштани сиёсати воридотивазкунӣ ва мусоидат ба содирот ба мо зарур аст истеҳсолот ва соҳаҳои иқтисодӣро раванқ диҳем. Вобаста ба ин, дар шароити муосир яке аз соҳаҳои муҳим барои ба амал баровардани воридотивазкунӣ ва паст намудани сатҳи таъсири таконҳои беруна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон саноати хӯрокворӣ ба ҳисоб меравад, ки бевосита ба хоҷагии қишлоқ алоқаманд мебошад. Хоҷагии қишлоқ яке аз соҳаҳои ояндадори мамлакат ба ҳисоб рафта, барои таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ мусоидат менамояд.

Чӣ хеле ки маълум аст, дар ҷумҳурӣ зиёда аз 73%-74%- и аҳоли дар деҳот зиндагӣ менамояд. Рушди муҳоҷирати меҳнатӣ мисоли намоёни паст будани самаранокии комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ шуда метавонад, ки аз ҳисоби рушд накардани хоҷагии қишлоқ ва қобилияти таъмин карда натавонистани аҳолии қишлоқ бо ҷойҳои корӣ шаҳодат медиҳад. Пас, зарурати рушди фаъолонаи ҳамаи самтҳои хоҷагии қишлоқ ва истеҳсолоти он муаммои афзалиятнок аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳои мавҷуд мебошанд, ки қобилияти дарозмуҳлати таъмини бозори дохилӣ ва самтҳои гуногуни соҳаи содироти доранд, аз ҷумла:

1. Энергетика. Соҳаи энергетика яке аз соҳаҳои муҳими ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад, ки дар оянда аз ҳисоби содироти он қобилияти таъмини қисми асосии даромади ҷумҳурӣ эҳтимол карда шудааст. Аз рӯи маълумоти оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои зиёди гидроэнергетикӣ дорост ва дар бозорҳои ИДМ ҳамчун содиркунандаи қувваи барқ баромад карда метавонад. Мувофиқи маълумоти Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати амалӣ гаштани лоиҳаи минтақавии электроэнергии CASA-1000 содироти электроэнергия аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Афғонистон ва Покистон дар солҳои 2019-2020 дар ҳаҷми 133-136 млн. долл. ИМА имконияти зиёд намудани даромади давлат пешбинӣ карда шудааст. Мувофиқи таҳлилҳо талабот ба электроэнергия дар оянда меафзояд ва соҳаи мазкур метавонад ҳамчун соҳаи содироти ояндадори ҷумҳурӣ гардад.

2. Комплекси металлургия. Садироти алюминий дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон яке аз соҳаҳои асосии таъминкунандаи даромади бучети давлатӣ ба ҳисоб меравад. Аммо, вобаста ба кам шудани талабот дар бозорҳои ҷаҳонӣ дар солҳои охир нархи алюминий паст рафта истодааст. Масалан, дар соли 2008-ум нархи 1 тонна алюминий дар бозори ҷаҳонӣ (Биржаи металлҳои Лондон) 2570 долл. ИМА муқаррар карда шудааст. Дар соли 2015-ум бошад, 1 тоннаи он бо нархи 1491 долл. ИМА хариду фурӯш карда шудааст, ки нисбат ба соли 2008-ум нархи он ба маблағи 1079 долл. ИМА паст гардидааст [2].

Тавре ки Президенти мамлакат зимни Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд карда буданд: “Ҳамагӣ 3% аз ҳаҷми умумии содироти алюминий дар дохили мамлакат коркард мегардад” [3]. Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки алюминий аз ҷумҳурӣ ҳамчун ашёи хом содир карда мешавад. Ба мо зарур аст, ки онро дар дохили ҷумҳурӣ коркард намуда ба таври маҳсулоти тайёр (металлҳои ранга, концентратҳо ва дигар намуди маҳсулотҳои аз алюминий тайёршаванда) ба бозорҳои ҷаҳонӣ пешкаш намоем.

Инчунин, содир намудани дигар намуди молу маҳсулотҳои дар дохили ҷумҳурӣ коркард ва тайёркардашаванда ба монанди:

- санғҳо ва металлҳои қиматбаҳо;
- ангири тару хушк;
- гелос;
- лимон;
- маҳсулотҳои органикӣ;
- маҳсулотҳои ширӣ;
- соҳаи туризм;
- хизматрасониҳои нақлиёти транзитӣ;

- хизматрасониҳои телекоммуникатсионӣ ва дигар молу хизматрасонӣ, ки хусусияти ғоиданок ва ояндадори онҳо дар Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 пешбинӣ гардидааст, лозим мебошад.

Бояд қайд намуд, ки ҳамаи маълумоту гуфтаҳои дар боло овардашуда ба таври пурра дар шароити ҷаҳонишавӣ бехатарии фаъолияти беруниқтисодии ҷумҳуриро таъмин карда наметавонад. Вобаста ба ин, диверсификатсия кардани самтҳои соҳавӣ муносибатҳои берунаи иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза аҳамияти аввалиндараҷа доранд.

Мувофиқи маълумоти оморӣ дар соли 2015-ум ба ҷумҳурӣ ба маблағи 471,0 млн. долл. ИМА сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ворид гардида, ба

5,9%-и ММД баробар гардида, соли 2016-ум 5,1%, соли 2017-ум 4,9% ва соли 2018-ум 4,3%-и ММД-ро ташкил намудааст [4, с.197-200].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми зиёди сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, ҳамчун саноати истихроҷи маъдан, энергетика, алоқа, сохтмон ва дигар соҳаҳо равона карда мешавад. Соҳаҳо, ки ба такрористеҳсолот нигаронида шудааст, ҳиссаи сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар онҳо кам мебошад, ки ин соҳаҳо дар шароити ҳозира ба таври пурра таъмин шудан бо технология ва таҷҳизоти ҳозиразамонро талаб менамоянд. Норасоии мазкур дар соҳаҳои қайдгардида рақобатпазир будани ашёҳои хоми содиршавандаро дар бозорҳои ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад.

Чӣ хеле ки олими ватанӣ А.А.Исмоилов қайд менамоянд: «Агар давлат диққатро барои устувор гардонидани иқтисодиёт ҷалб намояд, он гоҳ лозим аст, ки дар сатҳи қонунӣ ташкил намудани иқлими мусоиди сармоягузорӣ, махсусан барои сохтори аграрӣ, ки ҳамчун соҳаи асосии иқтисодиёти ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, лозим мебошад. Соҳаи хоҷагии қишлоқ аз аввал соҳаи камдаромад ва камҷалбкунандаи сармоя мебошад, аммо дар шароити имрӯза рушди иқтисодиёти давлат бештар аз рушди хоҷагии қишлоқ вобаста мебошад, бинобар ин, масъалаҳои сармоягузорӣ дар хоҷагии қишлоқ нақши муҳимро дар рушди устувори иқтисодиёт ва таъмини он мебозад»[5].

Мақсади асосии ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар соҳаҳои муайяни иқтисодиёти миллии мамлакат ба даст овардани технологияи муосири истеҳсолӣ, дар сатҳи байналмилалӣ тайёр намудани кадрҳои баландихтисос, рушди мунтазами соҳаҳои иқтисодиёт, муваффақ шудан ба боварии сармоягузoron ва мустаҳкам намудани мавқеи истеҳсолоти ватанӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад.

Қайд кардан лозим аст, ки дар самти диверсификациякунонии савдои берунаи ҷумҳурӣ на фақат зиёд кардани намудҳои молҳои содиротӣ, балки диверсификация намудани муносибатҳои минтақавии савдои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ зарур мебошад. Айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон бо зиёда аз 120 давлати ҷаҳон муносибатҳои беруни-иқтисодии худро ба роҳ мондааст. Аммо, дар байни онҳо як қатор давлатҳои мавҷуданд, ки ба молҳои, ки дар ҷумҳурӣ истеҳсол мегардад, ё ин ки базаи истеҳсолии онҳо дорад, талабот пайдо карда истодаанд, ба монанди давлатҳои Аврупои Ғарбӣ.

Дар солҳои охир шарикҳои асосии савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон давлатҳои Аврупои Ғарбӣ, махсусан Швейтсария, Нидерландия, Италия баромад карда истодааст. Давлатҳои номбаршуда ба маҳсулотҳои талабот пайдо карда истодаанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври пурра қобилияти истеҳсоли минбаъдаи онҳо дорад, аз ҷумла: алюминий, пахта ва дигар маҳсулотҳои саноатӣ ва озуқаворӣ.

Аз давлатҳои Осиё шарикҳои асосии савдои Тоҷикистон дар Осиёи Шарқӣ Хитой ба ҳисоб меравад, ки дар ҷаҳон яке аз давлатҳои воридкунандаи ашёи хом, аз ҷумла, саноати истихроҷи маъдан ва химикӣ, пахта, металлҳои сиёҳу ранга, ашёҳои хоми ҷармӣ ва дигар маҳсулотҳои мебошад. Хитой аз Ҷумҳурии Тоҷикистон меваҳои тару хушкро бештар харидорӣ менамояд, ки дар бозори дохилии Хитой аз рӯи нарх ва сифат рақобатпазир мебошад.

Аз кишварҳои Шарқи Наздик ва Аврупои Шимоли бошад, давлатҳои Араб (АМА), аз ҷумла, Исроил, Миср, Алжир, ки онҳо ба маҳсулотҳои алюминий, нахи пахта, озуқаворӣ талаботи зиёд доранд. Мувофиқи ақидаҳои мутахассисони соҳавӣ нархи пахта дар солҳои охир баланд шуда истодааст. Масалан, дар соли 2016-ум барои фунти пахта 65 \$, соли 2017-ум 75 \$, соли 2018-ум 80 \$ муқаррар шудааст. Дар солҳои охир эҳтимолияти то 100-110 \$ баландшавии нарх барои фунти пахта мавҷуд мебошад. Дар хариду фурӯши

ангур низ чунин ҳолат мушоҳида карда мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нархи як кг ангур дар атрофи 0,30-0,50 \$ хариду фурӯш карда мешавад. Дар давлатҳои Араб бошад, як кг ангур бо нархи 4,5 - 5,0 \$ хариду фурӯш карда мешавад, ки ин қобилияти ҷалбкунандаи савдоиро ба вучуд меорад. Инчунин, ба роҳ мондани ҳамкориҳои дучониба бо Эрон имкониятҳои дурнамоӣ дорад. Эрон талаботи устувор ба маҳсулоти озуқаворӣ, аз ҷумла, меваҳои тару хушк, мағз ва донагиҳо, консерваҳо, инчунин, нахи пахта, симҳои алюминий ва дигар маҳсулотро дорад.

Бояд қайд намуд, ки Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Қазоқистон яке аз шарикҳои асосии савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам дар самти содирот ва ҳам воридот ба ҳисоб мераванд. Федератсияи Россия яке аз давлатҳоиест, ки бо ҳаҷми калон воридкунандаи маҳсулоти ҷумҳурӣ мебошад. Аз ҷумҳурӣ ба ФР сабзаҷавот, меваҳои тару хушк захираҳои минералӣ ва дигар намуди молҳо содир карда мешавад. Ҷумҳурии Қазоқистон ба таври фаъол маҳсулотҳои хӯрокворӣ, инчунин рудҳо ва концентратҳои харидорӣ менамояд.

Ҳамаи он давлатҳои дар боло гуфташуда шарикҳои асосии савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд. Вобаста ба ин, барои боз ҳам мустаҳкам намудани муносибатҳои беруниқтисодӣ ва бартараф намудани баъзе масъалаҳои, ки дар ин самт монеа пайдо шуда истодааст, ин пеш аз ҳама, ба роҳ мондани асосҳои институтсионалии мусоидат ба содирот, воридотивазкунӣ ва диверсификатсияи савдои берунаро талаб менамояд.

Ҳамин тариқ, дар шароити имрӯза муаммоҳои асосӣ, ки дар фаъолияти савдои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида карда мешавад, аз ҷумла:

- а) паст шудани талабот ба захираҳои ашёӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ;
- б) сатҳи пасти вазъи қиёсии маҳсулоти содиротӣ дар сохтори содироти ҷумҳурӣ;
- в) сатҳи баланди қарзи беруна;
- г) бештар ба содироти ашёи хом нигаронида шудани содироти ҷумҳурӣ ва дигар тақонҳо;
- д) сатҳи пасти рақобатпазирии маҳсулоти содиротӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ.

Хулоса, дар фаъолияти беруниқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор масъалаҳо мавҷуд буда, ҳалли худро талаб менамоянд. Чӣ хеле ки дар боло гуфта шудааст, ҳолати ҳозираи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозорҳои беруна бо рақобатпазирии пасти иқтисодӣ тавсиф дода мешавад. Масъалаҳои баланд бардоштани рақобатпазирии молҳои ватанӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ технологияҳои муосири истеҳсолиро талаб менамояд. Махсусан, дар стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2030-ум чунин масъала низ қайд карда шудааст, ки ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷии дарозмуҳлат аз тарафи давлат барои харидорӣ намудани технологияи ҳозиразамони истеҳсолӣ равона шуда бошад, ки ин натиҷаи худро дар рақобатпазирии молҳои ватанӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ ва диверсификатсияи муносибатҳои ҷумҳурӣ инъикос менамояд. Вобаста ба ин, хулосаҳои зерин баровардан мумкин аст:

1. Ба роҳ мондани диверсификатсияи фаъолияти беруниқтисодии ҷумҳурӣ оид ба содироти маҳсулотҳо;
2. Дар сатҳи муайян нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои рушди устувори иқтисодии кушод, аз ҷумла: диверсификатсияи содиротӣ, сатҳи кушоди иқтисодӣ, қарзи беруна ва сиёсати воридотивазкунӣ бо мақсади таъмини беҳатарии иқтисодии ҷумҳурӣ;
3. Диверсификатсия намудани сохтори минтақавии содироти маҳсулотҳо (аз ҷумла, семент, алюминий, меваҳои тару хушк ва дигар

маҳсулотҳои ба содирот нигаронидашуда), махсусан ба давлатҳои ИДМ ва Аврупо;

4. Баланд бардоштани таъминнокии сифати маҳсулот, ба талаботи стандарти ҷаҳонӣ ҷавобгӯ намудани сифати онҳо ва таъмини рейтинги ҷумҳурӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ.

5. Таъмин намудани шароити мусоид ба истеҳсолкунандагони ватанӣ оид ба баромадан ба бозорҳои калони ҷаҳонӣ ва таъмини ҳуқуқи фаъолияти онҳо.

Адабиёт

1. Государственная программа содействия экспорту и импортозамещению в Республике Таджикистан на 2016-2020 годы (утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от ноября 2016 года, №503).

2. Лондонская биржа цветных металлов ЛМЕ/LME – цены. [Электронный ресурс] / - <http://metallischekiy-portal.ru/index-cen-lme>.

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 23.04.2014. // [Захираи электронӣ]. – <http://president.tj/ru/node/6599>

4. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. - Душанбе: ООП ГВЦ, 2018. – 484 с.

5. Исмоилов А.А. Особенности использования инвестиций в АПК в условиях становления рыночных отношений: На материалах сельскохозяйственных предприятий Республики Таджикистан / А.А. Исмоилов. дис. канд. экон. наук. – Душанбе: Таджикский аграрный университет, 2004. – 135 с.

6. Национальная стратегия развития Республики Таджикистана на период до 2030 года: Постановление Правительство Республики Таджикистан от 01.11.2018, №392. - URL: http://www.gki.tj/nsr2030_ru.pdf.

7. Внешние шоки и Таджикистан: влияние и ответные меры / Страновой исследование. - Душанбе, 2016-2017. – 86 с.

8. Саидмурадов Л.Х. Основные инструменты защиты национальных интересов Таджикистана во внешнеэкономической деятельности / Л.Х.Саидмурадов // Угрозы экономической безопасности. – Душанбе, 2007 г.

9. Қаюмов Н.К. Переходная экономика Таджикистана: концепции цели и механизмы развития: Монография./ Н.К. Қаюмов. – Душанбе, 2013 г.

10. Сайт Таджикистан и Всемирная торговая организация [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://wto.tj>.

УДК: 339.92

СТРУКТУРНЫЕ АСПЕКТЫ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Асрорзода Убайдулло Саттор – кандидат экономических наук, доцент, директор Технического колледжа ТТУ имени академика М. Осими. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни, 41. Телефон: 907501566.

Статья посвящена сдвигам в структуре региональной экономики, которые призваны иметь место в ходе интеграционных процессов. Автор статьи исходит из того, что такие сдвиги должны базироваться на принципах регионального разделения труда и межстрановой специализации. При этом в работе предпринимается попытка представить основные контуры преимущественного развития определенных отраслей экономики в отдельных странах с учетом потребностей и интересов всего центральноазиатского макрорегиона.

Автор выражает убеждение в том, что радикальные структурные сдвиги на базе регионального разделения труда являются основной частью механизма выравнивания уровней экономического и социального развития отдельных стран, что позволит достичь более высокие темпы экономического роста тем странам, которые допускают

отставание в своем развитии. В данном случае речь идет о Кыргызстане и Таджикистане.

В статье проводится важная идея о том, что курс на межстрановой специализации вовсе не игнорирует необходимость дальнейшей диверсификации производственного сектора экономики. Такая диверсификация необходима для того, чтобы обеспечить более эффективное использование местных сырьевых ресурсов, которые являются достаточными для производства товаров широкого потребления, и, в особенности, продовольственных продуктов, с целью удовлетворения местных потребностей.

Ключевые слова: региональное сотрудничество, интеграционное объединение, интеграционные процессы, структурные сдвиги, обрабатывающие отрасли, экспорт сырья, добавленная стоимость, синергетический эффект, специализированные консорциумы.

ЧИҶАТҲОИ ТАРКИБИИ РАВАНДҲОИ ИНТЕГРАТСИОНИИ МИНТАҚАВӢ

Асрорзода Убайдулло Саттор – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, директори Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М.Осимӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, к. Айнӣ, 41. Телефон: 907501566.

Мақола ба дигаргуниҳое, ки дар таркиби иқтисоди минтақаи рафти равандҳои интеграсионӣ ҷой хоҳанд дошт, бахшида шудааст. Муаллиф ба он ақида аст, ки чунин дигаргуниҳо бояд ба принципҳои тақсимои минтақавӣ меҳнат ва махсусгардонии байнидавлатӣ таъяс намоянд. Дар мақола қӯшиши нишон додани самтҳои асосии руиҳои соҳаҳои муайяни иқтисод дар мамлакатҳои ҷудогона ба назардошти талабот ва манфиатҳои тамоми макроминтақаи Осиёи Марказӣ ба харҷ дода шудааст.

Муаллиф боварӣ дорад, ки тағйироти таркибии қотей ба тақсимои минтақавӣ меҳнат таъяс мекунад ва қисмати асосии механизми баробаркунии сатҳи руиҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳои алоҳида мебошад. Он имкон медиҳад, ки давлатҳои нисбатан суръатҳои сустии руиҳои иқтисодидошта минбаъд ба суръати баландтар тараққӣ кунанд. Ин ҷо сухан дар бораи Қирғизистон ва Тоҷикистон меравад.

Дар мақола идеяи муҳим дар бораи махсусгардонии байнидавлатӣ, ки зарурати диверсификасияи бахши истеҳсолии иқтисодро инкор намекунад, пешниҳод гардидааст. Чунин диверсификасия барои таъмини истифодаи пурсамари ашъи хомии маҳаллӣ зарур аст, ки барои истеҳсоли маҳсулоти истеъмоли васеъдошта ва хусусан маҳсулоти озӯқаворӣ кифоя буда, барои боз ҳам беҳтар қоней гардонидани талаботи маҳаллӣ нигаронида шудааст.

Калидвожаҳо: ҳамкориҳои минтақаи, иттиҳодияи ҳамгироӣ, равандҳои ҳамгироӣ, дигаргуниҳои таркибӣ, соҳаҳои коркард, содиrotи ашъи хом, арзиши иловашуда, самараи синергетикӣ, консорциумҳои махсус.

THE ARTICLE IS INTENDED FOR RESEARCHERS AND TEACHERS OF HIGHER EDUCATION

Asrorzoda Ubaidullo Sattor – Technical college TTU after name academician M.Osimi, Candidate of Economical Sciences. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Ayni street, 41. Phone: 907501566.

The article is devoted to the changes in the structure of the regional economy that are called upon to take place in the course of integration processes. The author of the article proceeds from the fact that such shifts should be based on the principles of the regional division of labor and intercountry specialization. At the same time, an attempt is given to present the main contours of the predominant development of certain sectors of the economy in separate countries, taking into account the needs and interests of the entire Central Asian macroregion.

The author expresses the conviction that radical structural changes based on the regional division of labor are the main part of the mechanism for equalizing the levels of economic and

social development of different countries, which will allow achieving higher rates of economic growth for those countries that are lagging behind in their development. In this case, we are talking about Kyrgyzstan and Tajikistan.

The article holds the important idea that the course on intercountry specialization does not at all ignore the need for further diversification of the manufacturing sector of the economy. Such diversification is necessary in order to ensure more efficient use of local raw materials, which are sufficient for the production of consumer goods, and especially food products, in order to meet local needs.

У каждой страны, включенной в региональные интеграционные процессы, имеются определенные ожидания. Ни у одной страны невозможно определить те же ожидания, что у другой, даже соседней страны. Все дело в том, что каждая страна отличается только присущими ей особенностями в демографических и природно-климатических условиях, в уровнях урбанизации и этнической структуры населения, в отраслевой и территориальной структуре материального производства, в уровнях профессионального и квалификационного развития населения, в структуре ВВП и т.д. Подобные различия обуславливают широкий разброс в уровнях эффективности экономики между отдельными странами и внутри них. Поэтому между отдельными странами-членами интеграционных объединений имеют место существенные различия в уровнях социально-экономического развития. Отсюда, естественно, можно прийти к выводу, что для экономически и социально отсталых стран, которые выступают в то или иное интеграционное объединение главным ожиданием является быстрый подъем экономики и уровня жизни населения до соответствующих уровней тех стран, которые являются наиболее продвинутыми.

Главным условием достижения данной цели, т.е. выравнивания уровней экономического и социального развития отдельных стран в рамках интеграционного объединения являются глубокие структурные преобразования. Речь идет о целом ряде структурных сдвигов, которые носят неординарный и неодинаковый характер. Однако, общее заключается в том, что резкий подъем экономики зависит от быстроты становления целого ряда отраслей с высоким уровнем добавленной стоимости в структуре ВВП.

К последним относятся отрасли перерабатывающей (обрабатывающей) промышленности, сельское хозяйство, полностью вовлеченное в орбиту АПК. Такие структурные изменения обнаруживают себя на макроэкономическом уровне, а точнее на уровне, выраженной в структуре ВВП. Однако, они исходят из тех организационно-экономических образований, которые находятся на низовом, т.е. на макроэкономическом уровне. Отсюда следует, что структурные изменения, которые могут вызвать и высокие темпы экономического роста и высокий уровень эффективности и устойчивости производства должны иметь определенные формы внутренних взаимосвязей. Они могут оказаться самыми различными. Однако, среди них есть и такие формы развития, которые самым непосредственным образом приводят и к ускоренной динамике экономического роста, и к достижению высоких показателей экономической эффективности. К последним, в современных условиях, прежде всего, относятся кластеры и всякого рода стартапы.

Кластеры, как известно, включают целую серию предприятий и организаций, которые объединяясь по вертикали и по горизонтали, ориентируются на производство конечного продукта. Они выступают в качестве механизма постепенного превращения сырьепроизводящей экономики в экономику, которая опирается на производство и экспорт готовой продукции. Такая трансформация при условии достижения стабильно умеренных темпов естественного прироста населения уже означает переход к состоянию, которое характеризуется как

выравнивание уровней экономического и социального развития отдельных стран в рамках определенного интеграционного объединения.

Такое движение требует прохождения определенного пути в торгово-экономическом сотрудничестве не только внутри определенного интеграционного блока, но и с соседними странами, включая страны, которые входят в состав других экономических блоков. Это означает, что вышеотмеченные структурные сдвиги должны быть осуществлены не только с учетом тенденций регионализации экономики, но и её включенности в процессы глобализации.

В этом плане огромную роль играет выбранная каждой отдельной или каждым региональным интеграционным объединением, стратегия защиты отечественных товаропроизводителей от внешних натисков. Поэтому в постсоветских странах идет дискуссия, которая велась еще 220 лет назад, начиная со времен А.Гамильтона между фритредерами и сторонниками политики протекционизма [7, с.89]. Сейчас становится все яснее, что такая стратегия требует максимального учета интересов отдельных стран, включая тех, которые являются членами интеграционных объединений. В данном случае, членство в ЕАЭС не является исключением. Структурные сдвиги в таких странах, напрямую зависят от той стратегии, которая является предметом коллективного консенсуса.

Отмеченные сдвиги, безусловно, будут способствовать увеличению объемов торговли стран Центральной Азии со странами Восточной и Южной Азии, включая Афганистан. Естественно полагать, что транзитными странами для движения транспорта в страны Южной Азии будут Таджикистан и Узбекистан, а для движения в сторону Восточной Азии - Казахстан, Кыргызстан и Таджикистан. Согласно расчётам, выполненным на базе гравитационной модели ЕБРР можно прийти к выводу о том, что в 2025г. объемы взаимной торговли Узбекистана с Индией могут составить 2,3 млрд. долл. США, с Пакистаном, Афганистаном и Ираном-2,1 млрд. долл. США [2].

Расчеты с помощью этой модели приводят к выводу о том, что объемы внешней торговли стран-членов ЕАЭС и всего центральноазиатского региона допускают отставания от потенциально возможных масштабов.

Диаграмма 1. Отношения объема торговли некоторых стран СНГ к расчетному на базе гравитационной модели

Источник: Данные ЕБРР

Этот график ясно показывает, что Таджикистан и Кыргызстан не в состоянии даже близко подойти к потенциальным уровням в области торговли. Немножко лучше выглядит Казахстан по сравнению с другими странами региона. Это объясняется большими объемами торговли нефти и нефтепродуктов, а так же газа, что позволяет им выполнить огромные работы по техническому перевооружению и модернизации своей экономики. Что касается Российской Федерации, то она уже приближается к расчетным показателям. Это происходит не только по причине повышения цен на нефть, газ и продукты их обработки, но и крупным структурным сдвигам в промышленности, особенно в машиностроительной отрасли, а так же в военно-промышленном комплексе. Осуществление программ по реконструкции и техническому перевооружению промышленности, транспорта и т.д. привели к существенному увеличению объемов торговли РФ с другими странами.

Нет сомнений в том, что создание возможностей для ускорения роста объемов внешней торговли становится реальным путем снятия всякого рода преград на путях регионального сотрудничества. Не требуется особых доказательств для подтверждения положения, суть которых заключается в том, что региональное экономическое сотрудничество может привести к долговременному экономическому росту и в рамках региона, и в отдельных странах и отраслях. Такое сотрудничество объективным образом приводит к синергетическим результатам. Многие ученые-экономисты глубоко убеждены в том, что расширение масштабов регионального сотрудничества станет самым действенным фактором ускорения темпов экономического роста у каждой страны, вовлечённой в интеграционном развитии. Об этом свидетельствуют данные, которые являются результатами расчетов по двум вариантам экономического сотрудничества.

Таблица 2.

Влияние разных вариантов сотрудничества на динамику экономического роста стран членов ЕАЭС

	2014	2015	2016	2017	2018
Инерционный вариант развития					
Темпа роста ВВП в %	4,6	4,2	4,7	4,3	4,6
Уровень инфляции в %	6,9	7,2	7,1	7,0	7,1
Вклад чистого экспорта в ВВП (п.п.)	16	11	24	39	31
Вклад инвестиций в прирост ВВП в %	2,9	3,1	31	2,7	3,2
Коэффициент валовых инвестиций к ВВП, %	24	26	29	29	30
Интеграционный вариант развития					
Темпы прироста к ВВП в %	5,6	5,4	5,6	5,5	6,1
Уровень инфляции в %	7,0	7,0	7,2	6,3	6,0
Вклад чистого экспорта в прирост ВВП (п.п.)	19	23	21	26	32
Вклад инвестиций в прирост в ВВП в %	5,6	5,5	4,7	7,6	7,4
Коэффициент валовых инвестиции к ВВП в %	33	36	32	29	38

Источник: Данные ЕБРР.

В этой таблице приводятся два варианта возможностей развития экономики стран членов-ЕАЭС. Инерционный вариант будет иметь место, когда влияние

интеграционных факторов сводится к минимуму, т.е. когда тенденции развития будут представлять собой продолжение тех процессов, которые имели место в регионе или в отсутствие интеграционных процессов. Более плодотворным представляется второй вариант регионального сотрудничества, когда на передний план выходят факторы развития, связанные с интеграционным развитием в условиях становления единой экономической политики. Из таблицы видно, что имеют место потенциальные потери, поскольку, в действительности, развитие шло по инерционному варианту. Различия между инерционным и интеграционным вариантами оказались существенными. Только в 2018г. различия по темпам экономического роста между двумя вариантами были равны 1,5%, по вкладу инвестиций в прирост ВВП-4,2%, по коэффициенту валовых инвестиций-3,0%. Уровень инфляции мог бы оказаться ниже на 1,1%. Из таблицы можно прийти к ясному выводу о том, что региональные и интеграционные процессы способны показать себя как очень важный фактор привлечения прямых иностранных инвестиций. Прямые иностранные инвестиции относительно ВВП при первом варианте составили 30,0%, а при втором варианте-38,0%. Именно такие сдвиги способны обеспечить высокие темпы экономического роста.

Ученые в отношении конечного эффекта интеграционных процессов почти единодушны и считают, что они способны ускорить темпы прироста ВВП за десятилетний период от 1,5 до 2,0 раза. При этом наибольшими темпами будут развиваться производительные силы малых стран-участников интеграционных процессов.

Развитие и расширение интеграционных процессов с неизбежностью приведут к качественным сдвигам в структуре экономики. В этом очень большую роль призвана сыграть диверсификация производства, которая по мере своего расширения будет способствовать повышению удельного веса отраслей с высоким уровнем добавленной стоимости. Диверсификация с неизбежностью приведет не только к кластеризации экономики, но и к созданию и стабильному функционированию производственных цепочек, способных выходить за пределы отдельных стран-членов интеграционных процессов.

Интеграционные процессы в рамках ЕАЭС и всего центральноазиатского региона могут привести к многочисленным позитивным результатам, которые включают в себя не только ускорение темпов экономического роста, но и повышение основных показателей жизненного уровня населения и снижение бедности. От этого в значительной мере выигрывают малые страны. Так, в Армении после её вступления в ЕАЭС, доля РФ в накопленных инвестициях выросла до 49,4 %, в ПИИ – до 55,8 %. Для сравнения отметим, что доля ЕС в накопленных ПИИ в Армении не превышает 14,0 %, Китая – 0,09 % [1, с.18]. Нарастание регионального сотрудничества в направлении экономической интеграции приведет к снижению зависимости отдельных стран от производства и экспорта сырья, ориентации государственного и частного секторов к инновационному развитию, к совершенствованию профессионально-квалификационной структуры трудовых ресурсов, позитивному изменению качественных характеристик рабочих мест, повышению занятости населения, рациональному передвижению и распределению растущего количества рабочей силы в пределах интеграционного объединения, повышению роли науки в развитии экономики и всего общества.

Однако, следует отметить, что вопросы расширения регионального сотрудничества с последующим переходом к тесным интеграционным процессам в отдельных странах Центральной Азии все еще недооцениваются. Несмотря на научную доказанность синергетического эффекта, и имеющегося международного опыта, руководство ряда стран в постсоветском пространстве, включая ЦАР, до

настоящего времени, не выражают свою позицию относительно участия их стран в региональных интеграционных процессах. Рано или поздно они сделают четкий выбор в пользу региональной интеграции, однако к времени такого выбора они могут потерять возможности получения интеграционного эффекта.

Отсутствие желания у руководства отдельных стран подключиться к интеграционным процессам нередко приводит к решениям и явлениям, которые способны нанести удар по интересам огромного количества простых людей. Между отдельными странами, участвующими и не участвующими в интеграционных объединениях нарастает контрабанда многих разновидностей товаров, имеет место реэкспорт продукции, который носит незаконный характер. Контрабанда товаров иногда достигает таких масштабов, что организованные меры по их пресечению приводят к удорожанию в нелегальных странах-импортерах продукции, внезапное повышение рыночных цен, из-за чего, в особенности, страдают малоимущие слои населения.

Недавним примером обострения ситуации между отдельными странами Центральной Азии, наносившими ущерб интеграционным процессам, стало негласное введение запрета таджикского транзита через территорию Туркменистана. Индийские, иранские, японские, арабские, турецкие экспортеры товаров в Таджикистан были вынуждены переориентировать движение грузов через маршрут «Северные порты Ирана-Атырау» и далее через Казахстан и Узбекистан в таджикские города. Такие действия, безусловно, противоречат международным обязательствам отдельных стран, включая Туркменистан, в области торговли. Из-за подобных действий Таджикистан несет значительные, ничем необоснованные издержки. Значительная часть такого груза состоит из машин, деталей и технологического оборудования, которые важны для восстановления и развития обрабатывающих отраслей промышленности.

Ныне ЕАЭС реализует ряд программ по развитию машиностроения, электронной промышленности, продвижению информационных технологий. Есть все основания считать, что все страны Центральной Азии, включая те страны, которые еще не являются членами названного интеграционного объединения, могут оказаться в выигрыше от реализации таких программ. Целью реализации последних заключалось не только в восстановлении той структуры экономики, которая преобладала во всем макрорегионе, но и в том, чтобы создать наиболее прогрессивную структуру соответствующую требованиям современной рыночной экономики. В этом плане при реализации программ по наращиванию производства машин и технологического оборудования страны Центральной Азии должны исходить из необходимости постепенного выравнивания уровней экономического развития всех стран региона.

С этих позиций вызывает удивление, что при составлении прогнозов социально-экономического развития различных регионов мира специалисты допускают увеличение различия между ними. Такие результаты могут прийти в противоречие с задачами, которые призвана решить глобализация экономики. Прогнозы, составленные Global foresight, показывают, что в 2020-2025г.г., по сравнению с 2000-2005г.г., в ЕАЭС произойдет снижение темпов экономического роста более чем в два раза. При этом в других интеграционных объединениях такое явление не будет наблюдаться. Например, согласно тому же прогнозу, темпы экономического роста в Mercosur увеличатся почти в два раза, в ЕС и NAFTA останутся неизменными, в АСЕАН-6 увеличатся на 11,2%¹. Такие прогнозы в случае их реализации могут привести к обострению существующих глобальных

¹ Данные Global foresight.

противоречий. Заметим, что снижение темпов экономического роста в ЕАЭС, включая страны Центральной Азии, не благо препятствует решению задачи выравнивания уровней социально-экономического развития стран этого региона.

Расчеты, показывающие медленные темпы развития экономики в ЕАЭС, основываются на учете последствий санкций, которые были введены и все еще вводятся странами Запада в отношении России, которая является самой большой экономикой среди стран-членов названного Союза. Однако, не вызывает сомнения, что, во-первых, пик в применении антироссийских санкций уже остался позади, и во-вторых, Россия уже завершает процесс переналаживания экономических связей на другие и в частности, на азиатские регионы мира. Отсюда можно прийти к выводу о том, что прогнозы Global foresight далеко не обоснованы и нуждаются в пересмотре с учётом новых тенденций в мировой экономике.

В настоящее время относительно воздействия интеграционных процессов на структурные сдвиги в экономике отдельных стран Центральной Азии имеются многочисленные мнения. Однако, их всех объединяет общее мнение о том, что без региональной экономической интеграции не представляется возможным осуществление радикальных сдвигов по повышению эффективности структуры экономики.

Такие сдвиги могут приобрести самые разные выражения. Иногда рост поставок минерального и сельскохозяйственного сырья может привести к глубоким структурным сдвигам в пользу обрабатывающих отраслей. Это означает, что растущие доходы от экспорта сырья могут быть использованы на массовые закупки машин и технологического оборудования в целях ускорения развития производств с высоким уровнем добавленной стоимости.

Литература:

1. Андропова И.В. Евразийский экономический союз: потенциал и ограничения для регионального и глобального лидерства / И.В.Андропова//Вестник международных организаций, 2016. - т.11. - №2. – С.18-26.
2. Данные ЕБРР.
3. Европейская экономическая интеграция// Доклад. – М, 2019. - №52.(электронный ресурс) URL: <https://roscongress.org/materials/evraziyskaya-ekonomicheskaya-integratsiya-2019-doklad-52/> (дата обращения: 20.02. 2020г.)
4. Каналы и масштабы влияния внешних шоков на экономики стран-участниц ЕАБР//Тематический доклад. – М, 2019.- II. – 22с.
5. Международная экономическая интеграция: учеб. пособие для вузов / под ред. Н.Н. Ливенцева; МГИМО(У) МИД РФ. – М.: *Экономистъ*, 2006. – 430 с.
6. Переход к рыночной экономике и структурная реформа в государствах–членах Евразийского экономического Союза / под ред. И.В. Пилипенко. – СПб.: *Научные технологии*, 2019. – 976 с.
7. Федина Е.В. Анализ механизма взимания таможенных платежей в ЕАЭС / Е.В.Федина, И.П. Килина //Вестник ЮУрГУ, Серия «Экономика и менеджмент», 2018. - т.12. - №1.- С.89-98

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ ЦЕНТРОАЗИАТСКИХ СТРАН В РАМКАХ ИНТЕГРАЦИОННОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ ШОС

Содиқов Метархон Соқибекевич – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. E-mail: metar76@mail.ru. Телефон: (+992) 935-08-40-76

Фародов Фарид Худобандаевич – аспирант Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. E-mail: farodovfarid@gmail.com. Телефон: (+992) 935-55-12-34

В статье рассматриваются вопросы экономической интеграции стран Центральной Азии в рамках интеграционных объединения Шанхайской Организации Сотрудничества. На основе анализа динамики макроэкономических показателей стран Центральной Азии, результативности практической деятельности Шанхайской Организации Сотрудничества, а также характера взаимодействий стран Центральной Азии между собой в рамках программ ШОС определяются дальнейшие взаимовыгодные сотрудничества и развитие региона. Особое внимание также уделяется вопросам обеспечения региональной безопасности, мирному созранию, а также борьбе с современными вызовами и угрозами. Отмечается, что ШОС, как организация нового типа регионального сотрудничества, может стать движущей силой развития мировой экономики в целом.

Ключевые слова: Центральная Азия, Шанхайская организация сотрудничества, экономическое сотрудничество, мировая глобализация, сотрудничество, ресурсный потенциал, инвестиции, глобальные процессы, экономическая интеграция, региональное сотрудничество, международное экономическое отношение, интеграционные объединения.

ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР ДОИРАИ ҲАМГИРОИИ ИТТИҲОДИ СҲШ

Содиқов Метархон Соқибекевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: metar76@mail.ru. Тел.: (+992) 935-08-40-76

Фародов Фарид Худобандаевич – аспиранти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: farodovfarid@gmail.com. Телефон: (+992) 935-55-12-34

Дар мақола масъалаҳои ҳамгироии иқтисодии кишварҳои Осӣи Марказӣ дар доираи иттиҳодияи ҳамгироии Созмони Ҳамкориҳои Шанхай баррасӣ гардидаанд. Дар асоси таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишварҳои Осӣи Марказӣ самаранокии фаъолияти амалии Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, инчунин хусусияти ҳамкориҳои кишварҳои Осӣи Марказӣ бо ҳамдигар дар доираи барномаҳои СҲШ, ҳамкориҳои минбаъдаи мутақобилан судманд ва руиҳи минтақа муайян карда шудаанд. Таваҷҷуҳи махсус ба таъмини амнияти минтақавӣ, руиҳи ҳамзистии ошошта ва мубориза бо хатару таҳдидҳои муосир низ зоҳир карда мешавад. Қайд карда мешавад, ки СҲШ ба ҳайси як шакли нави ҳамкориҳои минтақавӣ метавонад қувваи пешбарандаи руиҳи иқтисодии ҷаҳонӣ гардад.

Калидвожаҳо: Осӣи Марказӣ, Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, ҳамкориҳои иқтисодӣ, ҷаҳонишавии ҷаҳон, ҳамкорӣ, иқтисодии захиравӣ, сармоягузорӣ, равандҳои глобалӣ,

ҳамгириши иқтисодӣ, ҳамкориши минтақавӣ, муносибатҳои иқтисоди байналмилалӣ ва иттиҳодияҳои ҳамгирӣ.

ECONOMIC INTEGRATION OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES WITHIN THE FRAMEWORK OF THE SCO INTEGRATION ASSOCIATION

Sodikov Metarkhon Sokibekovich - candidate of economic Sciences, associate Professor of the Department of management of the Tajik state University of Finance and Economics, Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14, E-mail: metar76@mail.ru. Phone: (+992) 935-08-40-76

Farodov Farid Khudobandaevich - postgraduate student of the Tajik state University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. E-mail: farodovfarid@gmail.com. Phone: (+992) 935-55-12-34

In the article the questions of economic integration of countries of Central Asia are examined within the framework of integration association of Shanghai Organization of Collaboration. On the basis of analysis of dynamics of macroeconomic indexes of countries of Central Asia, effectiveness of practical activity of Shanghai Organization of Collaboration, and also character cooperation of countries of Central Asia inter se within the framework of the programs Shanghai organization of collaboration is determined further mutually beneficial collaboration and development of region. The special attention is also spared to the questions providing of regional safety, peaceful from development, and also fight, with to the modern calls and threats. It is marked that Shanghai organization of collaboration as organization of new type of regional collaboration can become motive force of development of world economy on the whole.

Key words: Central Asia, Shanghai Cooperation Organization, economic cooperation, world globalization, cooperation, resource potential, investment, global processes economic integration, regional cooperation, international economic relations and integration associations.

Шанхайская Организация Сотрудничества уже действует на протяжении двух десятилетий, набирая темпы экономического сотрудничества не только со стран-членов объединения, но и с другими странами и влиятельными международными организациями, как один из наиболее разносторонних организаций на пространстве стран Евразии. ШОС как международная региональная организация была создана в 2001 году совместно с Китаем, Россией, Казахстаном, Таджикистаном, Узбекистаном и Киргизией. Индия и Пакистан стали членами ШОС в 2017 году. Таким образом, в организацию входят уже не два, а четыре государства, обладающие ядерным оружием. Данный фактор является важным условием укрепления безопасности, потому что государства, вступающие в ШОС, обязаны выполнять условия добрососедства и мирного разрешения конфликтов [2, с.37]. Первостепенной задачей ШОС было противостояние терроризму, экстремизму и сепаратизму в Центральной Азии. По мере углубления интеграционных процессов параллельно ШОС получила экономическую направленность.

Сотрудничество в рамках ШОС охватывает такие сферы, как энергетика, транспорт, сельское хозяйство, телекоммуникации и многие другие отрасли экономики, а входящие в организацию страны широко взаимодействуют в научно-технической, культурной, образовательной, туристической и гуманитарной областях. Сегодня ШОС играет роль одного из важнейших системообразующих факторов региональной и глобальной политики, в ее практической работе реально сопрягаются интересы всех стран-участниц [4, с.160].

Продолжающееся расширение количественного состава организации и сфер её сотрудничества, представляет значительный интерес выявления того, какие задачи в рамках членства в ШОС бывшие советские центрально-азиатские республики – Республика Казахстан, Кыргызская Республика, Республика Узбекистан и Республика Таджикистан – считают на современном этапе

приоритетными и какие сферы деятельности готовы развивать в первую очередь [6, с.445]. Шанхайская организация сотрудничества как многопрофильная международная региональная интеграция включает в свою деятельность широкий спектр вопросов развития взаимовыгодного сотрудничества. Одним из важнейших задач ШОС на пространстве стран Центральной Азии является обеспечение региональной безопасности, мирное соразвитие, а также борьба с терроризмом, экстремизмом и сепаратизмом.

Сегодня ШОС наряду с вышеперечисленными задачами, как мы отметили выше, делает акцент на экономическое сотрудничество, создавая благоприятную среду и деловое условие на территории стран Центральной Азии. Кроме того, организация реализует крупные проекты, в первую очередь, в области экономики. Отметим, что страны Центральной Азии также заинтересованы в создании инвестиционного климата и взаимовыгодного сотрудничества в рамках ШОС. Страны Центральной Азии сегодня готовы ко всякому сотрудничеству. Для этого, они располагают богатыми природными ресурсами и нуждаются в их освоении. ШОС как организация нового типа регионального сотрудничества в этом плане в рамках собственных программ может в этом помочь и стать как бы движущей силой развития взаимовыгодного и конструктивного сотрудничества.

Итак, развитие ШОС как организация экономического сотрудничества представляется позитивным и, более того, необходимым, ШОС может сыграть важную роль в осуществлении ключевых экономических проектов в регионе [12, с.53]. На создание ШОС, как формат экономического и политического взаимодействия государств, повлияло множество факторов, среди которых современные вызовы и угрозы выступают самыми важными.

В современных условиях мировой глобализации и развития международных экономических отношений интеграционный процесс является главным вектором развития хозяйственной деятельности любой страны. Поэтому сотрудничество Республики Таджикистан с другими странами Центральной Азии становится необходимым условием конструктивного сотрудничества, а площадка ШОС для нас создает благоприятное условие экономического взаимодействия. Следовательно, в условиях ограниченности внутренних сбережений все страны Центральной Азии заинтересованы в усилении сотрудничества со всеми странами-членами ШОС как фактор обеспечения политической и экономической безопасности в регионе. Сравнив достижения стран Центральной Азии в рамках программ Шанхайской организации сотрудничества, понимаешь, что это организация становится фактором устойчивого развития не только на пространстве ШОС, но и за ее пределами.

Как мы уже отметили, укрепление межхозяйственных отношений и развитие экономических взаимодействий в условиях усиления открытости экономики стран Центральной Азии становится важнейшей тенденцией развития конструктивного сотрудничества. Кроме того, политическая стабильность и обеспечение экономического роста, а также создание достойной жизни населения стран Центральной Азии является одним из важнейших задач ШОС. Для прогрессивного развития и укрепления межхозяйственных отношений стран Центральной Азии в рамках программ ШОС существуют благоприятные тенденции, к которым можно отнести следующее:

- наличие нетронутых природных ресурсов стран Центральной Азии;
- общий менталитет и схожие экономики некоторых стран Центральной Азии;
- наличие институтов социального, культурного и экономического взаимодействия;
- наличие огромных финансовых и людских ресурсов у стран участниц ШОС;
- высокий имидж ШОС на международной арене и т.п.

Сегодня уже становится ясным, что приоритетным направлением развития интеграционных процессов для стран Центральной Азии, в частности для Таджикистана, является усилением межхозяйственных отношений в рамках программ ШОС. Для нашего исследования важно подчеркнуть, что одна из главных проблем экономической политики страны является интеграция Таджикистана в систему мирохозяйственных связей.

Следует отметить, что наряду с вышеназванными факторами, способствующими дальнейшему развитию интеграционных процессов в рамках программ ШОС, существуют и неблагоприятные факторы, создающие препятствие развитию интеграционных процессов. К таким факторам можно отнести:

- нестабильный уровень развития экономики стран ЦА и некоторых стран-членов ШОС

- разные системы управления хозяйственной деятельностью и внешнеэкономической деятельностью (только Китай, Кыргызстан, Таджикистан и РФ являются членами Всемирной торговой Организации);

- деятельность на пространстве ШОС других международных региональных объединений как СНГ, ОЭС и другие, которые определенным образом ограничивают сферу деятельности ШОС;

- разные позиции ведущих членов ШОС Китая и России по вопросам углубления экономического сотрудничества на многосторонней основе [11, с.72].

В современных условиях мировой глобализации интеграционный процесс является главным вектором взаимовыгодного сотрудничества стран Центральной Азии. Сегодня уже становится ясным, что приоритетным направлением для устранения вышеназванных препятствующих факторов развития экономической интеграции является формирование единого экономического пространства, в частности сотрудничества в рамках программ ШОС.

Применительно к предмету нашего исследования, необходимо отметить, что территория стран Центральной Азии обладает огромным ресурсным и экспортным потенциалом, которые в будущей перспективе при рациональном и эффективном использовании может стать важнейшим фактором развития взаимовыгодного и конструктивного сотрудничества не только стран Центральной Азии, но и мирового хозяйства в целом. Ресурсный потенциал стран Центральной Азии показан в таблице.

Таблица 1. Ресурсный и экспортный потенциал стран Центральной Азии [9, с.13]

Table 1. Resource and export potential of Central Asian countries

Страны	Экспортная продукция	Ресурсный потенциал	Гидроэнергоресурсы, млрд кВт.ч./год	Запасы нефти, млн т	Запасы газа, млрд куб. м
Казахстан	Нефть и нефтепродукты, газ, урановая продукция, медь, ферро-сплавы, руды железные, пшеница, мука, цинк	Нефть, природный газ, уран, рудные ископаемые редкоземельных элементов, горючих и неметаллических полезных ископаемых	40,2	4000	6800
Кыргызская Республика	Неорганические химические вещества, виноград, текстильные товары, хлопок необработанный, медь и его лом, вишня,	Золото, ртуть, сурьма, редкоземельные металлы, гидроэнергетический потенциал	142,5	5	6

	абрикосы, электроэнергия, фасоль				
Туркменистан	Природный газ, битум нефтяной, масла смазочные, пряжа хлопчатобумажная, электроэнергия, серная кислота, пшеница	Нефть и природный газ, сера, свинец, бром, йод, гранит, гипс, огнеупорные глины, кварцевый песок, гравий, мирабилит	2	300	23000
Таджикистан	Алюминий и изделия из него, хлопок-сырец, орехи и фрукты сушеные, овощи и корнеплоды, виноград, руды минеральные и металлические, текстильные товары и одежда	Уран, серебро, золото, драгоценные камни, уголь, свинцовые и металлические руды, сурьма, ванадий, молибден, цинк, олово, вольфрам, медь и другие, каменная соль, гранит, мрамор, гидроэнергетический потенциал.	527	2 (53**)	– (3000**)
Узбекистан	Нефть и нефтепродукты, природный газ, хлопок-волокно, химическая продукция и пластмассы, черные и цветные металлы, золото, урановая руда, продовольственные товары	Золото, нефть, природный газ, уран, уголь, медь, хлопок, редкоземельные металлы	15	250	5900
Всего			726,7	4557	37706
Место в мире			8	11	2

На основе данных таблицы 1, мы можем наблюдать, что Центразиатские страны обладают огромным ресурсным потенциалом и по гидроэнергетическим ресурсам занимают восьмое место, по запасам нефти - одиннадцатое место и по запасам газа второе - место в мире. Следует отметить, что территория стран Центральной Азии является территорией с нетронутым ресурсом, и нуждается не только в развитии, а в освоении его богатых ресурсов, которые очень огромны. С помощью ШОС страны Центральной Азии могут не только освоить ресурсный и экспортный потенциал, а также реализовать их на мировые рынки как дополнительные источники пополнения государственных бюджетов.

Для нашего исследования важно подчеркнуть, что важным фактором развития ШОС, в частности стран Центральной Азии, как мы уже отметили выше, является огромный ресурсный потенциал. Все участники шанхайского процесса обладают колоссальными запасами природных ресурсов. По оценкам экспортов Россия обладает двадцатью процентами сырьевых запасов в мире и занимает первое место по запасам газа, второе - по добычи нефти и по запасам угля занимает третье место. Китай также богат огромными природными ресурсами и занимает лидирующее положение по запасам нефти и природным газом, а по запасам редкоземельных металлов страна занимает первое место в мире. Казахстан также занимает большое пространство, обладает большими запасами полезных ископаемых и промышленным потенциалом и занимает приличное место по запасам нефти и газа.

Таджикистан - крупнейший в регионе поставщик электроэнергии. Его ведущими отраслями являются цветная металлургия, легкая и пищевая промышленность, а на территории Узбекистана выявлено около ста видов минерального сырья. Республика находится на ведущих позициях по добыче золота — по его разведанным запасам она на четвертом месте в мире [3]. По добыче природного газа Узбекистан входит в десятку крупнейших газодобывающих стран мира. Из других природных ресурсов необходимо отметить наличие больших запасов угля, урановой руды, цветных и редких металлов (серебро, медь, свинец, цинк, вольфрам и молибден).

Киргизия тоже располагает богатыми природными ресурсами. Месторождения цветных, драгоценных металлов и других полезных ископаемых

являются конкурентоспособными в мировом масштабе. В республике обнаружены месторождения каменного угля, цветных, редких и редкоземельных металлов. Важнейшим природным потенциалом, оказывающим влияние на структуру экономики страны, являются и водные ресурсы. Не вдаваясь в дискуссию об конкретно-экономических источниках экономического роста можно однозначно утверждать, что огромный потенциал стран Центральной Азии при рациональном и эффективном использовании может сыграть важную роль в повышении конкурентоспособности ШОС и превратить её в более деловую, более востребованную международную организацию в мире.

Практически все государства-члены ШОС заинтересованы в объединении усилий и укреплении межгосударственных отношений, что является особенно актуальным в контексте нелегких глобальных процессов мирового хозяйства. Кроме того, мировая практика показывает, что формирование единого экономического пространства на территории нескольких государств обеспечивает совместное ускорение экономического роста и успешное преодоление современных вызовов и угроз.

Справедливости ради следует отметить, что ШОС как международная региональная организация нового типа становится гарантом обеспечения экономического роста на территории стран Центральной Азии в связи с осуществлением крупных инвестиционных проектов. Вместе с тем, представляется логичным вывод о том, что ШОС, как площадка взаимовыгодного сотрудничества создает огромное и благоприятное условие для решения вопросов широкого спектра конструктивного сотрудничества. Здесь речь идет о развитии торгово-экономических отношений, привлечении инвестиций, развитии инфраструктуры, сфере транспорта и коммуникации, развитии транзитного потенциала и сферы энергетики.

Как мы отметили выше, сфера энергетики в странах Центральной Азии, в частности в Таджикистане, является приоритетным направлением развития межгосударственных отношений. По мнению Президента РТ Э. Рахмона, для ШОС важно развивать «проекты возобновляемых источников энергии, в частности в гидроэнергетике», поскольку они «вносят значительный вклад в экономическое развитие ШОС, а также являются составной частью проектов инициативы экономического пояса Шёлкового пути». Действующий транспортный коридор Таджикистан – Китай, с точки зрения главы РТ, является «вкладом в развитие потенциала ШОС» [7]. ШОС как региональная структура многостороннего сотрудничества может сыграть позитивную роль не только в обеспечении энергетической безопасности, но и в осуществление стратегических проектов стран Центральной Азии.

Сегодня в условиях открытости национальной экономической системы стран Центральной Азии и по мере углубления интернационализации хозяйственной жизни становится ясным, что интегрированности в мировую экономику для региона является необходимым условием обеспечения совместного экономического роста. Именно в результате интеграции углубляется международное разделение труда, что расширяет обмен товарами, услугами, капиталами и рабочей силой. Повышается уровень обобществления производства, а это требует целенаправленного, планомерного регулирования хозяйственных процессов в масштабе межгосударственных объединений [1, с.337]. Поэтому для стран Центральной Азии членство в ШОС означает открытие перспективных направлений, как фактор вовлечения региона в глобальные процессы международного развития.

С этой точки зрения представляется необходимым в рамках программ ШОС укреплять экономическое сотрудничество, создать зону свободной торговли на

территории стран Центральной Азии и организации в целом, как стимулирующий фактор развития межгосударственных отношений и интегрированности в глобальные процессы мирового хозяйства. Кроме того, вовлечение стран Центральной Азии в глобальные процессы мирового хозяйства также сближает регион с другими участниками международных экономических отношений. Данный фактор также позволяет странам Центральной Азии в рамках программ ШОС наращивать торгово-экономические отношения с Китаем и Россией, которые географически близкие региону.

Как известно, факторы географической близости позволяют продвигать взаимные интересы, способствуют согласованию вопросов внешней политики. Создаются предпосылки для гармонизации правового пространства; привлечения иностранных инвестиций; получения доступа товаров на рынки других государств; для создания институтов, обеспечивающих стабильную экономическую деятельность; для упрощения процедур торговли и транспортного взаимодействия; распространения коммерческой информации [5]. Географическая близость стран способствует развитию экономической интеграции в связи со сходством экономических интересов и становится основой для взаимовыгодного и эффективного сотрудничества стран Центральной Азии.

Кроме того, мировой опыт показывает, что результаты региональной интеграции тем эффективнее, чем выше и однороднее уровень технико-экономического и социального развития стран-участниц, чем больше сходства в их экономических и геополитических целях и интересах, в экономическом и политическом устройстве. Интеграционные процессы развиваются в этих условиях динамичнее, быстрее достигается унификация экономических и правовых норм, а также политических условий взаимодействия [8, с.20]. Для стран Центральной Азии в рамках программ ШОС приоритетным направлением является реализация инвестиционных проектов, обеспечение экономической и политической безопасности, а также повышение уровня жизни населения.

С помощью международных организаций в частности ШОС, стран Центральной Азии могут создать на своих территориях благоприятный климат для развития торгово-экономических отношений, обеспечивать финансовую стабильность, использовать высокотехнологическую отрасль в промышленных отраслях и выйти на мировые рынки как полноправный субъект мирового хозяйства. Экономическая интеграция как важнейшая тенденция развития современных международных экономических отношений в целом будет позитивно влиять на развитие экономического сотрудничества, выражающееся в высокой производительности, увеличении инвестиций, ускорение технического прогресса и т.д.

В настоящее время ШОС играет важную роль в экономическом разделе сфер влияния в Центральной Азии, а также выполняет функцию действенного инструмента региональной экономической интеграции. Все страны-участницы организации и наблюдатели заинтересованы в дальнейшем повышении активности экономического сотрудничества в рамках ШОС с учетом своих национальных интересов [10, с.3]. Для ШОС территория стран Центральной Азии считается зоной стратегических интересов. Здесь сосредоточено огромное богатство природных ресурсов, реализация которых способствует социально-экономическому развитию и решению актуальных региональных проблем.

Обобщая вышеперечисленные вопросы относительно сотрудничества стран Центральной Азии со странами ШОС, можно сделать вывод о том, что ШОС как крупнейшая региональная организация в Евразии уделяет особое внимание взаимовыгодному сотрудничеству в решении общих глобальных проблем и угроз.

Только совместное усилие страны Центральной Азии может обеспечить ускоренный прогресс хозяйственной деятельности на территории каждого отдельного государства, а ШОС, как формат экономического и политического взаимодействия только будет способствовать укреплению экономического сотрудничества на пространстве организации.

Литература

1. Борисов Е.Ф. Основы экономики. Учебник и практикум 7-е издание. / Е.Ф. Борисов. - Москва, 2016. - 337с.
2. Васильева Н.А. ШОС в новой геополитической архитектуре Большой Евразии. / Н.А.Васильева Н., В.А.Шамахов // Государственная служба, 2015. - № 6 (96). – С.124-131.
3. Инвестиционный компонент интеграционных процессов в ШОС. [Электронный ресурс] URL: <http://infoshos.ru/ru/print.php?idn=5227>. (дата обращения 21.08.2019г.).
4. Каримова М. Перспективы экономического сотрудничества Таджикистана со странами ШОС/ М.Каримова// Центральная Азия и Кавказ, 2012. - Т.15. - №1. - 160с.
5. Москалев Н. С. Проблемы и перспективы экономической роли стран ШОС в системе мирового хозяйства // Молодой ученый, 2016. - №10. - С. 789-791. [Электронный ресурс] URL <https://moluch.ru/archive/114/29889/> (дата обращения: 21.08.2019).
6. Муратшина К.Г. Приоритеты стран Центральной Азии в ШОС в контексте их взаимоотношений с Китаем / К.Г. Муратшина // Вестник Омского университета. Серия исторических наук, 2017. - № 3. – С.45-49.
7. Проекты по возобновляемым источникам энергии важны для ШОС – Президент Таджикистана // CA-News. – [Электронный ресурс] URL: <http://ca-news.org/news:1191567> (дата обращения: 21.08.2019)
8. Сериккалиева А.Е. Социально-экономическая деятельность Китайской Народной Республики в ШОС: дисс. на соис. доктора философии (PhD) 6D020900 – Востоковедение / А.Е. Сериккалиева. - Алматы, 2013. - 165 с.
9. Солиев А.А. Потенциал стран Центральной Азии в экономической интеграции ШОС / А.А. Солиев // Экономика и управление. Актуальные проблемы развития общества и экономики. Научно-практический журнал. – БашГУ, 2015. - №4. - С.13-18.
10. Тимофеев А.В. Торгово-экономическое сотрудничества России со странами участниками ШОС: тенденции развития и перспективы. Автореферат канд. экон. наук. 08.00.14. / А.В. Тимофеев. - Ростов на Дону, 2013. – 26с.
11. Фадеева И.А. Современное состояние и перспективы развития экономического сотрудничества стран-членов ШОС. дис.к.э.н.08.00.14./ И.А.Фадеева. – Москва, 2013. - 157с.
12. Халанский И.В. О потенциале эволюции ШОС в Центральной Азии: сценарии./ И.В.Халанский // Вестник КРСУ, 2015. - Том 15. - № 5. - С.50-55.

УДК: 332.05

ЗАРУРАТИ ТАҲЛИЛИ ОМОРИЮ ЭКОНОМЕТРИКИИ ТАШАККУЛИ ИҚТИДОРИ ИНВЕСТИЦИОНИИ МИНТАҚАҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Маъдиев Саъдихоҷа - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирии муҳосибиши Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14 (+992 93) 934 36 90 95, E-mail: Sadikhoja.m@mail.ru

Зубайдов Ҷонибек Иброҳимович - муаллими калони кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, Тел.: (+992) 931 52 55 22, e-mail: Jonibek-010188@mail.ru

Дар мақола заминаҳои ташаққулҳои иқтисодии инвестиционӣ, алалхусус муайян ва сафарбар намудани имкониятҳои молиявии минтақаҳо ҳамчун объекти таҳқиқотӣ баррасӣ мегардад. Масъалаи мазкур дар робита ба васеъ ба роҳ мондани омӯзиши

алоқамандии байни нишондиҳандаҳои иқтисодӣ мувофиқан ба самтҳои таҳлили коррелятсионӣ ва регрессионӣ мебошад.

Вазъи макроиқтисодии дараҷаҳои интенсивнокии иқтисодии инвестиционӣ вобаста аз ҳаҷм ва таркиби маблағҳои сафарбаршаванда дар минтақаҳо таҳлил карда бароварда мешавад. Кӯшиши ба харҷ дода шудааст, ки барқарорӣ иқтисодии инвестиционӣ ва асоснокии методологӣ онро барои ҳамоҳангсозӣ ва идора намудани таъсисёбии иқтисодии инвестиционии минтақаҳо, дар маҷмӯъ, ва хусусиятҳои он аз тариқи ташиаккул ёфтани нишондиҳандаҳои натиҷавии маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ дар ҳамоҳангӣ бо намудҳои мушаххаси маблағгузорӣ равона гардад. Мавқеи пажӯҳишӣ ба самте нигаронида шудааст, ки дар ҳолати мавҷуд будани алоқамандӣ, имконияти гузаштан аз як ҳолат ба ҳолати дигари таҳлил, яъне аз коррелятсионӣ ба регрессионӣ мунтазам ба эътибор гирифта шавад. Бо ин роҳ мавриди таҳлил имконияте фароҳам меояд, ки таҳияи модели ҳисоби регрессионӣ дар асоси маълумотҳои оморӣ дар заминаи маълумотҳои расмӣ руидаи минтақаҳо амалӣ карда шавад.

Ҳамин тавр, кӯшиши ба харҷ дода мешавад, ки қонуниятҳои эконометрикӣ таҳияи модел, аз рӯи намуд, хатой ва сифати модел дар раванди омӯзиши масъалаҳои руидаи минтақавӣ ба эътибор гирифта шавад. Низомии нисбатан нави баҳодихӣ вазъи баҳодихӣ макроиқтисодии минтақаҳо аз ҳисоби дарёфт ва сафарбарбар кардани захираҳои истеҳсоли молиявӣ, алалхусус минтақаҳои тобеи ҷумҳурӣ пешниҳод мегардад, ки ин ба маблағгузориҳои самаранок ва мазмунгирии чараёни интенсивнокии майли инвестиционӣ ва чен кардани руидаи неруи инвестиционӣ дар оянда нигаронида шудааст.

Калидвожаҳо: ташиаккулёбии иқтисодии инвестиционӣ, имкониятҳои молиявӣ минтақа, таҳлили коррелятсионӣ, таҳлили регрессионӣ, нишондиҳандаи натиҷавӣ, қонуниятҳои эконометрикӣ таҳияи модел, сифати модел, вазъи инвестиционӣ, идоракунии иқтисодии инвестиционӣ, маблағгузориҳои самаранок.

НЕОБХОДИМОСТЬ СТАТИСТИКО-ЭКОНОМЕТРИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ФОРМИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Маъдиев Саъдиходжа - к.э.н., доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14 Тел.: (+992 93) 934 36 90 95, E-mail: Sadikhoja.m@mail.ru.

Зубайдов Джонибек Иброхимович - старший преподаватель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, Тел.: (+992) 931 52 55 22, e-mail: Jonibek-010188@mail.ru

В статье рассматриваются основные предпосылки наращивания инвестиционного потенциала, выявление и мобилизация региональных финансовых возможностей в качестве объекта исследования. Эта проблема связана с широким изучением взаимосвязи между экономическими показателями с точки зрения корреляционного и регрессионного анализа.

Макроэкономическая ситуация инвестиционного потенциала анализируется в регионах в зависимости от интенсивности объема и состава привлекаемых средств, формирование показателей выпуска промышленной и сельскохозяйственной продукции в увязке с конкретными источниками и видами инвестирования. В центре внимания исследования находится направление, где в случае корреляции учитывается возможность перехода от одного случая к другому, от корреляции к регрессии. Использование показателей на основе официальных данных позволяет найти определенные возможности разработки модели регрессионного анализа для оценки реального продвижения и развития регионов.

Таким образом, предпринята попытка учесть все эконометрические закономерности разработки модели, включая тип, погрешность и качество модели при изучении проблем регионального развития. Относительно новая система оценки макроэкономической оценки регионов предопределяется путем выявления и мобилизации

производственных и финансовых ресурсов, особенно в регионах республиканского подчинения, направленных на эффективное инвестиционное вложение и содержание инвестиционных тенденций, оценка интенсивности и измерения развития инвестиционного потенциала в будущем.

Ключевые слова: формирование инвестиционного потенциала, финансовые резервы региона, корреляционный анализ, регрессионный анализ, результативные показатели, эконометрические закономерности, составление модели, качество модели, инвестиционная ситуация, управление инвестиционного потенциала, интенсивность инвестиционных вложений.

THE NEED FOR A STATISTICAL ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE FORMATION OF THE INVESTMENT POTENTIAL OF THE REGIONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Madiev Sadikhoja, Ph.D., associate professor, head of accounting department Tajik State Financial and Economic University, 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14 (+992 93) 934 36 90 95, E-mail: Sadikhoja.m@mail.ru

Zubaidov Jonibek Ibrohimovich – Senior teacher of the Department of Finance, The Tajik State University of finance and Economics. Address: 64/14, Nakhimova street, Dushanbe, 734067, Tel.: (+992) 931 5255 22. E-mail: jonibek-010188@mail.ru.

The article is considered the main prerequisites for increasing investment potential, identifying and mobilizing regional financial opportunities as an object of study. This problem is associated with a broad study of the relationship between economic indicators in terms of correlation and regression analysis.

The macroeconomic situation of investment potential is analyzed in the regions depending on the intensity of the volume and composition of the funds raised, the formation of industrial and agricultural output indicators in conjunction with specific sources and types of investment. The focus of the study is on the direction where, in the case of correlation, the possibility of moving from one case to another, from correlation to regression, is taken into account. The use of indicators based on official data allows us to find certain opportunities for developing a regression analysis model to assess the real progress and development of regions.

So, an attempt was made to take into account all the econometric laws of model development, including the type, accuracy and quality of the model when studying the problems of regional development. A relatively new system for assessing the macroeconomic assessment of regions is predetermined by identifying and mobilizing production and financial resources, especially in the regions of republican subordination, aimed at effective investment and content investment trends, assess the intensity and measure the development of investment potential in the future.

Keywords: formation of investment potential, financial reserves of the region, correlation analysis, regression analysis, performance indicators, econometric laws, model compilation, model quality, investment situation, investment potential management, investment investment intensity.

Омӯзиш ва таҳқиқи масъалаи мазкур нишон медиҳад, ки дар мавриди ба эътибор гирифтани заминаҳои ташаккулёбии иқтисодӣ ва инвестиционӣ, алаҳусус муайян кардан ва сафарбар намудани имкониятҳои молиявӣ минтақаҳо ҳамчун объекти таҳқиқотӣ зарур аст, ки аз пайдарпайии зерин, яъне таҳлили корреляционӣ ва регрессионӣ мавқеъгирӣ намоем.

Тавре аз мавқеи муҳаққиқони соҳавӣ бармеояд, аслан омилҳои таъсисдиҳандаи арзишноки аз рӯи фаъолият ин «ҷолибияти соҳа ва бартарияти рақобатпазирӣ» буда, инҳо «таъминкунандаи ғоиданокӣ» [2, 413], яъне натиҷавӣ мебошанд. Мантақан дар ин маврид муайянкунии алоқамандии байни нишондиҳандаҳои иқтисодӣ минтақаҳои алоҳида аз ҷолибият ва мавқеи рақобатпазирӣ гирифтани онҳо вобаста буда, дар баробари ҷой доштани имкониятҳои истехсолию хизматрасонӣ пайваста ба роҳ мондани омӯзиши натиҷаҳои фаъолият аз ҳисоби равандҳои инвестиционӣ хеле муҳим мебошад. Дар ҳолати мавҷуд будани алоқамандӣ, имконияти гузаштан аз як ҳолат ба

ҳолати дигари таҳлил, яъне аз коррелятсионӣ ба регрессионӣ пайдо мегардад. Яъне, дар мавриди таҳлили регрессионӣ имконияте фароҳам меояд, ки таҳияи модели ҳисобии регрессионӣ дар асоси маълумотҳои оморӣ дар заминаи маълумотҳои расмӣ рушди минтақаҳо амалӣ карда шавад. Бо ин роҳ мо кӯшиш намудаем, ки тамоми қонуниятҳои эконометрикии таҳияи модел, аз ҷумла намуд, хатой ва сифати моделро ба эътибор гирем.

Дар асоси маълумотҳои оморӣ ҷадвали 11, ки дар маблағгузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядихӣ нисбат ба МММ-ро дар бар мегирад, таҳлили эконометрикиро иҷро менамоем. Чӣ хеле ки аз маълумотҳои ҷадвали 11 бармеояд, дар он маълумотҳои оморӣ оид ба маблағгузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядихӣ нисбат ба МММ вобаста ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Аз ин лиҳоз, пай дар пай дар асоси маълумотҳои оморӣ ҳар як минтақа таҳлили эконометрикиро мегузаронем:

1. Маблағгузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядихӣ нисбат ба МММ (минтақавии ш. Душанбе) (бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

Мувофиқи талаботҳои таҳлили эконометрикӣ амал менамоем:

1. Таҳлили коррелятсионӣ. Дар ҷадвали зерин натиҷаи таҳлили коррелятсионии маблағгузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядихӣ нисбат ба МММ (минтақавии ш. Душанбе) оварда шудааст:

Ҷадвали 1.

	МММ (Душанбе)	Сармоягузор ии давлатӣ	Сармоягузори аҳоли	Сармоягурии ташкilotҳои дигар
МММ (Душанбе)	1			
Сармоягузори давлатӣ	0,864	1		
Сармоягузори аҳоли	-0,621	-0,51565	1	
Сармоягузори ташкilotҳои дигар	0,797	0,686005	-0,26274	1

Сарчашма: коркарди муаллифон

Тавре таҳлил нишон медиҳад, байни омилҳои новобаста (сармоягузори давлатӣ, аҳоли ва ташкilotҳои дигар) вобастагии коллинерӣ вучуд надорад. Дар чунин ҳолат ба мо имконият пайдо мешавад, ки ҳамаи омилҳои новобаста ба модел ҳамроҳ намоем. Ба шарте, ки байни ҳар як омилҳои новобаста ва аломати натиҷавӣ (МММ) вобастагии баланд вучуд дошта бошад. Дар ҳақиқат, байни аломати натиҷавӣ ва омилҳои новобаста вобастагии баланд вучуд дорад, бинобар ин, ворид намудани ҳамаи омилҳои новобаста ба модели регрессионии таҳия мешуда, мувофиқи мақсад мебошад.

2. Таҳлили регрессионӣ. Ҳангоми таҳияи модел, намуди хаттии регрессияи маҷмӯӣ мувофиқат намуд:

$$МММ_д = 7,573 \cdot СД + 6,183 \cdot СА + 1,673 \cdot СТ$$

Дар модели таҳияшуда, бинобар сабаби зиёд будани хатоии коэффитсиенти озод, аз модел хорич карда шудааст. Тавсифи модели таҳияшуда аз рӯи критерияҳои асосӣ чунин аст:

Ҷадвали 2.

Сифати модел R^2	0,986
Хатоии стандартии модел \bar{A}	8,9%
Эътимоднокии модел DW	2,1
Коэффитсиенти чандирӣ	$СД_3 = 73,6\%$, $СА_3 = 8,0\%$, $СТ_3 = 22,4\%$

Сарчашма: коркарди муаллифон

Аз қиматҳои ҳосилшудаи тавсифи модел бармеояд, модели таҳияшуда барои таҳлил ва истифодабарӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Натиҷаи модел чунин аст: ҳангоми ба як воҳид зиёд намудани сармоягузоии давлатӣ (дар ҳолати бетағйир мондани сармоягузориҳои аҳоли ва дигар ташкилотҳо) МММ ш. Душанбе ба ҳисоби миёна ба 7,573 воҳид афзоиш меёбад. Коэффитсиентҳои дигари модел (СА, СТ)-ро низ ба монанди коэффитсиенти СД маънидод намудан мумкин аст. Инчунин, аз натиҷаи коэффитсиенти чандирӣ бармеояд, ки 73%-и ММД-и ш. Душанбе аз ҳисоби сармоягузориҳои давлатӣ, 8% аз ҳисоби сармоягузориҳои аҳоли ва 22% аз ҳисоби сармоягузориҳои ташкилотҳо мебошад.

2. Маблағгузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядиҳӣ нисбат ба МММ (минтақавии Суғд) (бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

Натиҷаи таҳлили коррелятсионӣ чунин аст:

Ҷадвали 3.

	МММ (Суғд)	СД	СА	СТ
МММ (Суғд)	1			
СД	0,788	1		
СА	0,993	0,779	1	
СТ	0,783	0,429	0,781	1

Сарчашма: коркарди муаллифон

Аз натиҷаи таҳлил бармеояд, ки байни омилҳои сармоягузориҳои давлатӣ бо аҳоли ва сармоягузориҳои аҳоли бо дигар ташкилотҳо вобастагии коллинерӣ мавҷуд аст. Барои дохил намудани омилҳои мазкур ба модел, ҳамонро бояд интихоб намуд, ки бо аломати натиҷавӣ вобастагии баланд дошта бошад. Бинобар ин, дар таҳлили мазкур маълум мегардад, ки байни аломати натиҷавӣ ва сармоягузориҳои аҳоли вобастагии баланд вучуд дорад. Аз ин сабаб, дар модели регрессионии таҳия мешуда, омили новобастаи сармоягузориҳои аҳолиро дохил менамоем.

Ҳангоми таҳияи модел, намуди ҳаттии регрессияи ҷуфт мувофиқат намуд. Модели ҳисобии регрессионӣ барои минтақи Суғд чунин мебошад:

$$МММ_C = 1738,107 + 108,204 \cdot СА$$

Тавсифи модели таҳияшуда аз рӯи критерияҳои асосӣ чунин аст:

Ҷадвали 4.

Сифати модел R^2	0,985
Ҳатоии стандартии модел \bar{A}	3,5%
Эътимоднокии модел DW	1,60
Коэффитсиенти чандирӣ	$CA_3 = 84,4\%$

Сарчашма: коркарди муаллифон

Дар мавриди ба як воҳид зиёд намудани сармоягузоии аҳоли, МММ-и Суғд ба ҳисоби миёна ба 108,204 воҳид афзоиш меёбад. Коэффитсиенти чандирӣ нишон медиҳад, ки 84%-и ММД-и Суғд аз ҳисоби сармоягузориҳои аҳоли ба даст оварда мешавад.

3. Маблағгузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядиҳӣ нисбат ба МММ (минтақавии Хатлон) (бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

Натиҷаи таҳлили коррелятсионӣ:

Ҷадвали 5.

	МММ Хатлон	СД	СА	СТ
МММ(Хатлон)	1			
СД	0,676	1		
СА	0,251	0,190	-0,389	
СТ	0,685	0,551	1	1

Сарчашма: коркарди муаллифон

Натиҷаи таҳлил нишон медиҳад, ки байни омилҳои новобаста вобастагии коллинерӣ вучуд надорад. Дар навбати худ байни аломати натиҷавию омилҳои СД, СТ вобастагии баланд ва СА вобастагии паст вучуд дорад. Бинобар ин, барои модели таҳиямешуда омилҳои СД ва СТ интиҳоб карда мешаванд.

Ҳангоми таҳияи модел, намуди хаттии регрессияи маҷмӯӣ мувофиқат намуд. Модели ҳисобии регрессионӣ барои минтақаи Хатлон намуди зеринро дорад:

$$MMM_x = 1923,890 + 18,976 \cdot СД + 2,976 \cdot СТ$$

Тавсифи модели таҳияшуда аз рӯи критерияҳои асосӣ чунин аст:

Ҷадвали 6.

Сифати модел R^2	0,765
Ҳатоии стандартии модел \bar{A}	8,8%
Эътимоднокии модел DW	1,31
Коэффитсиенти чандирӣ	$СД_3 = 52,4\%$, $СТ_3 = 30,3\%$

Сарчашма: коркарди муаллифон

Ҳангоми ба як воҳид зиёд намудани сармоягузории давлатӣ (дар ҳолати бетағйир мондани сармоягузории дигар ташкилотҳо) МММ-и Хатлон ба ҳисоби миёна ба 18,976 воҳид афзоиш меёбад. Коэффитсиенти дигари модел СТ-ро низ ба монанди коэффитсиенти СД маънидод намудан мумкин аст. Инчунин, аз натиҷаи коэффитсиенти чандирӣ бармеояд, ки 52%-и ММД-и Хатлон аз ҳисоби сармоягузории давлатӣ ва 30% аз ҳисоби сармоягузории ташкилотҳо мебошад.

Натиҷаи таҳлили коррелятсионӣ:

Ҷадвали 7.

Маблағгузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядиҳӣ нисбат ба МММ (минтақавии ВМКБ) (бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

	<i>МММ ВМКБ</i>	<i>СД</i>	<i>СА</i>	<i>СТ</i>
МММ (ВМКБ)	1			
СД	0,755668	1		
СА	0,586674	0,402911	1	
СТ	0,842168	0,580229	0,416748	1

Сарчашма: коркарди муаллифон

Аз натиҷаи маълум аст, ки байни омилҳои новобаста, вобастагии коллинерӣ вучуд надорад. Бинобар ин, барои таҳияи модели регрессионӣ, ҳамаи омилҳои новобаста интиҳоб карда мешаванд. Инчунин, байни аломати натиҷавӣ ва омилҳои новобаста низ вобастагии назаррас ва баланд вучуд доранд, бинобар ин, ворид намудани ҳамаи омилҳои новобаста ба модели регрессионии таҳиямешуда мувофиқи мақсад мебошад.

Барои минтақаи ВМКБ намуди хаттии регрессияи маҷмӯӣ мувофиқат намуд. Модели ҳисобии регрессионӣ барои минтақаи ВМКБ намуди зеринро дорад:

$$MMM_x = 207,975 + 2,664 \cdot СД + 3,235 \cdot СА + 1,092 \cdot СТ$$

Тавсифи модели таҳияшуда чунин аст:

Ҷадвали 8.

Сифати модел R^2	0,854
Ҳатоии стандартии модел \bar{A}	11,1%
Эътимоднокии модел DW	1,51
Коэффитсиенти чандирӣ	$СД_3 = 33,3\%$, $СА_3 = 11,0\%$, $СТ_3 = 24,3\%$

Сарчашма: коркарди муаллифон

Аз натиҷаи модел ба чунин хулоса омадан мумкин аст: ҳангоми ба як воҳид зиёд намудани сармоягузоии давлатӣ (дар ҳолати бетағйир мондани сармоягузори аҳоли ва дигар ташкилотҳо) МММ-и ВМКБ ба ҳисоби миёна ба 7,664 воҳид афзоиш меёбад. Коэффитсиентҳои дигари модел (СА, СТ)-ро низ ба монанди коэффитсиенти СД маънидод намудан мумкин аст. Инчунин, аз натиҷаи коэффитсиенти чандирӣ бармеояд, ки 33,3%-и ММД-и ВМКБ аз ҳисоби сармоягузори давлатӣ, 11,0% аз ҳисоби сармоягузори аҳоли ва 24,3% аз ҳисоби сармоягузори ташкилотҳо мебошад.

4. Маблағгузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядиҳӣ нисбат ба МММ (минтақавии НТҚ) млн. сомонӣ (бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)
Таҳлили коррелятсионӣ чунин аст:

Ҷадвали 9.

	МММ НТМ	СД	СА	СТ
МММ (НТМ)	1			
СД	0,946	1		
СА	-0,195	-0,009	1	
СТ	0,849	0,625	-0,223	1

Сарчашма: коркарди муаллифон

Натиҷаи таҳлил нишон медиҳад, ки байни омилҳои новобаста вобастагии коллинерӣ вучуд надорад. Дар навбати худ байни аломати натиҷавию омилҳои СД, СТ вобастагии баланд ва СА вобастагии паст вучуд дорад. Бинобар ин, барои модели таҳиямешуда омилҳои СД ва СТ интиҳоб карда мешаванд.

Барои минтақавии НТҚ намуди ҳаттии регрессияи маҷмӯӣ мувофиқат намуд. Модели ҳисобии регрессионӣ барои минтақавии НТҚ намуди зеринро дорад:

Таҳлили регрессионӣ

$$МММ_{НТҚ} = 3584,756 + 1,448 \cdot СД + 1,438 \cdot СТ$$

Тавсифи модели таҳияшуда чунин аст:

Ҷадвали 10.

Сифати модел R^2	0,964
Ҳатоии стандартии модел \bar{A}	7,6%
Эътимоднокии модел DW	1,11
Коэффитсиенти чандирӣ	$СД_э = 35,9\%$, $СТ_э = 12,1\%$

Сарчашма: коркарди муаллифон

Ҳангоми ба як воҳид зиёд намудани сармоягузоии давлатӣ (дар ҳолати бетағйир мондани сармоягузори дигар ташкилотҳо) МММ-и НТҚ ба ҳисоби миёна ба 1,448 воҳид афзоиш меёбад. Коэффитсиенти дигари модел СТ-ро низ ба монанди коэффитсиенти СД маънидод намудан мумкин аст. Инчунин, аз натиҷаи коэффитсиенти чандирӣ бармеояд, ки 35,9%-и ММД-и НТҚ аз ҳисоби сармоягузори давлатӣ ва 12,1% аз ҳисоби сармоягузори ташкилотҳо таъсис ёфтаанд.

Бо ҳамин мазмун, дар мавриди таҳлили алоқамандии маблағгузорӣ ва натиҷаҳои фаъолият бо усули коррелятсионӣ ва регрессионӣ, таносуб ва таъсири ҳолатҳои сабаб ва натиҷавӣ барои дарёфти иқтисодии молиявӣ ва инвеститсионӣ мазмуни мушаххаси идоравӣ барои имкониятҳо мегирад. Маблағгузорӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои сармоядиҳӣ нисбат ба ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ (ба ғайр аз ш. Душанбе) барои минтақавии дигари мамлакат, масалан тибқи таҳлили коррелятсионӣ маълум гардид, ки байни омилҳои сармоягузори давлатӣ бо сармоягузори аҳоли ва сармоягузори ташкилотҳо бо сармоягузори аҳоли алоқаманди қолинеарӣ

чой доранд. Дар чунин ҳолат моро зарур аст, ки омилеро интихоб намоем, ки алоқамандии он бо нишондиҳандаҳои натиҷавӣ (ҲМС ва ММК) бештар мебошад. Аз ин сабаб, зарурати интихоби омиле сармоягузори аҳоли буда, дохил кардани ин омил ба модел мувофиқи мақсад аст. Дар ин имконияти васеъ кардани иқтидори инвеститсионӣ асосан аз сафарбар кардани сармоягузори аҳоли мебошад.

Дар раванди таҳқиқ аз қиматҳои ҳосилшудаи чадвал (тавсифи модел), масалан барои Суғд бармеояд, ки моделҳои таҳияшуда барои таҳлил ва истифодабарӣ мувофиқи мақсад мебошанд. Дар робита ба ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ қонуниятҳои зерин ба назар мерасад. Ҳангоми ба як воҳиди пулӣ зиёд намудани ҳаҷми сармоягузори аҳоли (СА), ба ҳисоби миёни ҲМС ба 61,930 воҳиди пулӣ меафзояд. Ҳамзамон, аз рӯи таъсири чандирӣ чунин бармеояд, ки ҳангоми ба 1% афзудани СА, ҲМС ба ҳисоби миёна ба 81,3 % зиёд мегардад.

Дар робита ба маҳсулоти кишоварзӣ бошад, тамоиле ба назар мерасад, ки қиматҳои тавсифи модел ҳангоми ба як воҳиди пулӣ зиёд намудани ҳаҷми сармоягузори аҳоли (СА), ба ҳисоби миёни ММК ба 44,419 воҳиди пулӣ меафзояд. Ҳамзамон, аз рӯи таъсири чандирӣ чунин бармеояд, ки ҳангоми ба 1% афзудани СА, ҲМС ба ҳисоби миёна ба 70,8% зиёд мегардад.

Бо ҳамин мазмун таҳлиро давом дода, дар маҷмӯъ, чадвали имкониятҳои ташаккулёбии иқтидори молиявиро пешниҳод намоем (нигаред ба чадвали 11).

Чадвали 11.

Имконияти ташаккулёбии иқтидори инвеститсионӣ

Минтақаҳо	Натиҷа	Қиматҳои чандирии омилҳо			Имконияти ташаккулёбии иқтидори инвеститсионӣ
		СДэ	САэ	СТэ	
Душанбе	ҲМС	96,4	0,02	-	СД
	ММК	-	-	-	
Суғд	ҲМС	-	81,3	-	СА
	ММК	-	70,8	-	СА
Хатлон	ҲМС	56,9	40,8	-	СД, СА
	ММК	0,63	56,3	42,6	СА, СТ
ВМКБ	ҲМС	23,6	-	45,8	СД, СТ
	ММК	91,9	-	-	СД
НТҚ	ҲМС	7,2	-	11,5	СД, СТ
	ММК	77,1	-	-	СД

Сарчашма: коркарди муаллифон

Тавре аз чадвали 11 бармеояд, ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ нисбатан ҳассос буда, аз ҳисоби мавқеи ҷуғрофӣ ва ҷойгиршавии аҳоли зарурати шидатпазирии сармоягузори ба миён меорад. Ин минтақа асосан ба руши соҳаи хоҷагии кишлоқ алоқаманд аст. Бинобар ҳамин, дастгирии давлатии рушди боғу тоқпарварӣ, картошкапарварӣ (дар самти растанипарварӣ) ва пеш гирифтани занбӯриасалпарварӣ (дар самти чорводорӣ) аҳамияти бештар мегирад.

Адабиёт

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года // Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, №636. - Душанбе, 2016. - 104с.
2. Ван Хорн Дж.К. Основы управления финансами: Пер.с англ. / Гл.ред.серии Я.В.Соколов. / Дж.К. Ван Хорн - М.: Финансы и статистика, 2003. - 800с.
3. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет: учебн. пособие для вузов / Пер. с англ. под ред. Н.Н.Эриашвили; предисловие проф. П.С.Безруких. - 3-е изд., пераб.и доп. / К. Друри. - М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. - 783с.

4. Мирсаидов А.Б. Нестабильность – имманентное свойство современной экономики /А.Б.Мирсаидов //Таджикистан и современный мир, 2016. - №5. - С.148-160.
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – 424с.
6. Молия ва ҳисобдорӣ (маҷаллаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. - №1 (148).
-
-

УДК: 338.242

МЕХАНИЗМҲОИ ДАВЛАТӢ ДАР ТАНЗИМИ РАВАНДҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ ВА ИҶТИМОӢ ДАР ДЕҲОТИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

***Иброҳимов Илҳомуддин Раҷабалиевич** - доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел.: (+992) 989-11-88-22. E-mail: Ilhomuddin@mail.ru*

***Иброҳимов Давлат Нодирхонович** – аспиранти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: +992-985-90-74-74.*

Пас аз барҳамхӯрии ИҶШС дар давоми якчанд сол дар доираи баҳши аграрӣ хоҷагии якҷояшуда бо номи МАС (маҷмӯи аграрӣ-саноатӣ) амал мекард. То ҳол аломати чунин навъи бурдани хоҷагӣ, ки аз услуби иқтисодии маъмури-гурӯҳӣ асос гирифта аст, ба назар мерасад.

Дар мақолаи зерин нақши давлат дар танзими маҷмӯи агросаноатӣ омӯхта мешавад. Муаллифон механизми мукамалгардонии идоракунии МАС-ро пешниҳод кардаанд.

Муаллифон услубҳои асосии озӯқавории аграриро, ки ба тақсимоти баробари кумаки давлатӣ дар баҳши аграрӣ мусоидат мекунад, пажӯҳиши намудаанд.

Ҳамин тавр, муаллифон инкишоф додани соҳибқории хусусиро дар баҳши аграрӣ барои истеҳсоли маҳсулоти ниҳойи пешниҳод менамоянд.

***Калидвожаҳо:** кишоварзӣ, комплекси агросаноатӣ, иқтисоди маъмури-фармондеҳӣ, нархгузори, беҳбудӣ, зӯрварӣ, механизми давлатӣ.*

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ И СОЦИАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ ХАТЛОНА

***Ибрагимов Илҳомуддин Раҷабалиевич** - доктор экономических наук, доцент кафедры налога и налогообложения, Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: +992-915-43-74-74*

***Ибрагимов Давлат Нодирхонович** - аспирант кафедры менеджмента, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: +992985-90-74-74.*

После распада СССР в течение нескольких лет в рамках аграрного сектора функционировало интегрированное хозяйство под названием агропромышленный комплекс.

До сих пор наблюдается черта такого типа введения хозяйства, которая основана на принципе административно-командной экономики.

В данной статье рассматривается роль государства в регулировании агропромышленного комплекса. Авторами предлагается механизм по совершенствованию управления АПК.

А также предлагаются основные принципы аграрного продовольствия. В статье подчеркивается равноправное распределение государственной помощи в аграрном секторе.

Таким образом, авторы предлагают необходимость развития частного предпринимательства в аграрном секторе для производства конечной продукции.

Ключевые слова: сельское хозяйство, агропромышленный комплекс, административно-командная экономика, ценообразование, благосостояние населения, государственный механизм.

STATE MECHANISMS FOR REGULATING PRODUCTION AND SOCIAL PROCESSES IN THE VILLAGES OF KHATLON REGION

Ibroimov Ilgomuddin Ragabaliyevich - Doctor of Economics, Department of Tax and Taxation Tajik National University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue, 17.

Ibrohimov Davlat Nodirkhonovich - graduate student of the Department of Management Tajik state University of Finance and Economics, Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. **Phone:** + 992985-90-74-74.

After the collapse of the USSR, an integrated economy called the agro-industrial complex functioned within the framework of the agricultural sector for several years.

Until now, there has been a feature of this type of farming, which is based on the principle of an administrative-command economy.

This article discusses the role of the state in the regulation of the agricultural sector. The authors propose a mechanism for improving the management of the agro-industrial complex.

The authors propose the basic principles of agricultural food. The article emphasizes the equitable distribution of state aid in the agricultural sector.

Thus, the author suggests that it is necessary to develop private enterprise in the agricultural sector for the production of final products.

Key words: Agriculture, agro industrial complex, administrative-command economy, pricing, welfare, violence, state mechanism.

Дар натиҷаи ислоҳоти аграрии феълан амалишаванда дар комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон падидаҳои мусбат ва ҳам манфӣ пайдо шуданд, ки аз ҷумла, ба асосҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии он таъсир мерасонанд. Бахусус, сохтор ва идораи КАС (комплекси агросаноатӣ) ислоҳ шуданд, шаклҳои нави хоҷагидорӣ ба шаклҳои сершумори моликият асосёфта рушд мекунад. Дар ин миён вазъияти фароҳамшудаи пошхӯрӣ ва таназзули комплекси агросаноатии кишвар бо хусусигардонии ғайриоқилонаву саросемавор, беназорат мондани нархҳо ва гум шудани идоракунии амудӣ дар кишвар вобастагӣ дорад. Дар натиҷа, соҳаи бозори озуқаворӣ ҳамчун низоми иқтисодӣ хароб шуда, ҷои хоҷагии мукаммали халқро пораҳои парокандаи алоҳидаи он гирифтанд.

Ҳамаи ин зарурати тағйири куллии механизми хоҷагии тамоми соҳаи кишоварзӣ, ислоҳи усулҳои хоҷагидорӣ ва идораи субъектҳои бозори аграриро ба миён овард. Масъалаи муҳими дигар - таъмини истифодаи тамоми комплекси усулҳои идоракунии, яъне усулҳои иқтисодӣ, ташкилӣ-амрдихӣ, иҷтимоӣ ва равонӣ мебошад.

Моҳияти механизми хоҷагии КАС аз маҷмӯи фишангу усулҳои ба ҳамдигар алоқаманди таъсиррасонӣ ба истеҳсол, тақсим ва истеъмоли маҳсулот иборат аст.

Аммо то ҳозир назари муназзам ба ҷораҳои таъсиррасонии давлат ташақкул наёфтааст; татбиқи ҷораҳои алоҳида ва ғайримуташаққилу бетартиб имкони пешбурди сиёсати мақсадноки кишоварзиро озуқавориро таъмин намекунад ва самараи иқтисодии дилхоҳро намедихад.

Ба андешаи мо, мавқеъҳои асосии ибтидоӣ бояд зарурати иҷрои тадбирҳои зерин бошанд:

- муайян кардани ҳудуду доираи сиёсати аграрии озуқаворӣ, ки самту ҳаҷми ёрии давлат ба истеҳсолоти кишоварзиро инъикос менамояд;

- барои ояндаи миёнамуҳлат (3-5 сол) муқаррар намудани бахшҳои бозор, ки давлат ба онҳо таъсири танзимкунанда мерасонад ва фишангҳое, ки дар ин

маврид истифода мебарад;

- муайян кардани ҳуқуқ ва масъулияти сохторҳои давлатӣ, ки татбиқи сиёсати аграрию озуқаворӣ ба зиммашон гузошта шудааст.

Натиҷаҳои татбиқи ҳадафҳои мазкур бояд дар Ҳисоботи миллии солона дар бораи натиҷаҳои сиёсати аграрию озуқаворӣ ва ҳолати бахши аграрию озуқаворӣ дарҷ карда шаванд.

Принсипҳои асосии сиёсати аграрию озуқаворӣ бояд чунин бошад:

- дастрасии баробари ёрии давлат барои ҳамаи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ;

- баробарҳуқуқии тамоми шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии пешбурди хоҷагии қишлоқ;

- ягонагии бозори аграрию озуқаворӣ ва бозори захираҳо барои истеҳсолоти кишоварзӣ дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- таъмини шароити баробари рақобат дар бозори аграрию озуқаворӣ;

- мушаххас будани самти тадбирҳои сиёсати аграрию озуқаворӣ ва истифодаи мақсадноки маблағи буҷет;

- кафолатнок будани иҷрои уҳдадорихо дар назди истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ва субъектони бозори аграрию озуқаворӣ.

Ба назари мо, фишангҳои дастгирии давлатии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ва механизмҳои мушаххаси танзими бозори аграрию озуқаворӣ бояд муайян карда шаванд.

Бо мурури инкишофи муносибатҳои бозаргонӣ ва ба субот омадани муомилоти пул аҳамияти усулҳои ғайримустақим - сиёсати нархгузорӣ, андозбандӣ, қарзӣ, гумрукӣ, ёрии буҷетӣ, низоми суғурта бештар мегардад.

Маблағгузории буҷетии субъектони хоҷагидорӣ КАС тавассути қарзи алоҳидаи буҷетӣ, чубронпулӣ барои харидорӣ захираҳои моддию техникаӣ, субсидия ва пешпардохтҳо барои харидорӣ ба фондҳои давлатӣ, лизинг, маблағгузории барномаҳои минтақавии рушд ва ҳоказо амалӣ карда мешавад [3, 130].

Қарзхоро ба рушди соҳаи асосии КАС хоҷагии қишлоқ дар симои истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ба воситаи дастгирӣ бо қарзҳои молӣ ва инвеститсионӣ, инчунин тавассути ёрӣ барои пардохти фоизи қарзи бонкҳои тичоратӣ равона кардан лозим аст.

Нархгузорӣ вазифаи мураккаби танзими таносуби нархҳо барои таъмин кардани суботи даромади молистеҳсолкунандагон ва кафолати таъмини аҳолии бо озуқаворӣ, таъмини корхонаҳои коркард бо ашёи хом, инчунин суботи муносибатҳои молию пулиро иҷро мекунад. Ба ибораи дигар, ин фишангҳо бо нархҳои кафолатӣ хангоми харидорӣ ба фондҳои давлатӣ, иловапулӣ ба нархи маҳсулот, нархи гарав, нархҳои махсус барои харидани бақияи маҳсулоти кишоварзӣ ва ғайраҳо маҳдуд мешаванд [5, 7].

Андоз ва андозбандӣ дар ташаққул ва татбиқи сиёсати андоз таҷассум ёфта, рушди истеҳсолоти кишоварзиро ба воситаҳои ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба бахши аграрӣ таъмин мекунад.

Дар шароити муосир низоми суғурта ва протексионизми аграрӣ унсури махсусан муҳими рушди босуботи КАС гаштаанд, онҳо маҷмӯи тадбирҳои давлатие мебошанд, ки ба ҳавасмандгардонии истеҳсоли ватании маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳимояи бозори дохилӣ аз воридот равона шудаанд.

Биёед, воқеан бинем, ки кадом гурӯҳҳои асосии хатарҳо имрӯз дар бахши аграрии иқтисодӣ вучуд доранд. Аввалан, хатари обу ҳаво, хатарҳои мустақил, объективӣ; баъдан, хатарҳои иқтисодӣ, ки аз сиёсати дуруст ё нодурусти иқтисодии давлат дар нисбати молистеҳсолкунанда бармеоянд; сеюм, хатарҳои марбут ба таъмини амнияти озуқаворӣ.

Мо кӯшидем, то чунин роҳеро пайдо намоем, ки индекси нархи захираҳо ва маҳсулоти кишоварзиро дар давоми муддати муайян пайгирӣ намояд.

Аввалан, давлат ба истеҳсолкунандагони кишоварз 50%-и хароҷоти суғуртаро ҳангоми хатарҳои муқаррарӣ ҷуброн мекунад. Баъдан, ҳангоми шароити фавқулодаи обу ҳаво, вақте ки дар ҳудуди як минтақаи калон офатҳои табиӣ рух медиҳанд, ширкатҳои суғурта ҳеҷ гоҳ хисороти ба истеҳсолкунандагони кишоварз расидаро ҷуброн карда наметавонанд.

Мо механизми дигарро пешниҳод мекунем, яъне аз маблағҳо, ки барои дастгирии лизинг пешбинӣ шуда буданд, як қисмашро бевосита ба истеҳсолкунандаи кишоварз барои пардохти тамоми пардохту ё як қисми он, қисми дигари маблағро ба субсидиякунии раванди лизинг дар ҳар сол равон кардан лозим аст. Мо боварии комил дорем, ки дар ин бозор на якто, балки чандин ширкати лизингӣ бояд кор кунанд.

Ҳавасмандгардонии хариди мошину таҷҳизоти нав ҳам сазовори таваҷҷуҳ мебошад. Мо пешниҳод мекунем, ки Реестри давлатии моделу тамғаҳои нав, ки аз озмоиш гузаштаанд ва барои истеҳсоли мусалсал дар давоми се соли охир тавсия дода шудаанд, ҷорӣ карда шавад. Ҳангоми харидани онҳо давлат ба истеҳсолкунандаи кишоварз 30%-и арзишашонро мепардозад. Моҳияти ин навгонӣ ин аст, ки истеҳсолкунандаро на ба техникаи дируза ба хотири арзонияш, балки ба харидани техника ва технологияи нав, ояндадор, пурмаҳсул ҳавасманд мекунад.

Ба ғайр аз ин, ёриҳои давлатӣ ба низоми қарздиҳӣ ба соли истеҳсолкунандагони кишоварз, суғуртаи қарзҳои истеҳсолкунандагони кишоварзии вазъи молиявияшон ноустувор, низоми суғуртакунии ҳосили зироатҳои кишоварзӣ, зотпарварӣ ва моҳидорӣ, рушди боғпарварӣ, тоқпарварӣ, таҷдиди фондҳои хоҷагии қишлоқ, тадбирҳои беҳгардонии замин ва ободонии иншооти хоҷагии моҳипарварӣ, таъмини кишоварзӣ бо химикатҳо, рушди кооператсияи қарзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и тозабунёд зарур мебошад.

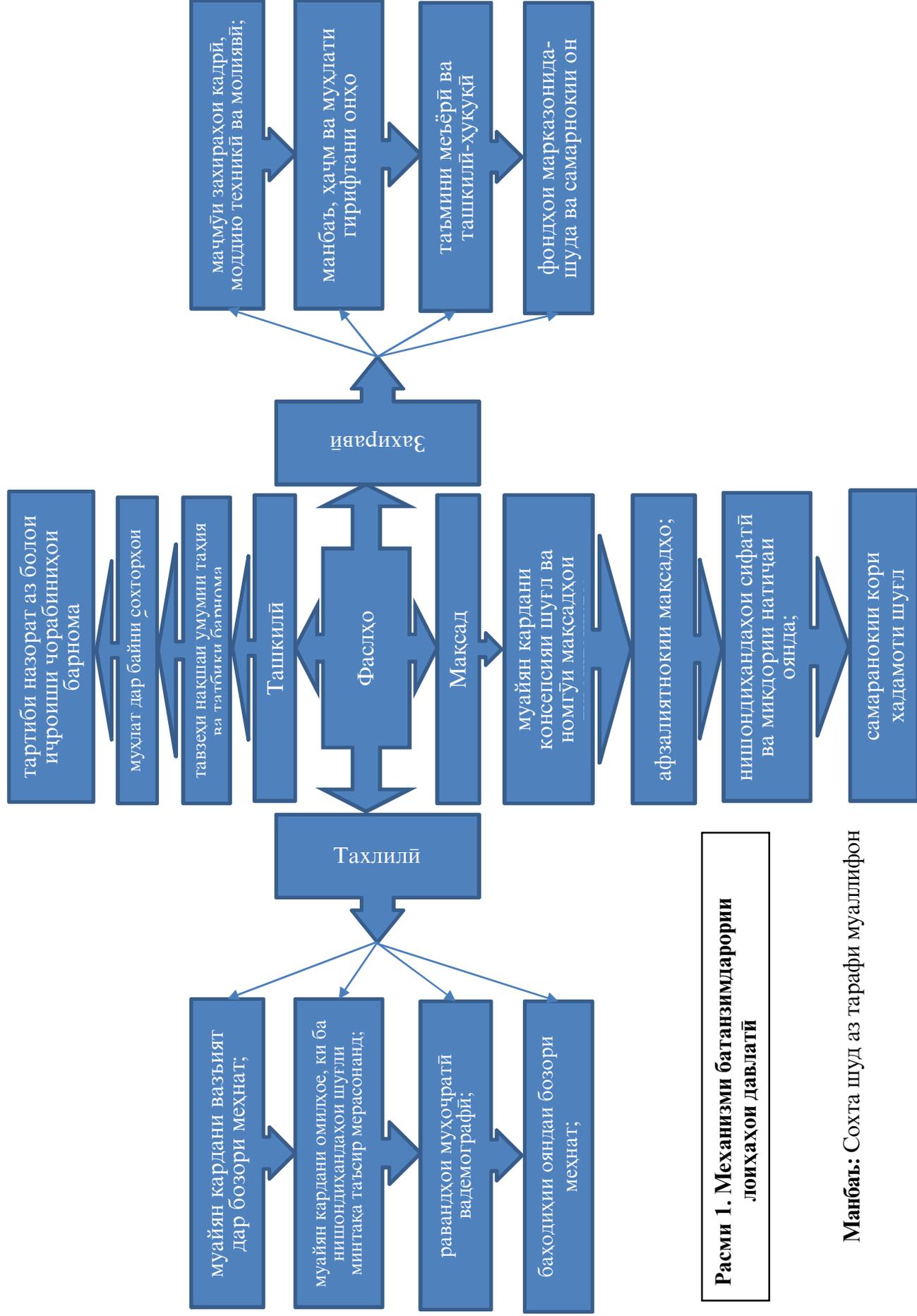
Воситаҳои фаъол афзоиши иқтисодии истеҳсолӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, таълими касби бекорон, ҳавасмандкунии соҳибкории хурдро, ки ба соҳибкории калон зам гардида, як қисми кормандони дар ҷараёни таназзул бекормондаро машғул мекунад, дар бар мегирад.

Дар қатори воситаҳои, ки барои муқовимат алайҳи афзоиши бекорӣ пешниҳод карда мешаванд, барномаҳои калони умумимиллӣ, масалан, корҳои ҷамъиятӣ ва сохтмони манзил ҳастанд. Таҷрибаи кишвари мо нишон медиҳад, ки бекорон ба корҳои ҷамъиятӣ рағбати чандон надоранд, тафаккури кухнае ҳаст, ки давлат боят шахси аз корхона сабукдӯш шударо бо ҷои кор таъмин кунад.

Ба ин васила ҳолати муосири иқтисодӣ тағйир додани мавқеи мушкилоти шуғлро дар низоми самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ ва тибқи ин воқеият сохтани низоми танзими ин равандро талқин мекунад. Танзими давлатии шуғл бояд барои дурнамои дарозмуддат пешбинӣ гардад. Тамоми тадбирҳо бояд ба барномаи умумииктисодии танзими рушди иқтисодӣ дохил карда шаванд.

Бо дарназардошти хусусиятҳои вижаи ҳар минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба фикри мо, таҳияи барномаи дастгирии шуғли аҳоли барои тамоми кишвар ба мақсад мувофиқ намебошад.

Барномаи минтақавӣ, ки аз маҷмӯи чорабиниҳои ба ҳамдигар алоқаманду бо захира таъминшуда иборат аст, ба ташаккули шуғли муносиб ва истифодаи босамари иқтисодии меҳнати минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст (расми 1).

Расми 1. Механизми бағанизмдарории лоиҳаҳои давлатӣ

Манбаъ: Сохта шуд аз тарафи муаллифон

Ҳангоми таҳия кардани он муқаррароти асосӣ (ҳолати мушкилот, мақсад ва вазифаҳо, заминаи меъёрӣ, қарорҳои барномавӣ); чорабиниҳои асосӣ (зербарномаҳо); таъмини молиявӣ; механизми татбиқи амалии барнома (аз ҷумла идоракунии); натиҷаи пешбинишаванда бояд муайян карда шаванд.

Дар чунин барнома, махсусан, барои бахши аграрӣ тадбирҳои зеринро пешбинӣ кардан зарур аст:

- оид ба нигоҳ доштани кадрҳои баландихтисос, ҳангоми ивазшавии соҳибмулк, ҳангоми хусусигардонӣ ва муфлисшавии корхонаҳо, аз ҳисоби субсидия ва квотабандии ҷойҳои корӣ бо маблағи Фонди шуғл;

- ташкил кардани ҷойҳои кории нав тибқи самтҳои афзалиятноки рушди КАС ва соҳаҳои дигари фаъолият дар вилоят;

- муҳочирати дохилисоҳавии қувваи корӣ дар сатҳи ноҳиявӣ, минтақавӣ ва ҷумҳуриявӣ, ҳамдастӣ дар маскуният ва корёбии муҳочирон;

- ҳавасмандгардонии шаклҳои мувофиқи шуғл ва шуғли худии хонагӣ, рӯзи нопурраи корӣ, режимҳои ғайристандартии кор ва ғайра;

- пурзӯр кардани рақобатпазирии кормандон, ба вучуд овардани ангезаи рӯҳӣ барои бозомӯзӣ, ба даст овардани касбҳои иловагӣ ва таҳассуси нав;

- истифодаи пурратари воситаҳои фонди ҷумҳуриявии шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҷуброн кардани хароҷот ба кордеҳон ва ҳифзи ҷойҳои кории иловагӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ дар шакли қарзҳои бефоиз ва имтиёзнок;

- ҳавасмандгардонии иқтисодии корхонаҳои кишоварзие, ки ҷойҳои кории иловагиро барои ҷавонон ва дигар табақаҳои иҷтимоии аҳоли таъсис медиҳанд.

Дар барномаи комплекси минтақавӣ зербарномаҳои зеринро дохил кардан мумкин аст:

- таъмини шуғли табақаҳои суғи ҳифзгардидаи иҷтимоӣ: наврасон ва ҷавонон; занони соҳиби фарзандони хурдсол, фарзандони маъҷуб, модарони танҳо ва серфарзанд; маъҷубон, нафақахӯрон ва шахсони синни пеш аз нафақа;

- омӯзишу бозомӯзии касбӣ ва такмили ихтисоси шахрвандони бекор;

- рушду дастгирии соҳибкорӣ;

- таъмини шуғли муваққатии шахрвандони бекор дар корҳои ҷамъиятии музднок;

- таъсиси ҷойҳои кории нав, ҳифзу таҷдиди ҷойҳои кории амалкунанда барои шахрвандони сабуқдӯшгардида ва бекор;

- таъмини шуғл ва ҳифзи иҷтимоии афсарону прапоршикҳое, ки аз сафи Қувваҳои мусаллаҳ озод карда шудаанд;

- ёрии иҷтимоӣ ба гурезагон ва муҳочирони иҷборӣ.

Самти муҳими сиёсати мувофиқгардонии шуғл, нисбат ба равандҳои сабуқдӯшшавии кормандон бештар хосияти ҷубронӣ дорад, таъсири водоркунандаи давлат ба рушди соҳибкорӣ хоҳад буд.

Дар ин маврид диққати асосӣ бояд ба барномаҳои давлатии дастгирии соҳибкории хурду миёна дода шавад, ки барои сатҳи баланди таҳассуси соҳибкорони навор ва дастгирии шуғл дар минтақаҳои қафоманда пешбинӣ карда шудаанд.

Самтҳои асосии рушди низоми ҳифзи иҷтимоӣ дар вилоят инҳо мебошанд:

- эътирофи нақши бориси давлат дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ;

- муайян кардани ҳадди даҳлати давлат ва муносибатҳои озоди бозорӣ ба низоми ҳифзи иҷтимоӣ;

- маблағгузори бисёрзинаи барномаҳои шуғл;

- густариши фаъолияти субъектони хочагидорӣ дар бахши иҷтимоӣ;
- муайян кардани афзалияти барномаҳои фаъоли дастгирии шуғл;
- мусоидат дар мутобиқшавии шаҳрвандон ба бозори меҳнат бо истифодаи ҳарчи бештари иқтисодии меҳнатии онҳо;
- ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ демографӣ;
- ташкил кардани низоми суғурта аз бекорӣ.

Ҳамин тариқ, масъалаи иҷрошудаи иҷтимоии иқтисодӣ, ки мо гузаронидем, моро ба ҳулосае меорад, ки самтҳои сиёсати иҷтимоиро аз низоми раҳонидани ёрии иҷтимоӣ (ин мушкилот боқист, вале набояд афзалиятнок бошад) ба сӯи фароҳамоварии шароити пул қор қардан ва ҳаёти шоиста барои мардум тағйир бояд дод. Мо рушди фаъолияти инфиродии меҳнатӣ, соҳибқорӣ хурд, ташкилдихӣ қорхонаҳои кооперативиро дар назар дорем. Хусусан, эҳё қардани асосҳои кооперативӣ муҳим аст, ки аз анъанаҳои таърихии кишвари мо бармеояд ва аҳамияташро тамоми таҷрибаи ҷаҳонӣ собит қардааст.

Вазиғаи иҷтимоии давлат - дастгирии аъзои ғайриқобили меҳнати ҷомеа бояд боқӣ бимонад, вале ҳалли он осонтар мегардад, чунки шумораи одамоне, ки ба чунин қумак ниёз доранд, аз ҳисоби афзоиши теъдоди шуғлмандони бахши воқеии иқтисодӣ қам хоҳад шуд.

Заминаи равиши пешниҳодқардаи моро низоми суғуртақунӣ аз бекорӣ ташкил медиҳад, ки самаранокии худро дар бисёре аз кишварҳои муқаррақӣ собит қардааст. Барои қорӣ намудани он қонун дар қорай суғуртақунӣ аз бекориро қабул ва фонди махсуси давлатиро барпо бояд қард, ки аз ҳисоби пардохтҳои ҳатмии шаҳрвандони қорқунанда (қобаста ба музди инфиродӣ сарфи назар аз ҳавфи маҳрумшавӣ аз қои қор) ташаққул хоҳад ёфт.

Дар сурати фаро расидани ҳолати суғурташуда (аз даст додани қои қор) бекор ҳуқуқ ба ёрдампулии суғуртавӣ (ёрдампулӣ барои бекорӣ)-ро мувофиқи ҳаҷми маблағи дар суратҳисоби шахсияш қамъомада пайдо меқунанд. Ҳангоми баромадан ба нафақа ҳама пули ба суратҳисоби шахсӣ воридқардашуда ба суғурташаванда, дар сурати марғи ӯ ба ворисонаш барғардониди мешавад.

Қорӣ қардани низоми суғурта бозниғарӣ намудани самтҳои асосии фаъолияти фонди давлатии мусоидат ба шуғлро дар назар дорад. Баҳусус, тавсия дода мешавад, ки аз ҳисоби он танҳо барномаҳои фаъол маблағқузори қарда шаванд, ки дар бозори меҳнат амалӣ мегарданд, барномаҳои ғайрифаволро аз ҳисоби фонди суғуртақунӣ аз бекорӣ тамвил қардан мумкин аст.

Бояд гуфт, ки ташаққули фонди мусоидат ба шуғл ва фонди суғуртақунӣ аз бекорӣ низ аз ҳисоби сарқашмаҳои гуногун пешбинӣ қарда мешавад. Фонди яқум аз ҳисоби пардохтҳои ҳатмии субъектони хочагидорӣ новобаста ба шакли молиқият, соҳибқорони бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ, пардохтҳо аз маблағи бучетҳои қумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, пардохтҳои ихтиёрӣ ва диғар маблағ (аз қумла пардохти бонқҳо барои истифодабарии пулқо, ки дар суратҳисобҳои фонди шуғл маҳфузанд) ташкил дода мешавад. Фонди дуҷум аз ҳисоби пардохтҳои ҳатмии шаҳрвандони қорқун, пардохтҳои ихтиёрии бонқҳо барои истифодабарии пулқои озоди фонд ғирд оварда мешавад.

Вузариш аз қаволату сатҳи ҳифзи иҷтимоии бекорон тавассути суғуртаи бекорӣ ба ҳифзи дарозмуддат бо иштироки фондҳои давлатӣ, ки низоми ёрӣ ба он равона шуда, барои ҳолатҳои бекорӣ давомноқу оммавӣ лозим аст, фаъолияти субъектнеро пешбинӣ меқунанд, ки аз имқонияти молиявӣ мувофиқ барҳурдор мебошанд [2, с.145]. Дар ҳолати мо нақши қавилони

суғуртаро ба мухлати муайян (аз 3 то 12 моҳ) корхонаҳое бозида метавонанд, ки кормандонашонро бе айби онҳо аз кор сабукдӯш кардаанд. Як қисми пул аз маблағҳое, ки аз иҷрои уҳдадории андозбандӣ озод ва ба дастгирии ҳадди ақали рӯзгузаронӣ равон карда мешаванд, таъмин мегардад. Ҷиҳатҳои мусбати ин усул инҳо мебошанд: ҷамъият аз иҷрои уҳдадории ҷустуҷӯ ва ёфтани ҷои кор барои бекорон озод мегардад; корхона имконияти гардонидани захираҳои муваққатан озодро пайдо мекунад (аз пардохт то ёрдампулӣ); имконияти мустақам кардани корманд барои кор дар корхона боқӣ мемонад. Аммо бояд гуфт, ки ёрии моддӣ чораи муваққатӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, танзими шуғл дар бозори меҳнати соҳаи аграрӣ механизми мураккабу доим таҷдидшавандаест, ки манфиатҳои субъектони бозор - давлат, корхона, кормандро химоя карда, доираи васеи шаклу самтҳои фаъолиятро ба мақсади таъмини шуғли босамар барои ҳама ҷонибҳо истифода мекунад.

Сохибқории хусусиро мебояд, ки дар афзоиши даромади милли мусоидат намояд, давлат бошад, бо ёрии қонунгузорию андозбандӣ бояд тақсими одилонаи як қисми ин даромадро дар миёни аҳоли таъмин кунад.

Адабиёт

1. Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан //Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018. (<http://www.president.tj/ru/node/19089>).

2. Арабов Ф.П. Механизм активизации инвестиций в использовании земельно-водных ресурсов региона / Ф.П.Арабов, У.А.Шарипов // Вестник Российско-Таджикского (славянского) университета. – Душанбе, 2009: РТСУ, 2019. - №1. - С.144-158.

3. Данченко А.С. Роль науки в интеграционных процессах в АПК стран - членов Таможенного Союза / А.С.Данченко, Ю.А.Новоселов // Материалы XV Международной конференции «Аграрная наука - сельскохозяйственному производству Сибири, Монголии, Казахстана и Болгарии». Республика Казахстан, Петропавловск, 2012. - 448 с.

4. Иброхимов Д. Некоторые методологические основы формирования системы агропромышленного комплекса / Д.Иброхимов // Успехи современной науки. Том 1, №6. – Белгород, 2017. - С. 159-161.

5. Радугин Н. Приоритетное направление экономической стратегии. / Н.Радугин //АПК: Экономика, управление, 1995. - №10. - С. 3-13.

УДК: 339.54

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ЭМПИРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМОСВЯЗИ И ВЗАИМОВЛИЯНИЯ ВАЛЮТНОГО КУРСА И ВВП

Гафуров Парвиз Джурахонович - к.э.н., доцент кафедры информационных систем и технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, тел.: 93-990-03-30, e-mail: pg.1981@mail.ru

Турагонзода Шахриёри Нурулло - ассистент кафедры информационных систем и технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, тел.: 98-717-41-01, e-mail: shahrior_91@mail.ru

В настоящее время очевидно, что следствием нестабильности экономики, одним из вкладов денежно-кредитной политики в рост экономики является обменный курс. По этой причине в статье рассматриваются теоретические аспекты взаимосвязи валютного курса и ВВП. Кроме того, выявлены направления научной дискуссии о взаимовлиянии валютного курса и ВВП, в краткосрочном и среднесрочном периоде. Следовательно, для изучения поставленной цели рассматривались теоретические обсуждения о применении механизма влияния денежно-кредитной политики по управлению колебанием курса национальной валюты и представлен подход к изучению взаимосвязи валютного курса и ВВП.

Ключевые слова: валютный курс, ВВП, денежно-кредитная политика, паритет покупательной способности (ППС), импорт и экспорт товаров и услуг, инфляция, конкурентоспособности товаров, режим обменного курса, поведенческий равновесный обменный курс.

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ЭМПИРИКИИ АЛОҚАМАНДӢ ВА ТАЪСИРИ МУТАҚОБИЛАИ ҚУРБИ АСЪОР ВА ММД

Ғафуров Парвиз Чурахонович - н.и.и., дотсенти кафедраи система ва технологияҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, тел.: 93-990-03-30, e-mail: pg.1981@mail.ru

Тураҳонзода Шаҳриёри Нурулло - ассистенти кафедраи система ва технологияҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, тел.: 98-717-41-01, e-mail: shahrior_91@mail.ru

Маълум аст, ки дар ҳолати оқибати ноустувории иқтисодӣ яке аз саҳми сиёсати пулию қарзӣ ба руидаи иқтисодӣ ин қурби асър мебошад. Аз ин сабаб, дар мақола чанбаҳои назариявии алоқамандии қурби асър ва ММД муҳокима карда мешаванд. Ғайр аз он, самтҳои мувоҳисаи илмӣ оид ба алоқамандии қурби асър ва ММД дар давраи кӯтоҳмуҳлат ва миёнамуҳлат муайян карда шудааст. Аз ин рӯ, барои омӯхтани мақсади гузошташуда аксари мувоҳисаҳои назариявӣ оид ба татбиқи механизми таъсири сиёсати пулию қарзӣ ба идоракунии тағйирёбии қурби асари милли баррасӣ шуда, усули омӯзиши таъсири қурби асър ва маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: қурби асър, ММД, сиёсати пулӣ, паритети қобилияти харидорӣ (ПҚХ), воридот ва содироти молҳо ва хизматрасонӣ, таваррум, рақобатпазирии молҳо, режими қурби асър, муносибати мувозинати қурби асър.

THEORETICAL AND EMPIRICAL ASPECTS OF THE RELATIONSHIP AND MUTUAL INFLUENCE OF THE EXCHANGE RATE AND GDP

Gafurov Parviz Jurakhonovich - Phd of chair of Information System and Technology in Economics, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, The Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14, tel.: 93-990-03-30, e-mail: pg.1981@mail.ru

Turakhonzoda Shahriyori Nurullo - assistant of chair of Information System and Technology in Economics, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, The Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14, tel.: 98-717-41-01, e-mail: shahrior_91@mail.ru

At present, it is obvious that the consequence of economic instability, one of the contributions of monetary policy to economic growth is the exchange rate. For this reason, the article discusses the theoretical aspects of the relationship of the exchange rate and GDP. In addition, the directions of a scientific discussion on the interaction of the exchange rate and GDP in the short and medium term are identified. Therefore, to study the goal, most theoretical discussions on the application of the mechanism of the influence of monetary policy to manage the fluctuation of the national currency were considered and an approach to studying the relationship of the exchange rate and GDP was presented.

Keywords: *exchange rate, GDP, monetary policy, purchasing power parity (PPP), import and export of goods and services, inflation, competitiveness of goods, exchange rate regime, behavioral equilibrium exchange rate.*

В условиях рыночной экономики стабильность денежно-кредитной политики является важнейшим показателем благосостояния государства и населения. При этом денежно-кредитная политика используется для определения взаимосвязи и взаимного влияния обменного курса и ВВП. Другими словами, определение влияния денежного сектора на реальный сектор является основной задачей государства.

В целях повышения эффективности монетарной политики и социально-экономического развития Республики Таджикистан в Национальной стратегии и развития РТ на период до 2030 года определены основные задачи, связанные с монетарной политикой и представлен анализ текущего состояния, а также направления, этапы и сроки реализации будущих реформ: усиление роли и потенциала Национального банка Таджикистана в области управления монетарной политики; внедрение комплексной денежно-кредитной операции и создание стабильного состояния валютной политики[1].

Следовательно, вопросы влияния обменного курса на ВВП в настоящее время играют большую роль в важности роли реального и денежного секторов.

Для изучения этой темы был проведен теоретический анализ взаимосвязи и взаимного влияния обменного курса и ВВП.

В своем исследовании Р. Хаусманн показывал, что быстрое ускорение роста часто коррелирует с обесценением реального обменного курса[7]. В некоторых работах проблема обратной причинно-следственной связи между обменным курсом и ростом обычно решается с использованием ОММ (обобщенные методы моментов). Следует отметить, что в некоторых исследованиях режим обменного курса не является важным фактором определяющим рост в период глобального финансового кризиса [12].

Жаклин Дуайер и Филипп Лоу в своих работах пытались согласовать две альтернативные формы реального обменного курса на основе внутренних относительных цен и отклонений от паритета покупательной способности[8]. Утверждалось, что в краткосрочной перспективе отклонения от закона одной цены будут способствовать дифференциальному движению между двумя формами реального обменного курса. Что еще более важно, было показано, что изменения в условиях торговли или отраслевые различия в росте производительности, вероятно, вызовут систематическое расхождение между двумя формами реального обменного курса.

В краткосрочной перспективе, однако, относительные цены могут быть изменены монетарной политикой. Например, неожиданное смягчение денежно-кредитной политики может привести к снижению номинального обменного курса. При низких ценах это также приведет к снижению реального обменного курса на основе ППС. Эти падения показателей реального обменного курса приведут к повышению конкурентоспособности. Действительно, это повышение конкурентоспособности является важной частью механизма денежной трансмиссии. Но важно подчеркнуть, что это повышение конкурентоспособности будет только временным и будет рассеиваться по мере роста цен на неторгуемые товары и восстановление относительных цен [3].

В долгосрочной перспективе изменения в показателях реального обменного курса обусловлены такими фундаментальными факторами, как сдвиги в производительности и условиях торговли: они являются эндогенными

и не зависят от денежно-кредитной политики. Это не означает, что государственная политика не может косвенно влиять на реальный обменный курс. Однако только действия правительства, направленные на изменения реальной экономики, будут устойчиво влиять на реальный обменный курс. В конечном счете, повышение эффективности, которое увеличивает способность сектора торгуемых товаров, привлекать ресурсы из конкурирующих секторов (как внутренних, так и иностранных), будет стимулировать повышение реального обменного курса, как бы он ни определялся.

Общий подход к оценке равновесных обменных курсов заключается в определении равновесных курсов с учетом долгосрочной взаимосвязи, между реальными обменными курсами и основными макроэкономическими переменными. Оценки из таких моделей «поведенческого равновесного обменного курса» (BEER-Behavioral Equilibrium Exchange Rate) часто используются в политических спорах, например, при регулярных оценках обменного курса МВФ. Следовательно, Конрад Адлер и Кристиан Гриссе утверждают, что оценочные коэффициенты, подразумеваемые равновесные обменные курсы, чувствительны к ряду предположений моделирования. Поэтому важно с осторожностью интерпретировать точечные оценки равновесных обменных курсов и исследовать, как влияние конкретных переменных зависит от выбранной спецификации модели. По определению, модель BEER идентифицирует движения в реальных скоростях равновесия с движениями в фундаментальных переменных и большая доля дисперсии реальных обменных курсов должна объясняться включенными макроэкономическими переменными, и, следовательно, предполагаемое отклонение между обменными курсами и их равновесными уровнями должно быть небольшим.

На наш взгляд, это согласуется с идеей, что для свободно плавающих обменных курсов, рыночные силы должны обеспечивать, чтобы обменные курсы оставались хорошо закрепленными в основных принципах. В моделях BEER, которые включают фиксированные эффекты, как обычно подразумевается, что каждый отдельный реальный обменный курс находится в равновесии в среднем по времени. Это особенно проблематично, когда временная размерность образца мала[9].

В целом, существует три основных взгляда на монетарную политику, цены на активы и их влияние на экономические переменные. Первый взгляд - это ликвидность. Этот подход подчеркивает, что при увеличении ликвидности цены на активы растут, и он играет роль связующего звена в передаче денежно-кредитной политики в отношении экономической деятельности. Эта точка зрения включает широкий спектр макроэкономических школ, таких как кейнсианцы, монетаристы и новокейнсианцы. Второй подход был предложен в 1920-х годах экономистами австрийской школы. В двадцатом веке экономисты полагали, что рост цен на активы, вероятно, произойдет в условиях низкой и стабильной инфляции. С этой точки зрения, денежно-кредитная политика может стимулировать цены активов путем стабилизированных высоких цен.

Третий вид представлен в динамической модели общего равновесия. Соответственно, неспособность денежно-кредитной политики стабилизировать общий уровень цен вызовет пузырь цен на активы. В моделях рациональных ожиданий несвоевременной денежно-кредитной политики, такой как правила процентных ставок, без приверженности устойчивой долгосрочной инфляции, может привести к возникновению пузырей в ценах активов. Новая классическая школа и реальный деловой цикл поддерживает эту точку зрения.

Макроэкономисты, как правило, исследуют влияние денежной и денежно-кредитной политики на цены активов, включая биржу, цены на акции и другие активы. Наиболее важной теорией взаимосвязи между ликвидностью и ценами на активы является монетаристская теория. Важный аспект, который был представлен монетаристами, заключается в том, что денежная масса дает информацию о степени неопределенности относительно будущего бума цен на активы.

Высоколиквидные акции, которыми владеют финансовые учреждения, могут быть признаком будущей неопределенности в ценах на активы. Увеличение денежной массы ведет к росту спроса на такие активы, как валюты, и, следовательно, цены на активы растут. В этом процессе рост денежной массы может стать стимулом для изменения цен на активы, и он эффективен в портфеле выбора финансовых учреждений [4]. Денежно-кредитная политика может влиять на экономические переменные через различные каналы, которые обычно включают в себя канал процентных ставок, канал обменных курсов, другие каналы как цены на активы и канал кредитования.

Национальный банк использует денежно-кредитную политику для достижения целей макроэкономического управления. Следовательно, денежно-кредитная политика используется в качестве инструмента контроля или влияния на денежные агрегаты, такие как процентные ставки, денежная масса и банковский кредит, включая обменный курс, с целью достижения поставленных целей политики, таких как борьба с безработицей, инфляция, экономический рост и т.д. Поэтому, в этом отношении денежно-кредитная политика играет важную роль в достижении конечных экономических целей устойчивого роста, полной занятости, стабильности цен и позитивного платежного баланса. Для достижения этих целей центральный банк устанавливает промежуточные цели для денежно-кредитной политики, которые связаны с использованием процентных ставок, роста денежной массы и обменного курса для достижения конечных целей денежно-кредитного управления.

Другими словами, промежуточные цели рассматриваются как каналы, по которым денежно-кредитная политика передается в макроэкономике с целью воздействия на конечные цели. Тем не менее, посредством обменного курса центральный банк может воздействовать на стоимость национальной валюты, внутренней инфляции, внешнего сектора, макроэкономического доверия, потоков капитала и финансовую стабильность.

Можно прийти к выводу, что изменения обменного курса могут вызвать изменения в относительных ценах на товары и услуги и уровень расходов отдельных лиц и фирм, особенно если значительный уровень их благосостояния хранится в иностранной валюте. Повышение стоимости обменного курса делает импортные товары и услуги относительно дешевыми, в то время как обесценивание делает экспорт дешевле для иностранных покупателей, вызывая тем самым более высокую конкуренцию на экспортных рынках и у себя дома. С другой стороны, с учетом амортизации импорт становится более дорогим и, следовательно, менее конкурентоспособным по сравнению с товарами, производимыми отечественными производителями. Таким образом, изменения обменного курса оказывают влияние на индивидуальные расходы и инвестиционное поведение фирм, которые могут влиять на совокупный спрос (важный фактор, определяющий экономический рост, стабильность цен и полную занятость в макроэкономике). Тем не менее, среди экономистов-монетаристов все больше споров, что в текущей среднесрочной ориентации

денежно-кредитной политики, обменный курс, по-прежнему, является важным в качестве канала передачи денежно-кредитной политики.

В своей работе Энрике Мендоса проводил количественное исследование связи между условиями торговли и экономическими циклами путем сравнения численных решений конкурентного равновесия динамической стохастической модели малой открытой экономики с реальными деловыми циклами [6]. В этой модели домашние хозяйства потребляют ввозимые, экспортируемые и неторгуемые товары и товары для отдыха, а фирмы производят три товара с использованием капитала, который является ввозимым товаром, и трудовых услуг. Мировые рынки товаров и финансовых активов являются конкурентоспособными, и нет контроля над потоками капитала или текущих счетов. Торговля активами ограничена однопериодными безрисковыми облигациями, выраженными в единицах ввозимых товаров, и случайные шоки влияют на производительность и условия торговли отдельно. Модель отражает механизмы передачи шоков условий торговли через международную мобильность капитала, стоимость импортируемых ресурсов и общую покупательную способность экспорта и учитывает конкурентные отклонения от ППС и реальный паритет интересов путем включения неторгуемых товаров.

Много направленных исследований, которое каким-то образом решают фундаментальные вопросы в том исследовании, именно имеет ли место ППС и можно ли согласовать сохранение реальных обменных курсов с их наблюдаемой высокой волатильностью, изучило роль нелинейности реального обменного курса в сторону долгосрочного равновесия.

Это может быть решаемым путем нелинейных векторных моделей коррекции ошибок номинального обменного курса, внутренних и зарубежных цен и других переменных. Такая основа также может быть расширена для учета относительного воздействия денежно-кредитной и налогово-бюджетной политики о реальных изменениях обменного курса и о проведении более убедительных доказательств эффекта Харрода-Балассы-Самуэльсона [10].

Пинг Хуа анализировал влияние реального обменного курса на экономический рост в Китае. Анализ этой взаимосвязи, который оказался особенно удачным в случае Китая, показал, что реальное укрепление обменного курса оказало негативное влияние на экономический рост, который выше в прибрежных провинциях, чем во внутренних. Хотя международное давление в пользу ревальвации юаня становится все более и более настойчивым, необходимо знать, что, если переоценка может способствовать уменьшению разрыва в ВВП на душу населения между прибрежными и внутренними провинциями, это также разрушает рабочие места, особенно в торгуемых секторах.

Таким образом, существует большой объем литературы, в которых предлагается корреляция между реальным обменным курсом и ростом ВВП [5, 6, 8]. Пока производительность в секторе торгуемых товаров выше, у стран есть стимул поддерживать относительную цену торгуемых товаров на достаточно высоком уровне, чтобы сделать его привлекательным для перемещения ресурсов в их производство. Следовательно, для поддержки производства торгуемых товаров необходим низкий реальный обменный курс.

Следует отметить, что влияние реального обменного курса на экономический рост на душу населения в среднесрочной перспективе, все еще не решено. На самом деле, вопрос о том, помогает ли занижение обменного курса среднесрочному росту в научных литературах, до сих пор не решен.

Большая часть эмпирической работы имеет тенденцию подтверждать положительную связь между слабыми реальными обменными курсами и ростом.

С учетом вышеизложенного анализа и текущих условий было составлено уравнение для экономики Таджикистана, которая сильно зависит от инвестиций и обменных курсов и оказывает значительное влияние на рост ВВП. Следовательно, для оценки зависимости между ВВП, обменным курсом и инвестициями используется следующее уравнение (см. уравнение 1):

$$Y = \alpha + \beta_1 REER + \beta_2 I + e, \quad (1)$$

где Y – ВВП, $REER$ – реальный эффективный валютный курс [3], I – инвестиции.

Таблица 1. Статистические данные макроэкономических показателей

Показатели	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018
ВВП по реальным ценам=2010, (в млн.сом.)	12601.8	17938.7	24704.7	34650	37057.9	39670.8	42447.7
Реальный эффективный валютный курс (REER в %)	69.14	82.66	100	90.03	90.2	92.42	94.13
Инвестиция (в млн.сом.)	155.2	623.4	5891.6	13973.9	16944.1	20398.4	24200

Источник: Статистические данные/Агентство по статистике при Президенте РТ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://stat.tj>

Надо отметить, что для расчета уравнения был взят ВВП в реальном выражении как зависимая переменная, в качестве обменного курса был взят реальный эффективный валютный курс (базовый год 2010), а также инвестиция в основной капитал (см. табл. 1).

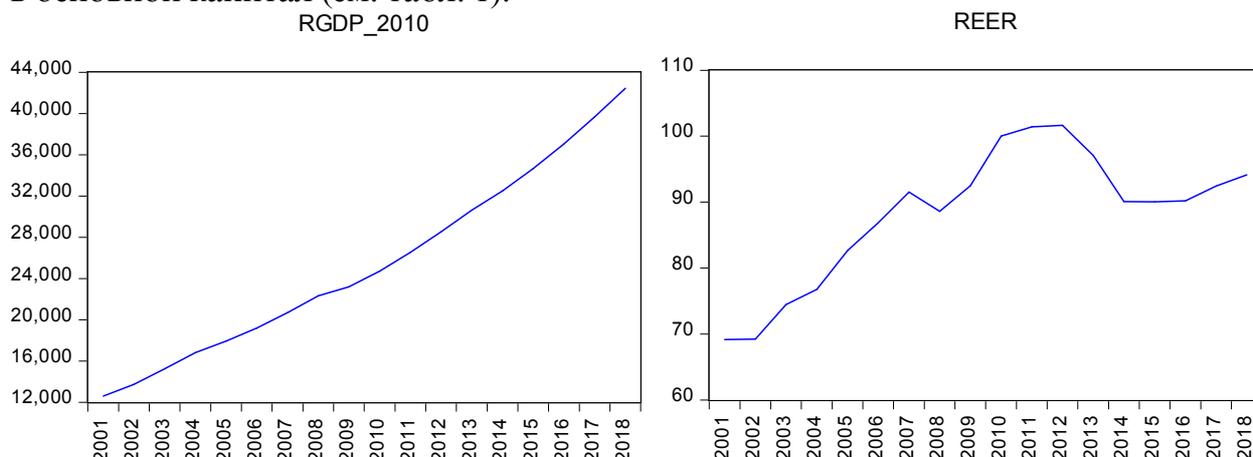

Рисунок 1. График динамики ВВП в реальном выражении и реального эффективного курса за период 2001-2018.

Источник: Расчет авторов с использованием эконометрической программы Eviews по официальным данным.

Следует отметить, что перед выполнением регрессионного анализа мы проверим взаимосвязь между выбранными переменными (см. таблицу 2).

Таблица 2. Корреляция выбранных показателей для уравнения

Корреляция	RGDP_2010	REER	I
RGDP_2010	1.000000		
REER	0.660697	1.000000	
I	0.983484	0.557571	1.000000

Источник: Расчет авторов с использованием эконометрической программы Eviews

Следовательно, корреляция между REER и I равна 0,56, что говорит об отсутствии мультиколлинеарности. Таким образом, мы можем использовать выбранные показатели в уравнении. В результате регрессионного анализа мы получили следующий результат (см. уравнение 3).

$$RGDP_{2010} = 198.097761453 * REER + 1.0884833685 * I + [AR(1) = 0.530064205493] \quad (3)$$

**Таблица 3. Результаты оценки модели (за период 2001-2018 гг.)
Зависимая переменная: RGDP_2010**

Переменные	Коэффициенты	Стд.ошибки	t-статистика	Вероят.
REER	198.0978	10.04393	19.72313	0.0000
I	1.088483	0.075962	14.32925	0.0000
AR(1)	0.530064	0.225674	2.348803	0.0340
R-квадрат	0.987151	Средняя зависимая переменная		26226.85
Скорректир. R-квадрат	0.985315	Станд. откл. зав. перем.		8793.474
Станд. ошибка регрессии	1065.612	Инфор. критерий Акайке		16.93927
Сумма квадратов остатков	15897392	Критерий Шварца		17.08631
Логариф. Вероятность	-140.9838	Критерий Ханнана-Куинна.		16.95389
Стат. Дарбина-Уотсона	1.508540			
Перевернутые корни AR	.53			

Источник: Расчет авторов с использованием эконометрической программы Eviews

Результат теста оценки уравнений (3) для реального ВВП, реального эффективного обменного курса и инвестиций с использованием процесса корректировки представлен на рисунке 2.

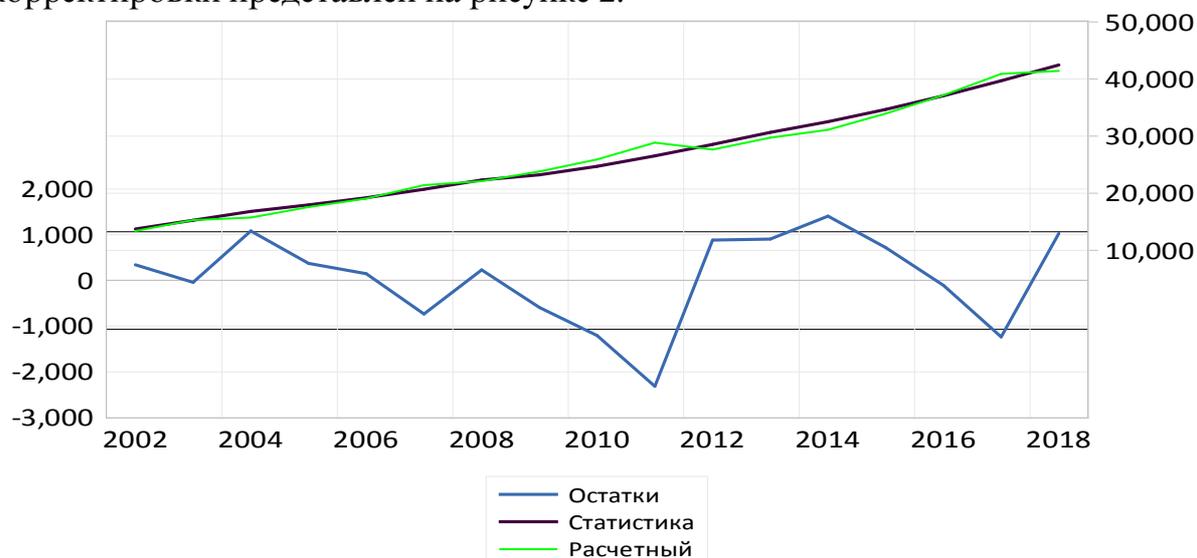

Рисунок 2. График динамики ВВП в реальном выражении и реального эффективного курса за период 2001-2018 гг.

Источник: Расчет авторов с использованием эконометрической программы Eviews по официальным данным

Таблица 4 показывает, что на основе экзогенных переменных (реальный эффективный обменный курс, инвестиции) ВВП прогнозируется в реальном выражении. Коэффициент детерминации R^2 равен 0,98, что описывает качество (точность) построенной регрессионной модели, и чем выше этот показатель, тем лучше модель описывает исходные данные. Другой статистический показатель, такой как t-статистика, утверждает, что уравнение является значимым, и отвергает нулевую гипотезу. В целом, основываясь на результате уравнения (3), можно прогнозировать ВВП РТ в среднесрочной перспективе.

Результат анализа, использующий показатель реального эффективного обменного курса, который периодически оценивается НБТ, может обеспечить эффективное и оптимальное распределение иностранной валюты среди частного сектора. Кроме того, эта стратегия может помочь создать устойчивую занятость и развитие экономического сектора страны, который часто может служить двигателем роста и развития.

Литература

1. Программа Национальной Стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года//Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1.10.2016г., №392. – 127с.
 2. Давлятов А.Д. Покупательная способность денег в условиях переходной экономики (на примере Республики Таджикистан)/А.Д. Давлятов. – Душанбе, 2011.-157 с.
 3. Турахонзода Ш.Н. The Nominal and Real Effective Exchange Rate Development in Tajikistan./Ш.Н.Турахонзода, П.Гафуров, П.Хакимов// Вестник Центра стратегических исследований при Президенте РТ, 2018.-№ 2(61). – С. 172-182.
 4. Adalid, R., Liquidity shocks and asset price boom/bust cycles. /R. Adalid, and C. Detken// European Central Bank, 2007.- No. 0732. – p. 1-54.
 5. Eichengreen, B., The Real Exchange Rate and Economic Growth. /B. Eichengreen// Commission on Growth and Development Working Paper; World Bank, Washington, DC, 2008.- No. 4. – p. 1-48.
 6. Enrique, G. M., The Terms of Trade, the Real Exchange Rate, and Economic Fluctuations. / G.M. Enrique // International Economic Review, Vol.36, Feb., 1995. – No. 1. – p. 101-137.
 7. Hausmann, R., Growth Accelerations. / R. Hausmann, L. Pritchett, D. Rodrik// Journal of Economic Growth, 2005 – 10 (4). – p. 303-329.
 8. Jacqueline, D. Alternative concepts of the real exchange rate: a reconciliation. / D. Jacqueline and L. Philip // Research Discussion Paper, 1993 – 9309. – p. 1-37.
 9. Konrad, A. Real exchange rates and fundamentals: robustness across alternative model specifications. /A. Konrad and G. Christian // SNB Working Papers, 2014 – 7/2014. – p. 1-43.
 10. Lucio, S. Purchasing Power Parity and the Real Exchange Rate. /S. Lucio and P. T. Mark//, IMF Staff Papers, Vol.49, 2002 – No.1. – p. 65-105.
 11. Nyakerario M. Asset Prices and Monetary Policy in Kenya. /M. Nyakerario and S. Nyamongo// Journal of Economic Studies Vol. 39, 2012 – No. 4. – p. 451-468.
 12. Rose, A.K., Surprising similarities: Recent monetary regimes of small economies. /A.K. Rose// Journal of International Money and Finance, Elsevier, vol. 49(PA), 2014. – p. 5-27.
-
-
-

УДК: 339.92

МАҲСУСИЯТҶО ВА АСОСҶОИ ҶАМКОРИИ БАЙНИ ДАВЛАТҶО ДАР ТИҶОРАТИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Давлатшоева Зарина Мехтарбодовна – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи иқтисоди ҷаҳон ва тиҷорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 934-04-43-32

Музаффаров Азиз Мухриддинович - магистранти курси 2 ихтисоси иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 888885566

Дар мақолаи мазкур маҳсусиятҷои ҷамкорӣҷои тиҷорати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҷои хориҷи наздик таҳлил гардида, равандҷои ҷамгироии иқтисодӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Муаллифон роҳҷои танзими байнидавлатии тиҷорати байналмилалиро бо мисолҷои мушаххас нишон додаанд. Муайян шудааст, ки Тоҷикистон дар раванди ҷамкорӣҷои дуҷониба барои тақвият додани муносибатҷои иқтисодӣ, ба роҳ мондани тиҷорати байналмилалӣ, тиҷорати наздисарҳадӣ бо мамлакатҷои ҳамсоя як қатор чорабиниҷои зарурӣ амалӣ намудааст.

Гуфта мешавад, ки хусусиятҷои муносири ҷамкории давлатҷо ва байнидавлатии тиҷорати байналхалқӣ, ҷамчунин дар васеъшавии сарҳадҷои ҷуғрофӣ асос меёбад.

Калидвожаҳо: тиҷорати байналхалқӣ, иқтисодиёти ҷаҳонӣ, муносибатҷои байнидавлатӣ, бозори байналмилалӣ, равандҷои ҷамгироӣ, ҷамкории байнидавлатӣ ва тиҷоратӣ, содироти молу маҳсулот.

ОСОБЕННОСТИ И ОСНОВЫ МЕЖГОСУДАРСТВЕННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛЕ

Давлатшоева Зарина Мехтарбодовна – кандидат экономических наук, доцент, зав. кафедрой мировой экономики и международной торговли Таджикского государственного финансово-экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 934-04-43-32

Музаффаров Азиз Мухриддинович - магистрант 2-го курса специальности мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 888885566

В данной статье анализируются особенности торгового сотрудничества Республики Таджикистан со странами СНГ и обсуждаются процессы экономической интеграции.

Авторы приводят конкретные примеры межгосударственного регулирования международной торговли.

Отмечается, что в процессе двустороннего сотрудничества Таджикистан принял ряд необходимых мер для укрепления экономических связей, международной торговли, трансграничной торговли с соседними странами.

Также определено, что современные особенности сотрудничества между государствами и межгосударственной международной торговли также основываются на расширении географических границ.

Ключевые слова: международная торговля, мировая экономика, межгосударственные отношения, международный рынок, интеграционные процессы, межгосударственное и торговое сотрудничество, экспорт товаров и продуктов.

FEATURES AND BASES OF INTERNATIONAL COOPERATION IN INTERNATIONAL TRADE

Davlatshoeva Zarina Mehtarbodovna - candidate of economic Sciences, associate Professor of the Department of world economy and international trade of the Tajik state

University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14, Phone: (+992) 934-04-43-32

Muzaffarov Aziz Mukhriddinovich - 2nd year undergraduate student of the specialty of world economics of the Tajik state University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14, Phone: 88885566

This article analyzes trade cooperation between the Republic of Tajikistan and the CIS countries and discusses the processes of economic integration.

The authors provide specific examples of interstate regulation of international trade.

It is noted that in the process of bilateral cooperation, Tajikistan has taken a number of necessary measures to strengthen economic ties, international trade, cross-border trade with neighboring countries.

It is also said that the modern features of cooperation between states and interstate international trade are also based on the expansion of geographical boundaries.

Keywords: *international trade, world economy, interstate relations, international market, integration processes, interstate and trade cooperation, export of goods and products.*

Яке аз тамоюлҳои асосии рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ ин ба роҳ мондани муносибатҳои байнидавлатӣ ва тичорати байналхалқӣ дар самти воридшавии сармоя ба сохтори хусусии мамлакат аст. Тоҷикистон баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ҳамкориҳои муштаракӣ худро бо бисёр мамлакатҳои ҷаҳон ба роҳ монд. Махсусан самтҳои фаъолият бо давлатҳои тараққиқарда, аз қабили Федератсияи Россия, Ҳиндустон, Чин ва ғайра хело устувор гардиданд. Дар робита бо ташкил гардидани як қатор корхонаҳои муштарак ва амалӣ шудани савдои байналмилалӣ Тоҷикистон барои баланд бардоштани сатҳи тичорати худ дар бозори байналмилалӣ талош менамояд. Соли 2012 дар ҳаёти сиёсӣ иқтисодии Тоҷикистони соҳибистиқлол боз як рӯйдоди муҳими таърихӣ ба вуқӯъ пайваст. Дар ҷаласаи Шӯрои генералии Созмони умумиҷаҳонии савдо, ки дар шаҳри Женеваи Конфедератсияи Швейтсария баргузор гардид, Ҷумҳурии Тоҷикистон расман ба узвияти Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС) пазируфта шуд. Дар ин замина барои рушди муносибатҳои тичоратии Тоҷикистон бо мамлакатҳои аъзои СУС шароит ва заминаҳои воқеӣ фароҳам оварда шуданд.

Дар замони муосир тарз ва усулҳои гуногуни гузаронидани тичорати байналхалқӣ вучуд дорад. Муносибатҳои созишномавӣ дар пешбурди тичорати байналхалқӣ дар замони муосир яке аз усулҳои васеъ паҳнгардидаи бароҳмонии муносибатҳои байни корхонаҳои байналхалқию фаромиллӣ бо корхонаҳои хурду миёнаи мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ ба ҳисоб меравад. Ин муносибатҳо ба корхонаҳои хурду миёнаи мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ имконияти бомуваффақият ворид шуданро ба сохтори истеҳсолии ширкатҳои бузург дар бозори ҷаҳонӣ дар асоси истифодаи бартариятҳои тақсимоии байналхалқии меҳнат, яъне махсусгардонии истеҳсоли ва кооператсияи истеҳсоли фароҳам меоранд. Инчунин, интиҳоби шаклҳои ташкили тичорати байналхалқӣ барои корхонаҳои хурду миёна барои роҳ ёфтани ба технологияҳои муосир, усулҳои пешқадами идоракунӣ, сарчашмаи сармоягузориҳои хориҷӣ, сарфанамоии харочоти иқтисодӣ ҳангоми бароҳмонии фурӯши маҳсулот ба воситаи истифодаи нуфузу эътибори ширкати байналхалқӣ имконият фароҳам меоранд.

Равандҳои ҳамгироӣ дар иқтисодиёти мамлакат бояд дар заминаи коркард ва иҷрои сиёсати мулоҳизашудаи робитаҳои иқтисодии хориҷӣ чараён ёбанд.

Мақсади ҷунин сиёсат аз инҳо иборат аст:

- дар Тоҷикистон пайдо кардани равзанаи устуворе дар бозори ҷаҳонӣ нисбати молҳое, ки барои истеҳсоли онҳо дар мамлакат шароитҳои табиӣ ва иқтисодии мусоид мавҷуд аст;

- самаранок истифода бурдани равандҳои ҳамгироӣ барои тезонидани динамикаи афзоиши иқтисодӣ, пурра баргараф сохтани камбизоатӣ ва ба зудӣ баланд бардоштани дараҷаи зиндагии аҳоли бо назардошти стандартҳои прогрессивии ҳаёт;

- муваффақ гаштан ба рақобатпазирии молҳои ватанӣ ҳам дар бозори дохилӣ ва ҳам дар бозори хориҷӣ;

- азнавсозии техникаи пурраи иқтисодиёт, зуд тараққӣ кардани соҳаҳои технологияи баланд, инноватсия ва «ноу-хау»;

- ҳамаҷониба тараққӣ кардани сармояи инсонӣ мутобиқи равандҳои дар ҷаҳон идомаёбандаи ҷараёнҳои иқтисодӣ, инноватсионӣ ва иҷтимоӣ-маданӣ;

- таъмини бехатарии пурраи иқтисодии мамлакат;

- муваффақ гаштан ба дараҷаи устувори захираҳои тиллою асьор, ки барои таъмини истиқлолияти иқтисодӣ ва сиёсии мамлакат асоси боэътимоди монетариро ташкил медиҳанд;

- муваффақ гаштан ба тавозуни мусбати гардиши савдои хориҷии мамлакат;

- дар охири давраи пешбинишаванда ба кишвари мунтазам тараққиқунанда табдил додани Тоҷикистон ва ба клуби даҳаи аввали кишварҳои миёнаи тараққиқунанда дохил шудани он.

Сиёсати аз ҷиҳати илмӣ асосёфтаи воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда, зиёд намудани иқтисодии содиротии мамлакат, ки бояд бо назардошти мазмуни раванди гуфтугузоро оид ба дохилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони умумиҷаҳонии савдо ба ин ҳадафҳо ҷавоб медиҳанд.

Дар баробари ин, дар системаи робитаҳои иқтисодии байни давлатҳо фаъолияти доду гирифтӣ қарзҳои байналхалқии хориҷӣ ҷойи махсусро ишғол менамояд. Ба таври умумӣ қайд менамоем, ки он фаъолияти ба шумор меравад, ки бо ёрии он давлатҳо метавонанд таҳассусоти худро раванқ диҳанд, самаранокӣ манбаъҳои иқтисодиро баланд бардоранд ва ба ин восита метавонанд ҳаҷми умумии истеҳсолоти худро зиёд намоянд.

Тақсимоти байналхалқии меҳнат ва тақсимоти нобаробари манобеи иқтисодии байни давлатҳо ба зарурати тичорати байналхалқӣ оварда расонида, ба махсусгардонии истеҳсоли он маҳсулоте мусоидат менамояд, ки барои истеҳсоли он шароити мусоид мавҷуд аст. Муайян намудани махсусгардонии иқтисоди давлат аз бисёр ҷиҳат ба афзалияти табиӣ ва омилҳои бадастовардаи онҳо вобаста аст. Яъне, аз мавҷудияти манбаъҳои табиӣ, вазъи иқлим ва таҷрибаи истеҳсоли ин ё он маҳсулот вобастагӣ дорад.

Солҳои охир дар бисёри мамлакатҳои ҷаҳон бо усулҳои идоранамоии бозорӣ, гурӯҳию маъмурӣ, ҳамчунин мамлакатҳои шароити иқтисодиёти гузариш сохтори нави институтсионалӣ ба роҳ монда шуда, дар системаи муносибатҳои иқтисодии мамлакат ва сохторҳои хусусӣ тағйироти назаррас ба вучуд омаданд. Мақсади асосии тағйироти зерин ба ду самт тақсим карда мешавад: тағйироти таносуби тақсимоти даромади миллӣ ба ғайри даромади соҳибдорӣ ва паст кардани монеаҳои бароҳмонии тичорати байналхалқӣ, ки аз он рушди иқтисодӣ ва тағйироти иқтисодии мамлакат вобастааст. Асоси муносибатҳои дучонибаи давлатию тичорати байналхалқиро васеъкунии муҳит барои гардиши озоди сармоя ва воридшавии он ба соҳаҳое, ки чунин имкониятро дар ибтидо надоштанд, ташкил мекунанд. Тоҷикистон дар раванди ҳамкориҳои дучониба барои тақвият додани муносибатҳои иқтисодӣ, ба роҳ

мондани тичорати байналмилалӣ, тичорати наздисарҳадӣ як қатор чорабиниҳои заруриро амалӣ намуд.

Ҳамкориҳои хоҷагидорӣ давлатию тичорати байналхалқӣ имконияти ҳавасмандгардонии сармояи хориҷиро ба сохторҳои давлатӣ таъмин намуда, проблемаи бучаи давлатиро камтар гардонида, қисми асосии таваккалиятро ба дӯши сохторҳои соҳибкорӣ хориҷӣ равона намуда, объектҳои хусусии давлатиро Ҳимоя мекунад.

Дар шароити имрӯза ҳамкориҳои давлатию тичорати байналхалқӣ дар сохторҳои иқтисодӣ, соҳаҳои инфрасохторҳои истеҳсолӣ (энергетика, нақлиёти роҳи оҳан, хоҷагии автомобилӣ, роҳҳои ҳавоӣ, (фурудгоҳҳо), қубурҳои газ, хоҷагидорӣ коммуналӣ ва ғайра) фаъолият карда истодааст. Тибқи маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Тоҷикистон то 1 апрели соли 2018 68 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ фаъолият намуда истодаанд, ки самтҳои гуногунро дар бар мегиранд [7]. Ҷалби сармоя ва ҳамкориҳои судманд бо институтҳои байналмилалӣ сармоягузорӣ яке аз самтҳои афзалиятнок ба шумор рафта, дар ин замина барои ба роҳ мондани ҳам тичорати байналмилалӣ ва ҳам тичорати дохилӣ шароитҳои мусоид фароҳам меорад.

Бояд гуфт, ки тараққиёти раванди ҳамкориҳои давлатию тичорати байналхалқӣ бо якҷанд омилҳои асосӣ муайян карда мешавад. Дар баъзе ҳолатҳо барои ба роҳ мондани тичорати байналхалқӣ давлат метавонад аз санад ва созишномаҳои ба имзорасида истифода намуда, бо ҷалби бахши хусусӣ чунин намуди тичоратро роҳандозӣ намояд. Чунин раванд ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусиро тақвият мебахшад ва, аз ҷониби дигар, барои рушди минбаъдаи тичорати байналмилалӣ заминаҳои воқеиро фароҳам меорад. Нақши давлат дар тичорати байналмилалӣ калон аст. Як қатор вазифаҳо, ки ба дӯши давлат вогузор мегарданд, тақозо менамоянд, ки дар мавриди ба тасвиб расонидани шартномаҳои ҳамкорӣ, пешниҳод намудани кафолатҳои бонкӣ ва дигар намуди кафолатҳо омилҳои асосии танзими муносибатҳои дучониба ба инобат гирифта шаванд.

Хусусиятҳои асосии ҳамкориҳои байни давлатию тичорати байналхалқӣ чунинанд:

❖ Маҳдудият дар вақт: аз рӯи қоида, ҳамкорӣ дар ташаккулёбии ягон объекти муайян ба вучуд меояд, ки онро бояд дар вақти муайян барқарор сохта, амалӣ намоянд.

❖ Маҳдудият дар муҳит, ки метавонад танҳо барои сохтани (барқарорсозии) объекти муайян пешниҳод карда шавад, (онҳо метавонанд фурудгоҳ, роҳи автомобилӣ ва ғайра бошанд) ва шароити бавучудоии рақобатпазирии иқтисоди бозоргониро ба вучуд меорад.

Барои ба имзо расонидани ҳар як қарордод рақобати шадид ҳам дар мамлакатҳои тараққикарда ва ҳам дар мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ ба назар мерасад. Рақобати солим дар фазои тичорати байналмилалӣ барои ҳавасмандии ҷонибҳои ҳавасманд мусоидат менамояд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тайи солҳои охир дар савдои байналмилалӣ рақобатҳои шадид ба вучуд омада истодаанд. Мамлакатҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ бештар дар рақобат устуворӣ нишон дода истодаанд, ки ин аз ҳаҷми васеи маҳсулоти дохилии онҳо, сатҳи сифат ва талаботи ин молу маҳсулот дар бозори ҷаҳонӣ ва рақобатпазир будани онҳо шаҳодат медиҳад.

Хусусиятҳои муосири ҳамкориҳои давлатҳо ва байнидавлатии тичорати байналхалқӣ ҳамчунин дар васеъшавии сарҳадҳои ҷуғрофӣ асос меёбад. Дар гузашта онҳо бештар аз ҷониби мамлакатҳои тараққикарда бо микёси маҳдуд

истифода бурда мешуданд. Дар солҳои барқарорсозии муносибатҳои либериалии ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва тиҷорати байналхалқӣ яке аз унсурҳои асосии хоҷагидорӣ бисёр мамлакати ҷаҳон гаштааст. Зеро давлатҳо барои танзими муносибатҳои бозоргонӣ ва муносибатҳои хоҷагидорӣ роҳро ҷустуҷӯ намуда истодаанд, ки барои баланд гардидани иқтисоди содиротии молу маҳсулоти онҳо мусоидат менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин замина муносибатҳоро барои ҳам барои содирот ва ҳам барои воридоти молу маҳсулот ба роҳ мондааст, ки ин натиҷаҳои дилхоҳ ба бор оварда истодааст. Масалан, тасмим гирифта шудааст, ки ҳаҷми гардиши молу маҳсулот бо ҷумҳуриҳои ҳамсоияи зиёд гардад - бо Федератсияи Россия дар соли 2018 гардиши мол 9 Ҷоиз афзоиш ёфта, зиёда аз 1 миллиард долларро ташкил намуд [8, с.132].

Мақсади ҳар як давлати соҳибихтиёр дар хоҷагии ҷаҳон ин баланд бардоштани неруи содиротии худ ва мустаҳкам намудани мақеи худ дар бозори ҷаҳонӣ мебошад. Вобаста ба ин Тоҷикистон низ дар сафи аксари мамлакатҳои ҷаҳон дар тиҷорати байналхалқӣ фаъолона ширкат карда, рӯз то рӯз содироти молҳои рақобатпазири худро зиёд карда истодааст. Тоҷикистон неруи бузурги содиротӣ дошта, беш аз ҷама, қувваи барқ, алюминий, пахта ва маҳсулоти нассочӣ ба хориҷи кишвар содир карда мешавад. Агар солҳои шӯравӣ танҳо ба кишварҳои узви Иттифоқи Шӯравӣ робитаи тиҷоратӣ ба роҳ монда шуда бошад, имрӯз Тоҷикистон бо 100 давлати ҷаҳон робитаи тиҷоратӣ дорад. Масалан, ҳаҷми содирот дар муқоиса бо соли 2008 21 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳаҷми бештари содироти мол аз Тоҷикистон ба кишварҳои Туркия, Федератсияи Россия, Эрон, Афғонистон рост меояд. Ҳанӯз ҳам имкониятҳои фаровони истифоданашуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр аст. Масалан, метавонем гардиши савдиро бо Ҷумҳурии Ислонд то 500 миллион доллар афзоиш диҳем. Зеро, ҳар қадаре, ки содирот бештар сурат гирад, имконияти бештари воридот ва гардиши тиҷоратӣ ба миён меояд. Дар савдои хориҷӣ аз ҷиҳати содирот бо давлатҳои хориҷ Қазоқистон дар ҷойи аввал меистад ва 27,1 Ҷоизро ташкил медиҳад, дар ҷойи дувум Туркия аст бо 19,5% Ҷоиз, дар воридоти молу маҳсулот ба Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, Федератсияи Россия 32,6% ва Ҷумҳурии Мардумии Чин 20%-ро ташкил медиҳанд [8, с.124].

Гуфтаи ҷоиз аст, ки барқарор шудани муносибатҳои иқтисодии тиҷоратии байни ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Ўзбекистон, ки солҳои охир вусъати тоза гирифтанд, омилҳои муҳими рушди устувори на танҳо ин кишварҳо, инчунин минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад.

Динамикаи афзоиши устувору босуръати тиҷорати мол байни ин ду кишвари ҳамсоия худ гувоҳи рушди беназири муносибатҳои иқтисодии тиҷоратианд, ки маҳз ба шарофати талошҳои пайвастаи сарони ин кишварҳо имконпазир гардид.

Қайд кардан зарур аст, гардиши мол байни Тоҷикистону Ўзбекистон соли 2017 назар ба соли 2015 қариб 7 маротиба афзуда, беш аз 126 миллион доллари ИМА-ро ташкил дод ва соли 2018 ба 236 миллион доллар расид. Садироти маҳсулот ба Ўзбекистон якуним маротиба зиёд шуд. Дар шаш моҳи соли 2019 гардиши мол нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 35 дарсад (69 миллион доллар) афзуда, \$192,6 миллионро ташкил додааст [8].

Ин ду кишвар имкон доранд, ки солҳои наздик ҳаҷми гардиши солонани молро ба 1 миллиард доллар расонанд.

Барои рушди савдои хориҷӣ чораҳои сиёсати тиҷоратӣ қабул гардидаанд, ки бо қабули қонуну барномаҳои муайян танзим карда мешаванд.

Бояд гуфт, ки масъалаи ҳамлу нақли мол бо роҳҳои ҳавоӣ, обӣ ва заминӣ

ва нархи боркашонӣ барои рақобатпазирии молҳои содиротӣ гарон буда, он барои рушди соҳа монеа эҷод мекунад. Вазъи содироти хизматрасониҳо бошад, афзалияти бештар дошта, ғоидаовар аст.

Ҳамаи ин ҳамкориҳо аз рушди босуботи Тоҷикистон ва мавқеи назаррас пайдо намудани он дар бозори ҷаҳонии тиҷорат ва савдо шаҳодат медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки ҳамкориҳои мутақобилан судманд тартиби муайяни худро дошта, метавонад се дараҷаи гуногунро доро бошад:

- ҳамкорӣ дар соҳаи моликияти хусусӣ;
- ҳамкорӣ дар сатҳи давлатӣ, ҳангоме ки яке аз субъектонаш ҳокимияти маҳаллию ҷумҳуриявӣ бошад;
- ҳамкориҳои байнидавлатӣ.

Дар адабиёти иқтисодӣ таснифоти гуногуни шакли намудҳои ҳамкориҳои давлатӣ ва тиҷорат дар соҳаи хоҷагидорӣ вучуд дорад. Ба ҳайси нишондиҳандаҳое, ки ба ин ё он сохтор дахл дорад, инҳо баромад мекунанд: муносибатҳои моликиятдорӣ, дараҷа ва шаклҳои иштироки давлат дар лоиҳаҳо ва ниёзи тиҷорат аз давлат.

Ҷадвали 1. Таснифоти шакл ва намудҳои ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва тиҷорати байналхалқӣ

Шакл	Намуд
Созишномаҳо	Барои иҷроиши ғайриҷамъиятӣ, идоранамоӣ, пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ, таҳвили маҳсулоти ниёзи давлатӣ, кумаки техникӣ.
Иҷора	Иҷораи анъанавӣ, лизинг
Қарордод оид ба тақсими маҳсулот	Қарордод оид ба тақсими маҳсулот
Корхонаҳои муштарак	Саҳомиятҳо (ҷамъиятҳои саҳомӣ) корхонаҳои муштаракӣ дорои масъулиятҳои маҳдуд
Консепсияҳо	Сохтмон-идоракунии таҳвил Сохтмон-азхуднамоӣ-идоракунии Консепсияҳои ниҳой

Сарчашма: коркарди муаллифон

Созишномаҳо барои пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ истехсолӣ, бо мақсади гирифтани даромад аз пардохтҳои давлатӣ мебошад.

Дар шароити имрӯза ташкили корхонаҳои муштарак дар шаклҳои гуногун бо кишварҳои собиқ ИДМ хеле ривож ва раванҷ ёфтааст. Солҳои охир таъсиси корхонаҳои муштарак ҳамчун воридашавии сармоя ба кишвар баҳо дода мешавад. Дар ин давра ғайриҷамъияти корхонаҳои муштарак на барои ба даст овардани даромад, балки бо мақсади ба бозори ҷаҳонӣ баровардани молу хадмот сурат мегирад.

Бояд гуфт, ки дигар намуди ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва тиҷорати байналхалқӣ, ки дар боло оварда шудааст, дар кишвари мо истифода бурда мешавад.

Дар замони муосир бисёри мамлакатҳои тараққикарда раванди танзимнамоии тиҷорати байналхалқиро ташкил кардаанд. Қисми асосии соҳаҳои иқтисодиро мамлакатҳои аъзои Ташкилоти ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд (ОЭСР), инчунин аъзоҳои мамлакатҳои Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ ширкатҳои хориҷӣ ва дохилии онҳо ташкилкарда тамоми имтиёзҳои маҳдудиятҳои ба онҳо пешниҳодшаванда яхела мебошанд.

Се дараҷаи асосии ғайриҷамъияти унсурҳои танзими байналхалқиро ҷудо кардан мумкин аст: глобалӣ, минтақавӣ ва дугарафа, ки ҳамаи инҳо дар

таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода мешаванд.

Дараҷаи глобалӣ зиёдтар дар шакли қарордоду созишномаҳое, ки дар доираи созмонҳои иқтисодии байналхалқӣ баста шудаанд, пешниҳод карда мешаванд. Масалан: ХБА, СУТ, ҲИД.

Конвенсияи асосии байналхалқие, ки фаъолияти тижорати байналхалқиро ба танзим мебарорад, ин конвенсияи Париж дар бораи ҳифзи моликияти саноатӣ (соли 1883) ба ҳисоб меравад.

Ҳамчунин, як қатор конвенсияҳои батанзимдарории муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ қабул карда шудаанд:

➤ Конвенсияи Вена дар бораи хариду фурӯши маҳсулот, ки якхелагардонии қонуниятҳои миллиро ба танзим мебарорад.

➤ Конвенсияи Сеул дар бораи таъсиси ташкилотҳои байналхалқии суғуртанамоии инвеститсияҳо.

Танзими созишномаҳои байналхалқӣ ин нишондиҳандаи ҷалбшавии давлатҳо ба хоҷагии ҷаҳон мебошад ва аз ду сатҳ ин ҷалбшавӣ вобастагии амиқ дорад: дар сатҳи давлатӣ (ҳукумати) ва сатҳи субъектҳои алоҳидаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ.

Равандҳои ҳамгироӣ дар сатҳи байнидавлатӣ аз рӯи фаъолияти мақсадноки давлат ва ё гурӯҳи давлатҳо бо мақсади рушди бисёртарафаи алоқаҳои иқтисодии берунӣ, наздикшавии байниҳамдигарӣ, ҳаракати сармоя байни ҳамдигар фаҳмида мешавад.

Ҳамин тариқ, ҳамгироии минтақавӣ дар ин сатҳ метавонад иқтисодиёти миллии давлатҳои аъзои онро мустақкам намояд. Муносибатҳои тижоратию иқтисодӣ воситаи умедбахши устуворнамоии вазъи иқтисодии ин давлатҳо ба шумор меравад. Ва ин марҳила (сатҳ) барои гузариши онҳо ба сатҳи дигари баландтари ҳамгироӣ дар хоҷагии ҷаҳон, ки ҳамгироии ҳаматарафа (байналхалқӣ) ном дорад, шароити мусоид фароҳам меорад.

Дар назарияи муосири ҳамгироии иқтисодии байналхалқӣ панҷ марҳилаи пай дар пайи тараққиро фарқ кардан мумкин [5, с.124]:

- Созишномаҳои имтиёзноки тижоратӣ;
- Минтақаи озоди тижоратӣ;
- Иттиҳоди гумрукӣ;
- Бозори умумӣ;
- Иттифоқи иқтисодӣ.

Дар марҳилаи аввал, ки давлатҳо қадамҳои аввалинро дар роҳи наздикшавии мутақобила мениҳанд, байни онҳо созишномаҳои имтиёзноки тижоратӣ баста мешавад. Чунин намуди созишномаҳо ё байни ду давлати алоҳида ё дар асоси созишномаи дутарафа ё байни иттиҳоди ҳамгироии аллақай амалкунанда ва давлати алоҳида ё гурӯҳи давлатҳо ба имзо расанд. Барои танзими ин созишномаҳо ягон мақомоти идоракунии байнидавлатиро созмон намедиханд.

Марҳилаи дууми рушди равандҳои ҳамгироӣ ин минтақаи озоди тижоратӣ мебошад. Дар фаҳмиши муосир, ин минтақаи имтиёзнок, ки дар ҳудуди он тижорати аз бочҳои гумрукӣ озоди молҳо амалӣ мегардад.

Натиҷаи ташкили минтақаҳои озоди тижоратӣ ба тезутундшавии рақобат дар бозори дохила меоварад, ки ин на ҳама вақт ба сифат ва сатҳи техникаи молҳои саноати ватанӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Марҳилаи навбатии рушди ҳамгироӣ иттифоқи гумрукӣ мебошад. Иттифоқи гумрукӣ ин созишномаи ду ё зиёда давлат дар бораи барҳамдиҳии бочҳои гумрукӣ дар тижорат мебошад.

Мувофиқи моддаи 14-и Созмони умумичаҳонии савдо иттифоқи гумрукӣ ивазкунии якчанд худуди гумрукиро бо худуди ягона пешбинӣ менамояд, ки дар натиҷа ҳамаи бочҳои гумрукӣ дар дохили иттифоқи гумрукӣ барҳам дода мешаванд ва тарифи ягонаи гумрукӣ нисбати давлатҳои сеюм дохил карда мешавад. Яъне, дар дохили ҳамгирӣ тичорати бе боҷи мол ва ҳадамот ташкил карда мешавад ва инчунин ҳаракати озоди онҳо дар дохили минтақа пешбинӣ карда мешавад. Фарқияти иттифоқи гумрукӣ аз минтақаи озоди тичоратӣ дар он аст, ки дар минтақаи озоди тичоратӣ бекоркунии пайдарҳамаи бочҳои гумрукӣ ва маҳдудиятҳои ғайритарифӣ пешбинӣ гардидааст, Иттифоқи гумрукӣ бошад, тичорати бе боҷ ва дохил кардани тарифи умумӣ нисбати давлатҳои сеюм пешбинӣ карда мешавад.

Марҳилаи сифатан баландтари ҳамгирӣ бозори умумӣ мебошад. Дар давраи ҳозира ин марҳилаи рушди ҳамгирӣ дар амалия Иттиҳоди Аврупо татбиқ карда шудааст, ки дар асоси таҷрибаи он хулосаҳо ва баҳодихӣ гузаронида мешавад. Гузаштан аз иттифоқи гумрукӣ ба бозори умумӣ ба гурӯҳи омилҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ вобастагӣ дорад. Дар худуди бозори умумӣ давлатҳои ҳамгирошаванда созишномаи ҳаракати озоди на фақат мол ва ҳадамот, балки ҳаракати озоди омилҳои истеҳсолот ва қувваи кориро имзо мекунанд.

Мусаллам аст, ки Тоҷикистон дар қатори давлатҳои пешрафта барои ҳамгирӣ, пешбурди тичорати байналхалқӣ ва ба роҳ мондани муносибатҳои мутақобилан судманд ҳавасмандии зиёд дорад, зеро аз сатҳи онҳо пешрафти иқтисодӣ мамлакат, баланд гардидани обрӯю эътибори мамлакат дар миқёси ҷаҳонӣ ва, дар ин замина, беҳтару хубтар гардидани сатҳи сифати хизматрасониҳо вобастагии калон дорад.

Ҳамин тариқ, бо дарназардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ ва равандҳои амиқи муносибатҳои бозоргонӣ тичорати байналмилалӣ Тоҷикистон дар сатҳе ба роҳ монда шудааст, ки айни замон бештар ба содироти молу маҳсулот, аниқтараш, маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ нигаронида шудааст. Бо саноатикунони мамлакат ҷанбаҳои дигари содироти молу маҳсулоти саноатӣ ба роҳ монда мешавад ва ин омил самтҳои тичорати байналмилалӣ Тоҷикистонро боз ҳам фарохтар мегардонад.

Адабиёт

1. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения: учебник / Е.Ф.Авдокушин. - М.:Юристъ, 1999. - 368с.
2. Воловик Л.А. Внешнеэкономические операции: виды сделок и коммерческие условия контрактов / Л.А.Воловик. – Калининград: ВИПК МРХ СССР, 1991. – 68 с.
3. Гаврилова Т.В. Международная экономика: учебник / Т.В. Гаврилова. - М.: Дело 1999. - 348с.
4. Гордеев Г.Д. и др. Внешнеэкономическая деятельность предприятия: учебник для вузов. Под ред. проф. Л.Е. Стровского. / Г.Д. Гордеев и др. – М.: ЮНИТИ, 1996. – 408 с.
5. Киреев А. П. Международная экономика. В 2-х ч.- Ч.1. Международная макроэкономика: движение товаров и факторов производства: учебное пособие. /А. П. Киреев. - М.: «Международные отношения», ЮРАЙТ-Издат, 2006.- 416 с.
6. Саидмуродов Л.Х. Иқтисодӣ байналхалқӣ / Л.Х.Саидмуродов.- Душанбе, 2002. – 348с.
7. Омори сармояи хориҷӣ [захираи электронӣ] URL: <https://investcom.tj/tj/sarmoya/faolijati-sarmojaguzor/27-omori-sarmojaguzorii-hori.html> (санаи мурочиат: 03.12.2019с.)
8. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018. – Душанбе, 2019. - 484с.

УДК: 314.74

МАСЪАЛАҶОИ МУҶОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ ВА АФЗАЛИЯТНОКИИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН

Бобоев Анвар Абдуллоевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири баҳши муҷоҷирати аҳолии шӯъбаи демографияи Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734024, ш. Душанбе, к. Айни, 44. E-mail: anvar.boboev2016@gmail.com. Тел.: 917301003.

Маҳкамов Парвиз Ҳоҷибоевич - унвонҷӯи Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734024, ш. Душанбе, к. Айни, 44. Тел.: +992 93 591 90 91.

Дар мақола масъалаҳо марбут ба давраи саршавии ҷараёни муҷоҷирати меҳнатӣ дар Тоҷикистон, омода намудани заминаи қонунгузорию миллии дар самти мазкур, душвориҳои ҷойдошта дар соҳаи бозори меҳнат ва шугли аҳоли ва таъсири он ба афзоиши шумораи муҷоҷирони меҳнати беруна, таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ оид ба беҳтар намудани вазъи муҷоҷират, сатҳи маълумотнокии муҷоҷирони меҳнатӣ ва дигар омилҳои афзалиятнок дар шароити муосири Тоҷикистон мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор дода шудаанд.

Дар мақола масъалаҳои ояндабинии равандҳои муҷоҷирати меҳнатӣ, зарурати қабули қонунҳои нав дар ин самт бо мақсади амалӣ намудани идоракунии давлатии муҷоҷирати меҳнатӣ, тамоюли муҷоҷирати меҳнати беруна, интиқоли маблағҳои муҷоҷирони меҳнатӣ ба ватан ва зарурати истифода бурдани он дар рушди иқтисодиёти иҷтимоии мамлакат омӯхта шуда, ҳулосаҳо оид ба муътадил гардонидани вазъи муҷоҷирони меҳнатӣ ва ба танзим даровардани равандҳои муҷоҷират дар Тоҷикистон манзур гардидаанд.

Калидвожаҳо: муҷоҷирати меҳнатӣ, қонунгузорию миллии, равандҳои муҷоҷират, бозори меҳнат ва шугли аҳоли, касбомӯзии муҷоҷирон, маблағҳои интиқолдодашудаи муҷоҷирон.

ПРОБЛЕМЫ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ И ЕЕ ПРИОРИТЕТЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ТАДЖИКИСТАНА

Бабаев Анвар Абдуллоевич - кандидат экономических наук, заведующий сектором миграции населения отдела демографии Института экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан. Адрес: 734024, г. Душанбе, ул. Айни, 44. E-mail: anvar.boboev2016@gmail.com. Тел.: 917301003.

Маҳкамов Парвиз Ҳоджибаевич - соискатель Института экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан. Адрес: 734024, г. Душанбе, ул. Айни, 44. Тел.: +992 93 591 90 91.

Авторами в представленной статье изучены и проанализированы: вопросы начала периода процессов трудовой миграции в Таджикистане, подготовка основ национального законодательства в данной сфере, имеющиеся проблемы в области рынка труда и занятости населения и ее влияние на рост численности внешних трудовых мигрантов, опыт зарубежных государств по улучшению миграционной ситуации, уровень образования трудовых мигрантов и другие приоритетные факторы в современных условиях Таджикистана.

В статье изучены вопросы прогнозирования процессов трудовой миграции, необходимости принятия новых законов в этой сфере в целях осуществления государственного управления трудовой миграцией, тенденций внешней трудовой миграции, денежные переводы трудящихся мигрантов на родину и их использование в социально-экономическом развитии страны, и представлены выводы по нормализации

ситуации трудовой миграции и урегулирования миграционных процессов в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: трудовая миграция, национальное законодательство, миграционные процессы, рынок труда и занятости населения, профобучение мигрантов, денежные переводы трудовых мигрантов.

PROBLEMS OF LABOR MIGRATION AND ITS PRIORITIES IN MODERN CONDITIONS OF TAJIKISTAN

Babaev Anvar Abdulloevich - candidate of economic Sciences, Head of the sector, population migration, demography department, Institute of economics and Demography, Academy of Sciences of the Republic Tajikistan. 724024, cities Dushanbe, Aini street, 44. E-mail: anvar.boboev2016@gmail.com.tell.: 917301003.

Makhkamov Parviz Khodjiboevich- applicant for the Institute of Economics and Demography of the Sciences of the Republic of Tajikistan. Тел: +992 93 591 90 91.

The article has studied and analyzed the causes of the complicated political situation and the strengthening of migration processes in the early years of State independence, as well as the difficulties and efforts of the people of Tajikistan and their senior leadership to stop the civil war and restore peace and harmony in Tajikistan.

The article studies the issues of forecasting the processes of labor migration, the need to adopt new laws in this area in order to implement state management of labor migration of the trends of external labor migration money transfers of migrant workers to their homeland and their use in the socio-economic development of the country, and presents conclusions on the normalization of the situation labor migration and the regulation of migration processes in the Republic of Tajikistan.

Key words: migration processes, civil war, state independence, refugees, forced migrants, population migration.

Тавре дар адабиёти миллии ҷумҳуриявӣ ва байналхалқӣ қайд карда шудааст, то аввали солҳои 2000-ум раванди баргардонидани гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷбории Тоҷикистон ба анҷом расид ва зиёда аз 1 миллион нафар шаҳрвандони кишварамон дар ҷойҳои муқимии худ ҷо ба ҷо карда шуданд [6].

Лекин оқибатҳои ҷанги хонумонсӯз ва муносибати ғоратгаронаи баъзе афроди нобакор, ки қисми зиёди корхонаҳои истехсоли ва дигар ташкилоту идораҳо аз қор бароварда буданд, имконияти дар дохили мамлакат дарёфти ҷойҳои қорӣ арзанда ва шароити ҳӯронидану пӯшонидани оилаҳои шаҳрвандонро маҳдуд карда буд.

Бо ин сабаб, қисми зиёди шаҳрвандони ба ватан баргардонидашуда маҷбур буданд боз хонадони худро тарк карда, ба давлатҳои хориҷа барои пайдо кардани ҷойҳои қорӣ ва таъмин намудани оилаҳо раваҷ гарданд. Ба ҳамин тариқ, дар таърихи навини Тоҷикистон мо тағйирёбии як намуди муҳоҷирати аҳолиро ба намуди дигар бо иштироки садҳо ҳазор нафар шаҳрвандон мушоҳида менамоем ва ин раванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти барзиёд будани қувваҳои қобили меҳнат ва мавҷудияти қорӣ қорӣ арзанда сол то сол афзоиш меёбад.

Масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари масъалаҳои истиқлолияти энергетикӣ, раҳӣ ёфтани аз бунбасти коммуникатсионӣ ва барномаи таъмини аҳоли бо озуқаворӣ, яке аз афзалиятҳои муҳим ба ҳисоб рафта, ҳалли саривақтии худро талаб менамояд. Зеро, раванди муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ барои шаҳрвандони кишварамон хусусияти глобалӣ гирифтааст ва муҳоҷирони меҳнатӣ нигарони он ҳастанд, ки мақомоти давлатӣ доир ба таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои онҳо ҷораҳои зарурӣ андешанд. Аз ин хотир, Ҳукумати мамлакат тайи ду даҳсолаи охир як қатор санадҳои меъриӣ ҳуқуқиро дар самти

муҳочирати меҳнатӣ қабул кард, ки онҳо имконият медиҳанд дар ҳолати муносибати ташаббускоронаву касбӣ ба вазифаҳои худ ба натиҷаҳои дилхоҳ оварда расонанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти афзалиятнок будани масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ дар ҷомеа ва зарурати ба танзим овардани он дар сатҳи давлатӣ, тайи ду даҳсолаи охир маҳзани қонунгузории худро дар ин самт ба амал овард ва якчанд санадҳои меъёрии ҳуқуқиро қабул кард, аз он ҷумла:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳочират” аз 1 декабри соли 1999, №881 бо назардошти тағйири иловаҳо дар солҳои 2002, 2007, 2011, 2015;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи гурезаҳо” аз 10 майи соли 2002, №50;

- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 2001, №242 “Дар бораи Консепсияи муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа”;

- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 майи соли 2010, №277 “Оид ба тасдиқи Консепсия дар бораи ҷалби ҳамватанони бурунмарзӣ ҳамчун шарикони рушди кишвар” ва Нақшаи ҷорабиниҳои он оид ба татбиқи Консепсияи мазкур аз 28 феввали соли 2015, № 107;

- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2007, №172 “Оид ба тасдиқи Низомнома дар бораи хусусиятҳои иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият” бо тағйири иловаҳои минбаъда;

- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 январи соли 2006, №61 “Дар бораи тасдиқи Барномаи муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2006-2010”;

- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2011, №460 “Дар бораи тасдиқи “Стратегияи миллии муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2011-2015”, инчунин як қатор дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки имконият медиҳанд масъалаҳои муҳочирати аҳоли то кадрӣ имкон ба танзим оварда шаванд.

Бо мақсади такмили қонунгузории миллии, мутобиқи супориши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ҳамкорӣ бо вазорату идораҳои дахлдори мамлакат, ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ ва ғайридавлатӣ, ду лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳочирати меҳнатӣ” ва “Дар бораи агентҳои шуғл” таҳия гардиданд ва ҳоло дар марҳилаи мувофиқаи байниидоравӣ қарор доранд. Такмил додани қонунгузории миллии ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ имконият медиҳанд, ки механизмҳои ҳамоҳангсозӣ ва ҳамкориҳои байниидоравӣ дуруст ба роҳ монда шуда, масъалаҳои ҳифзи иҷтимоию ҳуқуқии муҳочирони меҳнатӣ ва расонидани хизматрасонӣ ба онҳо дар амал татбиқ карда шаванд.

Айни замон бошад, вазъи муҳочирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон начандон хуб аст ва барои ноил гардидан ба натиҷаҳои дилхоҳ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, ки масъалаҳои ҳалталаби имрӯзаро ҳарчи зудтар ҳаллу фасл намояд, зеро равандҳои муҳочират сол то сол пурзӯр гардида, метавонанд ба ҳолати иҷтимоиву сиёсии давлат таъсири манфӣ расонанд.

Кишварҳои тараққикардаистода ба монанди Тоҷикистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, Украина, Молдова, Арманистон [2], ки дар давраи гузариш аз ҷумҳурии собиқ Шӯравӣ ба иқтисодиёти бозоргонӣ қарор доранд, ҷиҳати ҳалли саривақтии душвориҳо дар соҳаи муҳочират ва дар сатҳи давлатӣ идора

кардани равандҳои он бояд тадбирҳои ҷиддӣ андешанд. Зеро, дар давраи талаботи ҷаҳонишавӣ ва шиддат ёфтани вазъи иқтисодию иҷтимоӣ бо назардошти дигаргуниҳои сиёсӣ дар сахнаи ҷаҳон, ба ин кишварҳо барои иҷрои доираи васеи масоили дорои хусусияти давлатӣ дошта, як муддати кӯтоҳ ҷудо карда шудааст ва аз он бояд самаранок истифода бурд.

Барои давлатҳои зикргардида ва аз он ҷумла барои Тоҷикистон, дар амал ҷорӣ намудани волоияти қонун бо назардошти пешгирии ҳолатҳои коррупсионӣ, пеш аз ҳама, дар байни сохторҳои давлатӣ ва пойдор намудани обрӯю нуфузи мамлакат дар сатҳи байналмилалӣ, ниҳоят зарур мебошад. Дар ин гуна ҳолат ба мақсад мувофиқ аст, ки нақши муҳочирони меҳнатӣ, ҳамватанони бурунмарзӣ ва шахсиятҳои муътабари миллат дар дохилу хориҷи кишвар баланд бардошта шуда, онҳо ҷиҳати рушди иқтисодию иҷтимоии ҷомеа бевосита ҷалб карда шаванд.

Тайи даҳсолаҳои охир шиддати муҳочирати аҳоли дар миқёси ҷаҳон афзоиш меёбад ва Тоҷикистон низ бо назардошти сабабҳои объективӣ субъективӣ аз ин раванд дар канор монда наметавонад. Агар соли 2003 аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа ҳамагӣ 224 000 нафар муҳочирони меҳнатӣ сафар карда бошанд, пас солҳои минбаъда шумораи ҳарсолаи онҳо дар хориҷа ба маротиб зиёд гардида, то 700 000-800 000 нафарро ташкил медед. Сабаби асосии ба маротиб зиёд гардидани шумораи муҳочирони меҳнатии кишварамон дар он аст, ки ҳар сол захираҳои меҳнатии ба бозори меҳнатии дохили мамлакат воридшаванда 200-220 ҳазор нафарро ташкил медиҳад [7] ва қисми зиёди онҳо ҷойҳои кориро пайдо накарда, маҷбур мешаванд барои таъмини молиявӣ ва озуқаворӣ оилаҳои худ ба хориҷа равона гарданд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ба роҳ мондани механизми ҷамъбасти омӯрӣ доир ба сафари муҳочирони меҳнатӣ ба хориҷа, 6 июни соли 2003 таҳти №264 қарори ҳудро “Дар бораи ҷорӣ намудани тартиби бақайдгирии муҳочирати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа”-ро қабул кард ва аз соли 2003 сар карда Ҳадамоти муҳочират фаъолиятро доир ба муайян кардани шумораи муҳочирони меҳнатӣ, ки ба хориҷа равона мегардиданд, тавассути варақаҳои муҳочиратӣ амалӣ менамояд.

Мутобиқи нақшаи дар боло овардашуда, тамоюли рафти муҳочирони меҳнатӣ - шаҳрвандони кишварамонро дар давраи солҳои 2003-2018 муайян кардан мумкин аст.

Бо назардошти чунин вазъият, Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи ду даҳсолаи охир бо душвориҳои муҳочирати меҳнатӣ машғул аст ва ҳолати душвори имрӯзаи бозори меҳнати дохили мамлакат аз он шаҳодат медиҳад, ки Тоҷикистон боз тайи даҳсолаҳои наздик бо масъалаҳои муҳочирати меҳнатии хориҷӣ машғул мешавад. Зеро, қонуниятҳои муҳочират нишон медиҳад, ки дар ҳолати зиёд гардидани шумораи шаҳрвандони бекор дар дохили мамлакат, шиддат ба самти муҳочирати беруна афзоиш ёфта, миқдори муҳочирони меҳнатӣ зиёд мегардад.

Ташкилотҳои байналхалқӣ ва коршиносони соҳаи муҳочират бо мақсади баҳои сазовор додан ба фаъолияти муҳочирони меҳнатӣ, ба масъалаи ворид гардидани маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ ва истифодаи оқилонаи он дар рушди оила ва ҷомеаи шаҳрвандӣ диққати ҷиддӣ медиҳанд. Тоҷикистон низ давоми зиёда аз даҳ соли охир бо истифода аз маблағгузориҳои муҳочирони меҳнатӣ тавонист якбора ду масъаларо ҳал намояд: якум - шиддати бозори меҳнати дохили кишвар хеле паст карда шуд ва дуюм - вазъи иқтисодиву иҷтимоии оилаҳои муҳочирон ва дар маҷмӯъ, вазъи дохилидавлатии

кишварамон низ аз ҳисоби маблағҳои гузаронидашудаи муҳоҷирони меҳнатӣ муътадилӣ худро нигоҳ дошт.

Ҷадвали 1.

Маълумот оид ба муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа дар давраи солҳои 2003-2018

Солҳо	Шумораи муҳоҷирони меҳнатии равонагардида (нафар)	Аз он ҷумла занон (шумора ва %)
2003	347556	18914 (5,4%)
2004	420622	19753 (4,2%)
2005	412123	23452 (5,6%)
2006	609316	30034 (4,9%)
2007	573953	36725 (6,3%)
2008	646298	41369 (6,4%)
2009	677414	48365 (7,1%)
2010	736446	62278 (8,5%)
2011	750391	86733 (11,5%)
2012	744360	87015 (11,6%)
2013	799698	100875 (13,8%)
2014	670806	106416 (15,8%)
2015	552596	64667 (11,7%)
2016	517308	81851 (15,6%)
2017	487757	68036 (15,2%)
2018	484176	64512 (14,1%)

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Демографияи ҳарсола. 2010; Ҳисоботи Хадамоти муҳоҷирати ҚТ, солҳои 2003-2004, 2011-2018; Бобоев А.А. Муҳоҷирати аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Матбааи ҳисоби хоҷагии Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе, - 2006.

Маблағгузориҳои шахсони воқеӣ аз хориҷи кишвар дар симои муҳоҷирони меҳнатӣ, ҳамватанони бурунмарзӣ ва диаспораҳо ба Тоҷикистон аз 200 млн. доллари ИМА дар соли 2002, то 4,2 млрд. доллар - дар соли 2013 ва 3,6 млрд. доллар - дар соли 2014 афзоиш ёфт ва он аз иқтисоди сармоягузориҳои муҳоҷирони меҳнатӣ дар рушди мамлакат шаҳодат медиҳад. Дар маҷмӯъ, танҳо давоми солҳои 2007-2016 ҳаҷми маблағҳои гузаронидашудаи муҳоҷирони дар хориҷабудай Тоҷикистон ба ватани худ 27 млрд. 022 млн. доллари амрикоиро ташкил дод [9] ва ин нишондиҳанда даҳҳо маротиба аз пули аз содироти маҳсулоти ватанӣ бадастомада ва инчунин, аз сармоягузориҳои хориҷӣ низ чандин маротиба зиёд мебошад. Айни замон дар Тоҷикистон ягон вазорату идораи давлатӣ ва ташкилотҳои молиявӣ байналхалқӣ имконият надоранд, ки кишварамон ва аҳолии онро бо ин гуна миқдори маблағҳои пулӣ дастгирӣ намоянд ва чунин ҳолат мақомоти расмӣ давлатиро водор месозад, ки нисбати масъалаи муҳоҷирати меҳнатӣ тадбирҳои амалӣ андешанд.

Мо дар боло қайд кардем, ки дар ҳолати зиёд гардидани шумораи шаҳрвандони бекор дар дохили мамлакат, шиддат ба самти муҳоҷирати беруна афзоиш ёфта, миқдори муҳоҷирони меҳнатӣ зиёд мегардад ва ин қонуниятҳои табииро ҳеҷ кас инкор карда наметавонад. Барои таҳлили масъалаи мазкур мо

муқоисаи солҳои 2014 ва 2019-ро бо гузашти 5 сол ба мақсад мувофиқ донистем ва натиҷаҳои он чунин мебошанд.

Дар соли 2014 аҳолии кишварамон ба 8 млн. 161,1 ҳазор нафар расид, ки аз ин миқдор қувваҳои қобили меҳнат 4 млн. 866 ҳазор нафарро ташкил доданд [6]. Аз ин шумора 2 млн. 479 ҳазор нафар дар иқтисодиёт ғайрифавол ва 2 млн. 387 ҳазор нафар дар иқтисодиёт ғайрифавол буданд. Яъне, аҳолии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1991-2014 то 48% афзоиш ёфта, захираҳои меҳнатӣ бошанд, то 92% зиёд гардиданд. Ҳамзамон, дар ин давра шумораи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фавол ҳамагӣ 12% афзоиш ёфта, шумораи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайрифавол бошад, то 45% зиёд гардид. Вобаста ба ин, қайд кардан зарур аст, ки ба ҳолати соли 2014 шумораи аҳолии дар иқтисодиёт фавол ҳамагӣ 49%-ро ташкил кард, ки ин рақам соли 1991 ба 76% баробар буд.

Дар чадвали 2 рақамҳои расмӣ оид ба шумораи аҳоли, захираҳои меҳнатӣ, қувваи корӣ ва аҳолии шуғлдошта мутобиқи Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли барои солҳои 2018-2019 [11] дарҷ карда шудааст ва он имконият медиҳад, ки фаволияти идораҳои дахлдори давлатӣ дар соҳаи мазкур баҳоидиҳӣ карда шаванд.

Чадвали 2.

Фарқиати шумораи аҳоли, захираҳои меҳнатӣ, қувваи корӣ ва аҳолии шуғлдошта барои солҳои 2016-2019 (ҳаз. нафар)

Нишондихандаҳо	2016	2017	2018	2019
Аҳолии шуғлноқ	2384,2	2491,5	2522,7	2580,5
Қувваи корӣ	2438,3	2552,8	2584,7	2644
Захираҳои меҳнатӣ	5224,3	5328,7	5395,2	5519,2
Шумораи аҳоли	8742,8	8925,8	9037,3	9245

Сарчашма: Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли барои солҳои 2016-2017, 2018-2019.

Ҳамзамон, қайд кардан лозим аст, ки ба ҳолати соли 2019 шумораи аҳолии кишварамон ба 9 миллиону 245 ҳазор нафар расида, захираҳои меҳнатӣ 5519,2 ҳазор нафарро ташкил доданд, ки нисбат ба соли 2014 ҳамагӣ 653 ҳазор нафар зиёд мебошанд. Шумораи аҳолии дар иқтисодиёт фавол аз 2,479 ҳазор нафари соли 2014 то 2,644 ҳазор нафари соли 2019 зиёд гардид ва шумораи аҳолии ғайрифавол аз 2,387 ҳазор нафари соли 2014 то 2,875 ҳазор нафар дар соли 2019 зиёд шуд, ки ин гуна ҳолат боиси нигаронист. Яъне, дар муддати 5 сол шумораи аҳолии дар иқтисодиёт фавол ба миқдори 165 ҳазор нафар зиёд шуда бошад, пас шумораи аҳолии ғайрифавол зиёда аз ду маротиба афзоиш ёфта, 488 ҳазор нафарро ташкил дод. Дар давоми масъалаи мазкур гуфтан лозим аст, ки сатҳи шуғлнокии захираҳои меҳнатӣ соли 2014 ҳамагӣ 49%-ро ташкил медод ва ин нишондиханда то соли 2019 ба 46,8% паст фаромад. Мутаассифона, ин гуна натиҷаҳо ба талаботи ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷавобгӯ набуда, сиёсати давлатии Тоҷикистонро дар самти бозори меҳнат ва шуғли аҳоли ҳалалдор менамоянд. Аз ин нуқтаи назар, коршиносон чунин ақидадоранд, ки асри 21 барои кишвари мо ва мардуми он асри пуршиддати муҳочирати беруна шуда метавонад.

Чунин вазъияти номусоиди бозори меҳнати дохили кишвар ташвишовар мебошад ва он ҳолати иқтисодиву иҷтимоии мамлакатро душвор мегардонад. Аз ин хотир, қабули шакли нави ҳамкориҳои судманд бо шарикони иҷтимоӣ ва ҷорӣ намудани шаффофияту муносибати касбии хизматчиёни давлатӣ дар ҳамаи сохторҳои ҳокимият ҷиҳати идоракунии давлатии равандҳои муҳочират дар Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ аст.

Ҳамчунин, дар мисоли давлатҳои хориҷи дуру наздик, ки ба натиҷаҳои арзанда дар соҳаи муҳоҷират ноил гардиданд, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо мақсади ба танзим даровардани равандҳои муҳоҷирати аҳоли ва дар сатҳи давлатӣ қарор додани он, қорӣ намудани сиёсати ҳозиразамон ва самараноки муҳоҷират бо назардошти қабули қонунгузориҳои нав дар ин соҳа, ки тавонад муҳоҷиронро ҳифз намояд, беҳтар гардонидани вазъи муҳоҷирон дар хориҷи кишвар тавассути мустақкам намудани ҳамкориҳо бо ҳамаи идораҳои дахлдори хориҷӣ, ҳавасманд ва ҷалб намудани муҳоҷирони меҳнатӣ, диаспораҳо ва ҳамватанони бурунмарзӣ дар рушди иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа, инчунин ҷиҳати таъмини идоракунии давлатӣ дар самти муҳоҷират ва иҷрои пурраи ваколатҳо ҳамчун пешвои соҳа, таъсис додани вазорат ва ё Кумитаи муҳоҷират ва диаспораҳо ба мақсад мувофиқ мебошад.

Давоми 20 соли охир зиёда аз 90%-и муҳоҷирон - шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳарсола ба Федератсияи Россия равона мегарданд ва аз ин хотир, ба роҳ мондани ҳамкориҳо бо дигар давлатҳои хориҷи дуру наздик имконият медиҳад, ки самти муҳоҷирати меҳнатӣ ба дигар кишварҳо низ нигаронида шавад. Ҳамзамон, тибқи дастуру супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба ҳамаи вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, кордиҳандагони ватанӣ бевосита аз шакли моликиятшон ва ширкатҳои хориҷӣ, ки дар қаламрави Тоҷикистон фаъолият менамоянд, зарур аст ҷиҳати дар дохили мамлакат таъсис додани ҷойҳои нави кории арзанда тадбирҳои ҷиддӣ андешида, бо ин мақсад, раванди муҳоҷирати меҳнатиро ба хориҷа паст намоянд.

Дар ҳақиқат, равандҳои муҳоҷирати аҳоли дар миқёси ҷаҳонӣ афзоиш ёфта, ба яке аз масъалаҳои глобалӣ мубаддал гаштааст ва он бе сабаб нест. Зеро, мутобиқи маълумоти Созмони Милали Муттаҳид, агар дар солҳои 60-уми асри гузашта шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ дар ҷаҳон 65 миллион нафарро ташкил намуда бошад, пас ин рақам дар соли 2010 ба 214 миллион расид. Ҳамчунин, дар асоси пешбиниҳои коршиносони СММ, то соли 2050 шумораи муҳоҷирон дар ҷаҳон ба 405 миллион нафар мерасад [11], яъне равандҳои муҳоҷирати аҳоли сол то сол зиёд гардида, ҳудуди давлатҳои хориҷи дуру наздикро дар бар мегирад. Аз ин хотир, воридшавӣ ба бозори меҳнати ҷаҳонӣ мушкил ва рақобат пуршиддат мегардад.

Бо мақсади ҳалли мушкилиҳои ҷойдошта дар самти муҳоҷирати меҳнатӣ, беҳтар намудани ҳамкориҳои мақомоти дахлдори давлатӣ бо назардошти ҳамоҳангсозии масъалаҳо дар ин раванд, инчунин кор карда баромадани механизми иҷрои вазифаҳои аввалиндараҷа, ҷиҳати мусоидат ва ёриии моддӣ ба муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо, мисли таҷрибаи пешқадами давлати Филиппин, ташкил кардани Ҳазинаи ҷамъиятии мусоидат ба муҳоҷирони меҳнатӣ, марказҳои иттилоотию ҳуқуқӣ, репатриатсия, реабилитатсия ва реинтегратсия барои муҳоҷирон лозим мебошад.

Масъалаи таълими касбии муҳоҷирони меҳнатӣ дар кишварамон яке аз душвортарину ҳалталаб ба ҳисоб меравад. Зеро, асбобу анҷоми омӯзишӣ ва воситаҳои техникаии қисми зиёди муассисаҳои таълимӣ, ки шаҳрвандонро касбу ихтисосҳои коргарӣ меомӯзонанд, ба талаботи имрӯзаи бозори меҳнат ҷавобгӯ нест ва аз ин сабаб, муҳоҷирони меҳнати кишварамон дар бозори меҳнати байналмилалӣ рақобатпазир буда наметавонанд. Вобаста ба ин, қисми зиёди шаҳрвандони Тоҷикистон дар корҳои дуюмдараҷа ва каммузд фаъолияти кориро анҷом медиҳанд.

Барои ислоҳи камбудҳои дар ин самт, Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст нисбати ҳалли масъалаҳои касбомӯзӣ, баланд бардоштани малака ва таҳассуси

муҳочирони меҳнатӣ, инчунин омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва, пеш аз ҳама, забони русӣ ва англисӣ, чораҳои ҷиддӣ ва зудҳалшаванда қабул намояд. Мутаассифона, тайи ду даҳсолаи охир Тоҷикистон натавонист масъалаи мазкурро пурра ҳал намояд ва аз ин сабаб, бозори меҳнати байналмилалӣ аз тарафи дигар давлатҳо бо назардошти баланд будани сатҳи касбӣ таҳассуси муҳочирони онҳо, азхуд карда шуд.

Мутобиқи тадқиқотҳои Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 2010 гузаронида шуданд, сатҳи маълумоти касбӣ-коргарии муҳочирони меҳнати кишварамон ба ҳолати соли 2004, 20,9%-ро ташкил меод ва ин нишондиҳанда соли 2009 то 11,8% коҳиш ёфтааст [9]. Солҳои минбаъда низ вазъият дар ин самт беҳтар нагардид ва чунин ҳолати баамаломата аз он шаҳодат медиҳад, ки соҳаи касбомӯзӣ дар кишварамон ба дигаргуниҳои ҷиддӣ ниёз дорад.

Яке аз масъалаҳои, ки метавонад вазъияти соҳаи касбомӯзиро дар Тоҷикистон беҳтар намояд, ин мутобиқи таҷрибаи байналмилалӣ ба роҳ мондани шарикӣ давлатию хусусӣ дар соҳаи касбомӯзии муҳочирони меҳнатӣ ва шахсони бекор мебошад. Ин гуна таҷриба, барои мисол, дар кишвари Филиппин вучуд дорад ва ҳангоми пай дар пай амалӣ кардани барномаҳои давлатӣ, дар ин мамлакат сатҳи касбомӯзии муҳочирон ва малакаю дониши онҳо ба дараҷаи баланд бардошта шуда, тайи даҳсолаҳои охир таҳассуси муҳочирони меҳнатӣ - шаҳрвандони Филиппин дар бозори меҳнати байналхалқӣ рақобатпазир мебошад.

Айни замон дар Филиппин 68%-и системаи касбомӯзиро марказҳои таълимию омӯзиши хусусӣ ташкил дода, танҳо 32%-и он давлатӣ мебошад. Зиёда аз 90%-и шаҳрвандони ин кишвар дар муассисаҳои таълимии шахсӣ таҳсил менамоянд, зеро ба фикри онҳо, дар ин гуна муассисаҳо чараҳои омӯзиш сифатан беҳтар ба роҳ монда шудааст. Ҳар сол ба бозори меҳнати ин кишвар 1 млн. нафар қувваи нави қобили меҳнат ворид мегардад ва марказҳои касбомӯзии Филиппин зиёда аз 1 млн. 300 ҳазор нафар шаҳрвандонро аз дохил ва хориҷи мамлакат ба касбомӯзӣ фаро мегиранд. Чунин аст мустақами базаи моддию техникаи системаи касбомӯзӣ дар давлати Филиппин ва мисоли он, ки 28%-и кормандони флоти баҳрии ҷаҳониро шаҳрвандони Филиппин ташкил менамоянд - шаҳодати пурзӯр будани системаи касбии ин давлат мебошад [8].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ба тайёрии касбӣ, тақмили ихтисос ва бозомӯзӣ фаро гирифтани муҳочирони меҳнатӣ, 5 март соли 2008 таҳти №115 қарори ҳудро “Дар бораи таъсис додани маркази таълими калонсолони Тоҷикистон” ба тасвиб расонид ва тайи солҳои сипаригашта ба муҳочирони меҳнатӣ ва шаҳрвандони бекори кишвар аз рӯи 18 намуди касбу ихтисос дар ин марказ таълим дода мешуданд [10].

Ташкил намудани дарсҳои касбомӯзӣ аз рӯи ихтисосҳои замонавӣ дар синфҳои болоии мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, мактабҳои махсус ва хона-интернатҳо, зиёд намудани соатҳои дарсӣ дар барномаҳои омӯзиши донишгоҳҳои олии ва мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ бо мақсади аз худ намудани забонҳои хориҷӣ (русӣ, англисӣ, немисӣ, арабӣ ва ғайра) низ ба мақсад мувофиқ мебошад.

Ба ҳамаи камбудҳои иқтисодии мамлакат нигоҳ накарда, масъалаи касбомӯзии муҳочирони меҳнатӣ ва шаҳрвандони бекор бояд дар мадди аввали ҷомеаи шаҳрвандӣ қарор дода шавад. Дар ин ҳолат, ба мақомотҳои дахлдори давлатии кишварамон зарур аст, ки дар якҷоягӣ бо созмону ташкилотҳои байналхалқӣ, ҷамъиятӣ, ғайридавлатӣ, шарикони иҷтимоӣ, инчунин бо ҷалби

муҳочирони меҳнатӣ ва диаспораҳо, барномаҳои ҳозиразамони таълимиро таҳия ва қабул намуда, доир ба баланд бардоштани касбу таҳассуси шахрвандони мамлакат тадбирҳои ҷиддӣ андешанд.

Бо мақсади муътадил гардонидани вазъи муҳочирони меҳнатӣ ва ба танзим даровардани равандҳои муҳочират дар Тоҷикистон, ҳулосаҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

1. Бо сабаби ба шакли глобалӣ мубаддал гаштани масъалаҳои муҳочират, сол то сол зиёд гардидани шумораи шахрвандони бекор ва зарурати ҷорӣ намудани усулҳои нави фаъолият дар ин гуна соҳаҳо, такмили санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда ва қабули қонунҳои нав дар самти муҳочирати меҳнатӣ ва шуғли аҳоли, зарур аст.

2. Бо мақсади ба таври касбӣ иҷро намудани вазифаҳои гузошташуда дар самти муҳочират, ҷорӣ ва дар амал татбиқ намудани сиёсати ягонаи давлатӣ оид ба муҳочират, пойдор кардани мақоми пешвои соҳа ва амалӣ гардонидани ҳамоҳангсозии масъалаҳо дар соҳаи муҳочират, дар заминаи Хадамоти муҳочирати назди Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додани вазорат ва ё кумита оид ба муҳочират лозим мебошад.

3. Ҷиҳати қабули қарорҳои саривақтӣ ва тақдирсоз дар сатҳи Ҳукумати мамлакат оид ба таъмини ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои муҳочирони меҳнатӣ, таъсис додани Шӯрои машваратӣ таҳти роҳбарии Сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шомил гардидани роҳбарони аввали вазорату идораҳои дахлдори ҷумҳуриявӣ, ба мақсад мувофиқ аст.

4. Бо сабаби афзалиятнок будани масъалаҳои муҳочират дар сиёсати давлатии Тоҷикистон ва тайи даҳсолаҳои наздик мавҷуд будани он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсис додани вазифаи Мушовири давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба сиёсати муҳочират, талаботи замона мебошад.

Адабиёт:

1. Барномаи мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2015, ки бо қарори Ҳукумат аз 3 январи соли 2014, №19 тасдиқ шудааст. – Душанбе, 2014. – С. 16.
2. Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли барои солҳои 2018-2019, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2017, №499 тасдиқ карда шудааст. – Душанбе, 2017. – 56с.
3. Ачакосо Т. Долгосрочная перспектива по усилению миграционных процессов в Таджикистане и Киргизии. Рекомендации. / Т. Ачакосо, 2006. – 32с.
4. Бабаев А.А. Возвращение трудящихся мигрантов – граждан Республики Таджикистан: проблемы и новые вызовы. / А.А.Бабаев, Т. Джуразода. – Душанбе, 2016. - С. 7-8.
5. Бабаев А.А. Проблемы возвратившихся трудящихся мигрантов – граждан Республики Таджикистан. //Материалы круглого стола «Современные проблемы внешней трудовой миграции». Душанбе, РТСУ, 13 ноября 2015 г.- С.47-52.
6. Бобоев А. Муҳочирати аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/А.Бобоев. – Душанбе:«Матбааи ҳисоби хочагӣ»-и Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2006. – 68с.
7. Бобоев А.А. Муҳочирати глобалии ҷаҳонӣ ва истифодаи самараноки он дар давлатҳои қабул ва интиқолдиҳанда/А.А.Бобоев //Иқтисодиёти Тоҷикистон. Душанбе, 2018. - №4. – С. 146 -152.
8. Бобоев А.А. Таҷрибаи муҳочирати меҳнатӣ дар Филиппин. /А.А.Бобоев// Меҳнат ва рушди иҷтимоӣ. Нашриятӣ илмӣ-оммавии Муассисаи давлатии «Пажӯҳишгоҳи меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон», 2009. - №3. – С.12-18.

9. Вазъи бозори мехнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Аз рӯи натиҷаҳои тадқиқоти қувваҳои қорӣ июн-июли соли 2009): Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2010. – 124с.
10. Маркази ахбороти СММ: таърихи нашр 29.11.2010.
11. Маводи мизи мудаввари “Таъсири буҳрони молиявӣ ҷаҳонӣ ба муҳочирони мехнатӣ аз Тоҷикистон” Душанбе, 13-14 мартӣ соли 2009. С.33-35.

УДК 336.77

**ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМИ
РИСКАМИ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ**

Содиқов Раҳмон Ҳамроевич - к.э.н., доцент, заведующий кафедрой финансов и кредита Технологического университета Таджикистана. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева 63/3. Тел.: 93-518-00-12. Email: rakhmon67@mail.ru

В статье обоснована необходимость развития системы управления кредитными рисками в коммерческих банках, рассмотрены различные подходы к раскрытию сущности кредитных рисков коммерческого банка. Отмечается, что в деятельности коммерческого банка по управлению рисками особое значение имеет вопрос управления кредитными рисками, так как кредитование является основной операцией любого коммерческого банка. Разработана авторская классификация кредитных рисков коммерческого банка. Выделены и охарактеризована сущность пяти важнейших способов снижения уровня кредитных рисков коммерческого банка. Уточнены и охарактеризованы основные этапы управления кредитными рисками коммерческого банка. Предложены несколько положений, на которых должен основываться процесс формирования системы управления кредитными рисками в коммерческих банках.

Ключевые слова: коммерческий банк, кредитные риски, погашения кредита, кредитоспособность заемщика, страхование кредита, кредитный процесс, банковские технологии.

**ТАШАККУЛИ СИСТЕМАИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ ҚАРЗӢ ДАР
БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ**

Содиқов Раҳмон Ҳамроевич - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи. Н. Қаробоев 63/3. Тел.: 93-518-00-12. Email: rakhmon67@mail.ru

Дар мақола зарурати руидаи низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ асоснок карда, нуқтаи назари гуногун оид ба қушодани моҳияти хавфҳои қарзии бонки тиҷоратӣ нишон дода шудааст. Қайд гардидааст, ки дар фаъолияти бонки тиҷоратӣ оид ба идоракунии хавфҳо ҷойи махсусро масъалаи идоракунии хавфҳои қарзӣ ишғол менамоянд, зеро қарздиҳӣ амалиёти асосии ҳар як бонки тиҷоратӣ ба шумор меравад. Таснифи хавфҳои қарзии бонки тиҷоратӣ аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст. Панҷ усули муҳимтарини насти қардани сатҳи хавфҳои қарзии бонки тиҷоратӣ ҷудо карда, моҳияти онҳо шарҳ дода шудааст. Марҳилаҳои асосии идоракунии хавфҳои қарзии бонки тиҷоратӣ аниқ ва тавсиф гардидааст. Яқчанд шартҳо, ки бояд асоси ҷараёни ташаккули системаи идоракунии хавфҳои қарзиро дар бонкҳои тиҷоратӣ ташиқил намоёнд, пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: бонки тиҷоратӣ, хавфҳои қарзӣ, пардохти қарз, қарзпардозии қарзгиранда, сугуртаи қарз, ҷараёни қарз, технологияҳои бонкӣ.

SHAPING MANAGERIAL SYSTEM CREDIT RISK IN COMMERCIAL BANK

Sodikov Rahmon Hamroevich - candidate economic science, assistant professor, managing pulpit «Finance and credit» of Technological university of Tajikistan: 734061, The Republic of

Need of the development managerial system credit risk is motivated in article in commercial banks, are considered different approaches to opening of essence credit risk commercial bank. It is noted that in activity of the commercial bank on management risk special importance has a question of management credit risk, since lending is a main operation of any commercial bank. The author's categorization credit risk commercial bank is designed. It is chosen and characterized essence five the most important ways of the reduction level credit risk of the commercial bank. They are elaborated and characterized main stages of management credit risk commercial bank. They are offered several positions, on which must be founded process of the shaping managerial system credit risk in commercial banks.

Keywords: commercial bank, credit risks, redemptions of the credit, solvency of the borrower, insurance of the credit, credit process, bank technologies.

Нынешнее состояние банковской системы Республики Таджикистан свидетельствует о необходимости расширения объема кредитования экономики страны. Решение этой задачи, как важнейшего направления антикризисного финансового управления, становится возможным только при формировании системы управления кредитными рисками в коммерческих банках. Следовательно, возникает необходимость в построении такой инфраструктуры, которая способствовала бы минимизации кредитных рисков коммерческих банков.

Анализ нынешнего состояния банковской системы Республики Таджикистан показывает, что уровень доходности некоторых коммерческих банков снижается, что обуславливает принятие банковским менеджментом таких управленческих решений, которые способствуют коммерческим банкам более эффективно использовать имеющиеся финансовые возможности. В такой ситуации повышается роль системы управления кредитными рисками в коммерческих банках. В связи с развитием инновационных финансовых инструментов и технологий хеджирования риска, а также разработкой новых требований к оценке достаточности капитала и кредитных рисков Базельского соглашения II проблема управления кредитными рисками становится более актуальным [1].

Понятие «кредитный риск» коммерческого банка трактуется различными исследователями. Например, О.В. Никулина и А.И.Коваленко отмечают, что кредитный риск - это «риск неисполнения заемщиком (эмитентом) полностью и в установленные сроки своих финансовых обязательств, которые предусмотрены договором, в результате чего банк понесет финансовые потери» [5]. По мнению Н.С.Костюченко, кредитный риск - это «изменение кредитного статуса контрагента, заемщика или эмитента финансового инструмента, в результате которого частично или полностью не выполняются условия договора, в связи с чем возможны потери дохода или капитала» [3].

М.Л. Кричевский под кредитным риском понимает «потери, обусловленные невозможностью или нежеланием другой стороны платить по своим обязательствам» [4]. Кредитный риск в деятельности коммерческого банка - это риск возникновения ущерба в результате неисполнения, несвоевременного либо неполного исполнения должником финансовых обязательств перед коммерческим банком в соответствии с условиями договора [7].

Среди отечественных исследователей и практиков, занимающихся изучением вопросов управления банковскими рисками, следует назвать З.С. Султонова, Л.Х. Саидмуродова, Р.Б. Бердиева, Ш. Рахимзода, Ш.А. Кадырова, Б.М. Джураева, Б.М. Шарипова и др. В работах названных ученых вопросы оценки кредитного риска,

управления рисками и выявления риска в деятельности коммерческих банков рассматриваются фрагментарно, в связи с другими вопросами, главным образом небанковскими.

На наш взгляд, под банковским кредитным риском можно понимать, с одной стороны, комплекс факторов, под влиянием которых возникает ситуация неопределенности в кредитном процессе, с другой стороны, это деятельность, которая связана с предотвращением этой неопределенности путем количественной и качественной оценки уровня воздействия данных факторов.

В деятельности коммерческого банка по управлению рисками особое значение имеет вопрос управления кредитным риском, так как кредитование является основной операцией любого коммерческого банка.

Процесс управления банковским кредитным риском начинается с уточнения кредитного рынка и последовательно продолжается до стадии возвращения полученного кредита. И это связано с тем, что чем выше уровень риска, тем больше вероятность получения дохода и, следовательно, коммерческий банк ограничивает норму прибыльности, т.е. страхует себя от нежелательного риска.

Коммерческому банку необходимо осуществлять политику диверсификации кредитного риска, т.е. увеличивать количество заемщиков и не допускать выдачи кредитных ресурсов нескольким крупным заемщикам, т.е. концентрации кредитного риска, так как это приведет к повышению уровня риска несвоевременного погашения кредита некоторым крупным заемщикам. Кроме этого, коммерческому банку не следует рисковать денежными средствами депозиторов, т.е. инвестировать их в спекулятивные прибыльные проекты, которые являются более рискованными [6].

Формирование системы управления кредитными рисками в коммерческих банках во многом зависит от обоснованной классификации кредитных рисков. Кредитные риски коммерческого банка классифицируются по различным признакам (табл. 1).

Таблица 1.

Классификация кредитных рисков коммерческого банка*

Классификационный признак	Виды банковского кредитного риска
По стадиям кредитного процесса	Риск недостоверности представленных документов. Риск оценки кредитоспособности заемщика. Риск невозврата ссуды.
По степени зависимости от деятельности банка	Зависимый Независимый
По масштабам кредитования	Частный Комплексный
По видам кредитования	Риск инвестиционного кредитования Риск потребительского кредитования
По уровню проявления	Допустимый Критический Необратимый
По результатам проявления	Чистые Спекулятивные
По времени возникновения	Ретроспективные Текущие Перспективные
По времени проявления	Краткосрочный Долгосрочный
По сфере возникновения риска	Внешние Внутренние
По уровню иерархии	Стратегический Тактический Операционный

*Составлено автором

Классификация кредитных рисков коммерческого банка позволяет более эффективно организовать процесс управления данных рисков. На практике выделяют пять важных способов снижения кредитных рисков коммерческого банка.

Первый способ - оценка кредитоспособности заемщика. Коммерческие банки в основном предпочитают данный способ, так как он позволяет почти полностью предотвратить все возможные убытки, которые связаны с непогашением кредита. Для оценки кредитоспособности заемщика используются различные методы. В последние годы в практике зарубежных коммерческих банков наиболее распространенным является метод, который основывается на балльной оценке заемщика. Данный метод требует разработки специальных шкал для определения рейтинга заемщика банка. При этом, оценка заемщика осуществляется на основе критериев, являющиеся для каждого коммерческого банка индивидуальными и основываются на его практическом опыте [2].

Второй способ - уменьшение объема кредита, выдаваемого одному заемщику. Данный способ обычно используется, когда коммерческий банк не полностью уверен в достаточной кредитоспособности заемщика.

Третий способ - страхование кредита. Страхование является одним из важнейших инструментов обеспечения возврата кредита. Данный метод позволяет коммерческому банку покрывать свои потери от несвоевременного возврата кредита за счет страховщика, т.е. страхование является более эффективным и гарантированным методом снижения уровня кредитного риска. Анализ деятельности всех коммерческих банков Республики Таджикистан показал, что страхование их кредитов почти не осуществляется.

Четвёртый способ - использование достаточно надежных инструментов обеспечения возврата кредита. К таким надежным инструментам относятся различные виды залога, прежде всего, недвижимое имущество и т.д. Данный метод гарантирует коммерческому банку практически полностью обеспечение возврата кредита с процентами.

Пятый способ - выдача дисконтных ссуд. Дисконтные ссуды только в небольшой степени способствуют снижению уровня кредитного риска. Данный способ выдачи кредитов гарантирует коммерческому банку как минимум получение процента за кредит, а возврат суммы самого кредита зависит от использования коммерческим банком других методов снижения уровня кредитными рисками.

На наш взгляд, процесс управления кредитным риском коммерческого банка состоит из следующих этапов:

- идентификация потенциальных кредитных рисков;
- анализ и оценка выявленных кредитных рисков;
- мониторинг кредитных рисков;
- контроль и регулирование кредитных рисков.

В связи с этим, мы считаем, что процесс формирования системы управления кредитными рисками в коммерческих банках должен основываться на нижеследующие положения.

1. Разработка разумной и обоснованной политики управления кредитными рисками. Такая политика позволяет коммерческому банку предотвратить ряд непредвиденных и неблагоприятных ситуаций, а также смягчить последствия тех из них, которых невозможно исключить полностью.

2. Разработка рекомендаций по совершенствованию регламентов, регулирующих кредитный процесс с учетом сложившейся ситуаций на рынке кредита. Эти регламенты должны определять комплекс документов,

сопровождающих кредитную заявку; проверку кредитоспособности и платежеспособности заемщиков, их классификацию по уровню надежности, основанную на их кредитной истории, состоянии банковских счетов и обязательств; порядок действий по проведению экспертного анализа кредитуемого проекта, оформлению кредитного договора и т.д.

3. Достаточность информации о кредитном риске. В процессе управления рисками должен участвовать каждый сотрудник коммерческого банка. Решение об осуществлении кредитной операции должны приниматься только на основе детального анализа и оценки рисков, связанных с такой операцией.

4. Функциональное разделение полномочий сотрудников коммерческого банка. Необходимо формировать такую управленческую структуру, в которой отсутствует конфликт интересов: уточнены обязанности подразделений и сотрудников коммерческого банка, которые осуществляют операции, подверженные кредитным рискам, учитывающих операции (в бухгалтерском и, или управленческом учете), и осуществляющих функции управления и контроля этих рисков.

5. Обязательный постоянный контроль за процессом осуществления кредитных операций. За осуществлением кредитных операций, которые подвергаются кредитным рискам, проводится предварительный, текущий и последующий контроль. Требуется осуществлять контроль, как со стороны руководства коммерческого банка, так и со стороны коллегиальных органов. В коммерческом банке должна функционировать система лимитов и ограничений, которые позволяют обеспечить допустимый уровень кредитных рисков по агрегированным позициям коммерческого банка.

6. Непрерывный мониторинг и оценки кредитного риска, включающие:

- разработку комплекса количественных и качественных критериев для уточнения важнейших факторов кредитного риска;
- уточнение допустимых и критических значений по каждому фактору кредитного риска;
- осуществление общей оценки кредитоспособности каждого потенциального заемщика;
- разработку стандартов коммерческого банка в отношении качества кредитов и соблюдения требований, устанавливаемых регулируемыми органами;
- классификацию выдаваемых кредитов по уровням риска.

7. Внедрение инновационных банковских технологий. В процессе управления кредитными рисками, необходимо широко и более целесообразно внедрять инновационные банковские технологии, которые позволяют своевременно выявить, анализировать, оценивать, управлять и регулировать кредитные риски.

8. Непрерывное совершенствование систем управления кредитными рисками. Требуется постоянно развивать все элементы управления кредитными рисками, в том числе, информационные системы, процедуры и технологии с учетом стратегических задач, изменений во внешней среде, инноваций в международной практике риск-менеджмента.

9. Учитывать централизованное и децентрализованное подходы управления кредитными рисками. Коллегиальные органы утверждают методики расчета лимитов и/или лимиты для региональных банков, в соответствии с которыми региональные банки самостоятельно, решением уполномоченного коллегиального органа регионального банка, утверждают лимиты для своих подразделений.

10. Разработка и реализация комплекса мер, направленных на минимизацию кредитных рисков, т.е. по уменьшению объема возможного ущерба и его влияния на финансовую устойчивость коммерческого банка, включающие:

- формирование страхового или резервного фонда коммерческого банка на случай непогашения выданных кредитов;
- распределение части риска заемщика или третьих лиц (гарантов, поручителей) с оформлением залога;
- передача кредитных рисков страховщику. Страхование осуществляется за счет заемщика, но выгодополучателем может быть коммерческий банк;
- распределение кредитных рисков при консорциальном (синдицированном) кредитовании;
- портфельная и территориальная диверсификация кредитных рисков между заемщиками, которые не связаны между собой;
- изменение или передача (продажа) прав требования по кредитному договору и другие.

Таким образом, формирование системы управления кредитными рисками позволяет коммерческому банку разработать собственную систему принятия и реализации управленческих решений по выдаче кредитов и обеспечить своевременное погашение выданных кредитов, что в целом способствует достижению финансовой устойчивости коммерческого банка.

Литература

1. Базель-II: оценка некоторых промежуточных итогов // Международные банковские операции, 2007. - №1. - С. 47-52.
2. Васильева Е.Е. Кредитный риск: актуальные проблемы моделирования [Текст] / Е.Е. Васильева // Финансы и кредит, 2015.- № 7. - С. 45-52
3. Костюченко Н.С. Анализ кредитных рисков/ Н.С. Костюченко. - СПб.: Скифия, 2014. - 440 с.
4. Кричевский М.Л. Финансовые риски / М.Л. Кричевский. - М.: КНОРУС, 2017. - 248 с.
5. Никулина О.В. Управление кредитными рисками коммерческих банков в условиях нестабильности финансовой системы / О.В. Никулина, А.И. Коваленко // Финансы и кредит, 2015. - №30. - С. 2-17
6. Риск-менеджмент в коммерческом банке: монография [Текст] / под ред. И.В. Ларионовой. - М.: КНОРУС, 2014. - 201 с.
7. Хетагуров А.Н. Методы управления банковскими кредитными рисками / А.Н. Хетагуров // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. - <http://uecs.ru/uecs30-302011/item/505-2011-07-09-07-56-02>

УДК: 336.0

МАҲСУСИЯТИ РУШДИ БОЗОРИ ҚОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОК ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Қараев Рустам Худоярович – номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 909170909 E-mail: r.karaev@mail.ru

Маҳмадалиев Шаҳбоз Абдурахмонович - магистранти курси 2 ихтисоси иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

Дар мақолаи илмӣ масъалаҳои ташаккул ва рушди бозори когазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Диққати асосӣ ба вазъи ҳозира, тамоюл ва намудҳои бозори когазҳои қиматнок дар кишвар равона карда шудааст. Инчунин, дар мақола маълумотҳо оид ба фаъолияти ҷамъиятҳои саҳомӣ ва нақши онҳо дар рушди бозори когазҳои қиматнок дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Таҷрибаи усулҳои пешқадами давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон ҷиҳати рушди самараноки бозори когазҳои қиматнок ва истифодаи дастовардҳои он дар ҷумҳурии мо асоснок гардидаанд.

Калидвожаҳо: бозор, бозори молиявӣ, бозори когазҳои қиматнок, вазъи ҳозираи бозори когазҳои қиматнок, саҳмия, истифодаи усулҳои пешқадами бозори когазҳои қиматнок, дурнамои рушд.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЫНОК ЦЕННЫХ БУМАГ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Караев Рустам Худаярович - кандидат экономических наук, заведующий кафедрой биржевой деятельности Таджикского государственного финансово - экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: (+992) 909170909 E-mail: r.karaev@mail.ru

Махмадалиев Шахбоз Абдурахманович - магистрант 2-го курса специальности мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14.

В научной статье рассматриваются вопросы формирования и развития рынка ценных бумаг в Республике Таджикистан. Основное внимание уделяется современным конъюктурам, тенденции и видам рынка ценных бумаг в стране. Также в статье обобщаются информации о деятельности акционерных обществ и показывается их роль в развитии рынка ценных бумаг в условиях развития финансовых отношений. Практика передового опыта развитых стран мира относительно эффективности развития рынка ценных бумаг и использование их достижений в нашей республике научно обоснованы.

Ключевые слова: рынок, финансовый рынок, рынок ценных бумаг, современное состояние рынка ценных бумаг, акция, использование передовых методов рынка ценных бумаг, тенденции развития.

FEATURES OF DEVELOPMENT MARKET OF EQUITIES IN REPUBLICS OF TADJIKISTAN

Karaev Rustam Khudoyarovich - Candidate of economic Sciences, Head of Department of Exchange work, Tajik state University of Finance and Economics, Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: (+992) 909170909 E-mail: r.karaev@mail.ru

Makhmadaliev Shahboz Abdurakhmanovich - 2nd year undergraduate major in world economics of the Tajik state University of Finance and Economics, Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14

In the scientific article questions are examined forming and development market of equities in RT. Basic attention is spared to the modern states of affairs, tendency and kinds market of equities in a country. Also in the article summarized to information about activity of joint-stock companies, and their role is shown in development market of equities in the conditions of development of financial relations. Practice front-rank methods of the developed countries of the world relatively efficiency of development market of equities and use their achievement in our republic scientifically reasonable.

Keywords: market, financial market, market of equities, the modern state is a market of equities, action, use of the advanced methods of market of equities, progress trend.

Бозори молиявӣ ин ташкили ҳаракати махсуси маблағҳои пулӣ дар хоҷагиҳо аз соҳибони онҳо ба истифодабарандагони онҳо мебошанд. Зарурати объективии амал намудани бозори молиявӣ ин мувофиқат накардани талабот ба захираҳои молиявӣ ва сарчашмаи қонеъ намудани ин талаботҳо дар субъектҳои алоҳида мебошад. Аз ҳамин нуқтаи назар, бозори молиявӣ барои мусоидат намудани маблағҳои пулии муваққатан озод, тақсимкунӣ ва азнавтақсимкунӣ ва самаранок истифодабарии он маблағҳо шароит муҳайё месозад.

Низоми молиявӣ ин муайяннамоии қисматҳои молиявӣ мебошад, ки шакливазкунии маблағҳо дар сармоягузорӣ ва интиҳоби самтҳои баъдинаи истифодаи он дар соҳаҳои иқтисоди миллиро дар бар мегирад.

Бозори молиявӣ барои иқтисоди бозори муосир ҳамчун «маркази ақлӣ» ба ҳисоб меравад, ки бо иштироккунандагони гуногун ба мисли миёнаравҳои молиявӣ, ки бо фишангҳои гуногуни молиявӣ амалиёт гузаронида ва вазифаҳои мухталифро оид ба хизматҳои чараёни иқтисодӣ ва идоракунӣ иҷро менамояд, таъя менамояд. Бозори молиявӣ ҳамчун маҷмӯи низоми мураккаб ба ҳисоб меравад, ки дар он пул ва дигар активҳои молиявӣ ва уҳдадорихои иштироккунандагон аз соҳаҳои моддии худ мустақил шуда, имконияти гардиши мустақилонаи худро пайдо менамоянд. Моҳияти бозори молиявӣ бо вазифаҳои шарҳ дода мешавад, ки низоми иқтисодӣ иҷро менамояд (расми 1).

Расми 1. Бозори молиявӣ ва вазифаҳои асосии он

Бозори молиявӣ, дар навбати худ, аз рӯи хусусиятҳои гуногун (аз он чумла, аз рӯи хусусияти минтақавӣ, аз рӯи иштирок ва муҳлати гардиши фишангҳои молиявӣ, аз рӯи дараҷаи ташкилӣ, аз рӯи намуди активҳои дар гардишбуда, аз рӯи очилан амалисозии амалиёт ва ғ.) гурӯҳбандӣ карда мешавад, ки аз он чумла аз рӯи намуди активҳои дар гардишбуда он ба бозорӣ қарзӣ, бозори асёр, бозори тилло ва металлҳои қиматбаҳо, бозори суғурта ва ҷӣ тавре ки қаблан қайд кардем, бозори қоғазҳои қиматнок чудо карда мешавад.

Бозори қоғазҳои қиматнок ин як қисми бозори молиявӣ мебошад. Таърихи пайдоиш ва тараққи қиматнок аз он гувоҳӣ медиҳад, ки он ханӯз дар давраҳои асримиёнагӣ дар натиҷаи кашфиёти бузурги географӣ ба вучуд омада, хангоми тараққӣ ёфтани муносибатҳои савдои байналмилалӣ ва ҷамъиятҳои саҳомӣ ривочу раванқ ёфта, мавқеи давлат дар ин ҷараён васеъ буд. Аввалин маротиба қоғазҳои қиматнок дар ҷамъиятҳои саҳомии бритонӣ (англисӣ), ки ба савдо сару кор доштанд бо номи компанияи «Ост-Индия» ва «Гудзонов» дар асрҳои XVI-XVII ба вучуд омаданд. Новобаста аз оне, ки мувофиқи баъзе сарчашмаҳо ёддоштҳои аввалин дар бораи фуруши қоғазҳои қиматнок дар шаҳри Франкфурти давлати Олмон ханӯз дар охири асри XV вомехӯрад. Аниқтараш, соли 1585 савдогарони франкфуртӣ дар бораи ивази қурби воҳиди гуногуни пулӣ маслиҳатҳо намудаанд, ки он ҳамчун соли ташкилшавии биржаи фондии Франкфурт ба ҳисоб меравад (3).

Бояд қайд намуд, ки брокерҳо, яъне иштирокчиёни касбӣ (профессиналҳо)-и лондонӣ доду гирифтҳо (сделка) аввалан дар кӯча ва қаҳвахонаҳо оғоз намуданд, ки онро «бозори кӯчагӣ» меномиданд. Аммо бо пешрафти соҳаҳои саноат ва ташкили корхонаҳои коркардабарой ва фуруши саҳмия ин бозорҳо мавқеи васеъро гирифтанд. Якумин шуда, дар Бритонияи Кабир соли 1773 биржаи фондии лондонӣ ба вучуд омада, дар муқоиса нисбат ба «бозори кӯчагӣ», ҳамчун «бозорҳои муташаккил» ба фаъолият шурӯъ намуд. Аввалин биржаи фондии амрикоӣ соли 1791 дар ш. Филадельфия ва соли 1792 дар ш. Нью-Йорк ИМА ба фаъолият шурӯъ намудаанд, ки дар ниҳоятӣ кор, ба пайдошавии бозорҳои муташаккил замина гузоштаанд (1).

Маблағгузориҳои бузург ба қоғазҳои қиматнок дар миёнаҳои асри XIX ба амал омаданд. Масалан, дар ҳамон давра дар давлати Олмон бонкҳои универсалии инвеститсионӣ ба вучуд омаданд, ки додугирифтҳо (амалиёт)-ро бо қоғазҳои қиматнок ба зимма доштанд. Бонкҳои инвеститсионӣ нақши васеъро дар индустриякунонии чунин мамлакатҳо ба монанди ИМА, Олмон, Шветсия ва дигар мамлакатҳо иҷро намуданд. Бозорҳои муташаккил ба тараққиёти саноату савдо мусоидат намуда, боиси он гардид, ки дар биржаҳо фуруши қоғазҳои қиматнок, саҳмияҳо ва вомбаргҳо ба роҳ монда шаванд. Ҳамин тавр, мисолҳои дар боло овардашуда боиси пайдошавии бозорҳои муташаккил ва ғайримуташаккили қоғазҳои қиматнок гардидаанд (1).

Ҳамин тавр, бозори қоғазҳои қиматнок гуфта, чунин намуди бозорро меноманд, ки дар он ҷо хариду фуруши қоғазҳои қиматнок сурат гирифта, низоми аз сохторҳои ташкилии гуногун ба мисоли эмитентҳо ва инвесторҳо бо якдигар алоқаҳои зичи ахборотӣ ва функционалӣ доранд. Қоғазҳои қиматнок гуфта, ҳуҷҷатеро меноманд, ки ҳуқуқи соҳибӣ доштани онро хангоми пешниҳоди он қоғаз муайян месозад. Ё бо тарзи дигар, қоғазҳои қиматнок ин ҳуҷҷати пулӣ мебошад, ки хангоми пешниҳоди он ҳуқуқи соҳибӣ доштани онро нисбати он тарафе ки онро ба муомилот мебарорад, инъикос менамояд.

Аммо мутаассифона, имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби мавҷуд набудан ва нисбатан суст тараққӣ ёфтани инфрасохтори он, бозори

дуюминдараҷаи қоғазҳои қиматнок дар сатҳи даркорӣ вучуд надорад. Аз ин ҷост, ки дар шароити ҳозира яке аз масъалаҳои муҳими ташаккулёбии бозори қоғазҳои қиматнок ба роҳ мондан ва ҷоннок намудани фаъолияти инфрасохтори он ба ҳисоб меравад. То имрӯз аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои фаъолияти касбӣ дар бозори қоғазҳои қиматнок 16 иҷозатнома дода шудаасту ҳалос. Аз ҷумла, 8 адад иҷозатнома барои фаъолият оид ба пешбурди феҳрист (каталог)-и дорандагони қоғазҳои қиматнок, 6 иҷозатнома барои фаъолияти брокерию дилерӣ, 1 иҷозатнома барои фаъолияти маҳфуздорӣ (депозиторӣ) ва 1 иҷозатнома барои фаъолияти ташкили савдо дар бозори қоғазҳои қиматнок дода шудаанд. Қайд кардан низ бамаврид аст, ки аз фаъолиятҳои касбии дар бозори қоғазҳои қиматнок мавҷудбуда, фаъолияти пешбурди феҳрист (каталог)-и дорандагони қоғазҳои қиматнок нисбатан инкишофёфта ба ҳисоб меравад (7). Нишондиҳандаҳои фаъолияти мазкур дар ҷадвали зерин нишон дода шудааст (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1.

Маълумот оид ба фаъолияти дорандагони феҳрист (каталог)-и қоғазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (то 01.04.2016 с.)

Номгуи дорандаи феҳрист	Миқдори эмитентоне, ки бо дорандаи феҳрист шарт-нома бастаанд	Шумо-раи умумии саҳм-дорон	Шумораи амалиёти гузаро-нидашуда	Маблағи умумии амалиёти гузаро-нидашуда (ҳаз. сомонӣ)
ҶДММ «Реестр Плюс»	89	7889	71	2415621
ҶДММ «Ламанс»	164	12596	65	9520019
ҶДММ «Дорандаи Феҳрист»	26	4532	49	5619745
ҶСК «Бентора»	3	8	0	0
ҶДММ «Феҳристи нав»	8	8934	51	22191000

Сарчашма: Молия ва ҳисобдорӣ //Маҷаллаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе. -№6. -2017. - С.16.

Вазифаҳои асосии бозори қоғазҳои қиматнок аз инҳо иборат мебошад:

- вазифаи инвеститсионӣ, ё ин ки ташкил ва тақсироти фондҳои инвеститсионие, ки барои васеъкунии истехсолот ва воситаҳои тех-никӣ равона карда мешавад;

- тақсироти таваккал, бо роҳи ба гардиш даровардани маблағҳо ва амалисозии барномаҳо, ки иштироккунандагони таваккалро ба уҳдаи худ мегиранд;

- баландбардорӣ ва саҳмгузорӣ дар баргардонидани қарзҳо (аз он ҷумла давлатӣ) ва пӯшонидани онҳо бо роҳи ба муомилот баровардани қоғазҳои қиматнок;

- вазифаи тақсироти қоғазҳои қиматнок, ки ба субъектҳои бозор имконият медиҳад, ки маблағҳои худро барои ба даст даровардани фоидаи калон таваккал намоянд (6).

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қоғазҳои қиматноки давлатӣ дар намуди вомбаргҳои бурднок, вомбаргҳои дохилӣ, векселҳои кӯтоҳмуҳлати ҳазинавӣ фаъолият намуда, барорандаи он Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Солҳои 1992-1993 ва 1996 аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии

Тоҷикистон вомбаргҳои дохилӣ бароварда шуд. Қайд кардан бамаврид аст, ки вомбаргҳои дохилии соли 1992 ба муҳлати 10 сол, бо арзиши 250 рубл ва бо даромаднокии 10% бароварда шуд, аммо вомбаргҳои дохилии соли 1993-юм бо арзиши 500 ва 1000 рубл ва бо даромаднокии 20% бароварда шуд. Соли 1996 мувофиқи қонунгузорию Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таърихи 23.07.1996 с. «Оид ба барориши вомбаргҳои дохилии давлатӣ» вомбаргҳои дохилӣ бароварда шуд, ки муҳлати он то соли 2000 буд ва дар бозорҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон қоғазҳои қиматнок фурӯхта шуданд.

Дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фурӯши вомбаргҳои дохилӣ дар асоси қонуни «Вомбаргҳои дохилии давлатӣ», ки 23 июли соли 1996 бароварда шудааст, ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ аз ҷониби бонкҳои ваколатдор фурӯхта мешавад. Ҷоизаҳои вомбаргҳои дохилӣ бошад, дар намуди асъори миллӣ пардохта мешавад. Дар бозори қоғазҳои қиматнок давлат векселҳои давлатии хазинадориро низ ба фурӯш мебарорад. Векселҳои давлатии хазинадорӣ мувофиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таърихи 3 марти соли 1998 «Дар бораи векселҳои давлатии хазинадорӣ» бароварда шуд ва аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фурӯш бароварда шуда ва то ин вақт идома дорад.

Мувофиқи санадҳои меъёрии амалкунанда аз соли 2008-ум то ба имрӯз 259 ҷамъиятҳои саҳомӣ, аз он ҷумла 119 ҷамъиятҳои саҳомии кушода ва 140 ҷамъиятҳои саҳомии пӯшида дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад. Ин ҷамъиятҳои саҳомии амалкунанда дар давраи солҳои 2008-2014 барориши саҳмияҳои худро ба маблағи умумии 9,7 млрд. сомонӣ дар Вазорати молия ба қайди давлатӣ гирифта, дар феҳристи ҷамъиятҳои саҳомии вазорат сабт шудаанд. Дар маҷмӯъ аз ҳисоби бақайдгирии саҳмияҳо зиёда аз 2,1 млн. сомонӣ маблағ ба буҷети давлатӣ пардохт карда шудааст.

Барои шинос шудан ба рушди бозори қоғазҳои қиматнок таҷрибаи як қатор мамлакатҳои пешқадами дунёро мавриди таҳлил қарор медиҳем. Барои ба ин гуфтаҳо боварӣ ҳосил намудан, таҷрибаи баъзе аз кишварҳои тараққиқардари оиди рушди бозори қоғазҳои қиматнок дида мебароем. Масалан, дар ИМА қонуни ягонаи федеролӣ оид ба хусусияти мафҳуми «саҳмия» ва ҳуқуқ ба он вучуд надорад, ба мисли он, ки қонуни умумимиллӣ дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ низ вучуд надорад ва дар он ҷо мафҳуми «corporation»- «корпоратсия» истифода бурда мешавад. Ҳанӯз дар соли 1950-ум кӯшиши ба як шакл даровардани қонунҳо дар бораи ширкатҳо ба амал бароварда шуд, ки бо ин мақсад гурӯҳи ҳуқуқшиносон қонуни моделӣ (тамсилави) дар бораи корпоратсияҳо кор карда баромаданд, ки баъзе талаботҳои онҳоро мақомотҳои қонунгузорию штатҳо қабул намудаанд (5).

Корпоратсия метавонад пӯшида бошад, ки мувофиқи қонуни моделӣ (тамсилави) дар бораи корпоратсияҳо миқдори саҳмиядорон аз 50 нафар бояд зиёд набошанд. Дар ин ҳолат фурӯши саҳмия баъзе маҳдудиятҳо доро мебошад. Гап сари он меравад, ки саҳмиядоре, ки хоҳиши фурӯштани саҳмияро дорад, бояд аввалан саҳмияи худро ба корпоратсия пешниҳод намояд ва баъди он, ки он хариди саҳмияро рад намояд, он гоҳ баъдан ӯ онро ба шахси сеюм мефурӯшад. Дар маҷмӯъ чунин шакли ташкили корпоратсия дар ИМА кам вомехӯрад. Дигар боқимондаҳо бо ном дар шакли корпоратсияи «хусусӣ» ва «умумӣ» (кушода) амал менамояд. Фарқияти корпоратсияи хусусӣ аз умумӣ дар миқдори саҳмияҳо, ки дар дасти як нафар (хусусӣ) ва дар дасти соҳибони бо якдигар алоқаманд (умумӣ) мебошад ва корпоратсияҳои бузурги амрикоӣ асосан ба таври умумӣ фаъолият менамоянд.

Тачрибаи баъзе аз кишварҳо, аз он ҷумла давлати Британияи Кабир аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар баҳши молиявӣ он тақрибан 5% ММД-и давлат истехсол карда мешавад, ки дар он 1 млн. одамон банд мебошанд. Тақрибан, аз се як ҳиссаи шуғлдоштагони ММД ба ҳиссаи ин баҳш мувофиқ меояд ва Британияи Кабир дар ҷаҳон аз рӯи бақия (сальдо)-и бартариятдоштаи савдои хизматрасониҳои молиявӣ ҷои аввалро ишғол менамояд (25 млрд. фунт стерлинг дар соли 2014). Ташкилотҳои молиявӣ асосан дар шаҳри Лондон ҷойгир шудаанд, ки 60% бозори аввалиндараҷаи вомбаргҳои аврупоӣ ва 70% бозори дуоминдараҷа ба ин ҷо рост меояд (8).

Ба мисли дигар қонунгузориҳои ИМА, дар қонунҳои бритонӣ низ дар бораи ширкатҳо меъёри муайян, ки ба намудҳои саҳмия тааллуқ дорад, тарзи интиқоли ҳуқуқи моликият барои саҳмия ва ғайраҳо вучуд надорад. Ширкатҳо метавонанд, дилхоҳ намуди саҳмияро бароранд ва барои ҳамин ҳам, зимни барориши намудҳои саҳмия на ба қонунҳо, балки ба тачрибаи андухташуда тақия намудан лозим аст. Масалан, саҳмияҳои одӣ бояд ҳатман бо пардохти номиналӣ пурра ва қисман бароварда шавад. Номинали нисбатан паҳншуда дар Британияи Кабир -25, 50 ва 100 пенс мебошад, ки ҷой намудани номинал бо нархи аз номинал поён иҷозат дода намешавад, аммо аз номинал боло ба таври васеъ паҳн карда шудааст. Чун қоида, як саҳмия як овоз дорад, аммо дар баъзе ширкатҳо паст намудани миқдори овозҳо дар ҳолати зиёд намудани миқдори саҳмияҳо низ ба назари эътибор гирифта шудааст.

Уҳдадориҳои қарзии давлатии Британияи Кабир номҳои гуногун доранд ба мисоли: British funds, British Government stocks, British Government negotiable debt. Мафҳуми нисбатан паҳнгардида gilts (ё ин ки gilt-edged securities - «гилтҳо») мебошад. Ба гилтҳо 73 % ҳамаи займҳои давлатӣ рост меояд. Дар моҳи март соли 2012 қарзҳои умумӣ аз рӯи гилтҳо 356 млрд. фунт стерлингро ташкил меод, ки ба 94% уҳдадориҳои озоди дар гардишбуда баробар буданд (9).

Бозори вомбаргҳои Ҷумҳурии Федеролии Олмон аз рӯи ҳаҷми қарзҳои вомбаргӣ дар дунё ҳамчун бозори милли ҷои сеюмро баъди ИМА ва Япония мегирад, ки он дар ҳаҷми \$ 4,1 трлн. арзёбӣ мегардад. Афзоиши бозори вомбаргҳо дар солҳои 90-уми асри гузашта, дар бисёр ҳолат, ба якҷояшавии Олмон, зарурати ёрии байниҷаҳонӣ ва ба зиёдшавии бучети федеролӣ монет мегардид. Баъди бардоштани девори берлинӣ дар соли 1989 ҳаҷми қарзҳои ҳукумати федеролӣ ба миқдори 2 баробар зиёд гардид. Дар охири солҳои 90-уми асри гузашта, ба мисли дигар мамлакатҳои пешқадами дунё, кам намудани қарзҳои давлатӣ ҷӣ ба таври мутаносибӣ ва ҷӣ ба таври комилан (мутлақо) ба амал омад (5).

Хусусияти бозори вомбаргии Олмон ин бартарияти вомбаргҳои бонкӣ дар сохтори қарздорон ва саҳми нисбатан ками нархмонии ширкатҳои саноатӣ мебошад. Дар давлати Олмон қариб 90% вомбаргҳо тақдими мебошад, ки онҳо дар бозори биржавӣ ва ғайрибиржавӣ дар гардиш мебошанд. Саҳмияҳои номӣ бошанд, нархмонии биржавӣ надоранд ва танҳо дар бозорӣ ғайрибиржавӣ (бо таври телефонӣ) фурухта мешаванд.

Ҳамин тавр, тачрибаи мамлакатҳои пешқадами дунё аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки бозори коғазҳои қиматнок дар ин кишварҳо дар дараҷаи лозимӣ тараққӣ карда, яке аз сарчашмаи даромади аҳоли аз ҳисоби хариду фуруш ва мубодилаи намудҳои гуногуни коғазҳои қиматнок сурат мегирад. Мо боварӣ дорем, ки дар ояндаи наздик низ дар ҷумҳурии мо яке аз сарчашмаи даромади аҳоли аз ҳисоби хариду фуруш ва мубодилаи коғазҳои қиматнок сурат гирифта,

барои баланд бардоштани сатҳи некуахволии мардум ва рушди соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ мусоидат хоҳад намуд.

Адабиёт

1. Белов В. А. Государственное регулирование рынка ценных бумаг / В.А. Белов. - М.: Высшая школа, 2016. - 352 с.
2. Белоусова Н. И. Вопросы теории государственного регулирования и идентификации естественных монополий: монография. / Н.И. Белоусова, Е.М. Васильева. - М.: КомКнига, 2017. - 320 с.
3. Биншток Ф. И. Государственное регулирование предпринимательской деятельности. Учебное пособие: моногр. / Ф.И. Биншток. - М.: ИНФРА-М, 2017. - 208 с.
4. Бучет ва низоми бучет //Зери таҳрири умумии Буриева М.Ч. - Душанбе: Эр-граф, 2014. - 400 с.
5. Ипотечные ценные бумаги /А.Б. Копейкин, Н.Н. Рогожина, Ю.Е. Тук-таров - М.: Фонд «Институт экономики города», 2008. - 178 с.
6. Исайнов Х. Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ. /Х. Р. Исайнов. - Душанбе: Ирфон, 2018. - 648 с.
7. Раҳимзода Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. - Душанбе: Эр-граф./Ш. Раҳимзода. 2008. - 450 с.
8. Такер Р. Б. Инновации как формула роста. Новое будущее ведущих компаний./Р.Б.Такер - М.: Олимп-Бизнес, 2006.
9. Экономика инновационного развития /Под. ред. М.В. Кудиной и М.А. Сажинной. - М.: Изд. «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2014. - 256 с.
10. Қараев Р.Х. Бозори қоғазҳои қиматнок ва фаъолияти биржавӣ. Васоити таълимӣ. /Р.Х.Қараев ва дигарон - Душанбе, 2019. -144 с.

УДК: 330.111.62

МАСЪАЛАҲОИ ТАШКИЛИЮ ҲУҚУҚИИ ТАШАККУЛИ РУШДИ ИСТЕҲСОЛИ КИШОВАРЗӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Иматшоев Зинатио Хизматшоевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи омори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 988256581

Султонова Насиба Абдуллоевна - докторанти PhD, ихтисоси молия, курси 2. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 988887128

Дар мақола масъалаҳои ташкилию ҳуқуқии рушди истеҳсолоти кишоварзӣ дар шароити муосир мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллифон асосҳои ташкилию ҳуқуқии ташақкул ва рушди истеҳсоли агросаноатиро дар Тоҷикистон таҳлил намуда, хулоса мекунад, ки таъсиси низоми рушди миллӣ бо сохти аниқи санадҳои стратегӣ, барномаву тарҳҳо (ҳадафу вазифаҳои барномавӣ, тарҳрезӣ ва иҷрои тарҳҳо, назорати саҳти иҷрои онҳо) бо сохторҳои маъмурии дахлдори идоракунандаи ин раванд нешбинӣ шудааст. Баҳри ҳалли ин мушкилот Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ният дорад беҳсозии иқлими сармоягузори кишоварро давом диҳад. Он тақмили заминаи қонунӣ, рушди низоми иҷрои қарордодҳо ва идораи корпоративӣ, таъмини ҳуқуқи моликият, маҳви монеаҳои маъмуриро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: соҳаи кишоварзӣ, комплекси агросаноатӣ, стратегияи миллии рушд, истеҳсоли кишоварзӣ, иқлими сармоягузорӣ, рушди устувор, идоракунӣ, танзими давлатӣ, заминаи қонунгузорӣ.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Иматшоев Зинатшо Хизматшоевич - заведующий кафедрой статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон 988256581.

Султонова Насиба Абдуллоевна - докторант PhD (финансы), 2-й курс. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 988887128.

В статье исследованы организационно-правовые вопросы развития аграрного производства в современных условиях. Анализируя организационно-правовые основы формирования и развития агропромышленного производства в Таджикистане, автор делает вывод, что предусматривается создать систему национального развития с четким и системным построением по вертикали стратегических документов, программ и планов (программных целей и задач, планирования и реализации планов, качественного обзора и мониторинга их выполнения), с одной стороны, и соответствующими административными структурами по управлению этим процессом - как по вертикали, так и по горизонтали - с другой. Для решения данной проблемы правительство Таджикистана намеревается продолжить работу по улучшению инвестиционного климата страны, которое включает совершенствование законодательной базы, развитие систем исполнения контрактов и корпоративного управления, обеспечение прав собственности, устранение излишних административных барьеров.

Ключевые слова: сельское хозяйство, агропромышленный комплекс, национальная стратегия развития, сельскохозяйственное производство, инвестиционный климат, устойчивое развитие, управление, государственное регулирование, законодательная база.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PROBLEMS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN MODERN CONDITIONS

Imatchoev Zinatsho Khizmatshoevich - candidate of economical science, docent, head of the department statistics of the Tajik State University of Finance and Economics. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova 64/14. Phone 988256581.

Sultonova Nasiba Abdulloevna - 2 year Phd student, specialty of finance. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova 64/14. Phone 988887128

The article is researched the organizational and legal issues of the development of agricultural production in modern conditions. Analyzing the organizational and legal foundations of the formation and development of agricultural production in Tajikistan, the author concludes that it is planned to create a national development system with a clear and systematic vertical construction of strategic documents, programs and plans (program goals and objectives, planning and implementation of plans, a qualitative review and monitoring their implementation), on the one hand, and by the relevant administrative structures to manage this process - both vertically and horizontally. To solve this problem, the Government of Tajikistan intends to continue work to improve the country's investment climate, which includes improving the legislative framework, developing contract enforcement and corporate governance systems, securing property rights, and eliminating unnecessary administrative barriers.

Key words: agriculture, agro-industrial complex, national development strategy, agricultural production, investment climate, sustainable development, management, state regulation, legislative framework.

Аз замони ибтидои ислоҳоти бозорӣ дар Тоҷикистон зиёда аз 28 сол сипарӣ шуд, аммо ба бисёре аз масъалаҳои муҳими сиёсати аграрии давлат дар марҳилаи пешин ва амалияи татбиқи он равшанӣ андохта нашудааст. Бисёре аз масъалаҳо равишу арзёбии нави озод аз қоидаҳои идеологӣ, мавқеи нави

методологиро металабанд. Ба ин масъалаҳо рушди истеҳсоли кишоварзӣ дар баҳши аграрии Тоҷикистон мансуб аст.

Аввалан, сабабаш ин аст, ки таърихи соҳаи кишоварзӣ қисми муҳими таърихи кишвар мебошад. Бе таҳқиқи илмии он эҳёи пурраи иқтисоди умумии аграрии асри 21 ғайриимкон аст.

Дуюм, таҳлили муфассали ин таҳқиқот имкони беназири баррасии таърихии кишоварзии Тоҷикистон аз дидгоҳи фаъолияти гурӯҳи калону махуси корхонаву муассисаҳои кишоварзӣ, тавассути ҳаёту фаъолияти кормандони хочагиҳоро муҳайё менамояд, ки ин ҷиҳатҳои нави таҳқиқоти КАС-и кишварро мекушояд.

Бинобар ин, ҳоло ки самти воқеъбинонаи ислоҳоти аграрии Тоҷикистон дар ҳоли ташаккулёбист, таҳлили гузаштаи рушди соҳаи кишоварзӣ, чамбасткунии таҷрибаи ин инкишоф аз ҳарвақта мубрамтар мебошад. Он имкон медиҳад, ки сабабҳои ноқомии ислоҳоти аграрӣ дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ амиқтар фаҳмида шуда, эҳтимоли дар оянда такрор кардани онҳо истисно гардад.

Сеюм, бояд гуфт, ки тақозо ба таҳқиқи илмии рушди соҳаи кишоварзиро на танҳо ширкаткунандагони кунунии ислоҳоти аграрӣ эҳсос мекунанд. Тавре маълум аст, пас аз сукути ИҶШС ва ҷомеаи иқтисодии сотсиалистӣ давршаклии Шӯроӣ ёрии ҳамдигарии иқтисодӣ дар соҳаи кишоварзӣ бисёре аз кишварҳои хориҷи дуру наздик равандҳои мушобеҳи кишвари мо мегузаранд.

Санади ҳуқуқии асосгузор Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки дар моддаи 12-и он омадааст, асоси иқтисоди Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд. Давлат замонати озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳимояи ҳуқуқии ҳама шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти шахсиро медиҳад [1]. Бо мақсади гузаштан ба муносибатҳои нави вобаста ба замин Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1992 Қонун «Дар бораи ислоҳоти замин»-ро қабул кард, ки он нуқтаи оғози гузариш аз иқтисоди маъмурии фармондихӣ ба муносибатҳои бозорӣ гашт. Вазифаи ислоҳоти замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам овардани шароит баҳри рушди баробарҳуқуқи шаклҳои гуногуни хочагидорӣ дар замин, ташаккули иқтисоди пурҷабҳа, истифодаи оқилона ва ҳифзи замин бо мақсади афзудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мебошад.

1. Ислоҳоти замин маҷмӯи чораҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии техникаест, ки гузариш ба муносибатҳои сифатан нави заминро таъмин мекунанд.

2. Ҳангоми гузаронидани ислоҳоти замин ҳуқуқи ҳар шахрванд ва коллектив ба интиҳоби ихтиёрии шакли заминдорӣ, заминистифодабарӣ ва фаъолияти хочагидорӣ дар замин таъмин карда мешавад.

Сохтори муассисаву корхонаҳои кишоварзӣ, сарфи назар ба тобеият, аз тариқи ташкили хочагиҳои деҳқонӣ, иттиҳодияҳои хочагӣ, кооперативҳои истеҳсолӣ ва шаклҳои дигари хочагидорӣ бо розигии коллективҳои меҳнатӣ тағйир дода мешавад [3]. Стратегияи миллии рушди то давраи солҳои 2030, барномаи дарозмуҳлати рушд ва воситаи асосии иҷрои уҳдадорӣ мебошад. Мақсад аз он таҳкими суботи иҷтимоӣ ва сиёсӣ, расидан ба некуахлоқии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад.

Стратегияи миллии рушд барномаи дарозмуҳлати рушд аст, он ба татбиқи ислоҳоти навбатии иқтисод баҳри ихтисори сатҳи камбизоатии аҳоли дар асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва расидан ба ҳадафҳои рушди

ҳазорсола равона шудааст. Дар он марҳилаву хавфҳои асосии рушди иқтисодии Тоҷикистон зикр карда шудаанд.

Сатҳи нокифояи рақобат. Дар минтақаҳои алоҳида рақобат ба таври сунъӣ маҳдуд карда мешавад ва ин ангезаи фаъолияти субъектони хоҷагидор ва қарорҳои қабулшавандаро ҳалалдор мекунад. Дар бештари соҳаҳо сатҳи рақобат паст, фаъолияти субъектони монополияҳои табиӣ суғмо мешавад. Корхонаҳои давлатии дар муҳити бозорӣ амалкунанда ошқору ниҳон бартарӣ пайдо мекунад. Корхонаҳои тағйирёфтаи кишоварзӣ расман субъекти мустақили бозор мешаванд, вале амалан фаъолиятшонро сохторҳои давлат маҳдуд кардаанд.

Дар фасли Стратегияи миллии рушд (минбаъд - СМР) дар низоми идораи давлатӣ омадааст, ки таъсиси низоми рушди миллий бо сохти аниқу системии санадҳои стратегӣ, барномаву тарҳҳо (ҳадафу вазифаҳои барномаӣ, тарҳрезӣ ва иҷрои тарҳҳо, назорати саҳти иҷрои онҳо) ва бо сохторҳои маъмурии дахлдори идоракунандаи ин раванд пешбинӣ шудааст.

Дар моддаи 5.1 омадааст, ки низоми феълӣи идораи давлатӣ то кунун дорои ҳосиятҳои низоми пешини фармондихӣст, дар он унсурҳои такрор ва маъмурияти барзиёд дида мешаванд. Ҳолатҳои даҳолати давлат ба фаъолияти хоҷагидорӣ ҷой доранд. Вазифаҳои танзимгарии давлат ба муносибатҳои бозорӣ мувофиқ намеоянд.

Таҳқиқот нишон дод, ки суръати рушди соҳаи кишоварзиро як қатор проблемаҳои марбути нотамоми ислоҳоти замин ва ҳалнашуда мондани масоили амалияи хариду фурӯши замин, камсамарии баҳши пахтакорӣ ва коҳишҳои ангезаи парвариши пахта, танзими барзиёди давлатӣ ва мушкилоти гирифтани маблағ суғмо мекунад. Аҳволи баҳшро қарзи калони хоҷагиҳои пахтакор ва ҳосили кам бадтар кардааст.

Ҳукумат ният дорад беҳсозии иқлими сармоягузори кишварро давом диҳад, он такмили заминаи қонунӣ, рушди низоми иҷрои қарордодҳо ва идораи кооперативӣ, таъмини ҳуқуқи моликият, маҳви монеаҳои маъмуриро дар бар мегирад.

Дар моддаи 5.2 самтҳои бартари СМР зикр шудаанд.

Самтҳои бартар дар соҳаи такмили низоми идораи давлатӣ ва рушди макроиқтисодӣ инҳо мешаванд:

- эҷоди низоми босамари рушди миллий тибқи талаботи иқтисоди бозорӣ;

Барои беҳгардонии иқлими сармоягузорӣ ва рушди баҳши хусусию соҳибкорӣ самтҳои бартар инҳоянд:

- такмили қонунгузорӣ дар бораи беҳсозии иқлими сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ;

- ба тартиб даровардани расмиёти танзими фаъолияти субъектони хоҷагидори мансуби ҳама шаклҳои фаъолият;

- ҷораҳои ихтисори тарҳрезӣшуда ва мунтазами монеаҳои маъмури ҳангоми воридшавӣ ба бозор ва соҳибкорӣ, ба шумули монеаҳои дастрасӣ ба хизматгузори давлатӣ, зерсохтори табиӣ ва хусусӣ. Шартҳои яқсонӣ бозӣ барои корхонаҳои давлатӣ ва хусусӣ ба вучуд оварда, ҷорисозии механизми сабти субъектони хоҷагидор тибқи қоидаи «равзанаи яғона» пешбинӣ карда мешавад.

Баҳри татбиқи баҳши истехсолӣ дар доираи СМР самтҳои зерини амалиёт пешбинӣ шудаанд:

1. Рушди баҳши истехсолӣ чун низоми мукамал:

- ҷораҳо ба такмили қонунгузори таъмини шароити мусоиди фаъолияти истехсолӣ, аз ҷумла қонунгузорӣ дар бораи рақобат, моликият, санҷишҳо,

ширкатҳо, иҷозатномадихӣ, ғаъолияти иқтисодии хориҷӣ нигаронида мешаванд.

2. Афзудани ҳосилнокии истеҳсоли кишоварзӣ:

- рушди соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва татбиқи кафолату ҳуқуқи заминистифодабарӣ:

Амалҳои ташкили иттиҳодияҳои истеҳсолкунандагони кишоварзӣ (истифодаи замин, об, техника ва ғайра), сохторҳои хизматгузор ба заминкорон, аз ҷумла ҳимояи ҳуқуқи фермерҳо, истеҳсоли фуруши маҳсулот дастгирӣ карда мешаванд. Қатъи батадричи назорати давлат аз болои истеҳсоли фуруш дар назар дошта шудааст. Таҳлилу мониторинги вазъи дастрасии баробару шаффоф ба замин ва маблағ (қарз), аз ҷумла барои занон идома ва хабаррасонӣ ба аҳоли дар бораи ҳуқуқи он, рафти ислоҳоти замин ва дастрасии захираҳо идома хоҳад ёфт;

- Дастрасии фермерҳо ба иттилоот, технология, таҳқиқоти бозорёбӣ, таҳсил, қарз осон карда хоҳад шуд. Барномаҳои рушди рақобатпазирии истеҳсоли кишоварзӣ татбиқ мешаванд. Барои таъмини дастрасии қарзҳои бонк чораҳои инкишофи қарзпардозии истеҳсолкунандагон амалӣ мешаванд. Муносибгардонии расмиёти фуруш, содирот ва воридоти мол такмил дода мешавад.

Натиҷаҳои мавриди назар аз СМР дар баҳши кишоварзӣ:

- таъмини рушди устувору босуръати истеҳсоли кишоварзӣ, таҳкими аҳволи молиявию иқтисодии истеҳсолкунандагон, аз ҷумла аз ҳисоби итмоми ислоҳоти замин, ҳалли масъалаи қарзи пахтакорон, такмили ҳуқуқи истифодабарии замин ва тақвияти ҳифзи ҳуқуқи моликияти маҳсулот, густариши дастрасии бозорҳо, ихтисори монеаҳои маъмурии зиёдотӣ, беҳсозии ҷолибияти сармоягузорию истеҳсоли кишоварзӣ ва таҷдиди технологияҳои истифодашаванда, ки имкони 2 маротиба паст кардани сатҳи камбизоатии деҳот, итмоми ҳалли масоили ташаққули комплексҳои озуқаворӣ минтақавӣ (кластерҳо)-ро таъмин менамояд [2].

Ҳангоми таҳияи СПК барои солҳои 2009-2011 монеаҳои муайян карда шуданд, ки ба рушди иқтисодӣ ҳалал мерасонанд ва ба камбизоатӣ дар кишвар мусоидат мекунанд.

- самарайи ками идораи давлатӣ; ангеаҳои суғ.
- иқлими номусоиди сармоягузорӣ;
- сатҳи пасти рақобат ва ҳиссаи калони баҳши ғайрибозорӣ;
- маҳдудияти зерсохторию рушд;
- камбудии ангеаҳо барои рушди сармояи инсонӣ;
- мушкилоти муҳочирати меҳнатӣ;
- татбиқи нобаробарии ислоҳот дар маҳалҳо;
- самарайи ночизи ҳамкорию минтақавӣ ва ҳамгирии иқтисод дар муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ;
- сохтори бесамари иқтисодии миллӣ.

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон СДПК тасвиб шуда, дар фасли кишоварзии он чунин зикр ёфтааст:

Самти бартари ин баҳш дар мубориза бо камбизоатӣ истифодаи босамар ва дастрасии баробар ба заминро об мебошад. Самти бартари дигар эҷоди шароити мусоид баҳри ташаббуси хусусӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва ихтисори даҳолати давлат дар тасмигирии истеҳсолкунандагони кишоварз аст.

Бо мақсади рушди соҳаи коркард таъсиси корхонаҳои хурду миёна дар пояи шакли инфиродӣ ва кооперативии моликият ҳавасманд карда мешавад.

Давлат бо роҳи ҳавасмандгардонии фаъолияти баҳши хусусӣ нақши худро дар маблағгузорию хочагиҳо коҳиш дода, аз ҷумла қоида, муқаррарот, талаботу маҳакҳои узвиятро барои иттиҳодияҳои қарзӣю амонатии деҳот таҳия хоҳад кард. Барои иҷрои лоиҳаҳои муштарак бо баҳши хусусӣ Ҳукумат додани воситаҳои истеҳсолу хадмоти молиявии баҳши кишоварзиро ба воситаи арзбӣи пардохтпазирӣ, таъйини хатари бештар ва таҳияи чораҳои коҳишдиҳии он ҳавасманд мегардонад. Ҳукумат асосҳои иқтисодию ҳуқуқӣ ва сохторҳои марбутаро барои татбиқи иттиҳоди ҳуқуқи моликият ба замин ва дигар захираҳои кишоварзӣ барпо хоҳад кард. Имкони ташкили рӯйхати амволи манкул ва ҳуқуқи иҷора ва истифодаи он ба сифати гарав баррасӣ карда мешавад [3].

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №1775 аз 30.06.2006 сол бо мақсади истифодаи пурра, босамар ва оқилонаи захираи заминро об, афзудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ қоидаҳои бозташкил ва ислоҳи муассисаҳои кишоварзӣ тасвиб карда шуданд. Бозташкил ин тағйирдиҳӣ ва тезонидани рушди муносибатҳои истеҳсолию иқтисодии кишоварзӣ бо мақсади истифодаи пурра ва оқилонаи замин, коркарди маҳсулот ва дигар муносибатҳои вобаста ба интиҳоби озоди шакли моликият ва хочагидорӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корро дар назар дорад [4].

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №500 аз 01.10.2007 сол «Консепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор» қабул карда шуд. Вазифаҳои навбати аввал дар ҷодаи рушди устувор расидан ба рушди иқтисодии устувор, паст ва маҳв кардани камбизоатӣ, таъмини амнияти иҷтимоӣ, ғизоӣ ва энергетикӣ ва идораи муносиби захираҳои табиӣ тавассути эҷоди иқтисоди дурусти ҳамгиро, қобили ҷалби захираҳои дохилӣ ба сармояи истеҳсолӣ ба воситаи идораи саҳеҳи равандҳо дар асоси ҷидду ҷаҳди муташаккилонаи ҷомеа мебошад.

Барои ташкили низоми иҷтимоию сиёсии оянда, сохти нави иқтисодӣ, тасвиби арзишу принципҳои рушди устувори Тоҷикистон инҳо заруранд:

- сохтан ва рушд додани давлати ягонаи демократии иҷтимоии ҳуқуқбунёд;
- ташкили ҷомеаи муосири шаҳрвандӣ;
- сохтани иқтисоди бозории дорои иршоиди иҷтимоӣ.
- хочагидорӣю босамар, истеъмоли оқилона ва истифодаи сарфачӯёнаи захираҳои табиӣ.

Тоҷикистон бояд натиҷаҳои ҳосилшударо дар соҳаи ислоҳоти иҷтимоию иқтисодӣ таҳким баҳшида, заминаро барои ҳифзи суръати рушди иқтисодӣ фароҳам орад, ҷунки манбаъҳои рушди пешин барои оянда кофӣ нестанд. Фаъолияти ҳамоҳанги давлат, баҳши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ барои гузариши зуду бедард ба модели нави рушд мусоидат мекунад.

Модели рушди устувор аз принципи рушди иҷтимоии устувори иқтисод оғоз меёбад. Рушди иқтисоди бозории дорои иршоиди иҷтимоӣ, ки Тоҷикистон дар пайи расидан ба он аст, иқтисоди пурсамари дорои зерсохтори рушэфтаи бозорӣ ва танзими давлатии муассир мебошад. Низоми иқтисодӣ бояд босамару рақобатпазир гардад ва ҳам иршоиди иҷтимоӣ дошта, аз лиҳози сарфи захира, энергия ва ҳифзи экологӣ ҳам мувофиқ бошад.

Хусусияти гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор дар итмоми ислоҳоти сохтору низом ва ташаккули ниҳодҳои бозор ва татбиқи принципҳои рушди устувор таҷассум меёбад. Барои ҳалли масъалаи амнияти ғизоӣ татбиқи батадриҷи чораҳои зерин зарур аст.

Дар муҳлати кӯтоҳ:

- таъмини ҳар хочагидор бо қитъаи замини инфиродӣ;
- афзудани имкони дастрасӣ ба захираҳои кишоварзӣ, аз қабилӣ нуриҳо, тухмии хушсифат, нақлиёт ва анбор барои хочагиҳои хурди деҳқонӣ;
- афзудани дастрасӣ ба қарзи хурди бо ғоизи кам барои хочагиҳои хурди деҳқонӣ ва гурӯҳҳои ҳимояталаб (хусусан, занон) ва таъсиси фондҳои гардони аз тарафи ҷомеа идорашаванда;
- таҳвили ёрӣ ба табақаҳои осебпазири аҳоли, ёрии башардӯстона барои дастгирии ҷораҳои афзудани даромад дар деҳот;
- тақвияти иқтисодии хочагиҳои хурди деҳқонӣ бо роҳи гузаронидани тренингҳо барои беҳсозии маҳорати техникӣ ва соҳибкории онҳо.

Дар муҳлати миёна:

- ба итмом расонидани озоднамоии бахши кишоварзӣ ва аз байн бардоштани назорати давлатии истеҳсоли хочагиҳо ва механизмҳои бозор;
- рушди корхонаҳои хурду миёнаи ниғаҳдорӣ, коркард ва ҳамлу нақли маҳсулоти кишоварзӣ ва дигар ҷораҳои кам қарздани талафот [6].

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.12.2009 сол, №658 «Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуд, ки дар он ҳадаф ва самтҳои афзалиятноку асосии ислоҳоти иқтимоию иқтисодӣ дарҷ шудаанд. Фасли 4 ба таъмини меъёрии ҳуқуқии КАС бахшида шудааст:

Татбиқи сиёсати давлатии соҳаи КАС коркарди иловагӣ ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқиеро металабад, ки имкони ташкили низоми мукаммали қонунгузори аграрӣ ва бартараф намудани камбудии ихтилофи санадҳои феълӣро металабад.

Ба сифати санади асосии қонунӣ барои рушди КАС, ки самтҳои асосии сиёсати аграрии давлат, шаклу усули ёрии давлатӣ ва танзими КАС ва шартҳои дигари баландбардории самараи истеҳсоли агросаноатиро муайян мекунад, Қонун «Дар бораи рушди соҳаи кишоварзӣ»-ро қабул бояд кард.

Масъалаҳои соҳаи низоми молия ва қарз ва дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ ҳалталаб мебошанд. Пеш аз ҳама, ин ба масоили таъмини бонкии КАС, бозсозии таркиби қарзи корхонаҳои кишоварзӣ аз буҷет, ҷораҳои ислоҳу солимгардонии молияи онҳо дахл дорад - қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи солимгардонии молиявии муассисаҳои кишоварзӣ», «Дар бораи бонки кишоварзӣ», «Дар бораи муфлисӣ». Дар қулоқтарин муҳлат санадҳои қонунгузориеро, ки хусусиятҳои ташкил ва фаъолияти муассисаҳои кишоварзии қарзӣ ва суғуртавино тибқи принципҳои кооператсия муайян мекунад, яъне қонунҳо «Дар бораи кооператсияи қарзӣ» ва «Дар бораи суғурта дар соҳаи кишоварзӣ»-ро қабул бояд кард.

Дар фасли 3 консепсияи сиёсати аграрӣ ба тақмили шаклҳои хочагидорӣ диққати зиёд дода шудааст: бештари хочагиҳои деҳқонии навтаъсис дар пешбури соҳибкории кишоварзӣ ба танҳои душворӣ мекашанд.

Таҷриба нишон дод, ки хочагиҳои хурди деҳқонӣ наметавонанд технологияи баланди истеҳсолро истифода кунанд, зеро андозаи хочагӣ, даромад ва набудани техникаи кишоварзии олисифат чунин имконро намедихад. Бинобар ин, татбиқи шаклҳои кооперативии хочагидорӣ тақозои замон аст. Дар ин ҳангом корхонаҳо бояд ба сурати ихтиёрӣ ба кооперативҳо муттаҳид шаванд ва деҳқон чун узви кооператив бояд ҳуҷаини замин ва воситаҳои дигари истеҳсол боқӣ монад. Асосан иттиҳод бояд соҳаи хизматгузори ёрирасон, коркард ва фурӯши маҳсулотро фаро гирад. Инчунин, қори муштарақро дар масъалаҳои истеҳсоли тухмӣ, зотпарварӣ, навъҳои алоҳидаи зироату ҷорҳои кишоварзии пурдаромад анҷом метавон дод.

Дар ин самт нақши давлат аз таъмини асоси қонунӣ, рушди низоми

иттилоъу фаҳмондан, кафолати риояи ҳукуку манфиатҳои қонунии деҳқонон иборат аст [8].

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ кардани нақшаи чорабинии ҳалли қарзи хоҷагиҳои пахтакор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2009» №111 аз 05.03.2007 сол, бо мақсади беҳтар намудани рақобатпазирӣ ва даромади бахши пахтакорӣ ва ҳалли қарзи хоҷагиҳои пахтакор нақшаи чорабиниҳо тасдиқ карда шуд:

Афзудани дастрасӣ ба захираҳои молиявии нав.

- Такмил додани заминаи меъёрии ҳукуки таъсиси анборҳои мол ва таъмини амалиёти ниғаҳдорӣ мол дар анбор бо додани гувоҳномаҳои анбор (забонхати пахта) барои истифодаи эҳтимолии он ҳамчун таъмини гарав;

- Такмил додани афзори молиявӣ барои қарздиҳӣ ба кишоварзон;

- Инкишоф додани амалиёти лизинг барои хариди техникаи кишоварзӣ [5].

Тибқи Қарори Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои татбиқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2009 №663 «Дар бораи чораҳои иловагии дастгирии соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»» аз 2 июли соли 2009, №406, нақшаи амалиёти ислоҳи бахши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасвиб карда шуд, ки аз иҷрои нақшаи чорабиниҳои зерин иборат аст:

Омода кардани барномаи ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Лоиҳаи барнома бояд бар принципҳои зерин асос ёбад:

- додани имконоти умумии иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, молиявӣ ва андозӣ дар соҳаи соҳибкорӣ аграрӣ, таъмини муҳити корӣ беҳатар;

- иҷроиши сиёсати кишоварзӣ дар самти афзоиши даромади хоҷагиҳо.

- додани озодӣ ва ихтиёр ба фермерону соҳибкорон дар интиҳоби маҳсулоти истеҳсолкарда;

- таъсиррасонии озоди тақозо ва таҳвил, танзими нарх дар бозор;

- қорӣ намудани маъмурияти чамбиятӣ дар бахши кишоварзӣ;

- баромадани озодона аз хоҷагии деҳқонии ба ҳисса асосёфта;

- озодии иттиҳод;

- такмил додани санадҳои ҳукуки оид ба ҳуқуқи заминистифодабарӣ ва ислоҳи баъдинаи соҳаи кишоварзӣ. Таҳия кардани санадҳои қонунии дахлдор;

- таҳия кардани санади қонунгузорӣ дар бораи кооперативҳои хизматрасон [5].

Ҳамин тавр, иҷрои нақшаи чорабиниҳои дар боло овардашуда барои амалисозии ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши бориз гузошта, барои пешрафти соҳа мусоидаткунанда мебошад.

Адабиёт

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ] URL: <https://adliya.tj/tj/constitution> (санаи истифодабарӣ: 12.04.2019)

2. Стратегияи миллии рушд барои давраи то солҳои 2030 [манбаи электронӣ] URL: http://minjust.ww.tj/files/strategiyai_millii_rushdi_cht_baroi_davrai_to_soli_2030.pdf (санаи истифодабарӣ: 23.06.2019)

3. Қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 августи 1994, №282 "Дар бораи хусусигардонии объектҳои комплекси агросаноатӣ". - Душанбе, - 1994.

4. Програмаи эҷодаҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон на 1995-2000 г.г. "Народная газета". - 1995. - 30 августи.

5. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи чораҳои аввалиндараҷаи беҳгардонии ислоҳоти иқтисодӣ ва тезондани гузариш ба муносибатҳои бозорӣ", 3 декабри с. 1994, №187.

6. Абалкин Л.И. Экономическая теория на пути к новой парадигме. [Текст] / Л. И.

Абалкин // Вопросы экономики. - 1993. - № 1. - С. 4-14

5. Абалкин Л.И. Ожидание перемен и уроки истории. / Л. И. Абалкин // Вопросы экономики" - 2000. - № 6,. С. 102-113

6. Абдуллоев З.Р. О вариантах осуществления земельной реформы в Республике Таджикистан. /З.Р. Абдуллоев //Тезисы докладов. - Душанбе, - 1996. - С.45-56.

7. Абдусаматов Г.С. Таджикистан и рынок / Г.С.Абдусаматов. – Душанбе: "Шарки Озод", 1994. - 52 с.

8. Абрамов Б.А. Коллективизация сельского хозяйства великая революция в социально-экономических отношениях и во всем укладе жизни крестьянства / Б.А.Абрамов. - М., 1967. – 47 с.

9. Азизова М.З. Зарубежный опыт сельскохозяйственной кооперации и ее применение в аграрном секторе Таджикистана / М.З.Азизова. // Вестник ТНУ. 2012. - С.78-86.

УДК: 332.3

МАҲҶУМИ ҶАЪОЛИЯТИ СОҶИБКОРӢ ДАР СОҶАИ ИДОРАКУНИИ МУҶИТИ ЗИСТ

Досиев Махмадишо Назарович – номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи иқтисодиёт ва идораи Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Н. Қарабоев 63/3, E.mail: dostiev68@mail.ru. Тел.: (+992) 918 11 96 48

Дар мақола консепсияи ҷаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи идоракунии муҳити атроф баррасӣ карда шудааст. Таъкид гардидааст, ки барои рушди минбаъдаи соҳибкорӣ дар соҳаи ҳифзи табиат ва экология дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба танзими давлатии иқтисодиёт мувофиқи мақсад мебошад. Чунин ҳисобида мешавад, ки яке аз роҳҳои беҳтарини ҳифзи табиат оқилона истифода бурдани он мебошад. Инчунин, зикр гардидааст, ки принципи идоракунии оқилонаи табиат на танҳо заминаи танзими ҳифзи муҳити зист, балки яке аз принципҳои асосии танзими ҷаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи идоракунии муҳити зист ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: ҷаъолияти соҳибкорӣ, истифодаи захираҳои табиӣ, ҳифзи муҳити зист, муқовимати иқтисодиёт ва экология, рушди иқтисодӣ.

ПОНЯТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ

Досиев Махмадишо Назарович – к.э.н., старший преподаватель кафедры экономики и управления, Технологический университет Таджикистана. Адрес:734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Н. Карабаева 63/3. E.mail: dostiev68@mail.ru. Тел.: (+992) 918 11 96 48.

В статье рассматривается концепция предпринимательской деятельности в сфере природопользования. Отмечено, что для дальнейшего развития предпринимательства в области природопользования и экологии в регионах Республики Таджикистан целесообразно разработать нормативно-правовые акты по государственному регулированию экономики. Также было отмечено, что принцип рационального природопользования является не только основой для регулирования охраны окружающей среды, но и одним из основных принципов регулирования предпринимательской деятельности в сфере природопользования.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, использование природных ресурсов, охрана окружающей среды, противостояние, экономика и экология, экономическое развитие.

UNDERSTANDING ENTREPRENEURSHIP BUSINESS ACTIVITIES

Dosiev Makhmadsho Nazarovich – Technological University of Tajikistan, senior lecturer of the Department of Economics and Management. Address: 734055 Republic of Tajikistan, Dushanbe N. Karabaev 63/3. E.mail; dostiev68@mail.ru. Phone: (+992) 918 11 96 48

The article discusses the concept of entrepreneurial activity in the field of environmental management. It is noted, that for the further development of entrepreneurship in the field of environmental management and ecology in the regions of the Republic of Tajikistan, it is advisable to develop regulatory legal acts on state regulation of the economics. It was also noted, that the principle of rational nature management is not only the basis for regulating environmental protection, but also one of the main principles of regulating entrepreneurial activity in the field of nature management.

Keywords: entrepreneurial activity, use of natural resources, environmental protection, confrontation economy and ecology, economic development.

Пеш аз баррасии мафҳум ва моҳияти фаъолияти соҳибкорӣ, ки бо истифодаи захираҳои табиӣ алоқаманд мебошад, ба мафҳуми умумии фаъолияти соҳибкорӣ таваҷҷуҳ зоҳир кардан зарур аст.

Соҳибкорӣ фаъолияти мустақил буда, бо мақсади гирифтани фоидаи мунтазам аз истифодаи амвол, фурӯши мол, иҷроиши кор ё хизматрасонӣ нигаронида шудааст.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи муҳити зист ин коркарду истихроҷи захираҳои табиӣ ва истифодаи самараноки онҳоро ба гардиши иқтисодӣ ҳамчун субъекти фоида дар назар дорад.

Ҳамзамон, соҳибкорони ин бахш ба фаъолияте машғуланд, ки асосан бо табиат ва захираҳои маҳдуди он алоқамандии зич дорад, ба монанди: истихроҷи маъдан ва дигар канданиҳои фойданок, истифодаи захираҳои об, аз ҷумла, обҳои зеризаминӣ, ҷамъовариҳои ҳезум ва захираҳои ҷангал, ҷамъовариҳои растаниҳои доруворӣ, мохидорӣ ва ғайра, ки бо мақсади ба даст овардани фоида аз фурӯш ва коркарди ин сарватҳои табиӣ машғуланд.

Мавриди зикр аст, ки соҳибкорӣ дар соҳаи муҳити зист ва экология метавонад истифодаи ғайримустақими иншооти табииро низ амалӣ намояд. Масалан, истифодаи иншооти обӣ барои истехсоли қувваи барқ, таҳқиқоти муҳандисӣ ва геологӣ, сохтмон ва истифодаи иншооти зеризаминӣ ва ғайра. Аммо қайд намудан зарур аст, ки дар баробари ба даст овардани фоида, инчунин ба вайронкунии воқеии қабати замин, хок, сарватҳои табиӣ ва вайрон кардани низоми табиӣ ҳокҳои бебаҳо оварда мерасонад. Аз ин лиҳоз, ба фаъолияти соҳибкорие, ки дар соҳаи муҳити зист ба роҳ монда мешавад, зарур аст, ки техника ва технологияи муосирро самаранок истифода бурда, таъсири манфии зарароварро ба объектҳои табиӣ кам намояд.

Дар доираи фаъолияти иқтисодӣ аз истихроҷ, коркард ва фурӯши захираҳои табиӣ даромад ба даст меоранд, аммо бевосита ба ҳолати як объекти табиӣ ва дар маҷмӯъ, ба муҳити зист таъсир мерасонанд. Яъне, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, аз як тараф, ба рушди босуботи иқтисодӣ мусоидат намуда, вале аз ҷониби дигар, ба муҳити зист таъсири манфӣ мерасонад [2, с.29]. Масалан, соҳаи саноати ангишт ва нафту газ яке аз соҳаҳои афзалиятноки мамлакат ба шумор рафта, маҷмӯи маъданҳои фойданок, тичорати даромаднок ва инчунин манбаи муҳими даромади бучети давлатӣ мебошанд.

Ҳамзамон, таъсири соҳаҳои мазкур ба вазъи экологии муҳити зист ба тариқи зайл ифода карда мешавад:

- ифлосшавии кимиёвии хок, обанборҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, сарватҳои зеризаминӣ, ҳавои атмосфера бо ашёи истихроҷшуда, моддаҳо ва реактивҳои кимиёвӣ, ки дар ҷоҳҳои пармакунӣ ва коркард истифода мешаванд;
- кам шудани ҳаҷм ва сифати канданиҳои ғоиданок бинобар сабаби вайрон кардани технологияи истеҳсолот, об, сӯхтор ва дигар омилҳо;
- гирифтани захираҳои об;
- вайрон кардани низомҳои ҳароратии равандҳои геологӣ, рушди равандҳои геологӣ экзогенӣ, эрозия, ботлоқшавӣ, пастшавӣ, ярҷ, пайдоиши сейсмикӣ;
- тағйирёбии муҳити зисти объектҳои олами ҳайвонот ва бадтар шудани шароити зиедкунӣ онҳо, ҳӯронидан, истироҳат ва масири муҳоҷират ва ғайра.

Ба ҳама намудҳои ҷузъҳои табиӣ зарар расонида мешавад.

Вобаста ба ин, дар соҳа зарур аст, ки маҷмӯи ҷорабиниҳо оид ба ҳифз ва барқароркунии муҳити зист, истифодаи оқилонаи захираҳои минералӣ ва дигар захираҳои табиӣ, пешгирӣ ва рафъи оқибатҳои таъсири манфии муҳити зист ба роҳ монда шавад.

Қайд намудан бамаврид аст, ки яке аз роҳҳои беҳтарини ҳифзи табиат оқилона ва сарфакорона истифода бурдани он мебошад. Илова бар ин, бояд зикр намуд, ки принсипи идоракунии оқилонаи табиат на танҳо заминаи танзими ҳифзи муҳити зист, балки яке аз принсипҳои асосии танзими ғаёлияти соҳибкорӣ дар соҳаи идоракунии табиат мебошад.

Бо вучуди ин, Қонун “Дар бораи ҳифзи муҳити зист” истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, иштироки онҳо ба гардиши иқтисодӣ, аз ҷумла ҳама намуди таъсир ба онҳо дар ҷараёни ғаёлияти иқтисодӣ ва дигар ғаёлиятҳоро муайян менамояд.

Ҳамин тавр, мо метавонем чунин хулоса барорем, ки ҳама гуна ғаёлияти соҳибкорӣ вобаста ба истифодаи захираҳои табиӣ ва ё таъсири муҳити зист бо равиши низоми экологӣ маҳдуд аст, яъне амалӣ намудани ғаёлияти иқтисодӣ бо назардошти танзими талаботи меъёрҳои экологӣ имконпазир аст.

Умуман, ғаёлиятҳои соҳибкорӣ ё дигар ғаёлият бояд дар асоси таъсири ҳаққи ақали имконпазир ба муҳити зист ба роҳ монда шавад.

Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки ғаёлияти соҳибкорӣ дар соҳаи идоракунии муҳити зист, пеш аз ҳама, ба принсипи истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ҳангоми анҷом додани ғаёлияти хоҷагидорӣ (соҳибкорӣ) асос ёфтааст. Ин намуди ғаёлият аз ҷиҳати илмӣ асоснок буда, бояд истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои табиӣ, ҷалби онҳо ба муомилоти иқтисодӣ бидуни зарар ба муҳити зист, пардохти ҳама намуди таъсири манфӣ ба объектҳои табиӣ, инчунин риояи талаботи меъёрҳои экологӣ дар ҷараёни иҷрои ғаёлияти иқтисодиро таъмин намояд.

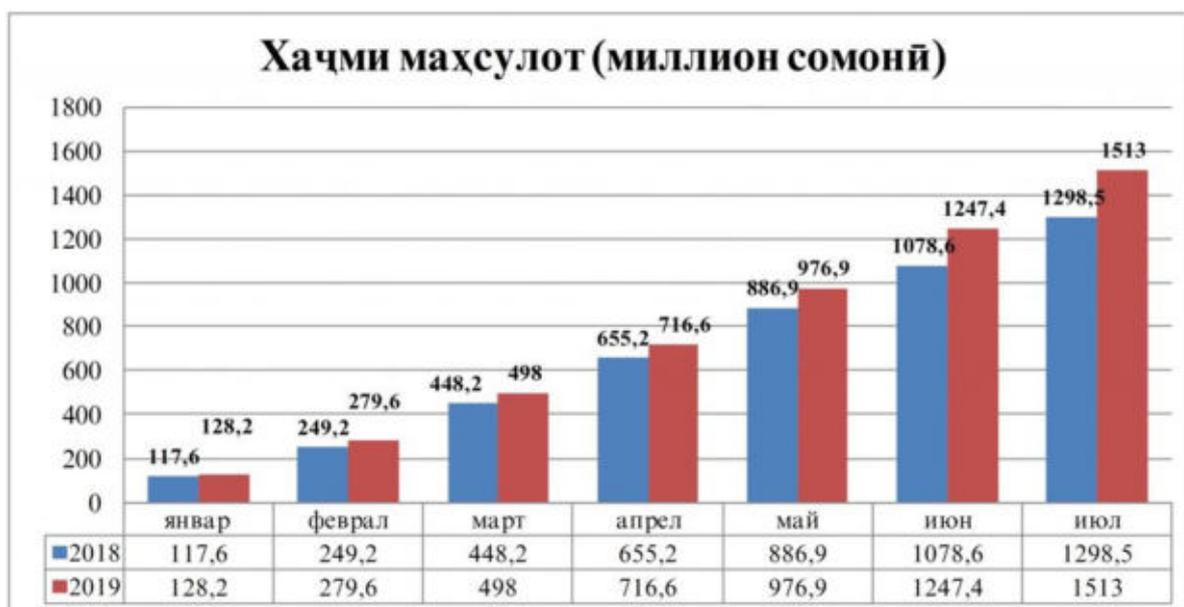
Маврид ба ёдоварист, ки тайи солҳои истиклолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор корхонаҳои хурду бузурги саноатӣ сохта ба истифода дода шуданд, аз ҷумла ҚДММ «Хуаксин Ғаюр семент», «Хуаксин Ғаюр Суғд семент» дар ноҳияи Бобочон Ғафуров, «Чунгтсай Моҳир семент» дар ноҳияи Ёвон, корхона оид ба истеҳсоли гачкартон ҚСК «Ху Чан индустриал»-и ноҳияи Ёвон, “Ҳишти сабук” дар ноҳияи Рӯдакӣ ва ғайра мебошанд.

Корхонаҳои истеҳсолии мазкур бо истифода аз ашёи хоми маҳаллӣ ва захираҳои табиӣ ғаёлият карда, иншооти сохтмониро бо масолеҳи зарурӣ таъмин менамоянд.

Масалан, дар 7 моҳи соли 2019 ба маблағи 1,5 миллиард сомонӣ масолех истеҳсол шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 214,5 миллион сомонӣ зиёд мебошад (диаг. 1). Ҳиссаи соҳа дар маҷмӯи маҳсулоти саноатӣ дар моҳи июл 12,4 ва дар 7 моҳ бошад, 10,8%-ро ташкил дод. Истеҳсоли семент ба 2,3 миллион тонна (диаг. 2), хишт 79,3 миллион дона, газоблок 18,2 ҳазор метри мукааб, масолеҳи ғайримаъданӣ 850,0 ҳазор метри мукааб, гачқартон 751,0 ҳазор дона ва шифер 533 ҳазор дона баробар шудааст [4, с.49].

Аз нишондиҳандаҳои диаграммаҳои 1 ва 2 бармеояд, ки ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти сохтмонӣ дар 7 моҳи соли 2019 нисбат ба соли 2018 тамоюли мусбӣ дошта, сол то сол зиёд гардидааст.

Дар зиёд шудани истеҳсоли семент саҳми ҚДММ “Чунгтсай Мохир семент”-и ноҳияи Ёвон 30,1%, “Хуаксин Ғаюр семент”-и ноҳияи Ёвон 27,0%, “Хуаксин Ғаюр Суғд семент”-и ноҳияи Бобочон Ғафуров 27,5%, “Сементи Тоҷик” 4,8% назаррас мебошад [4, с.51].

Диаграммаи 1. Ҳаҷми даромад аз истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ дар соли 2018-2019 (млн. сомонӣ)

Сарчашма: sanoat.tj, сайти Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳаҷми содироти масолех 41,5 миллион доллари ИМА ва ҳаҷми воридот 24,7 миллион долларро ташкил дод, ки содирот 16,9 миллион доллар зиёд мебошад. Зиёдшавии ҳаҷми содирот аз ҳисоби фурӯши семент мебошад, ки маблағи он 41,3 миллион долларро ташкил медиҳад. Қисми зиёди воридотро кошин (11,0 миллион доллар), шиша (5,0 миллион доллар), маснуоти санитарӣ (1,3 миллион доллар), гачқартон (1,6 миллион доллар) ташкил додааст.

Дар ин давра 919 ҳазор тонна семент, аз ҷумла ба ҷумҳуриҳои Ўзбекистон 532,0 ҳазор тонна, Афғонистон 342,0 ҳазор тонна ва Қирғизистон 45,0 ҳазор тонна содир гардидааст.

Содироти гачқартон 273 ҳазор донаро ба ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Қирғизистон ва Афғонистон ташкил дод.

Инчунин, 356,6 метри мураббаъ сангҳои ороишӣ ба маблағи 86,2 ҳазор сомонӣ аз тарафи ҚДММ “Зиркон”-и шаҳри Душанбе ба давлати Қатар содирот карда шуд [4, с.52].

Диаграммаи 2. Ҳаҷми истехсоли семент дар соли 2018-2019 (ҳаз. тонна)

Сарчашма: sanoat.tj, сайти Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Корхонаҳои сементбарории мазкур, аз як тараф, ба иқтисодиёти кишвар саҳми муносиб мегузоранд, вале аз тарафи дигар, ҳавои атмосфераро ифлос намуда, ба вазъи экологии кишвар ва муҳити зист таъсири манфӣ мерасонанд.

Соҳибкорие, ки ба муҳити зист алоқамандӣ дорад, ҳамчун соҳибкории экологӣ эътироф гардида, дар заминаи рушди босуботи худ бо чунин корхонаҳои саноатӣ ҳамкорихои мутақобилан судманд ба роҳ монда, тавассути ворид намудани техника ва технологияи муосири ба талаботи байналмилалӣ ҷавобгӯ имкон фароҳам меоварад, то ки вазъи экологии кишвар мунтазам беҳтар гардида, ҳифзи муҳити зист дар асоси талабот ва меъёрҳои экологӣ ба роҳ монда шавад [4, с.48].

Тавре В.В.Петров қайд менамояд, муқовимати иқтисодиёт ва экология яке аз масъалаҳои калидии ҳифзи муҳити зист мебошад. Дар иқтисодиёти фармоишӣ ва банақшагирифташуда кӯшиш менамоянд, ки онро асосан бо истифодаи усулҳои маъмурию ҳуқуқӣ таъсир расонида, бо манъкунӣ, маҳдудият ва ҷазои ҷиноӣ ва маъмури ҳал кунанд [7, с.175].

Агар усули таъсири маъмурию ҳуқуқӣ аз муносибатҳои ҳокимият ва тобеият пайдо шуда бошад, пас механизми иқтисодӣ ба манфиати моддии иҷрокунанда барои ноил шудан ба ҳадафи воқеӣ асос ёфтааст.

Моҳияти механизми иқтисодӣ, ки ҳифзи муҳити зистро таъмин месозад, истифодаи усулҳои таъсири иҷтимоию иқтисодӣ ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеие мебошад, ки фаъолиятшон ба ҳолати табиат таъсир мерасонад, то онҳоро бо риояи қонунгузории самти экологӣ таъмин намоянд.

Усулҳои иқтисодӣ ва маъмури усулҳои хеле самарабахши ташаққули соҳибкорӣ дар раванди фаъолияти истехсоли ба шумор рафта, аз ҷиҳати экологӣ асоснок мебошанд. Аммо, дараҷаи самаранокии онҳо асосан аз вазъи рушди иқтисодии кишвар вобаста аст.

Ба ақидаи одилонаи О.И.Крассов, модели идеалии механизми иқтисодии ҳифзи табиат муқаррар кардани қонунҳо барои ситонидани пардохтҳо, андозҳо

ва пардохтҳо мебошад, ки мувофиқи онҳо соҳибкор фаъолияти истехсолино тичоратии худро ба роҳ монда, иҷрои талаботи қонунҳои экологиро таъмин менамояд [6, с.46].

Аз ин рӯ, яке аз воситаҳои самаранок, ин истифодаи пулакии намудҳои дахлдори табиат ба шумор меравад. Аз истифодабарандаи табиат, тибқи ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо ду намуд пардохт ситонида мешавад: барои истифодаи объекти табиӣ ва таъсири манфии муҳити зист. Пардохт барои истифодаи захираҳои табиӣ, аз ҷумла, барои ҳар як манбаи табиӣ тибқи қонунгузории махсус, инчунин қонунгузории андоз (андози замин, пардохт барои истифодаи об, андози истихроҷи маъданҳо ва ғайра) муқаррар карда мешавад.

Ҳамаи пардохтҳо, андозҳо ва пардохтҳо, ҳаққи иҷора, инчунин пардохтҳои давлатӣ ва пардохтҳои яқвақта барои додани иҷозат оид ба истифодаи табиат мебошанд. Бояд қайд кард, ки истифодаи пулакии захираҳои табиӣ бо масъулияти соҳибкор барои вайрон кардани меъёрҳои экологӣ яқоя карда мешавад.

Чавобгарӣ барои ҳуқуқвайронкунииҳои экологӣ як ниҳоди мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ мебошад ва мутаносибан ду шакл дорад: иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ. Низоми иқтисодӣ ба фаъолияти қонунӣ асос ёфтааст ва бо усулҳои дар боло зикршудаи иқтисодиёт, пеш аз ҳама, манфиати моддии ифлоскунанда ба коҳиш додани партовҳо танзим карда мешавад ва ҳуқуқвайронкунӣ ба вучуд намеорад (ҳамчун чавобгарии ҳуқуқӣ), аммо пас аз расонидани зарар чавобгар ҳисобида шуда, пардохти ҷуброн менамояд. Ин пардохт барои таъсири манфӣ ба муҳити зист мебошад.

Дар муқоиса бо масъулияти соҳибкорӣ, шартӣ асосии ба миён омадани чавобгарии ҳуқуқӣ, ин мавҷудияти қонуншиканиҳои экологӣ мебошад. Зарар ба муҳити зист аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорӣ ва дигар фаъолиятҳо, оид ба аз байн бурдани ҷузъҳои муҳити зист ҷуброн карда мешавад. Ду роҳи ҷуброни зарар вучуд дорад - дар шакли асли (воқеӣ) ва пулӣ.

Мо метавонем бо матни консепсияи фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи истифодаи захираҳои табиӣ розӣ шавем, ки онро Ю.Е.Будникова дар асарҳои худ қайд намудааст [3, с.17]:

➤ фаъолияти соҳибкорие, ки бо истифодаи захираҳои табиӣ алоқаманд аст, ин як навъи соҳибкорие мебошад, ки таҳти низоми махсуси ҳуқуқӣ қарор гирифтааст;

➤ бо вучуди он, озодии фаъолияти соҳибкорӣ бо тавлиди ҳуқуқи истифодаи захираҳои табиӣ аз ҳуқуқи моликияти давлат ва мақсадноки онҳо маҳдуд карда мешавад.

Дар ҳуҷҷатҳо, қайд намудан зарур аст, ки вазъи экологие, ки дар он иқтисодиёти муосир бояд инкишоф ёбад, зарурати баррасии мушкилоти ҳуқуқии рушди иқтисодиро барои нигоҳдории муҳити табиӣ тақозо менамояд. Бо мақсади рушди фаъолияти соҳибкорӣ, ки ба истифодаи захираҳои табиӣ асос ёфтааст, муттаҳид намудани ин мафҳумҳо ва принципҳо дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба танзими давлатии иқтисодиёт мувофиқи мақсад мебошад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист». - Душанбе, 2011.
2. Будникова Ю.Е. Инновационное развитие правового механизма в сфере предпринимательства, основанного на использовании природных ресурсов

ЛЮ.Е.Будникова //Тенденции науки и образования в современном мире, 2016, №17-21. - С. 28-36.

3. Будникова Ю. Е. Понятие и признаки предпринимательской деятельности, связанной с использованием природных ресурсов / Ю.Е.Будникова // Труды Института государства и права Российской академии наук, 2014 - №2. С. 14-25.

4. Досиев М.Н. Нақши соҳибқорӣи экологӣ дар рушди босуботи иқтисодӣи инноватсионӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Н.Досиев, И.М.Каландарова // Материалы международной научно-практической конференции (29-30 ноября 2019 года): ТУТ. - Душанбе, 2019. - С. 48-52.

5. Комилов С.Д. Предпринимательство: основы развития и государственное регулирование / С.Д.Комилов, Н.Забиоров. - Душанбе, 2004. - 213 с.

6. Крассов О. И. Экологическое право: учебник. / О.И.Крассов, - М., - 2001. - 55 с.

7. Петров В.В. Экологическое право России: учебник для вузов. / В.В.Петров – М., 1995 - 220с.

УДК.338.46

ОЦЕНКА РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА В СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВЕННОГО СЕКТОРА СФЕРЫ УСЛУГ

Шуқуров Сӯҳроб Музаффаршоевич – к.э.н., старший преподаватель кафедры налогов и налогообложения, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова 64/14, тел.: 92-729-84-84(м.) shsuhrob@mail.ru

В статье дана оценка развитие государственного сектора в системе общественного сектора сферы услуг. Автор доказывает, что Таджикистан из двух главных моделей госсектора – западноевропейской и североамериканской – выбрал бы североамериканскую. Переплетение интересов государственных чиновников с интересами представителей бизнеса лишает госсектор необходимой прозрачности и эффективности. Сама североамериканская модель госсектора имеет исторические предпосылки: США миновали феодальный строй с его проблемами и социально-экономическими последствиями; не была сформирована центральная власть со слишком широкими полномочиями в хозяйственной сфере.

Ключевые слова: общественный сектор, сфера услуг, государственный сектор, пассажирский транспорт, инфраструктура, модель, эффективность.

АРЗЁБИИ РУШДИ БАХШИ ДАВЛАТӢ ДАР НИЗОМИ БАХШИ ҶАМӢЯТИИ СОӢАИ ХИЗМАТРАСОНӢ

Шуқуров Сӯҳроб Музаффаршоевич – н.и.и., муаллими калони кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 92-729-84-84(м.) shsuhrob@mail.ru

Дар мақола рушди баҳши давлатӣ дар низоми баҳши ҷамъиятии соҳаи хизматрасонӣ арзёбӣ шудааст. Муаллиф исбот мекунад, ки Тоҷикистон аз ду модели асосии баҳши давлатӣ – Аврупои гарбӣ ва ишмолии америкой дуҷомаширо интихоб мекард. Чунки муносибати манфиатҳои мансабдорони ҳукумат бо манфиатҳои намоёндагони соҳибқорони баҳши давлатӣ аз шаффофият ва самаранокӣ он маҳрум мегардад. Худи модели ишмолии америкой баҳши давлатӣ дорои аломатҳои таърихӣ мебошад: Иёлоти Муттаҳидаи Амрико системаи сохти феодалиро бо мушиқлотҳои худ ва оқибатҳои иҷтимоӣи иқтисодӣ аз сар нагузаронида; ҳукумати марказӣ бо ваколатҳои васеъ дар соҳаи хоҷагидорӣ ташаққул наёфта буд.

Калидвожаҳо: баҳши чамъиятӣ, соҳаи хизматрасонӣ, баҳши давлатӣ, нақлиётӣ мусофирбар, инфрасохтор, модел, самаранокӣ.

EVALUATION OF THE DEVELOPMENT OF THE STATE SECTOR IN THE SYSTEM OF THE PUBLIC SECTOR IN THE SPHERE OF SERVICES

***Shukurov Suhrob Muzaffarshoevich** - candidate of economic Sciences, Senior Lecturer of Department of Taxation and Taxation, Tajik State University of Finance and Economics, Nakhimov street 64/14, 734067 Dushanbe, Republic of Tajikistan tel: 92-729-84-84(м.) shsuhrob@mail.ru*

The article assesses the development of the public sector in the public service sector. The authors argue that Tajikistan from the two main models of the public sector - Western European and North American - would choose North American. Interlacing the interests of government officials with the interests of business representatives deprives the public sector of the necessary transparency and efficiency.

The forms of state support for the public sector in the Republic of Tajikistan can be: the provision of tax incentives; the provision of subsidies; the establishment of preferential rental rates for the use of property that is in state ownership of the Republic of Tajikistan; deferral and installment payment of taxes; provision of budget investments; providing investment tax credits; provision of state guarantees of the Republic of Tajikistan on a competitive basis; provision of pledged items.

***Key words:** public sector, services, public sector, passenger transport, infrastructure, model, efficiency.*

В трансформационной экономике Республики Таджикистан радикально поменялась и продолжается изменяться роль государства в управлении всеми экономическими процессами. В этом случае возникают вопросы или проблемы оптимального сочетания рынка и государства, частного и государственного сектора экономики. В нынешних условиях необходимо построение гибкой системы государственного регулирования. Причиной такого явления, на наш взгляд, является формирование несовершенной экономической идеологии государственного регулирования. Прежде всего, наблюдается определенная путаница вокруг понятия государственного сектора.

В экономической литературе отсутствует единый подход к определению понятия госсектора.

Понимание государственного сектора зависит от используемых нами критериев: рыночное и нерыночное производство; степень государственного контроля и т.д. В ряде случаев, чтобы очертить сферу деятельности госсектора, используются критерии общественной полезности и общего интереса» [2, с.32].

Однако Р. Барр считает, что «такая концепция туманна и трудноуловима, так как содержание указанных критериев со временем может меняться. Кроме того, поправка на общий интерес сейчас вводится в большое число традиционных видов деятельности частного сектора» [3, с.23].

Л.И. Якобсон отмечает, что «государственный сектор – это не только сфера государственной собственности, но также бюджет и другие ресурсы, находящиеся в непосредственном распоряжении государства» [2, с.5]. В это определение в государственный сектор кроме государственной собственности включаются также государственные финансы (бюджет) и другие государственные ресурсы.

По нашему мнению, уже само название государственный сектор экономики говорит о том, что он является некой частью, или «куском» национальной экономики.

Е.В. Балацкий считает, что «государственный сектор – это совокупность государственных предприятий, организаций и учреждений» [3, с.24].

В статье речь идет как раз о совокупности хозяйствующих субъектов (юридических лиц) экономики, а не о казне или имуществе государства. Данное понятие базируется на понятии «управляемости» юридических лиц, и, следовательно, отталкивается от четкого разделения капитала-собственности (собственника производства) и капитала-функции (управляющего производством). При такой трактовке становятся прозрачными различия и единство между тремя рассмотренными категориями. Содержание этих категорий приведено в таблице 1.

Таблица 1.

Содержание экономических категорий, связанных с деятельностью государственного сектора

№	Категории, связанные с деятельностью государственного сектора	Содержание
1.	Государственная собственность	Это кумулятивный (накопленный) материально-вещественный потенциал государства, который охватывает все движимое (оборотный и основной капитал, нематериальные активы) и недвижимое (здания, сооружения) имущество государства, а также леса, недра и т.п. В принципе государственная собственность представляет собой часть национального богатства страны, находящуюся в руках государства.
2.	Государственные финансы	Представляют собой все финансы, находящиеся в распоряжении государства, и характеризуют текущий финансовый потенциал государства (если рассматривать такой денежный агрегат как золотовалютные резервы Центрального банка страны, то он характеризует кумулятивный финансовый потенциал государства, но данный ресурс, строго говоря, не относится к активам государства).
3.	Государственный сектор	Совокупность хозяйствующих субъектов, занятых производством товаров и услуг, характеризует текущий материально-вещественный потенциал государства.

Составлено автором.

Таким образом, госсектор является самостоятельным сектором национальной экономики, или элементом смешанной экономики.

Кроме того, имеется еще существенное своеобразие государственного сектора экономики республики в аспекте его роли в трансформационных функциях. История экономики свидетельствует, что во все времена и во всех странах государственный сектор, его субъекты создавались в трудные и сложные периоды для национальных экономик, в периоды экономических циклов. Другими словами, они создавались в периоды кризисов, войн, до- и послевоенного строительства и служили своего рода инструментом антикризисного и антициклического регулирования. А в мирное и

стабильное время субъекты государственного сектора во многих странах выполняли функции осуществления масштабных научно-технических программ и реализации инновационных проектов, а также сглаживали неравномерное развитие экономики регионов. В таком аспекте государственный сектор играл роль инструмента осуществления или проведения структурной и научно-технической политики. Все это свидетельствует о важной роли государственного сектора в стабильном и устойчивом развитии экономики.

Однако для Таджикистана, как и для других стран СНГ, в переходный период имела место прямо противоположная ситуация. Предприятия государственного сектора выступали как непосредственный источник разразившегося кризиса, потому что господствовала идея о враждебности государственного сектора, о его ненадежности в деле стабилизации ситуации в экономике. Главный акцент в деятельности институтов власти был сделан на обеспечение условий для развития альтернативных секторов экономики – частного и негосударственного. В действительности, государственный сектор в республике в 90-х гг. воспринимался как абсолютное зло для национальной экономики, тормоз развития. И по сей день выдвигаются предложения об оздоровлении экономики путем дальнейшей приватизации и максимального сжатия остатков государственного сектора.

Таким образом, можно сказать, что в республике процесс становления государственного сектора шёл вразрез с общемировыми тенденциями его генезиса и развития и системы управления.

Лишь после 2005 г. правительство республики начало задумываться о построении отечественной модели государственного сектора экономики, и ныне ставится вопрос о её совершенствовании. «Усиление координационной системы политики развития с целью обеспечения эффективности государственного управления является важным направлением, обеспечивающим долгосрочное развитие экономики. Эта задача является одной из важнейших проблем, с которой, в первую очередь, связано стабильное развитие национальной экономики путем повышения эффективности системы государственного управления посредством обеспечения прозрачности отчетности и усовершенствования государственного делопроизводства» [1, с.12].

В последние годы в Республике Таджикистан и во всем мире происходят значительные институциональные изменения в отраслях, которые раньше всегда находились в государственной собственности и государственном управлении: электроэнергетике, автомобильном, железнодорожном, коммунальном хозяйствах, транспорте, аэропортах. Государства передают во временное долго- и среднесрочное пользование бизнесу объекты этих отраслей, оставляя за собой право регулирования и контроля за их деятельностью. Укрепление делового сотрудничества государства с частным сектором как наиболее мобильным и инициативным экономическим субъектом, активно откликающимся на инновации, - одна из ведущих тенденций экономики Республики Таджикистан. Контракты государства с отечественными и иностранными частными фирмами, особенно на тендерной основе, уже получили широкое распространение в Таджикистане в таких отраслях, как проектирование и строительство, торгово-закупочная и снабженческая деятельность. Особенно динамично общественный сектор развивается в строительной отрасли. Частные иностранные и отечественные компании осуществляют строительство жилья, административных зданий, различных объектов производственно-технического назначения, здравоохранения, рекреационной инфраструктуры, спортивных сооружений и ряда других важных объектов. Наибольшую активность на рынке

строительных услуг Таджикистана проявляют такие страны, как Турция, Российская Федерация, Катар, Иран и Китай» [9, с.35].

Мы считаем, что приоритетными сферами деятельности для предприятий с иностранным участием являются промышленность, строительство и сфера услуг. Деятельность предприятий с иностранным участием распространяется на все регионы Таджикистана, хотя значительная их часть сосредоточена в Душанбе и Согдийской области. Наиболее активно осваивают рынок нашей страны Турция, Иран, Россия, ОАЭ, Китай и др. Выпуск продукции (товаров и услуг) совместными и иностранными предприятиями из года в год динамично растет.

Области применения партнерства государства и частного бизнеса постоянно расширяются в русле общих тенденций диверсификации экономики и социальной сферы. В этих условиях на первый план выходит государственно-частное партнерство между государством и бизнесом. В экономическом смысле партнерство строится как формализованная кооперация государственных и частных структур, создаваемая под конкретные цели и опирающаяся на соответствующие договоренности сторон. Государство организует регулируемую деятельность в сфере партнерства с частным бизнесом в трех направлениях. Во-первых, оно вырабатывает стратегию и принципы, на которых действуют отношения бизнеса с обществом в целом и с публичной властью в частности. Во-вторых, оно формирует институциональную среду для разработки и реализации партнерских проектов. В-третьих, оно непосредственно занимается организацией и управлением государственно-частным партнерством, разрабатывает его формы и методы, а также конкретные механизмы. Со стороны частного бизнеса вкладом в партнерские проекты являются: финансовые ресурсы, профессиональный опыт, эффективное управление, гибкость и оперативность в принятии решений, способность внедрять новые технологии и т.п. Участие предпринимательской деятельности в совместных проектах обычно аккомпанирует с внедрением более эффективных методов работы, совершенствованием техники и технологии, развитием новых форм организации производства, налаживанием эффективных кооперационных связей с поставщиками и подрядчиками» [5, с.40].

С целью полной реализации проектов общественного сектора в различных сферах экономики был подписан Меморандум о взаимопонимании между ГКИУГИ Республики Таджикистан и Азиатским Банком Развития (АБР).

Анализ показывает, что целью Меморандума взаимопонимания является оказание технической (грантовой) и методологической помощи, вновь созданному Государственному учреждению «Центр реализации проектов государственно-частного партнерства» при Государственном комитете по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан, а также развитие сотрудничества, направленного на укрепление потенциала по реализации политики и осуществления проектов общественного сектора в сфере услуг.

АБР окажет техническую и методологическую помощь ГКИУГИ в разработке и реализации эффективных институциональных механизмов общественного сектора в сфере услуг по средствам: организации учебно-ознакомительных поездок в страны для сотрудников ГКИУГИ с целью изучения передового опыта в реализации государственной политики и проектов партнерских отношений между государством и бизнесом в сфере услуг; разработки национальной политики общественного сектора в сфере услуг; определения и подготовки поправок в законодательство согласно требованиям законодательства; закупки необходимого технического и офисного оборудования, других

необходимых средств и инвентаря; разработки бизнес-плана, (дорожной карты); укомплектования персонала Государственного учреждения Центр реализации проектов государственно-частного партнерства и их обучения; подготовки (обучения) от 5 до 10 специалистов (за рубежом) по основным принципам общественного сектора в сфере услуг, которые в последующем поделятся полученными знаниями с другими государственными должностными лицами; составления справочника Руководства Отбора проектов общественного сектора в сфере услуг (на основе примера других стран); подготовки руководства по процедурам общественного сектора в сфере услуг; разработки, создания и дальнейшего совершенствования правительственного веб-сайта по общественному сектору в сфере услуг; укрепления потенциала посредством проведения общих открытых семинаров с частным сектором связанных сектором базовым пониманием, методическими указаниями, идентификацией и структурированием проектов общественного сектора в сфере услуг, в том числе и в регионах республики; распространения доступного материала по государственно-частному партнерству переведенного на русский язык и возможно на государственный язык (например, руководство государственно-частного партнерства АБР и других материалов); подготовки общего словаря, передачи ключевых понятий и руководства по часто задаваемым вопросам развития общественного сектора в сфере услуг; распространения доступного материала по государственно-частному партнерству переведенного на русский язык и возможно на государственный язык (например, руководство государственно-частного партнерства АБР и других материалов) [10, с.164].

В действительности, в начале экономических преобразований, когда государственный сектор находился в гипертрофированном состоянии, для республики трудно было выбрать пути и модели развития государственного сектора. Как показывает практика мировой экономики, в отношении государственного сектора не существует никаких стандартов и шаблонов. В отдельных странах госсектор имеет большой удельный вес (в Греции, Италии и Франции), а в других он почти отсутствует (в Японии и Люксембурге). Во многих странах он проявляет свою эффективность, причем высокий её уровень (в Швеции и Франции), а в других наблюдается относительно низкий уровень эффективности (в Бельгии и США). Следовательно, во всех странах действует своеобразная национальная модель госсектора. И здесь основной вопрос состоит в ее фактической реализации.

Вместе с тем, общие схемы или принципы построения национальных моделей существуют. Так, например, правительства всех стран мира не могут мириться с большим размером неэффективного в финансовом отношении государственного сектора. Это и есть главный принцип. Когда наблюдается у субъектов государственного сектора неэффективная деятельность, тогда необходимо минимизировать объем финансирования, а если наоборот, государственный сектор высокоэффективен, тогда его доля будет значительной в национальной экономике страны.

В современных условиях в основном существует три модели госсектора: западноевропейская - Португалия, Франция и др.; североамериканская - США и Канада; азиатская - Япония и Южная Корея. Для *западноевропейской модели* в основном характерен довольно большой по объему, высокоэффективный и щедро финансируемый госсектор, имеющий довольно разнообразную отраслевую структуру. Для *североамериканской модели* США наоборот типичен недоразвитый,

низкоэффективный госсектор, специализирующийся главным образом на чисто государственных функциях, обороне и социальной инфраструктуре на базе системы прижимистого финансирования. Обеим моделям присуща четкая грань между частным бизнесом и государством. Для *восточноазиатской модели* эта грань размыта, переплетение интересов государства и бизнеса идет через своих представителей во властных и корпоративных структурах. Результатом такой модели является формально небольшой госсектор с хорошей финансовой и организационной поддержкой со стороны государства» [7, с.25].

В соответствии с латвийским законодательством, приватизировано может быть все, за исключением производства оружия, какового в Латвии нет. При подобном подходе для Латвии существует только одна проблема – когда передать объект на приватизацию. Некоторое время назад латвийскими высокопоставленными чиновниками озвучивались надежды, что в недалеком будущем на приватизацию будут переданы такие объекты, как железные дороги, почта и международные аэропорты [4, с.148].

Польша поддерживает долю государственных расходов в ВВП на уровне 47%, что в полтора раза больше аналогичного показателя в США. Не исключено, что и Латвия, и Польша со временем развернут свою политику в совершенно другом направлении, однако в данном случае важно другое – выбранная ими модель госсектора» [7, с.129].

Мы считаем, что для Республики Таджикистан более подходит североамериканская модель госсектора. Переплетение интересов государственных чиновников с интересами представителей бизнеса лишает госсектор необходимой прозрачности и эффективности. На наш взгляд, подобная модель отечественного госсектора является нерациональной.

Ю. В. Куренков считает, что «сама североамериканская модель госсектора имеет исторические предпосылки: США миновали феодальный строй с его проблемами и социально-экономическими последствиями; в стране не сложились мощные антикапиталистические силы; не была сформирована центральная власть со слишком широкими полномочиями в хозяйственной сфере; к власти не приходили левые силы с масштабными программами национализации» [6, с.24].

В настоящее время часто поднимается вопрос о приватизации учреждений образования и здравоохранения. Этого, на наш взгляд, сейчас не стоит делать. Здесь имеет место ряд отрицательных явлений, отражающих бедное состояние несбалансированность низкая доходность государственного бюджета страны.

Опыт показывает, что применения механизмов общественного сектора в областях и районах Республики Таджикистан находится на разных уровнях становления. Для большинства экспертов развитость регионов в отношении практики общественного сектора в сфере услуг определяется развитостью: институтов; законодательной базы; проектной практики.

Примером такого партнерства в Таджикистане является компания «Памир Энерджи» и филиал компании «Инновейтив Роуд Солюшнз ЛТД» (IRS), которые работают в республике на концессионной основе. «Памир Энерджи» занимается выработкой электроэнергии и управлением электроэнергетических сетей на территории ГБАО, а филиал IRS – управлением платной автодорожной инфраструктурой Душанбе-Чанак. Проект частной электростанции на Памире был реализован для обеспечения бесперебойного энергоснабжения бедных удаленных населенных пунктов Восточного Таджикистана. Договор о структуре владения представлял собой концессионный договор, согласно которому государство

оставалось основным собственником всех материальных активов. Частная электростанция на Памире выступает ответственным производителем всей электроэнергии в регионе, несет ответственность за ее передачу и распределение и действует через специальную частную компанию в рамках концессионного соглашения, рассчитанного на 25 лет. Общая стоимость проекта составила 26 млн. долларов, в том числе 2 млн. долларов процентных расходов по кредиту в период строительства. Источники финансирования распределились следующим образом: 45% частных активов и 55% заемных средств, предоставленных Международной финансовой корпорацией (International Finance Corporation, IFC) и Международной ассоциацией развития (International Development Association, IDA). Международная финансовая корпорация обеспечила 3.5 млн. долларов частных активов, остальные 8.2 млн. долларов были предоставлены Фондом экономического развития Ага Хана (Aga Khan Fund for Economic Development, AKFED)- частным партнером, получившим контроль над управлением» [10, с.165].

Важно отметить, что строительство объектов производственной инфраструктуры – это высоко затратные проекты. Это приводит к нахождению иных форм финансирования строительства объектов инженерной инфраструктуры. Одним из таких способов является внедрение принципов общественного сектора при реализации инвестиционных проектов развития общественной инфраструктуры.

Преимуществами применения подходов общественного сектора по сравнению с бюджетным финансированием при осуществлении инвестиционных проектов являются: повышение эффективности контроля за использованием бюджетных средств в рамках строительных контрактов; передача ответственности за своевременный ввод объектов в рамках заранее определенной сметы частным инвесторам; использование средств консолидированного бюджета только по направлениям проекта, которые определяют необходимость софинансирования; перенос расходов консолидированного бюджета по финансированию результатов капитальных вложений на будущие периоды путем оплаты выкупа готового объекта в рассрочку; отказ от использования средств консолидированного бюджета для финансирования капитальных вложений путем передачи инвестору прав на коммерческое использование объекта до момента его окупаемости (механизмы государственно-частного партнерства концессионного типа); формирование внебюджетных механизмов обеспечения обязательств государственного заказчика перед инвесторами в рамках договора (контракта) государственно-частного партнерства» [9, с.36].

Мы считаем, что формами государственной поддержки общественного сектора в Республике Таджикистан могут быть: предоставление налоговых льгот; предоставление субсидий; установление льготных ставок арендной платы за пользование имуществом, находящимся в государственной собственности Республики Таджикистан; предоставление отсрочек и рассрочек по уплате налогов; предоставление бюджетных инвестиций; предоставление инвестиционных налоговых кредитов; предоставление на конкурсной основе государственных гарантий Республики Таджикистан; предоставление объектов залогового фонда.

В целом мы считаем, что развитие общественного сектора способствует развитию инфраструктурного обеспечения предпринимательской деятельности, что в конечном итоге обеспечивает повышению уровня жизни населения в Республике Таджикистан.

Литература

1. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли РТ, Душанбе, 26 апреля 2013г. [электронный ресурс] URL: [http:// www.Pressa.tj](http://www.Pressa.tj) (дата обращения 26.05.13 г.)
2. Аткинсон Э.Б. Лекции по экономической теории государственного сектора/ Э.Б. Аткинсон, Дж.Э. Стиглиц . -М.: Аспект Пресс, 1995. - 378 с.
3. Балацкий Е.В. Проблемы оценки масштабов и эффективности государственного участия в экономике/ Е.В. Балацкий // Вестник Московского университета. Серия 6: Экономика. – М., 1997. - № 6. - С. 23-24.
4. Балацкий Е.В. Критерии и приоритеты приватизации государственной собственности/ Е.В. Балацкий, В.А. Конышев // Общество и экономика, 2002. - № 12. - С.148-149.
5. Государство и бизнес: институциональные аспекты // - М.: ИМЭМО РАН. - 2006. - 250 с.
6. Национальная промышленная политика конкурентоспособности: опыт Запада – в интересах России. - М.: ИМЭМО РАН, 2002. - С. 24-25.
7. Нигматулин Р. Об оптимальной доле государственных расходов в ВВП и темпах экономического роста/ Р. Нигматулин // Вопросы экономики. - 2003. - № 3. - С. 24-26.
8. Ходжаев П.Д. Некоторые механизмы и проблемы развития государственно-частного партнерства в Республике Таджикистан/ П.Д. Ходжаев, Л.Д. Сафарова // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: Сино, 2013. - № 2/5 (117). -С. 34-38.
9. Ходжаев П.Д. Оценка использования потенциала государственно-частного партнерства в сфере услуг Республики Таджикистан/ П.Д. Ходжаев, Л.Д.Сафарова // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук.- Душанбе: Сино, 2015. - №2/9(190). – С. 163-167.
10. D.L. Trotman-Dickenson Economics of the public sector // - L.: Macmillan, 1996.- С. 153-155.

УДК: 330;061.2/3

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИИ ТАЪСИРИ ОМИЛҶО БА САТҶ ВА ДИНАМИКАИ МОНЕТИЗАТСИЯИ ИҚТИСОДИЁТ

Холов Рустам Шермаҳмадович - муаллими калони кафедраи омори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 985-24-96-95

Мирзоев Сайалӣ Сайвалшевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи омори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни 35.

Нишондиҳандаи муҳими ифодакунандаи ҳолати гардиши пулӣ барои кишварҳо, бахусус барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт мебошад. Мақолаи мазкур ба таҳлили таъсири омилҳо ба сатҳ ва динамикаи монетизатсияи иқтисодиёти миллӣ бахшида шудааст. Аз таҳқиқоти гузаронидашуда бар меояд, ки динамикаи сатҳи монетизатсия падидаи муҳими иқтисодӣ буда, таъсиррасонии маҷмӯи муносибатҳоро дар раванди истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва муносибатҳои пулию қарзӣ тавсиф менамояд. Бояд қайд намуд, ки омилҳои асосии таъсиррасон дар сатҳ ва динамикаи монетаризатсия ин суръати маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, сатҳи рушди сохторҳои молиявӣ, пулҳои захиравӣ, сатҳи таваррум, самаранок истифодабарии ҳаҷми пул барои пешниҳоди қарз ба иқтисодиёт, майлнокии субъектҳои хоҷагидор ба пасандоз, фаъолияти самаранокӣ бонкӣ дар бозори пулии дохилӣ ва сатҳи эътимоднокии аҳоли ба низоми бонкӣ ба ҳисоб меравад. Баланд бардоштани сатҳи монетаризатсияи иқтисодиёт дар оянда ва таъсиррасонии он ба динамика ва сохтори агрегатҳои пулӣ, ба рушди истеҳсолот ва таҳкими сохтори иқтисодиёт, ба рушди

сохтори молия, қарздиҳӣ, афзоиши захираҳои бонкӣ ва аз ҳама омили муҳим сатҳи боварӣ ба низоми бонкӣ оварда мерасонад.

Калидвожаҳо: муомилоти пул, пешниҳоди пул, унсурҳои пулӣ, сатҳи монетизатсия, ММД, таваррум, қарздиҳӣ.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ НА УРОВЕНЬ И ДИНАМИКУ МОНЕТИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Холов Рустам Шермахмадович - старший преподаватель кафедры статистики, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Контактные телефоны: 985-24-96-95.

Мирзоев Сайали Сайвалиевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры статистики, Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Аини 35.

Важным показателем состояния денежного обращения для стран, в частности и для Республики Таджикистан в современном мире является уровень монетизации экономики. Статья посвящена анализу влияния факторов на уровень и динамику монетизации национальной экономики. Проведенное исследование выявило, что динамика уровня монетизации является важным экономическим явлением и характеризует влияние совокупных отношений на процессы общественного производства и денежные отношения. В ходе исследования выявлено, что основными факторами, влияющими на уровень и динамику монетизации выступают валовой внутренний продукт, уровень развития финансовых структур, денежные резервы, уровень инфляции, эффективное использование денежных средств для кредитования экономики, склонность хозяйствующих субъектов к депонированию, эффективная банковская деятельность на внутреннем денежном рынке и доверие населения к банковской системе. Повышение уровня монетизации экономики в будущем и его влияние на динамику и структуру денежных агрегатов приведет к развитию производства и укреплению экономической структуры, развитию финансового сектора, кредитования, росту банковских ресурсов и, что самое главное, доверию к банковской системе.

Ключевые слова: денежное обращение, денежные агрегаты, уровень монетизации, ВВП, инфляция, кредитование.

STRUCTURAL ANALYSIS OF INFLUENCE OF FACTORS ON THE LEVEL AND DYNAMICS OF MONETIZATION OF NATIONAL ECONOMY

Kholov Rustam Shermahmadovich - Senior Lecturer, Department of Statistics, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, of Dushanbe, Nakhimova Street 64/14. Contact phones: 985-24-96-95

Mirzoev Sayali Sayvalievich - associate professor of economic science, associate professor of the Department of Statistics, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan of Dushanbe, Aini Street 35.

An important indicator of the state of monetary circulation for countries, in particular for the Republic of Tajikistan in the modern world, is the level of monetization of the economy. The article is devoted to the analysis of the influence of factors on the level and dynamics of monetization of the national economy. The study revealed that the dynamics of the level of monetization is an important economic phenomenon and characterizes the influence of aggregate relations on the processes of social production and monetary relations. The study revealed that the main factors affecting the level and dynamics of monetization are gross domestic product, the level of development of financial structures, cash reserves, inflation, the efficient use of funds for lending to the economy, the propensity of business entities to deposit, and effective banking activity in the domestic money market and public confidence in the banking system. An increase in the level of monetization of the economy in the future and its impact on the dynamics and structure of monetary aggregates will lead to the development of production and the

strengthening of the economic structure, the development of the financial sector, lending, the growth of banking resources and, most importantly, the credibility of the banking system.

Keywords: *money circulation, money supply, aggregates, monetization level, GDP, inflation, lending.*

Мавриди зикр аст, ки рушди босуботи иқтисодиёт дар давраи муосир ба доираи муомилоти пулӣ ва дигар соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ таъсири бевоситаи худро мерасонад. Ҳамзамон, ин омил ба дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ низ таъсир мерасонад, ки омӯзиши дақиқи механизми бозорро тақозо мекунад. Баҳои самаранокии сатҳи монетизатсия дар маҷмӯъ ва дар алоҳидагӣ тавассути таҳлили омӯрӣ ба даст оварда мешавад. Монетизатсия яке аз нишондиҳандаҳои муҳими макроиқтисодӣ ба ҳисоб рафта, сатҳ ва андозаи он ба дигар нишондиҳандаҳои рушди макроиқтисодӣ, ё дар маҷмӯъ, ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсир мерасонад. Яке аз механизмҳои танзимкунандаи таъсиррасонӣ ба ҳаҷми массаи пул дар муомилот, инчунин ташаққули талабот ва тақлифот дар бозори пул, ин раванди монетизатсияи иқтисодиёт мебошад. Ба ақидаи аксари олимон, «монетизатсияи иқтисодиёт хусусияти объективии низомии иқтисодӣ мебошад ва тавсифи он бо фаъолияти воқеии рушди иқтисод муқоиса карда мешавад» [4, с.61]. Аз ин лиҳоз, таҳлили раванди монетизатсиякунонӣ аҳамияти бузурги амалӣ дошта, бевосита бо назардошти системаи нишондиҳандаҳое, ки на танҳо сатҳи таъминнокии пулро дар иқтисодиёт, балки ҳаҷм, динамика ва сохтори онҳоро инъикос мекунанд, гузаронида мешавад. Дар маҷмӯъ, раванди монетизатсиякунонии иқтисодиёт тамоми низоми муносибатҳои пулиро тавсиф менамояд, ки хусусият ва динамикаи рушди низоми пулии давлат ва таъсири онро ба таъмини рушди иқтисодӣ инъикос мекунад. Ба ақидаи олими машҳур С.В.Науменков, монетизатсия ин падидаи мураккаби иқтисодӣ буда, беҳатарии равандҳои истеҳсоли ва муносибатҳои пулиро барои пардохтпазирӣ ва ташаққули таносуби сармоягузорӣ ва истеъмолот, рушди баҳши молиявӣ, фаъолияти бозори пул ва тамоми низоми молиявии давлат тавсиф менамояд [7, с.14]. Вобаста ба ин, моҳияти монетизатсияи иқтисодиёт дорои неруи бузурге мебошад, ки барои беҳтар ва танзим намудани ҳолати иқтисодӣ мусоидат мекунад. Дар асоси натиҷаи монетизатсия бояд роҳҳои самараноки рушди иқтисодиёт вобаста ба танзимнамоӣ таъмин гардад. Дар шароити таҳаввулоти иқтисодӣ монетизатсия омилҳои муҳими беҳдошти иқтисодиёт, махсусан рушди иқтисодиёти муосир шуда метавонад. Дар бештари адабиёти иқтисодӣ монетизатсия ҳамчун таъминоти ниҳонии интишори пул барои муомилот дар бозор маънидод карда шуда, аз тарафи дигар бошад, ҳамчун раванди бо пул таъмин кардани иқтисодиёт, яъне бо пуле, ки барои пардохт ва ҳисоббаробаркунӣ заруранд, фаҳмида мешавад [1, с.16,74].

Қисме аз олимон монетизатсияро сатҳи таъминоти иқтисодиёти миллӣ бо пули нақд дониста, қисман нишондиҳандаи макроиқтисодие меноманд, ки сатҳи таъминоти иқтисодро бо пул тавсиф мекунад [4, 11, с.286–287] ва ғайра.

Монетизатсия асосан нишондиҳандаи баҳодиҳии сатҳи иқтисодиёт мебошад ва манбаи андозагирии он муодилаи И.Фишер аст. Тибқи назарияи Фишер, гардиши бошиддати воҳиди пулӣ ҳамчун коэффитсиенти афзоиши ҳаҷми пул, инчунин ҳаҷми гардиши пули нақд ҳангоми иҷрои вазифаҳои асосии пул, ки барои хизматрасонии гардиши иқтисодӣ заруранд, муайян карда мешавад. Лекин бевосита суръати гардиши пулро ҳангоми иҷроиши ин функцияҳои қайдгашта муайян намудан душвор аст. Барои расидан ба ин

мақсад одатан баробарии муодилаи Фишер истифода мегардад, ки ба сифати нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пулӣ (M_2) баромад менамояд. Вобаста ба концепсияи монетаристон, мутобиқ ба баробарии Фишер агар тағйирёбии қисми чап ва ё рости муодила ($MV > PQ$) мушоҳида гардад, дар ин ҳолат ба таваррум ва ё болоравии нарх оварда мерасонад. Дар асоси ин маълумотҳо сифатан сатҳи монетизатсиякунонии иқтисодиёт, дар маҷмӯъ, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад. Мутобиқ ба ибрази ақида коэффитсиенти монетаризатсияро ҳамчун сатҳи боваринокии иқтисодиёт назар менамоем. Омили асосии баланд бардоштани сатҳи монетаризатсия ин мавриди санҷиш қарор додани қарзҳои дарозмуддат, ҷалби пасандозҳо, тавозуни агрегатҳои пулӣ (кам кардани пулҳои нақдӣ дар муомилот) ва ташкили хизматрасониҳои бонкӣ мутобиқ ба талаботи мизочон, ки вобаста ба ҳолати бозор аст, ба ҳисоб меравад. Дар назар бояд дошт, ки коэффитсиенти монетаризатсияро (бо пули милли) набояд босуръат афзоиш дод, афзоиш бояд дарозмуҳлат буда, устувории сиёсати пулиро қарзӣ таъмин карда шавад. Тавре ки Е.И. Греков қайд намудааст: «Сатҳи монетаризатсияи иқтисодиёт умуман аз дараҷаи рушди низоми молиявию қарзӣ ва, дар маҷмӯъ, иқтисодиёт муайян карда шуда, бар замми ин, монетизатсия ҳамчун ҳаракати озоди сармоёро дар иқтисодиёт муайян мекунад» [4, с.61].

Дар таҷрибаи байналхалқӣ барои тавсифи умумии сатҳи монетизатсия таносубияти ҳаҷми васеи пулӣ ва нишондиҳандаи ММД-и номиналӣ ва дар ҳолати зарурӣ, ММД-воқеиро истифода мебаранд, инчунин қобили қайд аст, ки дар баробари ин, ҳаҷми пулҳои нақд ва ғайринақдӣ (M_2) низ барои муайян намудани сатҳи монетизатсия дар бисёре аз таҳлилҳо вохӯрдан мумкин аст. Қобили қайд аст, ки дар адабиёти омори-иқтисодӣ доир ба ин масъала андешаҳои мухталиф вучуд дорад. Масалан, омориносии машҳури рус И.И.Елисеева оид ба мафҳуми монетизатсия ва монетаризатсия ё фарқияти байни онҳо андешаи худро чунин ибраз намудааст: «Монетизатсия ҳамчун нишондиҳандаи иқтисодӣ-омории шакли васеъ ҳисобида шуда, монетаризатсия таносубияти танҳо пули милли дар муқоиса бо ММД-и воқеӣ фаҳмида мешавад [9, с.165-169].

Вобаста ба ин ҳангоми таҳлил ва пешниҳоди натиҷа бояд тафовути нишондиҳандаҳо вучуд дошта бошад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, раванди монетаризатсияи иқтисодиёти милли муносибатҳои ҳамаи соҳаҳои низоми пулиро қарзиро тавсиф намуда, ҳислат ва динамикаи инкишофи низоми пулии мамлакатро, аз он ҷумла ҳолати таъминнокии пули милли ва таъсиррасонии онро ба рушди иқтисодиёти милли инъикос менамояд. Таҳлили раванди монетаризатсияи иқтисодиёт, ки бештар аҳамияти амалиро дар рушди иқтисодиёти милли касб менамояд, бо назардошти маҷмӯи нишондиҳандаҳои оморию бонкӣ таҳлил намудан зарур меҳисобем. Ин амал имкон медиҳад, ки аз як ҷиҳат, ба таври умумӣ сатҳи таъминнокии иқтисодиёт бо пули милли баҳо дода шуда, аз ҷиҳати дигар, тағйирёбии сатҳи умумии монетаризатсияи иқтисодиёт аз ҳисоби ташаккули якҷанд омили калидии бо ҳам пайваст ва ба якдигар таъсиррасонанда муайян карда шаванд.

Яке аз омилҳои калидӣ, ки ба ташаккули раванди монетаризатсияи иқтисодиёти милли сабаб гаштааст, ин коэффитсиенти сатҳи таъмини пули нақд дар иқтисодиёт ва таносубияти агрегати M_2 бо M_0 мебошад.

Бо мақсади андозагирии таъсиррасонии омилҳои зикргардида, модели иқтисодӣ-омории сатҳи монетаризатсияи иқтисодиёти миллий ба таври зерин пешниҳод карда мешавад:

$$K_m = \frac{M_2}{M_{MD}} = \frac{M_0}{M_{MD}} \times \frac{M_2}{M_0} : \text{ё } K_m = K_{T.P.H} * K_T. [9, 69].$$

Ин нишондиҳанда андозаи ҳаҷми пулиро ба 1 сомони ММД шарҳ медиҳад. Қайд кардан бамаврид аст, ки коэффитсиенти сатҳи монетаризатсияи иқтисодиёт дар давлатҳои пешрафта аз 70,7 то 89 фоиз дар Федератсияи Россия аз 42,3 то 43,5 фоиз ташкил медиҳад [5, с.13]. Тибқи ҳисобҳои муаллиф, ки дар ҷадвали 3 оварда шудааст, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан паст буда, аз 19 то 23 фоизро ташкил додааст, ки солҳои охир тамоюли каме болоравии он дида мешавад ва онро ҳамчун омили пастшавии сатҳи таваррум фаҳмидан мумкин аст.

Дар баробари ин, унсурҳои пулӣ яке аз нишондиҳандаҳои асосии ҷенкунонии сатҳи рушди иқтисодиёт мебошад. Бинобар ин, барои ҳалли масъалаи мазкур нишондиҳандаҳои зеринро истифода бурдан бамаврид аст. Дар мувофиқа бо модели монетаризатсияи иқтисодиёт пешниҳод гашта, омилҳоро мавриди таҳлил қарор медиҳем. Сараввал ба нишондиҳандаҳои унсури пулӣ назар менамоем, ки айни замон дар раванди иқтисоди миллий ва сатҳи монетаризатсия нақши асосӣ дошта, ҳамчун омили муҳим онҳоро мавриди таҳлил қарор додем.

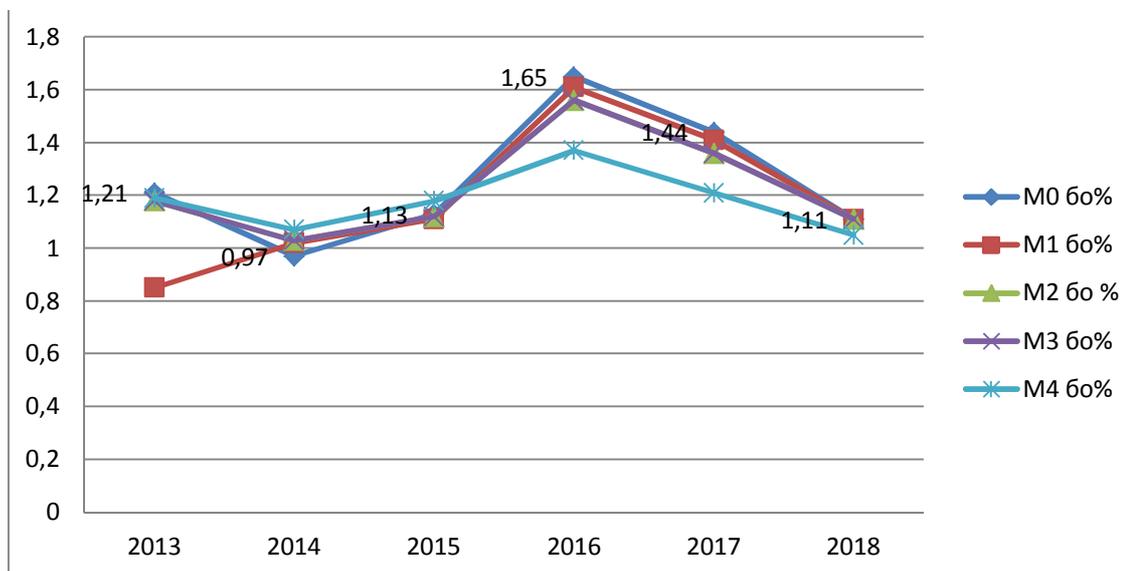
Ҷадвали 1. Динамикаи афзоиш ва ё коҳиши унсурҳои пулӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2013-2018

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Тағйирёбии соли 2018 нисбати 2013
Унсури пул M_0 (млн.сом.)	4 144	4 054	4 591	7 588	10 950	12 190	2,94 мар.
M_0 нисбати соли гузашта бо %	1,21	0,97	1,13	1,65	1,44	1,11	-0,1 б.ф.
Унсури пулии M_1	4 789	4 885	5 403	8 728	12 258	13 490	2,81 мар.
M_1 нисбати соли гузашта бо %	0,85	1,02	1,10	1,61	1,40	1,10	0,25 б. ф.
Унсури пул M_2 (млн. сом.)	5626	5826	6535	10238	13982	15382	2,73 мар.
M_2 нисбати соли гузашта бо %	1,18	1,03	1,12	1,56	1,36	1,10	-0,85 б.ф.
Ҳаҷми пул M_3	5 627	5 826	6 535	10 238	13 982	15 382	2,73 мар.
M_3 нисбати соли гузашта бо %	1,18	1,03	1,12	1,56	1,36	1,10	-0,85 б.ф.
Нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул M_4	8 492	9 092	10 790	14 788	18 018	18 945	2,23 мар.
M_4 нисбати соли гузашта бо %	1,19	1,07	1,18	1,37	1,21	1,05	0,14 б.ф.

Сарчашма: Бюллетени омили банкӣ, апрели 2019 (285), саҳ. 18.

Аз ҳисоби ҷадвали 1 бармеояд, ки танҳо унсури пули M_0 дар муқоиса соли 2014 нисбат ба соли 2013 ба миқдори -0,24 банди фоизӣ кам ва M_1 дар солҳои қайдгашта 0,17 банди фоизӣ зиёд гаштааст, боқимонда тамоми солҳо муқоиса бо соли базисӣ устувор ба назар мерасад. Агар ба тағйирёбии унсурҳои пулӣ соли 2018 нисбати соли 2013 назар намоем, ҳамин тарзи натиҷа мушоҳида

мегардад. Дар ин чо унсури пулии M_0 ба миқдори $-0,1$, M_2 ба $-0,18$ банди фоизӣ кам гаштааст ва унсури пулии M_1 , M_4 , дар ҳаҷми $0,25$ ва $0,14$ банди фоизӣ зиёд гаштааст. Ҳамчунин, унсури пулии номбаргардида дар давраи таҳлили тамоюли афзоишбидошта ба ҳисоби миёна $2,7$ маротиба зиёд гардидаанд.

Диagramмаи 1. Динамикаи унсури пулӣ дар муқоиса бо соли гузашта

Чӣ тавре аз диаграмма бармеояд, ҳамаи унсури пулӣ аз соли 2016 то инҷониб назар ба соли гузашта рӯ ба камшавӣ ниҳодаанд. Сабаби камшавии натиҷаи муқоисаи унсури пулӣ дар талаботи мизоч, ки ҳамчун омилҳои таъсиррасон ба унсури пулӣ ва талабот ба ҳар як унсури қайдгашта мебошад. Тибқи маълумоти ҷадвал чунин хулоса намудан мумкин аст, ки сол то сол тағйирёбии унсури пулӣ зиёд гардидаанд, аммо дар муқоиса бо соли 2016 кам гардидаанд, ки сабаби асосиаш бухрони молиявӣ-бонкӣ ва мушкилоти молиявӣ доштани баъзе аз бонкҳои тижоратии амалкунанда дар кишвар мебошад. Аслан, агар одамон аз хизматрасониҳои бонкӣ шубҳа дошта бошанд, аз ҷониби дигар, дар нишондиҳандаи пулҳои захиравӣ ин бонкҳо ҳолати камшавӣ ба вуҷуд меояд.

Мувофиқ ба «қоидаи пул»-и М.Фридман, дар концепсияи сиёсати пулиро қарзии ҷойдоштаи иқтисоди бозорӣ назорати қатъии зиёдшавии ҳаҷми пулӣ дар муомилот буда, дар андозаи $3-5\%$ дар сол тағйиротро пешниҳод менамояд [12, с. 66]. Хусусан, чунин бозафзоиши ҳаҷми пул самаранокии фаъолияти кориро дар иқтисодиёт таҳким мебахшад. Дар ҳолати набудани назорати афзоиши пулӣ дар ҳаҷми зиёда аз $3-5\%$ дар як сол, таварруми пурпеч ба амал меояд, агар суръати қайдгашта дар иқтисодиёт аз $3-5\%$ кам мушоҳида гардад, ба паст шудани суръати бозафзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ оварда мерасонад. Барои дарки масъалаи қайдгашта динамикаи тағйирёбии унсури пулӣ нишондиҳандаи пулҳои захиравиро бо усули ҳисоби коэффитсиенти интегралӣ тафовути сохтори К.Гатев ва индекси А.Салаи таҳлил менамоем.

Дар давраи таҳлилшаванда, яъне солҳои 2013 ва 2018 ҳаҷми пулҳои нақдӣ дар муомилот буда $2,9$ маротиба аз ҳисоби суръати афзоиш ва афзоиши мутлақ бошад, ба 8688 миллион сомонӣ баробар гашт. Дар давраҳои таҳлилии тамоилоти гуногуни нишондиҳандаҳои пулҳои захиравӣ ба назар мерасанд. Дар солҳои 2013 ва 2018 пулӣ нақд дар муомилот ба миқдори $2,53$ банди фоизӣ афзоиш ёфта, захираҳои ҳатмӣ дар ҳаҷми $-2,73$ банди фоизӣ коҳиш ёфта ва

пасандозҳои дигар бошад, бо андозаи 0,25 банди фоизӣ рӯй ба афзоиш ниҳодааст.

Ҷадвали 2. Динамикаи пулҳои захиравӣ ва сохтори он

Унсурҳои пулҳои захиравӣ	Соли 2013		Соли 2018		$V_1 - V_0$	$(V_1 - V_0)^2$	$(V_1^2 + V_0^2)$	$(V_1 + V_0)$	$(V_1 - V_0) / (V_1 + V_0)^2$	$(V_1 - V_0)^2 / (V_1^2 + V_0^2)$
	млн. сомон	бо % ҳаҷми умумӣ (V_0)	млн. сомон	бо % ҳаҷми умумӣ (V_1)						
Пули нақди дар муомилот буда	4485	83,64	13 173	86,17	2,53	6,4	14420,84	169,81	0,000196	0,00044380
Захираҳои ҳатмӣ	860	16,03	2 026	13,30	- 2,73	7,45	433,85	29,33	0,008649	0,01717183
Дигар пасандозҳо	17	0,32	87	0,57	0,25	0,06	0,507	0,89	0,0784	0,11834320
Ҷамъи пулҳои захиравӣ	5362	100	15286	100	-	-	-	-	0,0872	0,13595883

Ҷадвал аз ҳисоби маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ апрели соли 2019 (285) тартиб ва ҳисоб карда шудааст.

Чунин тамоили афзоиши ҳиссаҳои қиёсии унсурҳои пулҳои захиравӣ нобаробар ба тағйирёбии сохтори он таъсири худро расонид. Аз тарафи дигар, дар таҳлилҳо нишондиҳандаи мутлақи тағйироти сохторӣ дар шакли умумӣ бо модули мутлақи тағйироти ҳиссаҳо ҳисоб карда шуда, чунин бо формула ифода карда мешавад:

$$\Delta d = \sum |d_{1j} - d_{0j}|;$$

Дар ин ҷо: d_{1j} – ҳиссаи j гурӯҳи унсурҳо дар давраи қорӣ;

d_{0j} – ҳиссаи j гурӯҳи унсурҳо дар давраи базавӣ [9, с.73].

Дар ҷадвали ҳисобии мо ҷамъи ҳиссаи унсурҳо дар ду давра мутобиқи андозагирии формула ба $\Delta d = 5,51$ баробар аст, ки ҷамъи тағйироти ҳиссаҳо дар нишондиҳандаҳои таркибии пулҳои захиравӣ 5,51%-ро ташкил медиҳанд. Ҳисоби миёнаи тағйироти сохтори маҷмӯи дар як ҳисса қарор ёфта (гурӯҳ, маҷмӯи унсурҳо), ягон хел маълумоти изофавӣ пешниҳод наменамояд. Лекин мумкин аст якчанд тағйироти муҳими сохториро дар муқоиса ба адади комилан имконпазири ҷамъи бузургии модул, ки ба 2 баробар аст, муайян намуд. Вобаста ба нуқтаҳои зикргардидаи боло нишондиҳандаи дараҷаи шиддатнокии тағйироти сохтори мутлақ (ё индекси тафовут бо номи индекси Лузмора-Хэнби) истифода мегардад, ки чунин тарз ифода карда мешавад:

$$K\Delta d = 0,5 \sum |d_{1j} - d_{0j}|;$$

Дар ин ҷо: $d_1 d_0$ – нишондиҳандаи вазни қиёсӣ дар давраҳои ҳисоботӣ ва базисӣ, ки бо ҳисса ифода карда мешаванд [9, с.73].

Бояд қайд намуд, ки ҳосили ҷамъи калонтарини модули тағйирёбии ҳиссаҳо ба 2 баробар аст. Ин танҳо ба ҳолати фарзиявӣ ҷой дошта, дар як давра ҳамаи маҷмӯъ дар як гурӯҳ ҷамъ шуда, дар давраи дигар ин ҷамъшавӣ ба дигар гурӯҳ мегузарад. Бинобар он, бо таври назариявӣ индекси тавофут худуди ниҳой дошта, ба 1 баробар аст. Воқеан, вай доимо аз 1 хурдтар аст. Агар дар сохтори маҷмӯъ тағйирот ба амал наояд, индекси тавофут ба 0 (сифр) баробар аст. Хуллас, индекси тавофут аз 0 (сифр) калон буда, аз 1 (як) хурд аст, яъне 0

$<It < 1$. То андозае ки қимати индекси тавофут ба 1 наздик бошад, ҳамон қадар тағйироти сохторӣ дар маҷмӯи ҳодиса зиёдтар ҷой дорад. Мутобиқ бо маълумоти ҷадвал истифода аз формулаи мазкур $K\Delta d = 0,108$, яъне шиддатнокии тағйироти сохтории мутлақи нишондиҳандаҳои таркибии пулҳои захиравӣ ба андозаи 10,8% баробар мегардад.

Бояд қайд намоем, ки моҳияти коэффитсиенти интегралӣ тафовути сохтории К.Гатев аз он иборат аст, ки ба ҳисоби миёна вазни қиёсии муқоисашаванда аз якдигар тамоили дуршавӣ ё наздикшавӣ доранд. Ҳангоми ҷой надоштани тағйирот дар сохтори маҷмӯъ коэффитсиентҳои мазкур ба 0 (сифр) баробар мешавад. Коэффитсиенти интегралӣ тафовути сохтории К.Гатев ҳудуди ниҳой надорад, яъне то андозаи зиёд тағйироти сохторӣ ҷой дошта бошад, ҳамон қадар қиматҳои онҳо меафзоянд [9, с. 83].

Тавре ки аз натиҷаи ҳисоби коэффитсиенти интегралӣ тафовути сохтории К.Гатев бармеояд:

$(K_{\text{Гатева}} = \sqrt{\sum(V_2 - V_1)^2 / \sum(V_2^2 + V_1^2)} = \sqrt{0,13595883} = 0,368)$ ва индекси А.Салаи $(J_{\text{салаи}} = \sqrt{[\sum(V_1 - V_0) / \sum(V_1 + V_0)]^2 : n} = \sqrt{0,0879/3} = 0,171)$ нишон медиҳанд, ки дар солҳои охир дар иқтисоди кишвар тағйирёбии сохторӣ-динамикии пулҳои захиравӣ дар сатҳи зарурӣ ба вучуд омадааст, ки асосан ин тағйирот аз ҳисоби пулҳои нақдӣ дар муомилотбуда мебошад. Ҳамчунин, барои муқаррар намудан ва тасдиқи шиддатнокии афзоиши сохтори пулҳои захиравӣ индекси Салайро истифода намудем.

Индекси Салай нишон медиҳад, ки дар сохтори маҷмӯи унсурҳои ташкилдиҳандаи нишондиҳандаи пулҳои захиравӣ тағйирот яктарафа аст. Ба ифодаи дигар, дар сохтори маҷмӯи нишондиҳандаҳои пулҳои захиравӣ вазни қиёсии пули нақд нисбат ба ҳиссаи қиёсии унсурҳои дигари пулӣ зиёд аст.

Хусусан, аз рӯи ҳисобҳои индекси Салай пешгузориҳои ҳиссаи пули нақд ва кохиш ёфтани пасандозҳо дар нишондиҳандаҳои дигари ҳаҷми пул давоми солҳои муқоисашаванда водор месозад, ки ба ҳалли ду масъала шояд диққати асосӣ дод, ки инҳоянд:

- яқум, барои кохиш додани афзоиши ҳиссаи пули нақд бо роҳи пешниҳоди хизматрасониҳои муосири бонкӣ (электронии бонкӣ, қортҳои бонкӣ, бонки мобилӣ, интернет-бонк ва ғайра) аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ бо низоми электрони савдои амалиётии марказҳои савдо, ҳарчи зудтар аз тарафи Бонки миллии Тоҷикистон ташкил кардани хариду фурӯши сабикаҳои ченакии тилло, нукра ва ғайра.

- дуҷум, ҳарчи зудтар барқарор кардани робитаи байни ташкилотҳои қарзӣ бо соҳибкорони хурду миёна, аҳоли доир ба пешниҳодҳои хизматрасониҳои бонкӣ, аз ҷумла ҷалби маблағҳои озоди пулии аҳоли ва ҳамчун амонат нигоҳ доштани онҳо дар бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ ва ба ин васила, барқарор кардани боварии тарафайн ва тамоми гирдгардиши воситаҳои пулӣ. Хусусан, маҷмӯи қорҳои ташвиқу тарғиб ва шарҳу эзоҳи вазъи қорӣ ва чораҳои амалишаванда дар васоити ахбори омма аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ва ташкилотҳои қарзӣ тадриҷан анҷом дода шавад. Вобаста ба натиҷаи ҳисобҳо ва шарҳи таҳлили додашуда, динамикаи нишондиҳандаҳои сатҳи монетаризатсияро дар солҳои 2013-2018 мавриди омӯзиш қарор медиҳем:

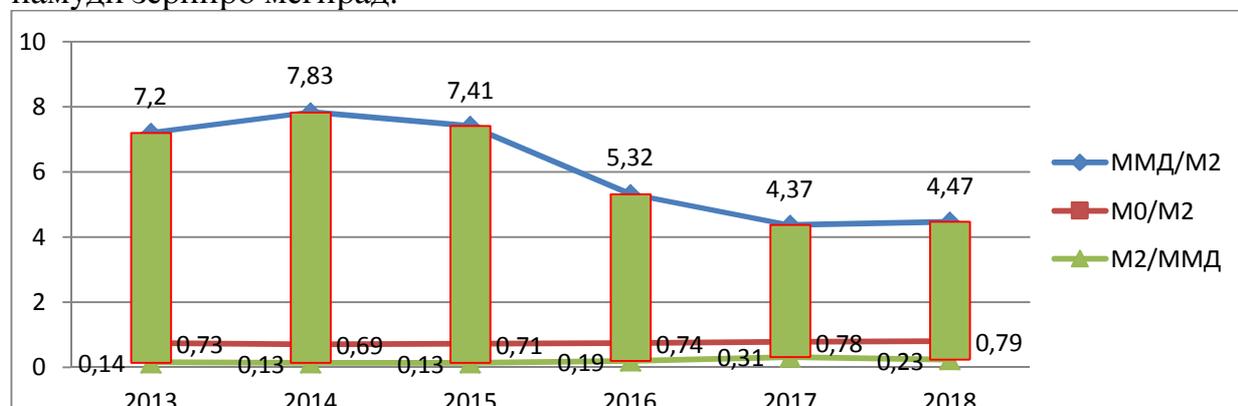
Чадвали 3. Динамикаи нишондиҳандаҳои модели сатҳи монетаризатсия барои солҳои 2013-2018

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Тағйирёбии соли 2018 нисбати 2013
ММД бо нархҳои амали мутобиқи солҳо (млн. сом.)	40524,5	45605,2	48401,6	54471,1	61093,6	68844,0	1,69 мар.
Унсури пул M ₂ (млн. сом.)	5626	5826	6535	10238	13982	15382	2,94 мар.
Унсури пул M ₀ (млн.сом.)	4 144	4 054	4 591	7 588	10 950	12 190	2,81 мар.
Таносуби ММД нисбати M ₂	7.20	7.83	7.41	5.32	4.37	4,47	-2,73 б.ф.
Таносуби M ₀ нисбати ММД	0,10	0,08	0,09	0,13	0,18	0,18	0,8 б.ф.
Унсури пул M ₀ нисбати M ₂	0,73	0,69	0,70	0,74	0,78	0,79	0,4 б.ф.
Кoeffитсиенти монетаризатсия (M ₂)	0,14	0,13	0,13	0,19	0,30	0,23	0,9 б.ф.

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ, апрели соли 2019 (285), с. 18.

Аз маълумоти чадвал бармеояд, ки ММД давра ба давра рӯ ба афзоиш дошта, соли 2018 нисбати соли 2017 суръати бозафзоиши он 12,6% ва афзоиши мутлақи он бошад, ба 7750,4 млн. сомонӣ рост меояд. Аз ҷиҳати дигар, бояд қайд намуд, ки афзоиши нишондиҳандаи мазкур муътадил ва мувофиқ ба ақидаҳои назариявӣ аст. Унсури пулии M₂, яъне танҳо бо пули миллий низ афзоиш ёфта, соли 2018 нисбати соли 2013 суръати афзоиши он ба 73,4% зиёд ва афзоиши мутлақи он ба 0,4 банди фоизӣ ва аз нигоҳи нишондиҳанда дар шакли мутлақ ба афзоиши 9756 млн. сомонӣ дар солҳои қайдгашта баробар шудааст. Агар ба сатҳи монетаризатсия (муқоиса бо пули миллий) назар намоем, бевосита соли 2018 назар ба соли 2013 дар ҳаҷми 0,9 банди фоизӣ ва бо ҳисоби миёна ба ҳар сол 1,5% афзоиш рост меояд. Суръати гардиши ҳаҷми пул - миқдори гардишҳоеро, ки як воҳиди пул дар бунёди ММД хизмат мерасонад, нишон медиҳад, ки ин дар чадвал рӯ ба коҳиш ёфта, аз тарафи дигар, соли 2018 нисбати соли 2013 дар ҳаҷми 6% зиёд гаштааст, ки ин ба ҳисоби миёна дар 6 соли ҳисобӣ 1%-и рост меояд. Чадвали таҳлилшударо дар шакли диаграмма нишон медиҳем, ки намуди зеринро мегирад:

Таносуби унсури пулии M₀ нисбати M₂ муътадил дар ҳаракат буда, танҳо соли 2014 ҳаҷми он коҳиш ёфта, аз тарафи дигар, соли 2018 нисбати соли 2013 дар ҳаҷми 6% зиёд гаштааст, ки ин ба ҳисоби миёна дар 6 соли ҳисобӣ 1%-и рост меояд. Чадвали таҳлилшударо дар шакли диаграмма нишон медиҳем, ки намуди зеринро мегирад:

Диаграммаи 2. Динамикаи нишондиҳандаҳои модели сатҳи монетаризатсия (2013-2018)

Нишондиҳандаҳои дар боло овардашуда имконияти инъикоси на танҳо динамикаи тағйирёбии ҳаҷми пул ва компонентҳои он, инчунин алоқамандии байни тағйирёбиро нишон медиҳанд. Ошкор намудани алоқамандӣ байни нишондиҳандаҳо ба воситаи динамикаи сатҳи монетаризатсия имконият дорад, ки таҳлили омилиро истифода бурда, ҳаҷми умумии тағйирёбии унсури пулии M_2 чунин муайян карда мешавад:

$$\Delta M_2 = M_2(\text{ҳисоботӣ}) - M_2(\text{базисӣ});$$

Аз он ҷумла, тағйирёбии сатҳи монетаризатсия (бо пули миллӣ) дар шакли умумӣ чунин аст:

$$\Delta M_{2(RM)} = (R_{M1} - R_{M0})MM_{D0} = (0,23 - 0,14) * 1,12;$$

Дар шакли умумӣ, сатҳи монетаризатсия (бо пули миллӣ) 0,10% афзоишро нишон медиҳад, ки наздик ба тағйироти сохтори захираҳои пулии дар боло зикргардида мебошад. Дар баробари ин, мутобиқ ба методика яке аз нишондиҳандаҳои асосии ММД мебошад, ки тағйироти онро низ дар динамикаи андозагирӣ қардан зарур аст, яъне тағйирёбии ҳаҷми ММД аз ҳисоби меъёри сатҳи монетаризатсия чунин аст:

$$\Delta M_{2(MMД)} = (MM_{D1} - MM_{D0})R_{M0} = (68844 - 40524,5) * 0,14 = 3964,7;$$

Аз ифодаи зерин бармеояд, ки давоми шаш соли охир ҳаҷми ММД бо назардошти меъёри сатҳи монетаризатсияи вучуддошта дар давраи таҳқиқшаванда дар ҳаҷми 3964,7 ҳазор сомонӣ зиёд гардидааст. Ба ҳисоби миёна ба ҳар як сол 660,78 сомонӣ рост меояд. Мутобиқи маълумоти дар боло зикргардида, тағйирёбии афзоиши мутлақи сатҳи монетаризатсияро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем. Тағйирёбии сатҳи монетаризатсия бо намуди зерин муайян карда мешавад:

$$\Delta R_M = R_{M1} - R_{M0} = 0,23 - 0,14 = 0,09\%;$$

Маълум гардид, ки дар шаш соли охир сатҳи монетаризатсияи кишвар дар ҳаҷми 0,09 банди фоизӣ рӯ ба афзоиш ниҳода, ба ҳисоби миёна барои ҳар як сол 0,015 банди фоизӣ рост меояд. Афзоиш ва таҳкими нишондиҳандаҳо аз ҷиҳати амалии бонкҳо вобастагии калон дорад.

Ҳамин тариқ, ба ақидаи мо, як қатор омилҳои дигари муҳиме мавҷуданд, ки боиси заифии низоми бонкдорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон гардидаанд. Пеш аз ҳама, суст рушд намудани динамикаи бозори молиявии ҷумҳурӣ ба назар мерасад, зеро он дар марҳилаи ташаккул ва рушд қарор дорад. Вобаста ба ин, зарур аст, ки таҷрибаи бонкҳои марказии давлатҳои хориҷиро оид ба истифодаи воситаҳои системавии монетарӣ барои нигоҳ доштани рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯхта, мавриди истифода қарор дода шаванд. Дар ҷамъбаст, метавон гуфт, ки тамоми тадбирҳои дар таҳқиқот пешниҳодшуда на танҳо ба таҳким ва тақмили сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки ба рушди бахши воқеии иқтисодиёт мусоидат мекунанд. Илова бар ин, чорабиниҳои мазкур ба муътадил гардидани арзиши қарзҳои бонкӣ дар кишвар мусоидат хоҳанд кард.

Хулоса, аз таҳқиқоти гузаронидашуда бармеояд, ки динамикаи сатҳи монетаризатсия падидаи муҳими иқтисодӣ буда, таъсиррасонии маҷмӯи муносибатҳоро дар раванди истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва муносибатҳои пулию қарзӣ тавсиф менамояд. Ба андешаи мо, омилҳои асосии таъсиррасон дар сатҳ ва динамикаи монетаризатсия ин суръати маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, сатҳи рушди ниҳодҳои молиявии кишвар, пулҳои захиравӣ, сатҳи таваррум, самаранок истифодабарии ҳаҷми пул барои пешниҳоди қарз ба иқтисодиёт, майлнокии субъектҳои хоҷагидор ба пасандоз, ҷиҳати самаранокии бонкӣ дар бозори пулии дохилӣ ва сатҳи эътимоднокии аҳоли ба низоми бонкӣ ба

ҳисоб меравад. Бояд қайд намуд, ки сатҳи монетаризатсия инъикоси алоқамандии пули милли бо иқтисодиёти воқеӣ буда, таҳлили динамикаи он ба роҳандозии баробарии нишондиҳандаҳои байнисоҳавӣ имконият фароҳам меоварад.

Ҳамин тавр, сатҳи монетизатсия бояд ҳамчун нишондиҳандаи интегралӣ инъикосдиҳандаи сатҳ ва ҳолати рушди иқтисодиёт, низоми пулӣ ва гардиши пул дар назар дошта шавад. Дар ҳар як кишвар раванди монетаризатсия хусусиятҳои хоси худро дошта, вобаста ба ҳолати низомҳои пули милли ва тавсифи иқтисодиёт бевосита фарқ мекунад. Барои ба эътидол даровардани муомилоти пулӣ ва афзоиши таносуби монетаризатсия назорати доимии ҳиссаи агрегатҳои пулӣ ва нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ зарур аст.

Адабиёт

1. Азизбоев А.Р. Совершенствование процесса монетизации в развитии современной банковской системы Республики Таджикистан / А.Р. Азизбоев. - [Электронный ресурс]: режим доступа <https://cyberleninka.ru/article/view/sovershenstvovanie-protssesa-monetizatsii-v-razvitiiv-sovremennoy-bankovskoy-sistemy-respubliki-tadzhikistan>. (дата обращения: 28.12.2019)
2. Амирбеков Ф. Об экономическом росте Азербайджана (часть 2). Денежные агрегаты. Эксперт. / Ф.Амирбеков. - [Электронный ресурс]: режим доступа /Trend/ www.cbar.az. Азербайджан, Баку, 13 декабря 2018 г. (дата обращения: 20.12.2019).
3. Бюллетени о мори бонкӣ, апрели соли 2019 – 285с, саъ. 18.
4. Греков И.Е. О совершенствовании подходов к определению монетизации экономики и обоснование ее оптимального уровня / И.Е. Греков // Финансы и кредит, 2007. – № 11. – С.60–70.
5. Греков И.Е. Коэффициент монетизации в разных странах в 2000-2018 гг. / И.Е.Греков, В.Г. Садков [электронный ресурс]: режим доступа <https://pkognostica.info/news/show/38>. (дата обращения: 12.10. 2019г.).
6. Кравцова, Г.И. Денги, кредит, банки / Г.И. Кравцова. – Минск: БГЭУ, 2007. – 448 с.
7. Науменкова С.В. Проблемы сбалансированности денежного рынка Украины / С.В. Науменкова. – К.: Наукова думка, 1997. – 55 с.
8. Ризокулов Т.Р. О некоторых монетарных факторах макроэкономической нестабильности в условиях становления рыночной экономики / Т.Р. Ризокулов //Стратегия и развитие Таджикистана, 2008. – № 12. – С. 93-98.
9. Статистика. Под редакцией И.И. Елисеевой. Учебник. – Москва, 2006. - 193 с.
10. Тураева М.О. Сиёсати пулию қарзӣ/М.О. Тураева//Стратегия и развития Таджикистана, 2010. – № 12. – С. 89-94.
11. Умаров Х. сайт «Азия Плюс»: интервью, данное профессором Ходжимухаммадом Умаровым; [электронный ресурс]: режим доступа news.tj/ru/news/kak-spasti-somoni. (дата обращения: 27.09.2018).
12. Фридман М. Количественная теория денег / М.Фридман. - М., 1996. - 296с. [электронный ресурс]: режим доступа // <http://velvik45.livejournal.com/113075.html>. (дата обращения: 12.10.2019).

УДК: 336.24

МАСОИЛИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ЗАХИРАҶОИ МОЛИЯИ ХОҶАГИҶОИ ХОНАВОДА

Бобомуродов Бобомурод Элмуродович – муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосиби Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 919416226

Мақола ба масоили назариявии ташаккули захираҳои молиявии хоҷагиҳои хонавода бахшида шудааст. Дар шароити муосир, ки талабот ба сатҳи саводнокии молиявии субъектҳои хоҷагидор хеле баланд аст, якҷоя бо мушиклоти тезутундишудаи коҳиши сатҳи даромади воқеии дар ихтиёри шахрвандонбуда дар пасманзари бухрони тӯлонии молиявии иқтисодӣ, ба роҳ мондани ташаккули самараноки молияи шахсӣ дар сатҳи хонаводаҳои алоҳида аҳамияти ниҳоят калон дорад. Дар натиҷаи таҳлилҳои илмие, ки аз тарафи муаллиф анҷом дода шуданд, хусусиятҳои назария ва амалияи ташаккули даромадҳо, хароҷот, амвол ва уҳдадорӣҳо дар сатҳи хоҷагиҳои хонавода тавзеҳ дода шудаанд.

Муаллиф хулоса кардааст, ки инкишофи назариявии равиши пешниҳодгардида нисбат ба низоми ташаккули захираҳои молиявии хоҷагиҳои хонавода дар оянда як системаи ягона ва чандири ҳисобҳо ва объектҳои баҳисобгирии шахсии муҳосибиро дар сатҳи хоҷагиҳои хонавода ба вуҷуд меорад, ки бо афзорҳои собитӣ барӯйхатгирии ҳисобҳо ва объектҳо зич алоқаманд буда, таъминоти бисёр босифати барномавии раванди автоматикӣ баҳисобгирӣ дорад.

Калидвожаҳо: молия, муҳосибот, хоҷагиҳои хонавода, дорой, уҳдадорӣ, сармоя, баҳисобгирӣ, тавозун, лифофа, ҳисобҳо, объект, шахсӣ, маблағ, пул, оила, даромад, хароҷот.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ДОМАШНИХ ХОЗЯЙСТВ

Бобомуродов Бобомурод Элмуродович - старший преподаватель кафедры бухгалтерского учёта Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: +(992) 919416226

Статья посвящена теоретическим аспектам формирования финансовых ресурсов домашних хозяйств. В современных условиях, когда очень повышены требования к уровню финансовой грамотности хозяйствующих субъектов, вместе с обостряющим снижением уровня располагаемых реальных доходов населения, в контексте затянувшегося финансового и экономического кризиса, внедрение эффективного учета личных финансов на уровне отдельных домохозяйств имеет огромное значение. В результате научных анализов, выполненных автором, раскрыты и объяснены особенности теории и практики формирования доходов, расходов, имущества и пассивов на уровне домашних хозяйств.

Автор резюмирует, что теоретическое развитие предложенного подхода к системе формирования личных финансов домашних хозяйств в будущем создаст единую и гибкую систему счетов и объектов персонального бухгалтерского учета на уровне домохозяйств, которые очень тесно переплетены с фиксированными инструментами учета счетов и объектов и имеют качественное программное обеспечение автоматического учета.

Ключевые слова: финансы, бухгалтерия, домашние хозяйства, активы, пассивы, капитал, учет, конверт, счета, объект, личный, средства, деньги, семья, доходы, расходы.

THEORETICAL ISSUES OF THE FORMATION OF FINANCIAL RESOURCES OF HOUSEHOLDS

Bobomurodov Bobomurod Elmurodovich - Senior Lecturer, Department of Accounting, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: + (992) 919416226

The article is devoted to the theoretical aspects of accounting for household finances. In modern conditions, when the requirements for the level of financial literacy of business entities are very high, along with an aggravating decrease in the level of disposable real incomes of the population, in the context of the protracted financial and economic crisis, the introduction of effective accounting for personal finances at the level of individual households is of great importance. As a result of scientific analyzes carried out by the author, the features of the theory and practice of keeping records of income, expenses, property and liabilities at the household level are disclosed and explained.

The author concludes that the theoretical development of the proposed approach to the system of accounting for personal finances of households in the future will create a unified and flexible system of accounts and personal accounting objects at the household level, which are very closely intertwined with fixed tools for accounting accounts and objects and have high-quality automatic accounting software .

Keywords: *finance, accounting, households, assets, liabilities, capital, accounting, envelope, accounts, object, personal, funds, money, family, income, expenses.*

Дар шароити муосир, ки талабот ба сатҳи саводнокии молиявии субъектҳои хоҷагидор хеле баланд аст, яқоя бо мушкилоти тезутундшудаи коҳиши сатҳи даромади воқеии дар ихтиёри шаҳрвандонбуда дар пасманзари бухрони тӯлонии молиявӣ иқтисодӣ, ба роҳ мондани баҳисобгирии самараноки молияи шахсӣ дар сатҳи хонаводаҳои алоҳида аҳамияти ниҳоят калон дорад. Дар зимни ин, дараҷаи омӯзиши соҳаи молияи хонаводаҳо дар назарияи илмӣ дар сатҳи хеле паст қарор дорад.

Дар айни замон, соҳаи донишҳои илмӣ дар ин самт аз ҳисоби инкишофи пойгоҳи эмпирикӣ оид ба масъалаҳои идоракунии молияи шахсӣ рушд ёфта истодааст ва дар нашрияҳои маъруфи илмӣ аз ҷониби иштирокчиёни касбии бозори коғазҳои қиматнок ва сармояи қарзӣ, яъне аз ҷониби брокерҳо, тоҷироне, ки фондҳои сармоягузorro роҳбарӣ мекунанд, аудиторҳо ва ғайра мавод мунташир мешаванд. Рушди афкори илмӣ дар ин самт дар доираи мактабҳои анъанавии илмӣ ниҳоят суст ҷараён дорад.

Дар натиҷаи таҳлилҳои илмие, ки аз тарафи мо анҷом дода шуданд, мо ба хусусиятҳои зерини назария ва амалияи пешбурди баҳисобгирии даромадҳо, хароҷот, амвол ва уҳдадорихо дар сатҳи хоҷагиҳои хонавода воқиф гардидем:

- яқум, дар адабиёти илмии ватанӣ равиши ягона оид ба муҳтаво ва шаклҳои пешбурди чунин баҳисобгирӣ вучуд надорад;

- дуҷум, системаҳои мавҷудаи баҳисобгирӣ механизми собити барӯйхатгирии ҳисобҳоро бо объектҳои чунин баҳисобгирӣ дар бар намегиранд;

- сеҷум, маълумоти баҳисобгирии ин системаҳо барои идораи молиявии объектҳои баҳисобгирӣ қобили истифода нестанд;

- чорум, барномаҳои мавҷудаи баҳисобгирии автоматии маблағҳои шахсӣ ба системаи мақсадҳои пешбурди он мувофиқат намекунанд.

Равишҳо нисбати системаи баҳисобгирии молияи шахсии хоҷагиҳои хонавода дар адабиёти илмии ватанию хоричӣ, чун қоида, ба принципҳои

бунёди баҳисобгирии муҳосибии корхонаҳо таъя мекунад. Дар ин маврид, мантикист фарз кунем, ки баҳисобгирии муҳосибии шахсӣ, ки дар сатҳи хоҷагии хонавода сурат мегирад, бояд аввалан, тибқи методи тавозунӣ сохта шавад, ки ин маҳдудсозии дақиқро дар баҳисобгирии манбаъҳои воридоти маблағҳои пулӣ бо назардошти маблағҳои худӣ ва қарзӣ ва самти маблағгузориҳои онҳо бо назардошти амволи худӣ ва истеъмоли ҷорӣ тақозо мекунад; сониян, он бояд ба талаботи принсипи сабти дубора ҷавобгӯ бошад, ки ин бунёди низоми мутаносиби ҳисобҳои баҳисобгирии шахсиро тақозо менамояд [6, с.74-77].

Дар миёни муҳаккиқони хориҷӣ, равиши В. Титов ба ин гуфтаҳои мо хеле мувофиқат мекунад [5, с.50]. Номбурда барномаи компютериҳои таҳиякардаашро комилан ба тавозуни ширкат ва ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар он мувофиқ карда, онро «ЛьФ» унвон кардааст. Ба назари мо, камбудии ин равиш дар зарурати сабткунӣ дар намуди сабти ҳар як амалиёт зоҳир мегардад, ки аз истифодабарандаи барнома донишу малакаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибиро (аз ҷумла, дар сатҳи баланд дониستاني баҳисобгирии муҳосибии шахсиро аз рӯйи системаи В. Титов) ва сарфи зиёди вақтро талаб мекунад. Як рӯйдоди басо одӣ, ҷунунӣ, ба мисли харидории маҳсулоти ғизой бо маблағи як қисми пешпардохт гузаронидани ҷор сабтро тақозо мекунад:

1. Баҳисобгирии амалиёти даромад оид ба гирифтани пешпардохт (аванс);
2. Баҳисобгирии амалиёти хароҷот оид ба дарёфти маҳсулоти ғизой;
3. Баҳисобгирии амалиёти бақия дар дороиҳои шахсии хоҷагии хонавода;
4. Ба сифр фаровардани ҳисоби “Хӯроқа” – зеро маводи ғизоиро хӯрданд [5, с.54-56].

Дидгоҳи муаллифони дигар нисбат ба равиши олими мавсуф содатар буда, аз назария ва амалияи баҳисобгирии муҳосибии ширкат дур буда, бо номувофиқатии ҳисобҳо ва объекти баҳисобгирӣ ва самтгирӣ ба идораи молиявӣ дар сатҳи хоҷагии хонавода фарқ мекунад. Ҷунунчи, тақсимоати амволи хонавода ба дороиҳо (амволе, ки даромад меорад) ва уҳдадориҳо (амволе, ки хароҷотро дар назар дорад), ки аз ҷониби А. Покудов пешниҳод гардидааст, хеле баҳснок ба назар мерасад [1, с.37-39]. Зимни ҷунун равиш пасандози бонкӣ дороиҳои хонавода ва автомобил – уҳдадорие маҳсуб мешавад, ки барои нигоҳдориаш хароҷотро талаб мекунад. Дар айни ҳол норӯшан аст, ки амволи оиларо, ки даромаднокиашро ба талафот ё баръакс бадал мекунад, инҷунин, амволеро, ки дар як вақт даромад меорад ва хароҷотро низ дар пай дорад (масалан, агар хонавода автомашинаашро бо шартӣ ба зиммаи худ гирифтани хароҷоти нигоҳдории он ба шахси дигар ба иҷора диҳад), ҷӣ тавр ҳисоб кардан даркор аст.

Барои аз таркиби амволи хонавода ҷудо кардани дороиҳои он В. Савенок меъёри пардохтпазирро ворид кардааст. Ӯ ба дороиҳо тамоми он чизеро, ки фурӯштан ё иваз кардан мумкин аст, шомил намуда, онҳоро сармоягузори номидааст ва ба уҳдадориҳо – тамоми он чизеро, ки хоҷагии хонавода бояд онро баргардонад (вомҳо, кредитҳо), дохил кардааст [3, с.29]. Ин равиш на барои баҳисобгирии мустақими захираҳо, балки бештар ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои идораи молиявӣ онҳо муносибтар аст. Аз ин ҷост, ки дороиҳо ба воқеӣ ва дигар намуд ҷудо гардида, зарурати ҷенкунии мунтазами меъёри даромаднокии дороиҳо ва арзиши уҳдадориҳо дар намуди фоизи солона ба миён меояд.

Сармояи хоҷагии хонавода ҳамчун фарқияти байни дороиҳо ва уҳдадориҳои он арзёбӣ мегардад, ки бешубҳа, формулаи содагардидаи ҳисобкунии сармояи худии гардони ширкат махсуб меёбад [7, с.18-23]. Ҳамин тавр, комилан ивазшавии афзорҳои баҳисобгирии муҳосибии шахсӣ бо афзорҳои идораи молиявӣ равшан ба назар мерасад.

Мутахассисони дигар низ ин равишро дастгирӣ карда, бар замми ин, боз муайянкунӣ ва сабткунии ҳиссаи дороиҳоро дар арзиши умумии онҳо пешниҳод кардаанд [2, с.31]. Як қатор олимони дигар, умуман шакли сабткунии даромадҳо ва хароҷоти хоҷагии хонаводаро канор гузошта, тамоми диққати худро ба раванди идоракунии воситаҳо ва амволи оила, алалхусус, ба чараёни тақсимоти оқилонаи даромади хонавода дар байни истеъмомл ва пасандоз/сармоягузорӣ равона кардаанд. Чунончи, Г.Эрдман [8, с.44] принсипи асосии тақсимоти даромадҳоро чунин баён кардааст: пеш аз он, ки ягон хароҷоти сифати истеъмолидоштаро анҷом диҳанд, хонаводаҳо бояд ҳиссаи муайяни даромади бадастомадаро пасандоз ва сармоягузорӣ кунанд. Чунин равиш аз ҳама оқилонатар ба назар мерасад, зеро аз як тараф, вай доимӣ будани ташаккули пасандозҳоро бо сармоягузори минбаъдаи онҳо таъмин менамояд ва, аз тарафи дигар, пешбурди баҳисобгирии даромадҳо ва хароҷоти ҷорӣ хонаводаҳоро инкор намекунад.

Ҳамзамон, усулҳои содаи баҳисобгирӣ ва идоракунии бучети оила вучуд доранд. Масалан, усули маъмули ба истилоҳ “чор лифофа”, ки моҳияташ дар тақсими маҷмӯи даромадҳои пулии хонавода бо тарҳи хароҷот барои пардохтҳои ҳатмӣ (пули хона, пардохтҳои қарзӣ, суғурта, пули боғчаи кӯдакон ва ғ.) ба чор лифофа зоҳир мегардад. Пули ҳар як лифофа барои пӯшонидани хароҷоти якҷафтаинаи оила таъин шудаанд. Чунин равиш имкон медиҳад, ки маблағҳои пулии хонаводаро ба як моҳ басо оқилона тақсим намоем. Зимнан пешбурди баҳисобгирии муфассали даромадҳо ва хароҷоти оила ҳатмӣ не, балки бо ихтиёри аъзоёни он сураат мегирад. Чунин метод барои хоҷагии хонаводае, ки таркиби сода дорад, бисёр самаранок аст ва агар хонавода аз аъзоёни сершумор таркиб ёфта бошад, мушкилии тақсимоти оқилонаи воситаҳои як лифофа ба хароҷоти тамоми истифодабарандагони он ба миён меояд.

Ҳамин тавр, чуноне ки мебинем, масъалаи набудани равиши ягонаи универсалӣ ба муҳтаво ва шакли баҳисобгирии даромадҳо/хароҷот, амвол ва уҳдадориҳои хоҷагии хонавода асосан бо сабаби дуруст муайян нагардидани ҳадафу вазифаҳои асосии чунин баҳисобгирӣ ба вучуд меоянд. Маҳз ҳадаф ва вазифаҳо таснифоти объектҳо ва ба низомдарории ҳисобҳоро муайян мекунанд.

Мо молияи шахсии хонаводаҳоро, ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои пулии як ё якчанд фарде, ки якҷоя зиндагӣ мекунанд ва бучети якҷоя доранд, бо дигар субъектҳои хоҷагидори иқтисод ва ҳуқуқ тавсиф мекунем, ки дар чараёни он фондҳои умумиоилавии маблағҳо ташаккул меёбанд, тақсимот, азнавтаскимкунӣ ва истифодаи инфиродӣ ё оилавии онҳо сураат мегирад. Ба андешаи мо, вазифаҳои баҳисобгирии молияи шахсии хонаводаҳо асосан, аз ниёз ва эҳтиёҷи аъзоёни оила ба унсурҳои зерин бармеояд:

а) Сабткунӣ ва мувофиқсозии манбаи воридот ва самти истифодаи маблағҳои пулии хоҷагии хонавода ҳам аз рӯйи маблағ ва ҳам тибқи муҳлат;

б) Муносибгардонии таносуби даромадҳои хонавода бо хароҷоти он ҷиҳати қонеъсозии талаботи аъзоёнаш дар алоҳидагӣ ва дар маҷмӯъ (шахсӣ ва умумихонаводагӣ), бо назардошти қоидаи рушди бештари талаботи инсон нисбат ба имкониятҳои қонеъгардонии онҳо (яъне, хароҷоти оила ҳамеша нисбат ба даромадҳои он тезтар меафзоянд);

с) Чудо кардани маблағҳо аз бучети оила барои харочоти ғайриистеъмолӣ – барои пасандоз ва сармоягузорӣ;

д) Имкониятҳои идоракунии тағйирёбандаи уҳдадорихои қарзии оилавӣ, дороихо ва уҳдадорихои он (суғуртавӣ, сармоягузорӣ, нафақавӣ ва дигар намудҳои чомадонҳо);

е) Бунёди болиштаки амниятии молиявии оила ҳамчун як сохтори дороихои пардохтпазириашон баланд, ки таъйиноти асосии онҳо таъмин намудани аъзоёни хоҷагии хонавода бо воситаҳои рӯзгузаронӣ дар мавриди пайдоиши харочоти ғайриҷашмдошт ва ҷуброн намудани талафоти муваққатии манбаи асосии даромад ба муҳлати аз се то шаш моҳ (масалан, дар ҳолати корношоям шудани коргари асосии оила) мебошад.

Бар замми ин, баҳисобгирии молияи шахсии хонаводаҳо бояд ба талаботи қобили таҳлил ва мулоҳиза будан, сода будани назорат ва танзими объекти баҳисобгирӣ ҷавобгӯ бошад.

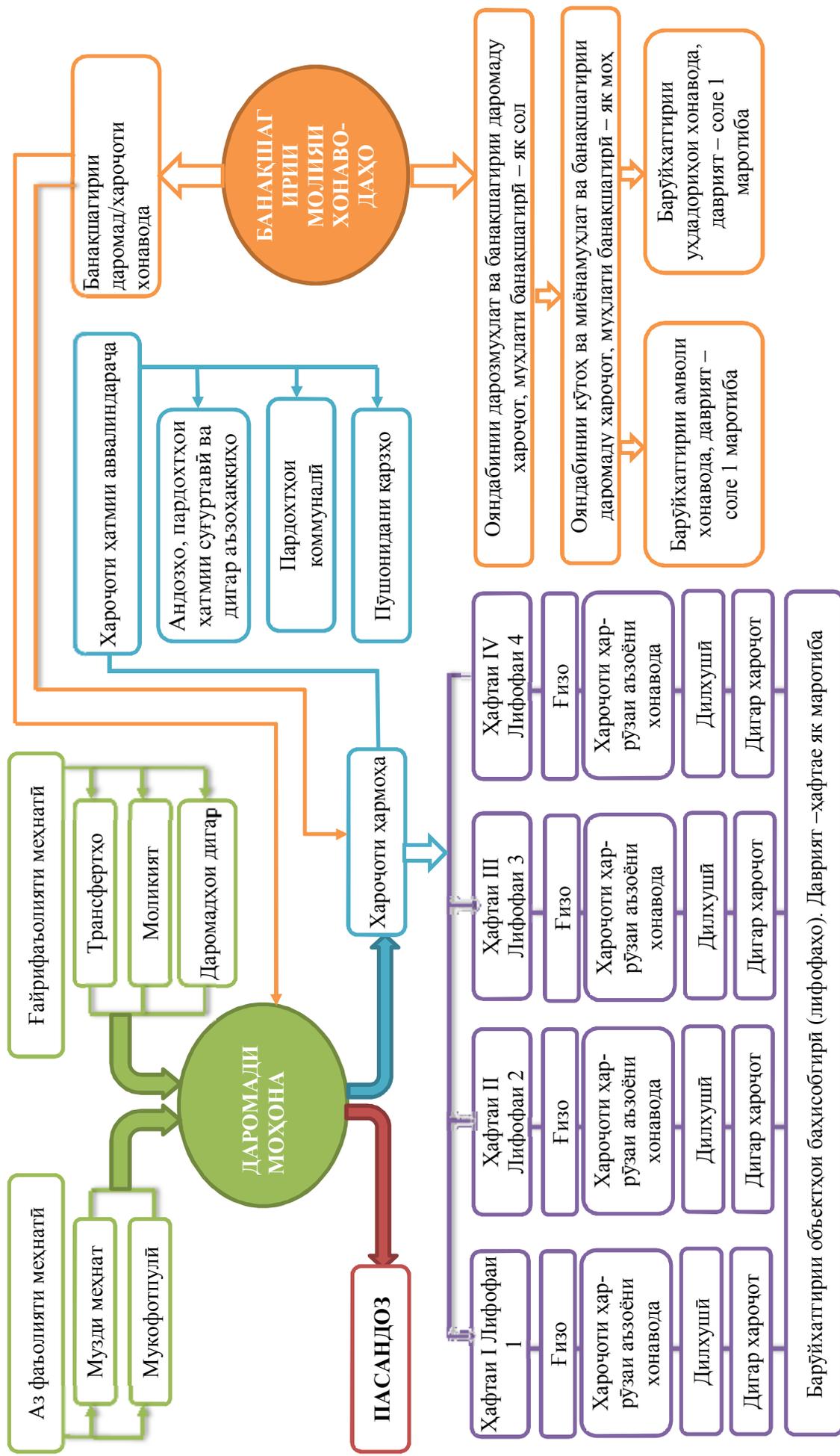
Ба талаботи мазкур баҳисобгирии муҳосибие, ки дар корхонаҳо истифода мегардад, ба пуррагӣ мувофиқат мекунад. Бешубҳа, дар муқоиса бо ширкатҳо, баҳисобгирии муҳосибӣ дар сатҳи хонаводаҳо ҳислати сода ва аз тарафи қонунгузорӣ танзимнашудаеро дорад. Дар айни ҳол, дар сатҳи хонаводаҳо баҳисобгирӣ дар як вақт бояд барои оқилонатар кардани идораи молиявии захиравии онҳо низ ба роҳ монда шавад.

Мо пешниҳод мекунем, ки баҳисобгирии маблағҳои бучети хонаводаҳо ва раванди тақсмоти онҳоро ба самтҳои харочот ва истифодбарандагон аз ҳам чудо намоем. Барои баҳисобгирии маблағҳои бучети хонавода истифода бурдани феҳристи даромадҳо ва харочоти оила ва дар баъзе ҳолатҳо, феҳристи амвол (дороихо), уҳдадорихо ва манбаъҳои ғайрифайол (манбаъҳои воридашавии даромад) ба мақсад мувофиқтар аст.

Тақсмоти даромадҳоро бо тарзи механикӣ, бо роҳи чудо кардани маблағҳо мустақиман ба лиффаҳо, ки самти мақсадноки харҷкунӣ доранд, ба роҳ мондан дуруст аст. Теъдоди лиффаҳо вобаста ба ҳисобҳои баҳисобгирӣ ва шумораи ҳафтаҳо дар давраи банақшагирӣ муайян мегардад, вале набояд аз 10 самт зиёд бошад. Ҳисобҳои баҳисобгирӣ бояд бо унвони лиффаҳо мувофиқат кунанд (ба расми 1 нигаред).

Барои оқилона идора кардани маҷроҳои пулии оила бояд банақшагирии (ояндабинии) даромадҳо ва харочоти оила, ҳадди ақал барои як моҳ пешакӣ, дурустгараш барои аз шаш то 12 моҳи оянда, бо назардошти усули барои хоҷагии хонавода мақбули иҷрои пасандозҳо, ба роҳ монда шавад. Усулҳои зерини пасандозкунӣ имконпазир мебошанд:

- пасандози сифрӣ, вақте ки тамоми даромади ҷорӣ харҷ карда мешавад;
- пасандози бақиявӣ, вақте ки маблағи салдои мусбӣ байни даромадҳо ва харочоти оила пасандоз мегардад;

Расми 1. Нақшаи бахисобгирии даромадҳо ва хароҷоти хонавода (таҳияи муаллиф)

- пасандози пешакӣ, вақте ки аз даромадҳои ба дастмада маблағи пасандозшавандаи пул гирифта мешавад (андозаи он ё ба таври маблағи собит муайян мегардад ё ба таври ҳисса аз даромадҳои оянда ифода меёбад).

Бо чунин усул иртибот байни баҳисобгирии маблағҳои бучети хонавода ва тақсимои воқеии пул дар оила мувофиқи маблағҳои даромаду хароҷот таъмин гардида, барои ташаккули саривақтии захираҳои пулӣ ҷиҳати пушонидани салдои манфӣ дар давраҳои оянда шароит фароҳам меояд.

Барои осонтар кардани баҳисобгирии молияи шахсӣ метавон аз барномаҳои махсуси компютери баҳисобгирӣ тавассути чадвалҳои электронии Excel, GoogleDocs ва амсоли онҳо истифода бурд. Дар айни ҳол, бояд дар назар дошт, ки чунин баҳисобгирӣ ба онҳое дуруст мегирад, ки як манбаи даромад доранд. Мавҷудияти манбаъҳои иловагии даромад чунин баҳисобгириро мураккабтар гардониди, сохтани низоми худии баҳисобгириро тақозо мекунад, ки барои истифодабарандагони аз чадвалҳои электронӣ бебаҳра ва малакаи заруриро надошта, амалан ғайриимкон аст. Яъне, танҳо маълумотро сари вақт ба чадвал дохил кардан ва ҳосили маблағро баровардан кофӣ нест. Зарур аст, ки низоми баҳисобгирии аз тарафи истифодабаранда интиҳобгардида имконияти таҳлили маълумоти дохилшударо дошта бошад, то ки иттилооти андухташуда сари вақт таҳлили худро ёбанд.

Дар ҳоли ҳозир, ҷорисозии принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар амалияи хоҷагиҳои хонавода дар ду самт татбиқ мешавад: якум, назарияи содагардидаи баҳисобгирии муҳосибӣ ҷиҳати идоракунии ва баҳисобгирии молияи шахсӣ – баҳисобгирии шахсии муҳосибӣ ташаккул меёбад; дуюм, барномасозии компютерӣ хеле бошиддат рушд карда, аз як тараф, барои баҳисобгирии автоматикии даромаду хароҷоти хонаводаҳо (барномаҳо оид ба баҳисобгирии воситаҳои бучети оилавӣ), аз тарафи дигар, ҷиҳати арзёбӣ ва ҳисобкунии самаранокии маблағгузорӣ ба афзорҳои алоҳидаи молиявӣ (ҳисобкунакҳои қарзӣ, нафақавӣ, ипотекаӣ) ба роҳ монда мешавад.

Дар байни барномаҳои баҳисобгирии автоматикии молияи шахсӣ метавон инҳоро ҷудо кард: «Family 10», «MoneyTracker – Муҳосиботи хонаводагӣ», «Муҳосиботи хонаводагии 4.0», «1С: Пул 8», «Молияи хонавода (PRO)», «Life молия», «Мумсикча», «MyMoney», «Молияи шахсӣ (Personal Finances)», «X-Cash: Бучети оилавӣ», «Молияи шахсӣ (AbilityCash Beta)», «Муҳосибот барои хона», «Баҳисобгирии молияи шахсӣ», «CashFly-Муҳосиботи хонаводагӣ» ва ғ. [4].

Мутаассифона, қариб дар ҳамаи барномаҳои мазкур принципи барномасозии GIGO (англ. «Garbage in – garbage out» – «Партов дар даромад – партов дар баромад») қор мекунад. Тибқи ин принцип маълумоти номуътамади воридшаванда ба натиҷаи дуруст оварда наметавонанд, зеро барномаҳо дар амалия низомҳои дуруст қоркардашудаи баҳисобгирии муаллифӣ даромадҳо, хароҷот, амвол ва уҳдадорӣ хоҷагии хонаводаро татбиқ мекунанд.

Инкишофи назариявии равиши пешниҳодгардида нисбат ба низоми баҳисобгирии шахсии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои хонавода дар оянда як системаи ягона ва чандири ҳисобҳо ва объектҳои баҳисобгирии шахсии муҳосибиро дар сатҳи хоҷагиҳои хонавода ба вучуд меорад, ки бо афзорҳои собити барӯйхатгирии ҳисобҳо ва объектҳо зич алоқаманд буда, таъминоти бисёр босифати барномавии раванди автоматикии баҳисобгирӣ доранд.

Адабиёт

1. Покудов А.В. Личные финансы-2. Секреты управления и индивидуальный финансовый план/А.В. Покудов. - М.: ЭКСМО, 2007. – 176 с.
2. Пятенко С.В. Как управлять личными деньгами. Не думая – не разбогатеешь/С.В. Пятенко, Т.Ю. Сапрыкина. - СПб: Питер, 2008. – 400 с.

3. Савенок В.С. Личные финансы. Самоучитель/В.С. Савенок. - СПб: Питер, 2008. – 432 с.
4. Сяткина Н. Специальные компьютерные программы и on-line сервисы. / Н.Сяткина [электронный ресурс] URL: //http://www. brainity.ru/articles/1283 (дата обращения: 06.08.2019г.).
5. Титов В. Личные финансы на кончиках пальцев/ Титов В. - М.: Маска, 2006. -256 с.
6. Шобеков М. Ҳисобгирии молиявӣ. Китоби дарсӣ/ М.Шобеков, М.У.Бобоев., Т.Т Ҷонбеков.– Душанбе: ҶДММ «Дақиқӣ», 2014. – 400 с.
7. Шерназаров А.Ш. Назарияи ҳисобгирии бухгалтерӣ/ А.Ш.Шерназаров, А.Ҳайдаров. - Душанбе, 2003. – 245 с.
8. Эрдман Г.В. Инвестируй и богатей./ Г.В. Эрдман. - М.: FullFreedom, 2007. – 224 с.

УДК: 338.26

ШАКЛҲОИ ДАСТГИРИИ МОЛИЯВИИ РУШИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ

Шодиев Кӯҳзод Қурбонбоевич – муаллими калони кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: ш. Душанбе, ноҳияи Сино, маҳаллаи Маяковский 75/5 кв. 8. E-mail: kuhzod-8686@mail.ru Тел: (+992) 935 57 63 60.

Фатҳиддинзода Қадриддин Қамариддин - ассистенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: ноҳияи Рӯдакӣ, ҷамоати Сарикшиитӣ, деҳоти Нишони Ленин. Тел: (+992) 909553305

Дар мақолаи мазкур шаклҳои дастгирии молиявии руши соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ баррасӣ мегардад. Муаллифон муносибатҳои мухталифи назариявӣ ва методологиро ба таҳқиқи масъалаи баррасишаванда хулосабандӣ намуда, собит намудаанд, ки соҳибкорӣ ва муносибатҳои соҳибкорӣ асоси ташаккул ва руши муносибатҳои бозорӣ, аз он ҷумла, дар хоҷагии қишлоқ мебошанд. Дар кишварҳои шумораи аҳолии маскунӣ деҳот бартари назаррас дорад ва ба онҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дохил мегардад, масъалаҳои ташаккул ва руши фаъолияти соҳибкорӣ аҳамияти хосса ба худ мегиранд, зеро вай ҳамчун омил муҳимтарини болоравии сифат ва сатҳи зиндагии мардуми деҳот баромад мекунад.

Хулосаҳои илмӣ ва тавсияҳои муаллифон дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда оварда шудаанд, ки хулосаи чунин мебошад: соҳибкории хурду миёна шароитҳои фароҳам месозад, ки бидуни онҳо самаранокии баланди истеҳсолоти кишоварзӣ маъно надорад. Соҳибкории хурду миёна муҳити рақобатиро ба вуҷуд меорад, ба босуботи нархҳо, инчунин ба беҳтаршавии сифати молу хизматрасониҳо мусоидат менамояд. Ба ғайр аз ин, вай дар муҳайё сохтани ҷойҳои нави корӣ ва коҳиши додани сатҳи камбизоатӣ нақши калидӣ мебозад.

Инчунин, оид ба омилҳои таъминкунандаи руши соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ, дастгириҳои бевоситаи Ҳукумати мамлакат дар самти соҳибкории хурду миёна ва қарзҳои хурди додашуда аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ ва бонкҳои тиҷоратӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

***Калидвожаҳо:** соҳибкорӣ, руши иқтисодӣ, хоҷагии қишлоқ, имтиёзҳои андозӣ, соҳибкории хурду миёна, фаъолияти соҳибкорӣ, лизинг, қарз.*

ФОРМЫ ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Шодиев Кӯҳзод Қурбонбаевич - старший преподаватель кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: город Душанбе, район Сино, ул. Маяковского 75/5, кв 8. E-mail: kuhzod-8686@mail.ru Телефон: (+992) 935 57 63 60.

Фатхиддинзода Кадриддин Камариддин - ассистент кафедры налога и налогообложения Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: район Рудаки, джамоати Сарикисшти., кишлак Нишони Ленин. Тел.: (+992) 909 55 33 05.

В данной статье предлагаются основные формы финансовой поддержки для развития малого и среднего предпринимательства. Авторы стараются доказать методологические основы взаимосвязи между предпринимательством и предприятием в развитии рыночных отношений, в том числе в сельском хозяйстве. Отсюда, Республика Таджикистан входит в число стран, численность населения которых увеличивается очень быстро, в частности и в сельских местностях. С этой целью необходимо развивать предпринимательство в регионах страны. Можно считать, предпринимательство - это основной рычаг для развития уровня жизни в стране, в частности в сельском хозяйстве.

Авторами предлагаются научно обоснованные предложения, исследования которых проведены по следующим направлениям, развитие малого и среднего предпринимательства предоставит возможность для развития сельхозпродукции, малое и среднее предпринимательство создает климат для конкуренции и снижения цен, качественных услуг и т.д. Кроме этого, играет ключевую роль для создания новых рабочих мест и благополучия уровня жизни населения.

А также анализируются факторы, способствующие развитию малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве, в котором играет ключевую роль государственная поддержка малого и среднего предпринимательства и микрофинансовые кредиты со стороны финансовых учреждений и коммерческих банков.

Ключевые слова: предпринимательство, экономическое развитие, сельское хозяйство, налоговые льготы, малое и среднее предпринимательство, предпринимательская деятельность, лизинг, кредит.

FORMS OF FINANCIAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTREPRENEURSHIP IN AGRICULTURE

Shodiev Kuhzod Kurbonbaevich - scary teacher of the Department of Economic Analysis, Address: g. Dushanbe, Sino area ul. Mayakovsky 75/5. kv. 8 E-mail: kuhzod-8686@mail.ru Tel: (+992) 935576360.

Fatkhiddinzoda Kadridin Kamariddin - Assistant, Department of Tax and Taxation, Tajik State University of Finance and Economics Address: Rudaki district Public of Sarikishti, Nishoni Lenin village Tel: (+992) 909553305

This article proposes the main forms of financial support for the development of small and medium enterprises. The authors try to prove the methodological foundations of the relationship between entrepreneurship and enterprise in the development of market relations, including in agriculture. Hence, the Republic of Tajikistan is among the countries whose population size is growing very rapidly, in particular in rural areas. To this end, it is necessary to develop entrepreneurship in the regions of the country. We can consider entrepreneurship as the main lever for the development of living standards in the country, in particular, in agriculture.

The author proposes scientifically based research proposals which are carried out in the following areas, the development of small and medium-sized enterprises will provide an opportunity for the development of agricultural products, small and medium enterprises create a climate for competition and lower prices, quality services, etc. In addition, it plays a key role in creating new jobs and the well-being of the standard of living of the population.

It also analyzes factors contributing to the development of small and medium enterprises in agriculture, in which government support to small and medium enterprises and microfinance loans from financial institutions and commercial banks play a key role.

Keywords: Entrepreneurship, economic development, agriculture, tax incentives, small and medium enterprises, entrepreneurial activities, leasing, credit.

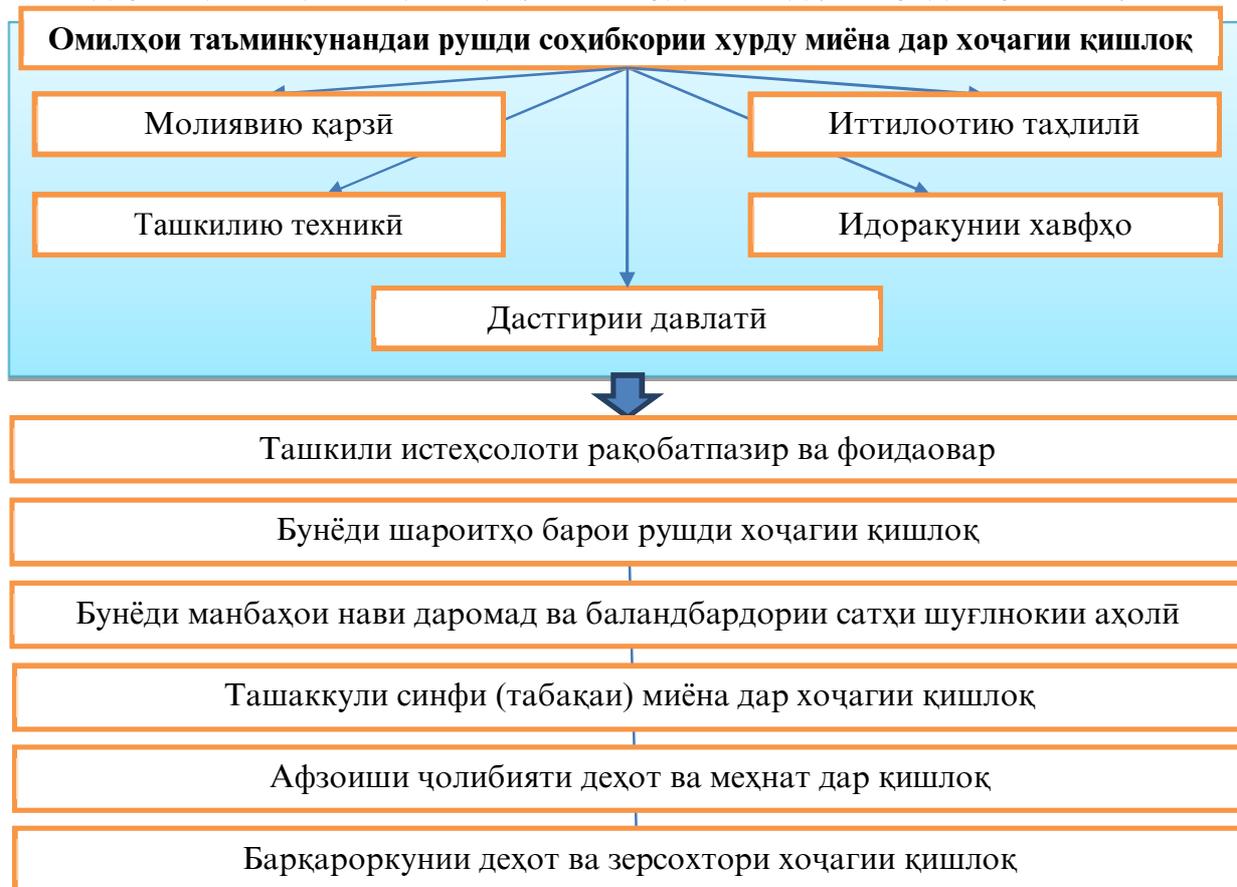
Дар марҳилаи муосири рушди низоми хоҷагидорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба равандҳои иқтисодии вобаста ба болоравии фаъолнокии соҳибкорӣ дар ҳамаи соҳаҳо муносибатҳои нав талаб карда мешавад [6, с.3].

Фаъолияти субъектҳои соҳибкории хурд дар сатҳи назаррас ба воситаи талабот ва имкониятҳои бозори маҳаллӣ, ҳаҷм ва таркиби дархости маҳаллӣ муайян карда мешавад. Аммо ба пешниҳод кардани дастгирии давлатӣ ба соҳибкории хурду миёна дар ҳоҷагии қишлоқ дар сатҳи минтақаҳо шароитҳои макроиқтисодӣ ҳалал мерасонанд: бесуботӣ, ва баъзан мавҷуд набудани маблағгузорию бучет оид ба барномаҳои давлатӣ ва минтақавӣ; ташаккули механизмҳои дастрасии молиявӣ қарзӣ ва суғуртаи таваккалҳои субъектҳои ин намуди бизнес; вучуд надоштани механизмҳои худмаблағрасон; маҳдудияти дастрасӣ ба иқтидорҳои истеҳсолӣ ва амволи корхонаҳои аз нав гурӯҳбандӣ кардашуда; ҳифзшаванда будан ва амнияти иҷтимоии боэътимод; масъалаҳои ташкилии аксуламали соҳибкории хурду миёна бо бозор ва сохторҳои давлатӣ; монеаҳои маъмурӣ дар самти рушди соҳибкории хурду миёна.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити тағйироти табодулоти нақши давлат дар бунёди шароитҳои мусоид ва асосҳои ташкилию иқтисодии ташкил ва пешбурди соҳибкорӣ дар ҳоҷагии қишлоқ махсус мебошад.

Ғунҷавии зуҳуроти номусоиди иҷтимоиву иқтисодӣ дар ҳоҷагии қишлоқ дар тӯли бисёрсолаҳо (сохтори ноқулай ва муносибати ғайрихайрхоҳона ба омилҳои истеҳсолот, коҳишҳои нақши ҳоҷагии қишлоқ ба ҳайси манбаъ барои дастгирии истиқоматкунандагони деҳот, бекорӣ ноошкор ва барзиёдатию қувваи корӣ ва як қатор қазияҳо) рушди самараноки соҳибкории хурду миёнаро дар ҳоҷагии қишлоқ ба таври назаррас боз медоранд.

Ба ақидаи мо, барои муайян кардани самтҳои асосии ислоҳоти ниҳодӣ зарур аст, ки аввал концепсияи иҷтимоиву иқтисодии рушди соҳибкории хурду миёна дар ҳоҷагии қишлоқ аниқ муайян карда шавад (нигаред ба расми 1).

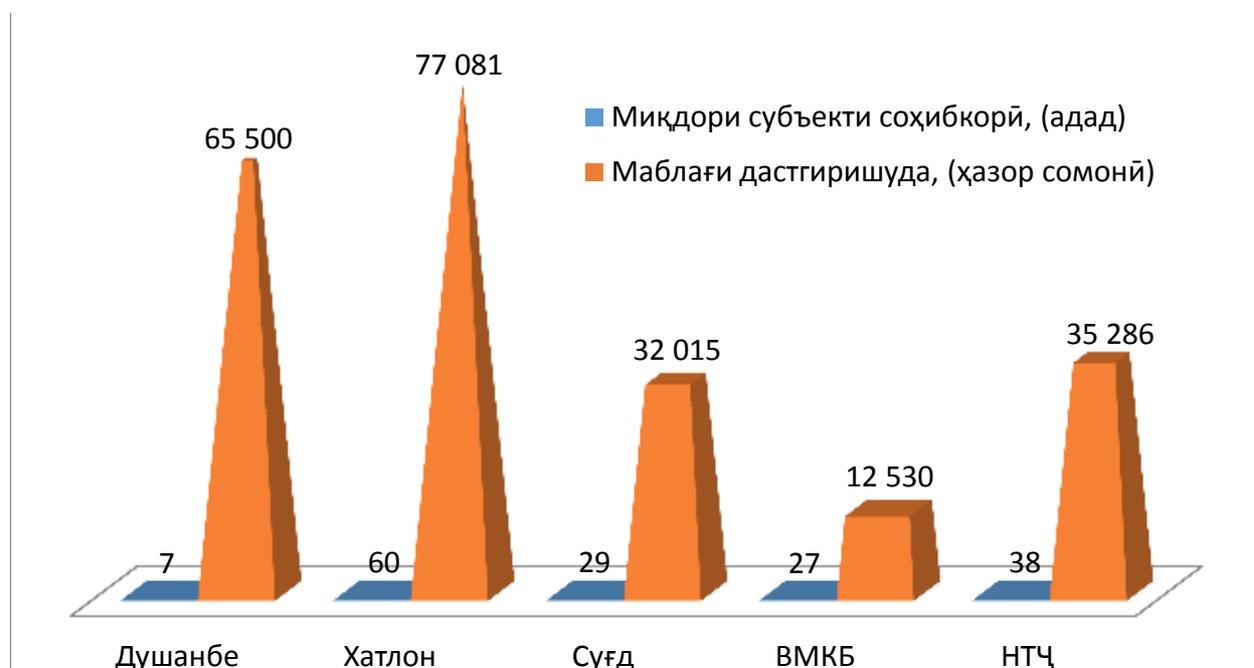
Расми 1. Концепсияи иҷтимоиву иқтисодии рушди соҳибкории хурду миёна дар ҳоҷагии қишлоқ

*Таҳияи муаллифгон

Барои дастгирии давлатии бахши хусусӣ ва рушди соҳибкории хурду миёна ҳамасола аз бучети давлат маблағҳои мақсаднок чун карда мешаванд [2, с.4].

Тавре дар Паёми соли 2018-ум Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ қайд намуда буданд, ки “Танҳо дар соли 2018 тавассути грантҳои Президенти Тоҷикистон барои рушди соҳибкории занон 8 миллион сомонӣ ҷиҳати оғози фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди он 15 миллион сомонӣ, Фонди давлатии дастгирии соҳибкорӣ 370 миллион сомонӣ ва Фонди дастгирии омӯзгорони ҷавон 8 миллион сомонӣ равона карда шудааст” ва тавассути Фонди дастгирии соҳибкорӣ то соли 2018 дар 50 шаҳру ноҳияи кишвар барои 168 лоиҳаи тиҷоратӣ 243 миллион сомонӣ қарзи имтиёзнок дода шудааст” [3, с. 9].

Вобаста ба ин, қарзҳои додашудаи МД “Фонди дастгирии соҳибкории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар солҳои 2013-2018 барои субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, аз он ҷумла намуди соҳибкории истеҳсолиро мавриди таҳлил дар намуди диаграмма дар байни минтақаҳои кишвар қарор додем, ки чунин аст. (диаграммаи 1.)

Диаграммаи 1. Қарзҳои додашуда аз ҷониби МД “Фонди дастгирии соҳибкорӣ” дар солҳои 2013-2018 (ҳазор сомонӣ)

Манбаъ: Маълумот аз сомонии Кумитаи давлатии сармоягузори ва идораи амволи давлатии ҶТ, бо ҳисоби муаллифон таҳия карда шудааст.

Аз таҳлили диаграмма бармеояд бештари қарзҳои додашуда аз ҷониби Муассисаи давлатии фонди дастгирии соҳибкорӣ дар байни минтақаҳои мамлакат дар вилояти Хатлон рост меояд, яъне давоми 6 сол аз ҷониби субъектҳои соҳибкории вилояти Хатлон 60 адад лоиҳаҳои характери инноватсионӣ дошта, ба муассиса пешниҳод шуда, ба маблағи 77081 млн сомонӣ қарзҳои имтиёзноки дарозмуддат дода шудааст. Инчунин, аз ҷониби субъектҳои соҳибкории минтақаи вилояти Суғд давоми соли таҳлилшаванда ба муассиса 29 лоиҳаҳои характери инноватсионӣ пешниҳод шуда, ба маблағи 32015 млн. сомонӣ ва аз ҷониби субъектҳои соҳибкории НТҶ 38 лоиҳаҳои характери инноватсионӣ пешниҳодкардашуда ба маблағи 35286 млн. сомонӣ қарзҳои

дарозмуддати имтиёзнок дода шудааст. Бояд қайд намуд, ки дар субъектони соҳибкории шаҳри Душанбе гарчанде 7 адад лоиҳаи характери инноватсионӣ пешниҳод карда шуда бошад ҳам, аммо нисбати дигар минтақаҳо зиёд қарзи имтиёзноки дарозмуддат дода шудааст.

Инчунин, қайд кардан ҷоиз аст, ки қарзҳои хурд дар рушди соҳибкорӣ нақши калон доранд, бинобар ин, аз тарафи ташкилотҳои қарзии хурд, қарзҳои хурди додасуда аз рӯи минтақаҳо дар ҷадвали №1 мавриди таҳлил қарор додем [5, с.60-63].

Ҷадвали 1.

Қарзҳои хурди додасуда аз рӯи минтақаҳо

(ҳаз. сомони)

Нишондиҳанда	Соҳҳо						2018с. бо % нисбати 2013с
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Ҳамагӣ қарзҳои хурд	4707526	6189867	5366416	3626483	3817146	4812473	102,2
<i>Аз он ҷумла;</i>							
Вилояти Суғд	1716827	2240718	2022578	1426585	1583462	1963101	114,3
Вилояти Хатлон	1030680	1418059	1223171	843240	877805	1059442	102,7
НТМ	750896	939526	826742	566670	586833	721465	96,1
ш. Душанбе	1064770	1388686	1162684	729257	733285	1017645	95,6
ВМКБ	144353	202878	131241	60731	35761	50820	35,2

Манбаъ: Бюллетени омили Бонки миллии Тоҷикистон. 12 (281).соли 2018. Саҳ. 60-63.

Аз маълумоти ҷадвали № 1 дида мешавад, ки ҳаҷми қарзҳои хурд аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ додасуда аз рӯи минтақаҳо баробар нест.

Сабабҳои асосии нобаробар будани қарздиҳии хурд дар минтақаҳо аз рӯи таҳлилҳо омилҳои зерин ба шумор мераванд:

а) ҷойгиршавии нобаробари шумораи соҳибкорони инфиродӣ дар минтақаҳо;

б) ҷойгиршавии нобаробари аҳоли дар минтақаҳо;

в) ҷойгиршавии нобаробари филиалҳо ва дигар воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзӣ дар минтақаҳо.

Бояд қайд намуд, ки истифодабарандагони асосии қарзҳои хурд асосан соҳибкорони инфиродӣ, ки дар асоси патент, шаҳодатнома ва ҳамчун хоҷагии деҳқонӣ фаъолият менамоянд, ба шумор мераванд.

Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017 аз 270 091 соҳибкорони инфиродӣ, ки дар қаламрави ҷумҳурӣ фаъолият доштанд, 99008 адад ё 37 фоиз ба вилояти Суғд, 86038 адад ё 32 фоиз ба вилояти Хатлон, 49500 адад ё 18 фоиз ба НТМ, 32425 адад ё 12 фоиз ба ш. Душанбе ва 3120 адад ё бештар аз 1 фоиз ба ВМКБ рост меояд.

Мувофиқи маълумоти ҷадвали Бонки миллии Тоҷикистон ҷойгиршавии ташкилотҳои қарзӣ ва воҳидҳои сохтории онҳо низ аз рӯи минтақаҳо нобаробар мебошад, ки ин аз назари мо сабаби дигари нобаробар будани маблағгузориҳои хурд дар минтақаҳо гаштааст. Масалан, дар соли 2018 - 38 фоизи филиалҳо ва дигар воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзӣ ба вилояти Суғд, 22 фоиз ба ш. Душанбе, 21 фоиз ба вилояти Хатлон, 16 фоиз ба НТМ ва 2 фоиз ба ВМКБ рост меояд.

Ҳиссаи шумораи аҳоли бошад, дар минтақаҳо чунин аст: вилояти Суғд - 29 фоиз, вилояти Хатлон - 36 фоиз, ш. Душанбе - 9 фоиз, НТМ - 23 фоиз ва ВМКБ - 3 фоиз.

Вобаста ба омили дар боло зикршуда 41 фоизи қарзҳои хурд ба вилояти Суғд, 22 фоиз ба вилояти Хатлон, 21 фоиз ба ш. Душанбе, 15 фоиз ба НТМ ва 1 фоиз ба ВМКБ дода шудааст. Яъне, ҳиссаи ҷойгиршавии соҳибкорони инфиродӣ дар минтақаҳо, ҳиссаи шумораи аҳолии минтақаҳо, ҳиссаи ҷойгиршавии ташкилотҳои қарзӣ ва ҳиссаи қарзҳои хурди додашуда аз рӯи минтақаҳо ба ҳамдигар алоқамандии зич дошта, аз ҳамдигар вобастагӣ доранд.

Ҳамчунин, босуботии вазъияти иҷтимоиву иқтисодӣ дар мамлакат паҳншавии сохторҳои соҳибкориро ба таври назаррас боз меорад, имкониятҳои ташаккул ва пиёдагاردонии потенциали иқтисодии онҳоро маҳдуд месозад [4, с.123]. Зимни чунин ҳолатҳо фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун тарзи зиндамонӣ ё манбаи даромадҳои иловагии мардуми деҳот баромад мекунад, ки имкон медиҳад бизнес-функсияҳои асосӣ дар қаламрави деҳот ба таври пурра иҷро карда шаванд, нишонаҳои дилхоҳи стратегияи дорои муҳтавои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ ба даст оварда шаванд.

Бояд қайд намуд, ки барои гуногуннамоии манбаҳои маблағгузорӣ ба рушди соҳибкории хурду миёна дар минтақаҳои кишвар, таклиф карда мешавад, ки низоми бо номи «фариштаҳои тичорат» истифода бурда шавад ва дар хоҷагиҳои пешқадам «краудфандинг» ҷорӣ карда шавад, ки дар хоҳиш ёфтани вобастагӣ аз қарздиҳии бонкӣ нақши назаррас мебозанд. Инчунин зарур аст, ки ташаббусҳои нав оид ба гуногуннамоии манбаҳои маблағгузорӣ ба рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ дастгирӣ карда шаванд.

Асбоби дигари самараноки дастгирии молиявии рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ лизинг мебошад. Ба ақидаи мо, имкониятҳои бучетии давлат ва минтақаро, инчунин захираҳои сармоягузорию субъектҳои хоҷагидорро ба ҳисоб гирифта, хоҷагии қишлоқ бидуни лизинг, ҳамчун манбаи қарздиҳӣ ба маблағгузориҳои асосӣ, наметавонад рушд ёбад.

Дар шароити бӯҳрон ва носуботӣ соҳибкорони дар хоҷагии қишлоқ ба фаъолият оғознамуда ба захираҳои ҷиддии сармоягузорӣ ниёз доранд, зеро истифодаи тӯлонии экстенсивии омилҳои истеҳсолот дар деҳот қазияҳои сершуморро дар соҳаҳои хоҷагии қишлоқ ба вуҷуд овард. Бинобар ҳамин, имтиёзҳои андозбандӣ дар ҷалби захираҳои сармоягузорӣ ба хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон асосӣ ва муайянкунанда мебошанд. Имтиёзҳои андозӣ имкон медиҳанд самаранокии паст ва хароҷотҳо ба таҷдиди маҷмаа ҷуброн карда шаванд. Мисол, ба субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва корхонаҳои навташакил, ки дар занҷири азнавкоркард ва то ба маҳсулоти ниҳоӣ расонидани нахи пахта машғул мебошанд, имтиёзҳои андозии қалон пешбинӣ карда шудаанд, гарчанде ки онҳо ин имтиёзҳоро дар ҳаҷми нопурра ва ғайримақсаднок истифода мебаранд.

Бинобар ин, пешниҳод карда мешавад, ки ба баландбардории маданияти пардохти андозӣ диққат дода шавад, зеро масъалаҳои самаранокии низоми миллии андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин зарурати таҳлили ҳамаҷонибаи имтиёзҳои андозии пешниҳодгардида ва сабабҳои асосии аз тарафи соҳибкорон мавриди истифода қарор нагирифтани имтиёзҳо аз нуқтаи назари ҳам амалия ва ҳам назарияи маъмурикунонии андозӣ қалидӣ мебошанд.

Ба ақидаи мо, барои баланд бардории самаранокии истифодаи имтиёзҳои андозӣ ва пурзӯртаркунии нақши ҳавасмандкунандаи низоми андози мамлакат, хусусан дар рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ, зарур аст, ки корҳои фаҳмондадиҳӣ, семинарҳо ва тренингҳо дар хоҷагии қишлоқ, хусусан дар байни соҳибкорони деҳот, ки дар занҷираки истеҳсоли молҳои агроозуқаворӣ машғул мебошанд, гузаронида шаванд; принципҳои ҳукумати электронӣ ҷорӣ карда шавад, шабакаи марказҳои доимии мушовара дар

марказҳои калони шахру ноҳияҳо бунёд карда шаванд; пахшҳои махсуси радиоио телевизионӣ барпо гардад.

Таҳлилҳои гувоҳи онанд, ки ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ як қатор омилҳои бевосита таъсир мерасонанд, аз он ҷумла:

- норасоии кадрҳои баландхатисос дар идоракунии ва истехсолот;
- ҷорӣ накардани навгониҳо дар истехсолот;
- инкишофи бизнес-инкубаторҳо дар минтақаҳои гуногуни мамлакат, барои маслиҳатҳои муфид ба соҳибкорон ва омодагии соҳибкоронӣ ҷавон ва тартиб додани бизнес-нақшаҳо;
- инкишофи соҳаи бонкдорӣ ва ривочи низоми аъсориву қарзӣ ва сармоягузориҳои барои ҷалби сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ;
- фароҳам сохтани шароити мусоид барои ҷалб ва рушди соҳибкории франчайзингию винчурӣ.
- барои гирифтани қарзҳои хурд ба субъектони фаъолияти соҳибкорӣ таъсис додани бонки рушди соҳибкорӣ.

Албатта, ин зумра аз омилҳои мебошанд, ки имрӯз ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ таъсир расон мебошанд.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ». Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 1194, 18.03.2015с. – Душанбе, - 2016 с.

2. Мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо соҳибкорон ва сармоягузoron 14.10.2017 [маводи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/ru/node/16392> (санаи мурочиат: 26.10.2017)

3. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 26.12.2019 [маводи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/ru/node/16772> (санаи мурочиат: 5.01.2018)

4. Бойматов А. Асосҳои соҳибкорӣ ва маркетинг: китоби дарсӣ / А. Бойматов, А. Қодиров. - Хучанд, - 2002. – 320с.

5. Бюллетени омили Бонки миллии Тоҷикистон. №12 (281), 2018.- 120с.

6. Солеҳзода А.А. Ҷабҳаҳои стратегии таъмини беҳатарии озукворӣ дар Тоҷикистон / А.А.Солехзода, И.С.Фасехзода //Паёми ДМТ. - Душанбе, 2018. - №3. - С. 3-8.

УДК: 657:006.32.

ТАСНИФОТ ВА ИСТИФОДАИ НАҚШАИ ҲИСОБҲОИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ МУВОФИҚИ СБҲМ ДАР ШИРКАТҲОИ СОХТМОНӢ

Маҳмадов Маҳмадраҷаб Ганҷалович - муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. Телефон: +992-93-777-01-71

Давлатов Мусочон - магистранти курси 2-юми ихтисоси баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудити Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. Телефон: +992-98-566-03-96

Муаллифон дар мақолаи худ муҳим ва зарур будани низоми ҳисобҳои муҳосибиро дар ширкатҳои сохтмонӣ асоснок намудаанд. Ба ақидаи муаллифон, истифодаи нақшаи ҳисобҳои тибқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар субъектҳои хоҷагидорӣ аҳбори молиявиро хоҷагидориро фаҳмою мушаххас гардонидани, нисбати эътирофи онҳо, баҳодидҳои онҳо ба талаботи иқтисодидиёти бозорӣ баланд мегардад.

Бинобар ҳамин, дар мақола муаллифон оид ба дуруст истифода намудани нақшаи ҳисобҳо сухан рондаанд.

Муҳаққиқон дар мақолаи худ тартиби ба роҳ мондани ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибиро дар асоси стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ асоснок намуда, оид ба истифодаи нақшаи ҳисобҳо дар корхонаю муассисаҳо тавсияҳои амалӣ додаанд. Аз маълумоти таҳлилкардашуда бар меояд, ки истифодаи нақшаи ҳисобҳои муосир нисбат ба ҳисобҳои пешина хубтар буда, муҳаққиқ истифодаи нақшаи нави ҳисобҳоро дар идоракунии онҳо дар субъектҳои хочагидорӣ тавсия медиҳад.

Аз нигоҳи муаллифон, хусусияти истифодаи нақшаи нави ҳисобҳо аз он иборат мебошад, ки мафҳуми бисёр амалиёти хочаגיע, ки дар шароити имрӯза дар фаъолияти корхонаҳои шакли моликиятсион гуногун бармеояд, ба мафҳуми ҳисобҳо мувофиқ карда шудаанд. Муҳаққиқон истифодаи ҳисобҳои ба талаботи стандартҳо ҷавобгӯбударо ба ташиклоту муассисаҳо муҳим шуморидаанд.

Калидвожаҳо: нақшаи ҳисобҳо, стандартҳо, ҳисоботи молиявӣ, амалиёти воридотӣ, содирот, байналмилалӣ, дороиҳо, уҳдадориҳо, даромад, хароҷот.

КЛАССИФИКАЦИЯ И ПРИМЕНЕНИЕ ПЛАНА СЧЕТОВ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА СОГЛАСНО МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В СТРОИТЕЛЬНЫХ КОМПАНИЯХ

Махмадов Махмадраҷаб Ганджалович - старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: +992-93-777-01-71.

Давлатов Мусоджон - магистрант 2-го курса по специальности бухгалтерский учет, анализ и аудит Таджикского государственного финансово-экономического университета, ассистент кафедры бухгалтерского учета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: +992-98-566-03-96:

Авторы в своей статье отмечают значимость системы счетов бухгалтерского учета в строительных компаниях. По мнению авторов, посредством применения плана счетов международных стандартов финансовой отчетности в хозяйственных субъектах можно получить конкретную финансовую информацию.

По их мнению, применения плана счетов международных стандартов финансовой отчетности делают информацию о хозяйственных субъектах более прозрачной с точки зрения бухгалтерской отчетности. Поэтому, в статье рассматривается вопрос о правильности использования плана счетов бухгалтерского учета.

В статье приведены правила применения счетов бухгалтерского учета на основе международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) и даны практические рекомендации по их использованию. По приведенным аналитическим данным можно сделать вывод о том, что применение плана счетов по отношению старых намного лучше.

Исследователи дают рекомендации по использованию новых планов счетов в хозяйственных субъектах. С их точки зрения, особенности применения новых планов счетов является то, что многие термины хозяйственных операций, которые происходят на предприятиях разных форм собственности, сопоставлены с понятием счетов. Они считают важным применения счетов, которые соответствуют требованиям международных стандартов.

Ключевые слова: план счетов, международные стандарты, финансовая отчетность, хозяйственные субъекты, бухгалтерский учет, активы, обязательства, доходы, расходы.

CLASSIFICATION AND USAGE OF ACCOUNTING ACCOUNT PLAN ACCORDING TO THE INTERNATIONAL FINANCIAL STANDARDS FOR CONSTRUCTION COMPANIES

Makhmadov Makhmadrajab Gandzhalovich - Senior Lecturer, Department of Accounting, Tajik State University of Finance and Economics, Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street, 64/14. Phone: 992-93-777-01-71.

Musodjon Davlatov - 2nd year undergraduate student by speciality of accounting, analysis and audit at the Tajik State University of Finance and Economics, assistant at the department of accounting. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street, 64/14. Phone: 992-98-566-03-96:

The authors in their article note the importance of the accounting system of accounts in construction companies. According to the authors, through the use of the plan of accounts of international financial reporting standards in business entities it can be obtained the specific financial information.

In their opinion, the usage of the plan of accounts of international financial reporting standards makes information about business entities more transparent in terms of financial statements. Therefore, in the article it is considered the question of the correct use of the accounting account plan.

In the article it is provided the rules for the use of accounting accounts based on international financial reporting standards (IFRS) and it is given practical recommendations for their use. According to the analytical data, we can conclude that the use of the plans of accounts in relation to the old is much better.

Researchers make recommendations on the use of new plans of accounts in business entities. From their point of view, the features of the use of the new plan of accounts is that many of the terms of business transactions that occur at the enterprise of different ownership forms are compared with the concept of accounts. They consider it important to use accounts that comply with international standards.

Keywords: *plan of accounts, international standards, financial statements, business entities, accounting, assets, liabilities, income, expenses.*

Соҳаи сохтмон яке аз соҳаҳои асосии иқтисодӣ ба шумор рафта, дар ташаккули неъматҳои моддӣ нақши муассир мегузорад. Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи сохтмон яке аз соҳаҳои рушдкунанда ҳисоб ёфта, ҳамасола рушди ин соҳа андозаи 15-20%-ро дар бар мегирад. Албатта, барои рушди соҳаи зикршуда саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи ҷалб кардани сармояи хориҷӣ ва мусоидат намудан ба шароити сармоягузорию дохилӣ беназир аст. Ин аст, ки ҳамасола дар ҷумҳурӣ ҳама намудҳои объектҳои сохтмонию хусусияти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии таълимӣ дошта ба истифода дода шуда, дар беҳдошти вазъи иқтисодӣ иҷтимоӣ аҳоли саҳми арзанда мегузоранд. Тибқи СБҲМ -11 “Шартномаҳои сохтмонӣ” (Construction contracts) тартиби баҳисобгирии даромад аз фурӯш ва масрафҳои бо шартномаҳои сохтмонӣ алоқамандро муқаррар менамояд. Бинобар ҳислати ҷаъолияти бо шартномаҳои сохтмонӣ бурдашаванда, санаи оғози ҷаъолияти шартномавӣ ва санаи анҷомёбии вай ба давраҳои ҳисоботии гуногун рост меоянд. Ҳамин тариқ, проблемаи асосии баҳисобгирии шартномаҳои сохтмонӣ – тақсим намудани даромади фурӯш ва масрафҳои шартномаи сохтмонӣ ба давраҳои ҳисоботие мебошад, ки дар давоми онҳо қорҳои сохтмонӣ бурда мешаванд. Дар стандарт барои муайян намудани лаҳзаи эътирофкунии даромад аз фурӯш ва масрафҳои сохтмон чун даромад аз фурӯш ва хароҷот дар ҳисобот оиди даромади ҷомеъ маҳакҳои эътирофкуние истифода мешаванд, ки дар “Принсипҳо” муқаррар гардидаанд. СБҲМ-11, инчунин, нишондодҳои амалиро оид ба истифодабарии маҳакҳои мазкурро дар бар мегирад. Сохтмон аз дигар намудҳои ҷаъолияти хоҷагидорӣ бо даври истеҳсолии тӯлонии фарогирандаи якҷанд давраҳои ҳисоботӣ фарқ мекунад. Вобаста ба ин баҳши муҳими СБҲМ-11 ҷиҳатҳои вай оиди тақсимкунии масрафҳо ва даромадҳо дар байни ин давраҳои ҳисоботӣ мебошад. Стандарт ба усули ҳисобзамкунӣ ва принсипи дурандешӣ таъяс менамояд. Мундариҷаи онҳоро хотиррасон мекунем:

-даромад аз фурӯш ва масрафҳо бояд бо баробари пайдоишашон эътироф карда шаванд;

-фоида он вақте бояд эътироф карда шавад, ки эҳтимолияти басандаи гирифтани вай дар шакли воситаҳои пулӣ мавҷуд бошад, масрафҳо ва зарарҳо бошанд, замоне эътироф карда мешаванд, ки онҳоро метавон пешбинӣ намуд.

Истифодаи нақшаи ҳисобҳои СБҲМ дар субъектҳои хоҷагидорӣ ахбори молиявӣ хоҷагидориро фаҳмою мушаххас гардонида, нисбати шинохтани онҳо, баҳодиҳии он ба талаботи иқтисодиёти бозорӣ баланд мегардад. Чунки ҳар як амалиёти хоҷагидорӣ, тағйирёбии он бояд аз назари ҳисобгирӣ дур набошад. Ҳар як моддаи тавозун ва моддаҳои дигаре, ки дар шаклҳои гуногуни ҳисобгирии молиявӣ таҷассум меёбанд, бояд реалӣ буда, сарчашмаю таъйиноти худро дошта бошанд.

Нақшаи ҳисобҳо тибқи меъёрҳои байналхалқӣ, ҳисоботи молиявӣ барои таъмини ахбори пурраи ҳисобгирии молиявӣ ва фаъолияти хоҷагидорию молиявии субъектҳо пешниҳод карда шудааст.

Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ тибқи СБҲМ дар корхонаҳои сохтмонӣ бо формулаи сохтори ҳисобҳои ростхатта мансуб мебошад. Умуман, сохтори ҳисобҳо якҷанд намуд доранд. Аз ҳама намудҳои паҳнгардида ин нақшаи матритсавӣ ва ростхаттае мебошад, ки дар ҷадвал дида мебароем (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Нақшаи ҳисобҳои ростхатта дар ширкатҳои сохтмонӣ.

№ п т /п	Номи ҳисобҳои ҳисобгирии муҳосибӣ тибқи СБҲМ	Ҳисоби асосӣ	Зерҳисоб
	Дороиҳои гардон		
1.	Воситаҳои пулӣ дар хазина	10100	110-140
2.	Воситаҳои пулӣ дар бонк буда	10200	220-240
3.	Маблағгузориҳои кӯтоҳмуддат	10300	310-400
4.	Ҳисобҳо барои қабул кардан	10400	410-420
5.	Дигар қарзҳои дебиторӣ	10500	510-590
6.	Қарзҳои муассисон оид ба гузориш ба фонди оинномавӣ	10600	-----
7.	Захираҳои молию масолахӣ	10700	710-750
8.	Захираҳои масолаҳи ёрирасон	10800	810-861
9.	Харочотҳои, ки бо тарзи бунақӣ пардохта шудаанд	10900	910-940
	Дороиҳои ғайригардон		
10.	Воситаҳои асосӣ	11000	010-100
11.	Ғункунии фарсудашавӣ	11100	110-460
12.	Маблағгузорӣ ба амволи ғайримоддӣ	11500	510-530
13.	Маблағгузориҳои дарозмуддат	11600	610-840
	Уҳдадориҳо		
14.	Уҳдадориҳои ҷорӣ	22000	010-410
15.	Уҳдадориҳои дарозмуддат	22600	610-800
	Сармоя		
16.	Сармояи оинномавӣ	33000	010-900
17.	Даромадҳои амалиётӣ	-----	-----
18.	Даромад аз фаъолияти амалиётӣ	44000	010-130
	Харочоти амалиётӣ		
19.	Арзиши аслии маҳсулот ва қору хизматҳои фурӯхташуда	55000	010-600
20.	Даромадҳо ва харочотҳо аз фаъолияти ғайри амалиётӣ	66000	010-300

Сарчашма: Сомонаи расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон www.minfin.tj.

Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ барои ташкили фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ, дуруст ба роҳ мондану ба ҳуччатгирии ахбор ва коркарди ахбори ҳисобгирӣ аҳамияти аввалиндарачаро дорад. Бо ёрии нақшаи ҳисобҳо дар субъектҳои хоҷагидорӣ корҳои зерин иҷро карда мешавад:

1. Коркарди мунтазами ахбор, гуруҳбандӣ ва ҷамъбаस्तкунии он, ғоидаи фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхона;
2. Истифодаи методологияи ягона дар хоҷагии халқ;
3. Ҷамъбаस्तкунӣ ва ташкили назорати нишондиҳандаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ дар асоси истифодаи усулҳои пешқадам ва шаклҳои маъмули ташкили ҳисобгирӣ дар мамлакат;
4. Гирифтани ахборот барои саҳмгузoronу маблағгузoron оид ба ҳолати дороиҳо, уҳдадорӣҳо, сармояи худӣ, даромаду хароҷотҳои корхона;
5. Ташкили забони ягонаи байналмилалӣ оид ба тартибу низоми ҳисоботи молиявӣ ва нишондиҳандаҳои он.

Бо пешниҳоди Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.01.2004 сар карда, новобаста ба шакли моликият ҳар як субъекти хоҷагидорӣ бо хоҳиши худ метавонад ҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявиро дар асоси нақшаи нави ҳисобҳои баҳисобгирӣ ташкил кунад [7]. Гузариш ба нақшаи нави ҳисобҳои баҳисобгирӣ тибқи СБҲМ ҳар як субъекти хоҷагидорӣ дар асоси графикаи тасдиқкардаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро карда мешавад.

Нақшаи нави ҳисобҳои баҳисобгирӣ аз 6 боб иборат мебошад:

- Боби 1. Дороиҳо (10 100 – 11 840).
- Боби 2. Уҳдадорӣҳо (22 000 – 22 800).
- Боби 3. Сармояи хусусӣ (33 000 – 33 900).
- Боби 4. Даромадҳои амалиётӣ (44 000 – 44 130).
- Боби 5. Хароҷотҳои амалиётӣ (55 000 – 55 600).
- Боби 6. Даромад ва хароҷотҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ (66 000) – 6.

Низоми асосии сифрии кодгузаронии ҳисобҳо инҳо мебошанд:

Бо мақсади муайян кардани категорияи ҳисоб бо коди сифрӣ ба ҳисобҳои зерини ККБ рақамҳои зерин ба сифати сифри якум гузошта шудаанд (ниг. ҷадвали 2):

Ҷадвали 2.

Категорияҳои ҳисобҳои муҳосибӣ

Якум сифри коди ҳисоб	Категорияи ҳисоб		Гуруҳи ҳисоб	
1	100	Дорӣ	100-1990	
2	200	Уҳдадорӣ	1000-2800	
3	300	Сармояи хусусӣ	3000-3900	
4	400	Даромад	4000-4100	
5	500	Хароҷот	5000-5600	
6	600	Даромаду хароҷотҳои ғайриамалиётӣ	6000-6300	

Сарчашма: Сомонаи расмӣи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон www.minfin.tj.

Байни кодҳои сифрии пайдархамӣ, ҳисобҳои асосӣ ва счёти амалиётӣ ва навиштаҷотҳо, ҷойҳои холӣ барои ҳисобҳои истифоданашуда гузошта шудааст. Ин ба он мақсад гузошта шудааст, ки дар оянда бе тағйири сифри коди ҳисобҳои мавҷуда, дохил кардани ҳисобҳои нав имкон пайдо мегардад [7].

Бо мақсади дуруст хондани рамзи ҳисоб ҳисобҳои навро бо тарзи зерин омӯхтан зарур аст:

- ✓ ҳисоби дороиҳо 1.10.10 (як, даҳ, даҳ) – боби 1, ҳисоби 10, зерҳисоби 10;
- ✓ ҳисоби уҳдадориҳо 2.20.10 (ду, бист, даҳ) – боби 2, ҳисоби 20, зерҳисоби 10;
- ✓ ҳисоби сармоя 3. 30. 10 (се, сӣ, даҳ) – боби 3, ҳисоби 30, зерҳисоби 10;
- ✓ ҳисоби даромад 4.40.10 (чор, чил, даҳ) – боби 4, ҳисоби 40, зерҳисоби 10;
- ✓ ҳисоби хароҷот 5.50.10 (панҷ, панҷоҳ, даҳ) – боби 5, ҳисоби 50, зерҳисоби 10;
- ✓ ҳисоби даромаду хароҷот аз фаъолияти ғайриамалиётӣ 6.60.10 (шаш, шаст, даҳ) – боби 6, ҳисоби 60, зерҳисоби 10 (ба нақшаи нави ҳисобҳои ҳисобгирии муҳосибӣ, ки аз рӯи СБҲМ сохта шудааст.

Дар нақшаи нави ҳисобҳо, чуноне ки дар боло гуфта гузаштем, таснифи ҳисобҳо аз дороиҳои муассиса сар карда, бо даромаду хароҷотҳои фаъолияти ғайриамалиётӣ ба итмом мерасад. Хусусияти истифодаи нақшаи нави ҳисобҳо аз он иборат мебошад, ки мафҳуми бисёр амалиётҳои хоҷагӣ, ки дар шароити имрӯза дар фаъолияти корхонаҳои шакли моликиятшон гуногун бармеояд, ба мафҳуми ҳисобҳо мувофиқ карда шудаанд [1, с.187]. Сабаби асосии чунин мувофиқкунӣ инҳо мебошанд:

1. Корхонаҳои сохтмонӣ, ки ташаккул ёфтаанд, бо иштироки маблағгузарони хориҷӣ фаъолият мекунанд. Омӯзиши фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ на ба манфиати соҳибмӯлк, балки ба манфиати маблағгузор зарур мебошад. Сармоягузор танҳо бо умеде ба фаъолияти ин корхона иштирок мекунад, ки аз сармояи худ фоида (дивиденд) гирад. Бо ин мақсад ӯ бояд оиди ахбори молиявӣ хоҷагии корхона шинос бошад.

2. Корхонаҳои ташаккул меёбанд, ки сармоягузори онҳо аз беруни марзи мамлакат мебошад, ё худ дар асоси гирифтани қарзҳои техникӣ ба муваффақият ноил гардидаанд. Дар асоси нишондоди қонунҳои байналхалқии истифодаи қарзҳо хусусан, қарзҳои имтиёздор аз тарафи маблағгузор – фондҳои ҷаҳонӣ ва дигарҳо дар асоси ҳисоботҳои молиявӣ ва тафтишҳои аудиторӣ гузаронида мешаванд.

3. Ҳамкориҳои муомилоти байналмилалӣ (воридот, содирот), муносибатҳои додугирифтӣ байни корпоратсияҳои байналхалқӣ ва корхонаҳои ҷумҳурӣ, умуман бо мақсади нишондодҳои ҳисоботи молиявӣ корхонаҳои шаффоф, оммафаҳм, ҳолис ва реалӣ бошанд. Чунин ахбор бо ёрии истифодаи ҳисоботи молиявӣ, ки ба меъёрҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ мебошанд, ба даст оварда мешаванд.

Бо мақсади таҳлили моҳияти қабули нақшаи нави ҳисобҳои баҳисобгирӣ тарзи таснифоти дороиҳои муассисаро, аз он ҷумла, дороиҳои гардонро дар мисоли ин нақшаи ҳисобҳо дида мебароем.

Гурӯҳи аввали ҳисобҳои дороиҳои гардишӣ бо рақами 1.10.00 «Воситаҳои пулии дар хазинабуда» менигарем.

Гурӯҳи аввали ҳисобҳои «Воситаҳои пулии дар хазинабуда» ба мақсади ҷамъбастании ахбор оид ба ҳолати нақд ва гардиши воситаҳои нақди пулӣ бо арзи миллий ва хориҷӣ ва ҳуҷҷатҳои пулӣ истифода мебаранд.

Дар гурӯҳи ҳисобҳои 11000 пулӣ маблағҳои нақдӣ, ки субъектҳои хоҷагӣ ҳуқуқи ниғаждорӣ онҳоро доранд, ба ҳисоб гирифта мешаванд. Мисол, воситаҳои пулие, ки ҳамчун депозит дар ҷевонҳои бонкҳо нигоҳ дошта мешаванд, бояд ҳамчун маблағҳои хазинавӣ ба ҳисоб гирифта шаванд.

Дар нақшаи нави ҳисобҳои ҳисобгирӣ барои ҳисобгирии маблағҳои пулӣ дар хазина, ҳисобҳои зерин истифода бурда мешаванд.

10110 Воситаҳои пулӣ бо арзи миллий;

- 10120 Воситаҳои пулӣ бо арзи хориҷӣ;
 10130 Хуччатҳои пулӣ;
 10140 Эквивалентҳои пулӣ.

Дар ҳисоби 10110 «Воситаҳои пулӣ бо арзи милли» воридшавӣ ва хориҷшавии воситаҳои пулӣ танҳо бо арзи милли ба ҳисоб гирифта мешаванд. Ба ҳисобгирии арзи милли бо арзи хориҷа дар як ҳисоб роҳ дода намешаванд. Аз ҳамин сабаб воситаҳои пулӣ бо арзи милли дар ҳисоби 110 20 ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Дар ҳар як давраи ҳисоботӣ бақияи ҳисоби 101 20, бо ифодаи арзи хориҷӣ ба курси БМТ аз нав ҳисоб кардашуда, дар ҳамин рӯз фарқияти курсӣ ба кредити ҳисоби 44070 «Дигар хароҷотҳои истеҳсолӣ» хориҷ карда мешаванд.

Дар нақшаи ҳисобҳои амалкунанда хусусиятҳои ташкилбебию тағйирёбии амволи муассиса, уҳдадорӣҳо ва сармоя бо назардошти талаботи нақшаи ахбори ба ҳисобгирӣ ба назар гирифта шудааст. Яке аз камбудихои нақшаи амалкунанда, ин набудани синфи ҳисобҳои даромадҳою хароҷоти амалиётӣ (фаъолияти асосии корхона) ва ғайриамалиётӣ (ғайрифуруш) мебошад. Бояд дар назар дошт, ки солҳои 70-80-уми асри ХХ олимони иқтисодшинос проф. В.Б.Ивашкевич, Е.А.Гильде, В.Ф.Палий, Р.Нарибаев, Д.У.Ҷуроков. ва дигарон истифодаи нақшаи ҳисобҳои ростхаттаро, ки адади панҷрақама дошт, пешниҳод карда буданд.

Дар мисоли зерин бартарӣ ва камбудихои нақшаи ҳисобҳои амалкунанда ва нақшаи ҳисобҳои мутобиқи СБҲМ дар ҷадвали 3 дида мебароем (ниг. ба ҷадвали 3).

Ҷадвали 3.

Бартарӣ ва камбудихои нақшаи ҳисобҳои амалкунанда ва нақшаи ҳисобҳои мутобиқи СБҲМ

Ҳисобҳои амалкунанда	Коди ҳисобҳо	Ҳисобҳои мутобиқи СБҲМ	Коди ҳисобҳо	
			Асосӣ	Зерҳисоб
1. Воситаҳои асосӣ	01 – 09	1. Дороӣҳо	100	1990
2. Захираҳои истеҳсолӣ	10 – 19			
3. Хароҷотҳои истеҳсолӣ	20 – 30	2. Уҳдадорӣҳо	200	2800
4. Маҳсулоти тайёр, молҳо ва фуруш	37 – 48	3. Сармояи худӣ	300	3900
5. Воситаҳои пулӣ	50 – 58			
6. Ҳисоббаробаркуниҳо	60 – 84			
7. Натиҷаҳои молиявӣ ва истифодаи фоида	80 – 88	4. Даромадҳо	400	4100
8. Сармоя ва захираҳо	85 – 89	5. Хароҷотҳо	500	5600
9. Қарзҳои бонк ва маблағгузориҳо	90 – 97	6. Даромаду хароҷотҳои ғайриамалиётӣ	600	6300

Сарчашма: Сомонаи расмӣи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон www.minfin.tj.

Нақшаи ҳисобҳои амалкунанда бештар аз рӯи объектҳои ҳисобгирӣ тартиб дода шудаанд. Нақшаи ҳисобҳои мутобиқи СБҲМ бошад, аз рӯи чараёнҳои гирдгардиши амвол, уҳдадорӣ, сармояи хусусӣ ва натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ тартиб дода шудаанд. Дар нақшаи ҳисобҳои СБҲМ се баробариро дида мумкин:

- 1) А – У = Сармоя
- 2) У + С = Дорӣ
- 3) А + С = Уҳдадорӣ

Барои муайян кардани натиҷаҳои молиявӣ аз ҷаъолияти хоҷагидорӣ чунин формуларо истифода мекунем:

$$D - X \pm D_{\text{хам}} = \text{фоида ва ё зарар.}$$

Чунин ҳулоса мекунем, ки бо ёрии нақшаи ҳисобҳои СБҲМ метавонем дар асоси нишондиҳандаҳои тавозун ҳайат ва ҷойгиршавии амвол, уҳдадорихо, сармои дохилӣ ва тағйирёбии онҳоро бо нишондоди натиҷаҳои молиявӣ муайян созем.

Омузиши адабиёти даврагӣ, дастурамалҳо оид ба ҷорӣ кардани СБҲМ дар Ҷумҳурии Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, инчунин муассисаҳои иттилоотии ҷумҳурӣ, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҷорӣ кардани СБҲМ ва қабули нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ (солҳои 2000, 2004, 2006, 2009), дар раванди тадқиқот натиҷагирӣ карда шуд.

1. Гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ва дохил шудан ба бозори ҷаҳонӣ зарурати таъмини нақшаи ҳисобҳои алоҳида дар ширкатҳои сохтмонӣ, тибқи СБҲМ барои беҳтар намудани ҷаъолият вазифаи муҳими сиёсати иқтисодӣ мешуморем.

2. Таҷрибаҳои аввалини ҷорӣ кардани СБҲМ дар ширкатҳои сохтмони мамлакат аз он шаҳодат медиҳад, ки дар соҳа ҳоло мутахассисони касбӣ ҳале кам буда, рӯз аз рӯз ба онҳо эҳтиёҷ пайдо мешавад.

3. Бо назардошти тезонидани иҷрои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оиди ҷорабиниҳои иловагӣ доир ба мутобиқ гардонидани меъёрҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ» дар назди корпоратсияю ширкатҳо, вазоратҳо, алалхусус Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон курсҳои омузиши СБҲМ ҷорӣ карда шаванд.

4. Омилҳои асосии зарурати пурра гузаштан ба СБҲМ бисёранд. Пеш аз ҳама, ин ба ҷалби сармоя, фаҳмиши ҳолати молиявӣ хоҷагидорӣ субъектҳо, бозоргирии амвол, қобилияти пардохтӣ доштани муассиса ва коғазҳо. Вобаста ба иқтисоди корхонаю муассиса пешниҳод менамоем, ки нақшаи ҳисобҳои СБҲМ дар ду вариант – пурра ва одикардашуда, инчунин ҳисоботи молиявӣ ҳам бо ҳамин мазмун тартиб дода шуда, пешниҳод карда шаванд.

Ҳулосаю пешниҳодҳои дар боло овардашуда ҷараёни мавриди ба амал овардани ҳисобҳо тибқи СБҲМ дар ширкатҳои сохтмонӣ, сифати ахбори субъектҳои хоҷагидориро нисбати ҷаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ баланд мекунанд.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25.03.2011, №702;

2. Бобиев И.А. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ: бартарӣ, камбудӣ ва пешниҳод/ И.А.Бобиев. - Худжанд: Политехнический институт ТТУ им. М.С. Осими, 2013. – 248с.

3. Бобомуродов П.Х. Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ/П.Х.Бобомуродов. – Душанбе: «ЭР-граф», 2012. - 216 с.

4. Каримов Н.Я. Нақшаи ҳисобҳо ва амалиётҳои муҳосибӣ: дастури методӣ./Н.Я.Каримов, Б.Қ.Раҳматов. – Душанбе: ДМИТ, 2016. – 318 с.

5. Ойев Н.А. Моҳияти ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мувофиқи СБҲМ дар ҷаъолияти субъектҳои иқтисодӣ / Н.А.Ойев, Р.Н.Саидов // Маҷмуаи мақолаҳои ДМТ. - Душанбе, 2014. – С.122-132.

6. Раҳимов С.Х., Баҳисобгирии молиявӣ: дастури таълимӣ/С.Х.Раҳимов, Д.К.Хусейнова. – Душанбе: «ЭР-граф», 2013. - 268 с.

7. Категорияҳои ҳисобҳои муҳосибӣ [манбаи электронӣ]: URL: <http://minfin.tj/index.php?do=static&page=standards> (санаи мурочиат: 12.09.2019с.)

УДК: 338.4

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ МАЧМӢИ БИЗНЕС-ХИЗМАТРАСОНИҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс - ассистенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов. 64/14. Тел.: +992 918-30-66-66. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Муаллиф дар натиҷаи тадқиқоти илмӣ дар мақола маҷмӯи бизнес-хизматрасонӣ ва рушди онро таҳқиқ намуда, муаммоҳои муосири рушди онро муайян намудааст. Ба замми ин, дар мақола таснифот, намудҳои афзалиятноки бизнес-хизматрасонӣ ва тарзи истифодабарии онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳ дода шудааст. Қобили қайд аст, ки муаллиф дар натиҷаи тадқиқот аз таҷрибаи давлатҳои пешрафта истифода намуда, онҳоро нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон муқоиса намудааст. Дар мақолаи мазкур гурӯҳбандии заминаҳои асосии бизнес-хизматрасонӣ низ аз ҷониби муаллиф таҳия гардида, заминаҳои асосӣ ва намудҳои хизматрасониро ба таври мухтасар пешниҳод намудааст. Дар хотимаи мақола аз ҷониби муаллиф таҳлили вазъи мавзӯи мазкур таҳия гашта, барои ташиқ ва рушди марказҳои (нуқтаҳои) маҷмӯи бизнес-хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодҳои муфид нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: *хизматрасонӣ, бизнес-хизматрасонӣ, марказҳо, ташиқ, рушд, замина, мол, сифат, сатҳ.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ КОМПЛЕКСА БИЗНЕС-УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс - ассистент кафедры налога и налогообложения, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: + 992 918-30-66-66. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

В результате научных исследований автор проанализировал комплекс бизнес-услуг и выявил современные проблемы его развития. Кроме того, в статье описаны классификация, приоритетные виды бизнес-услуг и степень их использования в Республике Таджикистан. Следует отметить, что в результате исследования автор, используя опыт развитых стран, сравнил их с Республикой Таджикистан. В данной статье представлена классификация основной базы бизнеса-услуг, также разработанные автором на основной базе виды услуг в целом. В конце статьи автор проанализировал ситуацию в этой теме и сделал несколько полезных предложений по созданию и развитию бизнес-услуг в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: *услуга, бизнес-услуга, центр, организация, развитие, база, товар, качество, степень.*

THEORETICAL ASPECTS FORMATION AND DEVELOPMENT OF A COMPLEX OF BUSINESS SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sulaymonzoda Shuhrat Firdavs - assistant of the department tax and taxation Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. tel: + 992 918-30-66-66. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

As a result of scientific research, the author analyzed the complex of business services and their development and identified contemporary problems of its development. In addition, the article describes the classification, priority types of business services and the degree of their use in the Republic of Tajikistan. It should be noted that as a result of the study, the author used the experience of developed countries and compared them with the Republic of Tajikistan. This article presents the classification of the main base for business services, also developed by the author, the main base and types of services in general. At the end of the article, the author analyzed the situation in this topic and made several useful suggestions on the creation and development of business services in the Republic of Tajikistan.

Keywords: *service, business-services, center, organization, development, base, product, quality, degree.*

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир масъалаи ташкил ва фаъолияти марказҳои тичоратии калон густариш ёфта, дар онҳо маҷмӯи хизматрасониҳо бо шароити талаботҳои замони муосир пешниҳоди мизочон гардида истодааст. Имрӯзҳо бо рушд ёфтани иқтисодии миллӣ ва дар навбати худ беҳтар гардидани зиндагии мардум, талабот ба шароити хуби молу хизматрасонӣ зиёд гардида, соҳибкоронро водор сохтааст, ки барои дар сатҳи хуб ва шароити муосир пешниҳод намудани молу хизматрасонӣ чораҳои муҳим андешанд.

Шароити иқтисоди бозоргонӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият фароҳам овард, ки ҳама соҳаҳои иқтисодии мамлакатро ба пешравӣ ва рушд сафарбар намуда, ба рушди иқтисоди миллӣ мусоидат намояд. Яке аз соҳаҳои муҳими иқтисодӣ ин соҳаи хизматрасонӣ буда, пешравии он асоси пешрафти иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад. Рушди соҳаи мазкур ба ташкили корхонаҳои хурду миёна, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, истеҳсоли молу маҳсулоти нав ва дар маҷмӯъ, ба пешравии иқтисодии мамлакат саҳми беандоза мегузорад.

Соҳаи хизматрасонӣ дар давлатҳои тараққикарда ва рӯ ба инкишоф ба мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан 60% [1], маҷмӯи маҳсулоти дохилии онҳоро ташкил медиҳад. Ташкил ва ба роҳ мондани маҷмӯи бизнеси хизматрасонӣ бошад, дар рушди иқтисодии миллӣ як заминаи хуби кафолати рушди ММД ба ҳисоб меравад. Пеш аз он ки дар бораи маҷмӯи бизнеси хизматрасонӣ сухан гӯем, мо бояд сохтори соҳаи хизматрасониро таҳлил намуда, бо назардошти талаботи минтақавии онҳо рушд ва фаъолияти онҳоро ба роҳ монем.

Хизматрасонӣ - ин натиҷаи ҳадди аққали як амалест, ки ҳатман дар ҳамкориҳои пешниҳодкунанда ва истеъмолкунанда сурат мегирад ва чун қоида ғайримоддӣ мебошад [1, с.24].

Дар соҳаи хизматрасонӣ самтҳои гуногуни хизматрасонӣ мавҷуд мебошад, ки ҳар яке онҳо вазифаҳои мақсадноки худро доро мебошанд. Дар ҷадвали 1 номгӯ ва вазифаҳои мақсадноки хизматрасонӣ мухтасар оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

Самтҳои соҳаи хизматрасонии соҳибкорӣ ва вазифаҳои мақсадноки онҳо

№ т/р	Номгӯ	Вазифаҳои мақсадноки хизматрасонӣ
1	2	4
1	Хизматрасонии молиявӣ	Маблағгузориҳои иқтисодии миллӣ, миёнаравии молиявӣ, қарз
2	Хизматрасонии сугуртавӣ	Ҳамоҳангсозии оқибатҳои манфии рӯйдодҳои манфӣ ба ҳаёти иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ, кам кардани хатари фаъолияти иқтисодӣ
3	Хизматрасонии муҳосибӣ	Нигоҳ доштан ё барқарор кардани системаи баҳисобгирии ягон ширкати муайян, таҳияи сиёсати мушаххаси баҳисобгирии ширкат, қор оид ба ҳисоботдиҳӣ, таҳлили вазъи молиявии ширкат, баҳодиҳӣ ба дурустии баҳисобгирӣ
4	Хизматрасонии аудитӣ	Муайян кардани бозғимодии ҳисоботи молиявӣ, мувофиқати натиҷаҳои ҳуҷҷатгузориҳои фаъолияти молиявӣю хоҷагии ташкилот ба қонун
5	Хизматрасонии ҳуқуқӣ	Мусоидат дар дастгирии ҳуқуқии ташкилот (корхона)
6	Хизматрасонии машваратӣ (консалтинг)	Беҳтарнамоеи роҳҳои татбиқи манфиатҳои ташкилоти мушаххас дар самти таҳияи ҳадафҳо, фаъолият оид ба ноил шудан ба ҳадафҳо, инчунин мониторинги сифат ва самарабахшии фаъолияти он

7	Хизматрасонии кадрӣ	Ба маънои хурд: ҷустуҷӯи номзадҳо бо сифатҳои зарурии касбӣ барои ҷойҳои холӣ. Ба маънои васеъ: арзёбии кормандон, таҳияи нақшаҳои касб, таҳлили бозори меҳнат, маслиҳат оид ба масъалаҳои кадрӣ, мусоидат дар ёфтани ҷои кор бо касби худ
8	Хизматрасонии маркетингӣ	Ҳалли масъалаҳои марбут ба ташаккул ва ҳавасмандкунии талабот, баланд бардоштани самаранокии қарорҳои идоракунии, танзими фурӯш ва муайян намудани ҳиссаи бозор
9	Муносибатҳои ҷамъиятӣ	Ташаккули симои мусбӣи ташкилот ва маҳсулоти он, ба роҳ мондан ва инкишоф додани муносибатҳои мусбӣ ва устувори байни соҳибкорон ва намояндагони аҳли ҷомеа
10	Хизматрасонии таблиғотӣ (реклама)	Намоиши ғайришаҳсӣ ва таблиғи ғояҳои гуногун, молҳо, хидматҳо аз номи истеҳсолкунандаи онҳо бо пардохт тавассути доираи васеи каналҳои иттилоотӣ
11	Хизматрасонии логистикӣ	Ҷустуҷӯи роҳҳои ташкилӣ барои усули қулай, ғоиданок ва камтарин хароҷоти расондани мол ё хидмати муайян ба истеъмолкунандагони ниҳой
12	Хизматрасонии ҷимоявӣ дар назди давлат	Таъсири ҳуқуқӣ ба мақомоти давлатӣ ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ
13	Адвокасия	Татбиқи фаъолияти ширкатҳо барои намояндагӣ ва ҷимояи манфиатҳои тамоми тижорати соҳибкорӣ дар самтҳои барои онҳо муҳим
14	Омӯзишӣ-бизнес ва бизнес-тренинг	Ташаккули сифатҳои зарурӣ ва малакаҳои корӣ
15	Бизнес-муррабӣ	Машварати инфиродӣ (дар асл - дастгирии машваратӣ) аз ҷониби мураббӣҳои соҳибтаҷрибаи соҳибкор
16	Идоракунии боваринок	Идоракунии муваққатӣ барои ғоида аз истифодаи дорониҳои муайян
17	Баҳогузорӣ ба фаъолият	Муайян намудани арзиши (бозор, сармоягузорӣ, барҳамдиҳӣ ва ғайра) баҳодихии объектҳои гуногуни
18	Истифодаи ИТ-технологияҳо	Маҷмӯи корҳо оид ба нигоҳдории ташкилотҳо дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, ки кори ҳамоҳанг дар соҳаи коммуникатсионии ташкилотро таъмин менамояд
19	Хизматрасонии гумрукӣ	Татбиқи як қатор расмиятҳои, ки барои интиқоли молу нақлиёт аз сарҳади давлатӣ заруранд

Манбаъ: Муаллиф дар асоси тадқиқотҳои илмӣ худ таҳия намудааст.

Таҳлилҳои назариявӣ нишон медиҳанд, ки ҳар як самти бизнес-хизматрасонӣ бо мақсади муайяне равона гардида, соҳибкорон барои пешбурди фаъолияти худ дар дилхоҳ соҳа метавонанд аз онҳо истифода баранд. Аксари ин самтҳои дар боло зикргардида дар Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъ истифода шуда, баъзеи онҳо дар ҳоли ташкилшавӣ қарор доранд. Бизнес-хизматрасонии молиявӣ, муҳосибӣ, аудитӣ, ҳуқуқӣ, таблиғотӣ ва гумрукӣ имрӯзҳо аллақай аз ҷониби соҳибкорон васеъ истифода шуда, ифрасохтори ин намуди бизнес-хизматрасониҳо ба қадри имкон ба талабот ҷавобгӯ гардидаанд. Вале ҳастанд баъзе бизнес-хизматрасонӣҳо, ки имрӯзҳо аз ҷониби истеҳсолкунандагон ба мизочон (истеъмолкунандагон) пешниҳод мегарданд, сатҳ ва сифати хуб надоранд. Барои мисол, метавон гуфт бизнес-хизматрасонии истифодаи ИТ-технологияҳо, ки нархи гарон ва бо суръати паст пешниҳоди мизочон мегарданд. Дигар бизнес-хизматрасонӣҳо, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст, дар ҳоли ташаккулёбӣ қарор дошта, зина ба зина рушд намуда истодаанд.

Бояд қайд намуд, ки истифодаи хизматрасониҳо дар сатҳу сифати баланд ва сари вақт дастраси истеъмолкунандагон (соҳибкорон) будани онҳо, ташкили маркази маҷмӯи бизнес-хизматрасониҳо ба роҳ монанд.

Мақсади асосии ташкили маркази маҷмӯи бизнес-хизматрасониҳо, пеш аз ҳама, дар як марказ (нуқта) чамъ намудани ҳама намуди хизматрасониҳои давлатӣ ва хусусӣ, ки барои пешбурди дилхоҳ фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат менамояд, мебошад. Дар давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон, ба мисоли Амрико, Фаронса, Олмон, Россия, Австрия, Чопон, Кореяи Ҷанубӣ ва Ҷумҳурии Халқии Чин маҷмӯи бизнес-хизматрасониҳо дар як марказ (нуқта) ташкил шуда, барои истеъмолкунандагон (соҳибкорон) пешниҳод гардидааст, ки сари вақт метавонад аз онҳо истифода баранд. Қобили қайд аст, ки дар баробари ташкили маҷмӯи бизнес-хизматрасониҳо дар як марказ (нуқта), онҳо ин маҷмӯи бизнес-хизматрасониҳоро дар равзанаи ягона низ пешниҳоди истеъмолкунандагон (соҳибкорон) гардониданд, ки метавонад аз дилхоҳ шаҳру ноҳияи дурдаст, ки дар онҳо ба дастрасии хизматрасониҳои лозима ғайриимкон мебошад, ба таври электронӣ истифода намоянд. Масалан, истеъмолкунанда (соҳибкор) мехоҳад фаъолияти худро суғурта ё таблиғ (реклама) намояд. Бе ягон мушкилӣ ё мамоният ворида ин равзанаи ягона шуда, ба таври электронӣ ин намуди хизматрасониҳоро дархост намуда, аз онҳо барои давраҳои гуногун истифода мебаранд.

Бо мақсади боз ҳам равшантар будани бизнес-хизматрасонӣ дар ҷадвали 2 гурӯҳбандии заминаҳои асосии бизнес-хизматрасонӣ оварда шудааст, ки метавон таҳлил намуд.

Ҷадвали 2.

Гурӯҳбандии заминаҳои асосии бизнес-хизматрасониҳо

№ т/р	Асосӣ	Намуди хизматрасонӣ
1	2	3
1	Субъекти таъминкунандаи хизматрасонӣ	- хизматрасонии давлатӣ - хизматрасонии муниципалӣ - хизматрасонии хусусӣ
2	Дараҷаи хизматрасонии пулакӣ	- хизматрасонии ройгон («бепул», ғайритиҷоратӣ, ғайрисавдоӣ) - хизматрасонии пулакӣ (пулакӣ, савдоӣ, тиҷоратӣ)
3	Дараҷаи уҳдадорӣ пешниҳод	- хизматрасонии ҳатмӣ - хизматрасонии ғайриҳатмӣ
4	Ҳаҷми пешниҳоди хизматрасонӣ	- хизматрасонии маҷмӯӣ - хизматрасонии махсусгардонидашуда
5	Дараҷаи қонунӣ	- хизматрасониҳое, ки мувофиқи қонунҳои татбиқшаванда пешниҳод карда мешаванд - хизматрасониҳое, ки берун аз доираи қонунгузорӣ расонида мешаванд
6	Фароғии хизматрасониҳои пешниҳодшаванда	- хизматрасонии оммавӣ - хизматрасонии гурӯҳӣ - хизматрасонии инфиродӣ
7	Мухлати охири пешниҳод	- хизматрасонии охирин - хизматрасонии бардавом
8	Давомнокӣ	- як маротиба - даврӣ - ҳамешагӣ (пойдор)
9	Дараҷаи иштирок дар раванди истеҳсолот	- хизматрасонии ёрирасонӣ (иловагӣ)
10	Меъёри мафҳуми «объекти хизматрасонӣ - муайян кардани амалҳо барои пешниҳоди он» (усули матритсаи К. Лавлока)	- амалҳои моддӣ, ки ба шахс нигаронида шудаанд - амалиётҳои моддӣ, ки ба дороиҳои воқеӣ (моддӣ) ва ба дороиҳои ғайримоддӣ равона шудаанд - амалҳои ғайримоддӣ, ки ба шуури инсон нигаронида шудаанд
11	Сатҳи мустаҳкамӣ тамос дар системаи "фармоишгар-ичроқунанда"	- «хизматрасонии тоза» - «хизматрасонии омехта» - «хизматрасонии қисман-истеҳсолӣ»
12	Дараҷаи автоматизатсия	- хизматрасониҳое, ки ба истифодаи меҳнати инсон

	расонидани хизматрасонӣ	асос ёфтаанд а) аз ҷониби кормандони ихтисосманд иҷро карда мешавад б) аз ҷониби коргарони баландихтисос иҷро карда мешавад - хизматрасонӣ дар асоси истифодаи технологияҳо иҷро карда мешавад а) автоматикунонида шудааст б) аз ҷониби операторони баландихтисос иҷро карда мешавад
13	Дараҷаи хизматрасонии моддӣ	- хизматрасонии ғайримоддӣ
14	Мушаххасоти мундариҷаи хизматрасонӣ	- хизматрасониҳо барои фароҳам овардани арзишҳои истифодаи нав - хизматрасонӣ барои барқарор кардани арзиши истифодаи молҳои аллакай офаридашуда - хизматрасоние, ки ба инсон равона шудааст
15	Самти вазифавӣ	- ба самти истехсолот нигаронидашуда - ба самти ҷамъият нигаронидашуда - ба самти инсон нигаронидашуда
16	Хусусиятҳои соҳавӣ (тақя ба Стандарти байналмилалӣ таснифоти соҳавӣ)	Бахши Н. Нақлиёт ва ниғаҳдорӣ Бахши Ҷ. Маълумот ва алоқа Бахши К. Фаъолияти молиявӣ ва сугуртавӣ Бахши М. Фаъолияти касбӣ, илмӣ ва техникӣ Бахши Н. Фаъолият дар соҳаи хизматрасонии маъмури ва ёрирасон Бахши Р. Маориф Бахши С. Фаъолияти дигар дар соҳаи хизматрасонӣ

Манбаъ: Муаллиф дар асоси тадқиқотҳои илмӣ худ таҳия намудааст.

Таҳлилҳои назариявӣ гурӯҳбандии заминаҳои асосии бизнес-хизматрасониҳо нишон медиҳад, ки заминаҳои асосии ин бизнес (тиҷорат): субъекти таъминкунандаи хизматрасонӣ, дараҷаи хизматрасонии пулакӣ, дараҷаи уҳдадорӣ пешниҳод, ҳаҷми пешниҳоди хизматрасонӣ, дараҷаи қонунӣ, фарогирии хизматрасониҳои пешниҳодшаванда, муҳлати охирини пешниҳод, давомнокӣ, дараҷаи иштирок дар раванди истехсолот, меъёри мафҳуми «объекти хизматрасонӣ - муайян кардани амалҳо барои пешниҳоди он» (усули матритсаи К. Лавлока), сатҳи мустаҳкамӣ тавос дар системаи "фармоишгар-иҷроқунанда", дараҷаи автоматизатсия расонидани хизматрасонӣ, дараҷаи хизматрасонии моддӣ, мушаххасоти мундариҷаи хизматрасонӣ, самти вазифавӣ ва хусусиятҳои соҳавӣ (тақя ба Стандарти байналмилалӣ таснифоти соҳавӣ) ба ҳисоб рафта, ҳар яки он ба намудҳои худ ҷудо мегардад. Агар ба ҷадвали 2 нигарем, ҳар як бизнес-хизматрасонӣ заминаҳои асосии худро доро буда, онҳо ба намудҳо тақсим мешаванд. Масалан, агар мо ба субъекти таъминкунандаи хизматрасонӣ назар кунем, мебинем, ки ба ҳайси субъекти асосии таъминкунандаи хизматрасонӣ ин: а) хизматрасонии давлатӣ, б) хизматрасонии муниципалӣ, в) хизматрасонии хусусӣ дохил мешаванд.

Бо мақсади самаранок ба роҳ мондани маҷмӯи бизнес-хизматрасониҳо дар як марказ (нуқта) ва бо ин васила, фароҳам овардани заминаи рушд барои онҳо мо метавонем таҷрибаи давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳонро истифода намуда, татбиқи онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз он ҷумла шаҳрҳои Душанбе, Хучанд, Бохтар ва дигар шаҳрҳое, ки дар онҳо аҳоли бештар қору фаъолият менамоянд, роҳандозӣ намоем. Маҷмӯи бизнес-хизматрасониҳо метавонад дар доираи худ ҷойҳои нави қору фароҳам созанд ва барои паст намудани сатҳи бекорӣ дар минтақа нақши сазовор гузоранд. Агар мо дар ин самт ба таҷрибаи

Федератсияи Россия назар намоем, метавонем маркази бизнес-хизматрасони «Академ Парк»-и шаҳри Санкт Петербургро мисол биёрем. Дар доираи маркази бизнес-хизматрасони «Академ Парк» зиёда аз 10 намуди бизнес-хизматрасониҳо аз он чумла хизматрасониҳои маишӣ, молиявӣ, суғуртавӣ, ҳуқуқӣ, технологӣ, рекламавӣ (таблиғотӣ) ва ғайра ҷойгир буда, шумораи кормандони он зиёда аз 200 нафарро ташкил медиҳанд, ки ба истеъмолкунандагон (истифодабарандагон, мизочон, соҳибкорон) ба таври васеъ хизмат мерасонанд. Ба замми ин, мизочон метавонанд ҳамин намуди хизматрасониҳоро дар сомонаи расмии маҷмӯи бизнес-хизматрасони «Академ Парк» (www.academ-park.ru) [2], ба таври электронӣ дархост ё истифода намуда, бо сарфаи ками вақт ва шароити мусоид васеъ истифода барад.

Бояд тазаккур дод, ки ташкил ва рушди чунин маҷмӯи бизнес-хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити иқтисодии бозоргонӣ талаботи замон буда, пешниҳод намудани хизматрасониҳо дар сатҳи муосир барои мизочон ва дар баробари ин, фароҳам овардани заминаҳои мусоид барои рушди бизнеси хурд, миёна ва калон шароити хуб фароҳам меорад. Чунки ин намуди марказҳо масоҳати кам талаб намуда, бисёртабақа будани онҳо барои ташкил ва рушди маҷмӯи бизнес-хизматрасониҳо дар як марказ (нуқта) самаранок буда, барои истифодаи мизочон (истифодабарандагон, соҳибкорон) муфид (мусоид) мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин маҷмӯи бизнес-хизматрасониҳо дар дигар шакл мавҷуд буда, онҳо масоҳати бениҳоят васеъро фарогиранд ва самаранокии пешниҳоди хизматрасониҳо ба қадри имкон ба инобат гирифта нашудааст. Барои мисол бозорҳое, ки дар ҳудуди шаҳри Душанбе мавҷуданд, онҳо дорои шароити хуби қарзӣ набуда, қисме аз бизнес-хизматрасониҳое, ки дар ҳудуди (наздиқӣ, атроф) онҳо пешниҳоди истеъмолкунандагон (истифодабарандагон, соҳибкорон) гардидаанд, тамоман ба талаботи муосир ҷавобгӯ нестанд.

Ташкил намудани Душанбе мол [3], ки дар он 11 намуди хизматрасониҳо ба роҳ монда шудааст, барои истифодабарандагони молу хизматҳо шароити хуб фароҳам овардааст. Аз он чумла бизнес-хизматрасониҳое, ки пешниҳоди истифодабарандагон намудаанд, масалан, хизматрасониҳои молиявӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, таблиғотӣ, (реклама), алоқа ва логистика хеле хуб ба роҳ монда шудааст. Бояд қайд намуд, ки Душанбе мол ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона пешниҳодкунандаи маҷмӯи бизнес-хизматрасониҳо барои истеъмолкунандагон (соҳибкорон, истифодабарандагон) ба ҳисоб рафта, барои ташкил ва рушди минбаъдаи чунин марказҳо дар дигар минтақаҳои кишвар чораҳои зеринро бояд андешид.

➤ Таъмини амният дар тамоми мамлакат барои шаҳрвандон ва соҳибкорон;

➤ Ба соҳибкорон, ки заминаи асосии ташкилкунандаи чунин марказҳо ба ҳисоб мераванд, пешниҳод намудани қарзҳои имтиёзноки давлатӣ;

➤ Дастгирӣ ё имтиёз ба соҳибкорон дар ҳама соҳаҳои иқтисодии миллӣ, аз он чумла андоз, молиёт, гумрук, сохтмон ва ғайра;

➤ Зина ба зина аз бозорҳо озод намудани ҳудуди шаҳрҳое, ки дар онҳо чунин марказҳо ташкил мешаванд;

➤ Таъмини рақобати озод дар байни соҳибкорон;

➤ Аз байн бурдан ё мухтасар намудани ҳуҷҷатгузорӣ барои фаъолияти соҳибкорон дар минтақаҳое, ки дар онҳо чунин марказҳо ташкил мешаванд.

Агар чораҳои дар боло зикргардида аз тарафи давлат ба инобат гирифта шуда, роҳи ҳалли худро пайдо кунад, метавонад бо ташкили марказҳои маҷмӯи бизнес-хизматрасониҳо: а) самаранокии истифодаи масоҳати ҳудудҳои

шаҳрҳоро, ки ҳамагӣ 7% қаламрави кишвар ҳамворӣ мебошад, таъмин намояд, б) чойҳои нави корӣ барои мутахассисони соҳавӣ дар минтақаҳо фароҳам оварад, в) пешниҳоди молу хизматрасонии босифат ва саривактӣ ба мизочон (истеъмолкунандагон) ба роҳ монад, г) шаффофияти супоридани андозҳои давлатиро таъмин намояд ва шароити мусоид барои меҳмонон муҳайё созад.

Дар хотима бояд қайд намуд, ки дар ҳақиқат, ташкил ва рушди марказҳои маҷмӯи бизнес-хизматрасониҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон талаботи замонавӣ буда, вазъи иқтисодии имрӯза, ин намуди марказҳоро тақозо менамояд. Рушди маҷмӯи бизнес-хизматрасониҳо дар доираи ташкили марказҳо, ин як роҳи мувофиқи ташаккулдиҳии фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб рафта, васеъ намудани хизматрасониҳо дар ин самт ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад. Натиҷаҳои таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки ҳоло талаботи истеъмолкунандагон ба хизматрасониҳои сифатан хуб ва дар вақти кӯтоҳ пешниҳодшуда зиёд гардида, барои қаноатманд кардани эҳтиёҷоти худ онҳо рӯ ба чунин марказҳои маҷмӯи бизнес-хизматрасониҳо меоранд.

Ташкил ва рушди марказҳои маҷмӯи бизнес-хизматрасониҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ яке аз самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкорӣ хурду миёна ва калон ба ҳисоб рафта, дар болоравии сатҳи иқтисодӣ миллии чой ва нақши муҳим мебошад, чунки 47% [4], татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз рушди бахши хусусӣ вобаста буда, ин роҳ метавонад барои расидан ба ҳадафҳои стратегияи маркур саҳмгузор бошад.

Адабиёт

1. Раҳимзода Б. Развитие рынка платных услуг в условиях рыночной экономики: на материалах Республики Таджикистан: дисс. на соискание уч. степ. канд. эконом. наук. / Б. Раҳимзода. – Душанбе, 2017. – 162с.

2. Соҳонаи расмии Академ парк. [манбаи электронӣ] URL <http://academ-park.ru/biznes-tsentr/> (санаи мурочиат 28.11.2019с.).

3. Соҳонаи расмии Душанбе мол. [манбаи электронӣ] URL: <http://dushanbemall.tj/#> (санаи мурочиат 29.11.2019с.).

4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [манбаи электронӣ]: URL: https://medt.tj/documents/main/strategic_national_programm/strategic_national_prog_tj.pdf (санаи мурочиат 29.11.2019с.).

5. Эрман М.А. Омӯзиши инфрасохтори рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.А.Эрман, А.А.Крицын, Р.С.Ступин// Бизнес-инкубатор ДИТ МОИ, 2017. - 16-20 октябр. - С. 49-56

УДК: 339.13

ТАМОҶОЛИ РУШДИ МУОСИРИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИИ СУҒУРТА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳусайнов Муродалӣ Сайдамирович – ассистенти кафедраи сугуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 987-80-93-93. E-mail: murodxusayn@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои ташаккулёбии ва рушди бозори хизматрасонии сугурта ҳамчун яке аз ҷузъҳои асосии низоми молиявӣ дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ баррасӣ мегардад. Бозори сугурта бо ҳамаи шохаҳои ҷараёни азнавтақсимкунӣ алоқамандии зич дошта, элементи ҷудонашиавандаи иқтисодӣ, ки дар асоси бозор амалӣ мегардад ва, дар навбати худ, ҳолат ва сатҳи рушди қувваи истеҳсоли ҷомеаро пурра инъикос менамояд.

Ишора мешавад, ки дар шароити руиши иқтисодии бозоргонӣ бозори суғурта маҷмӯи муносибатҳои иқтисодиро оид ба хариду фурӯши моли махсус меомӯзад, ки барои ҳимояи манфиатҳои молумулкии шахсони воқеиву ҳуқуқӣ дар мавриди ба вуҷуд омадани ҳолати суғуртавӣ ва аз ҳисоби воситаҳои пулии фондҳои махсуси суғуртавӣ барқарор намудани зарар равона гардидааст. Диққати махсус ба масъалаҳои ташаққули бозори хизматрасони суғурта, омилҳои, ки ба тақмили бозори суғурта ва, инчунин, ба марҳилаҳои руиши суғурта дар шароити бозор дода мешавад.

Дар мақола, инчунин, кӯшиши нишон додани бартарияти мушаххаси суғурта дар низомии чораҳо оид ба таъмини бехатарии молиявӣ мушоҳида мешавад.

Ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки сохтор ва ташикли фаъолияти суғуртавӣ барои самаранок ҳал намудани қисми проблемаҳои ҷомеаи мо имконият медиҳанд ва яке аз омилҳои муҳими руиши иқтисодӣ баромад мекунад.

Калидвожаҳо: суғурта, бозори суғурта, хизматрасони суғуртавӣ, механизми суғуртавӣ, захираҳои суғуртавӣ, пардохти суғуртавӣ, хавфҳои суғуртавӣ, ҳаққи суғуртавӣ, амволи суғуртавӣ.

ТЕНДЕНЦИЯ РАЗВИТИЯ РЫНКА СТРАХОВЫХ УСЛУГ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Хусайнов Муродали Сайдамирович – ассистент кафедры страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 987-80-93-93. E-mail: murodxusayn@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы формирования и развития рынка страховых услуг как один из основных составляющих финансовой системы в условиях рыночных отношений. Страховой рынок тесно связан со всеми звеньями воспроизводственного процесса и является неотъемлемым элементом экономики, функционирующей на рыночной основе, и, в свою очередь, полностью отражает состояние и уровень развития производительных сил общества.

Указывается, что в условиях развития рыночной экономики страховой рынок представляет собой совокупность экономических отношений по купле-продаже специфического товара, выражающейся в защите имущественных интересов физических и юридических лиц при наступлении страховых случаев за счет денежных средств из специализированных страховых фондов, образованных за счет взносов страхователей.

Особое внимание уделяется вопросам формирования рынка страховых услуг, факторам, влияющим на совершенствование страхования, а также этапам развития страхования в условиях рынка.

В статье также сделана попытка показать конкретные преимущества страхования в системе мер по обеспечению финансовой безопасности.

Можно сделать вывод о том, что структура и организация страхового дела позволяют эффективно решать часть проблем нашего общества и становятся одним из существенных факторов воздействия на экономику.

Ключевые слова: страхование, страховой рынок, страховая услуга, страховой механизм, страховой резерв, страховые выплаты, страховые риски, страховая премия, страховое имущество.

TENDENCY DEVELOPING THE INSURANCE MARKET IN MODERN METHODS

Khusainov Murodali Saidamirovich – Assistant of Department of Insurance of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov st. 64/14. Phone: 987-80-93-93. E-mail: murodxusayn@mail.ru

The article deals with the formation and development of the insurance market as one of the main components of the financial system in a market economy. The insurance market is closely connected with all links of the reproduction process and is an integral element of the economy,

operating on a market basis, and, in turn, fully reflects the state and level of development of the productive forces of society.

It is indicated that in a developing market economy, the insurance market is a set of economic relations for the sale of a specific product, which manifests itself in protecting the property interests of individuals and legal entities when insured events occur at the expense of funds from specialized insurance funds formed from contributions from policyholders.

Particular attention is paid to the formation of the insurance market, the factors affecting the improvement of insurance, as well as the stages of development of insurance in market conditions.

The article also attempts to show the specific benefits of insurance in the system of measures to ensure financial security.

It can be concluded that the structure and organization of the insurance business can effectively solve some of the problems of our society and become one of the significant factors affecting the economy.

Key words: insurance, insurance market, mechanism of insurance, service of insurance, Insurance payment, insurance risk, insurance reserve, insurance property.

Дар шароити муосири хоҷагидорӣ сатҳи соҳаи ғайриистехсолӣ яке аз нишондиҳандаи муҳими рушди комплекси иҷтимоиву иқтисодии кишвар, минтақа ва таъсиси муниципалий ба ҳисоб рафта, дар зери таъсири ҷараёнҳои мураккаби ҷамъиятӣ ташаккул меёбад ва маҷмӯи муаммоҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, динамика ва дурнамои онро инъикос менамояд [6, с.306].

Эътироф кардан зарур аст, ки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи рушд қарор дорад ва бозори хизматрасонии суғурта чун қисми низоми молиявии кишвар хусусиятҳои хоси худро доро мебошад. Ба чунин хусусиятҳо дохил мешаванд:

- суғ. тараққӣ кардани бозори хизматрасонии суғурта, паст будани маданияти суғуртавии аҳоли (надоштани маълумот дар бораи хизматрасонии суғуртавӣ);

- маблағгузори ночиз ва паст будани пардохтпазирии аҳоли ва иштирокчиёни фаъолияти хоҷагидорӣ;

- нобоварӣ ба муассисаҳои молиявӣ, аз он ҷумла ба ташкилотҳои суғуртавӣ (дар натиҷаи аз байн рафтани Содиротбанк ва Агроинвестбанк);

- номукамал будани низоми андоз ва монанди инҳо.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти молиявии ташкилотҳои суғуртавӣ, ба ғайр аз ду ташкилоти суғуртавии давлатӣ барои рушди босубот, хеле паст мебошад. Барои суғуртаи хавфҳои авиатсионӣ, саноатӣ, экологӣ ва монанди онҳо ҳатто имкониятҳои молиявии суғуртаи давлатӣ низ нокифоя мебошад. Аз ин лиҳоз, бозсуғуртакунии чунин хавфҳо дар бисёри давлатҳо дар асоси бастанӣ шартнома бо ширкатҳои калони байналхалқии суғуртавӣ амалӣ мегардад.

Танзими фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ, пеш аз ҳама, барои таъмини устуворнокии молиявии корхона ва танзими босамари пардохтпазирӣ (захираҳое, ки барои пардохти барқарори ҳолати суғуртавӣ пешбинӣ шудаанд) сафарбар мешавад. Захираҳои пардохтпазирӣ - ин активи тозаи корхонаи суғуртавӣ, ки фоизи муайян аз муомилоти умумӣ тартиб медиҳад, ба ҳисоб меравад. Иттиҳоди Аврупо сатҳи минималии захираҳои пардохтпазирӣ ширкатҳоро муайян намудааст, ки бо шарофати он ба субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ имконияти дастрасӣ ба бозори миллии суғуртавӣ пайдо мешавад [3, с.50].

Яъне, таҷрибаи давлатҳои тараққикарда нишон медиҳад, ки барои рушди соҳаи хизматрасонии суғуртавӣ, пеш аз ҳама, танзими давлатӣ дар шакли маблағгузори ин соҳа зарур аст. Ҷи тавре аз таҷрибаи мамлакатҳои тараққикарда бармеояд, барои ташаккулёбии ва рушди бозори суғурта эътимоди

иштирокчиёни бозор ба низоми суғурта ва талаботи чамъиятӣ ба ҳимояи суғуртавӣ омили асосӣ ба шумор меравад. Дар шароити муосир талабот ба ҳимояи суғуртавӣ аз се сарчашмаи асосӣ вобаста аст.

Якум, ин танзими давлатии иқтисодии рушди чомае мебошад, ки дар ин замина вобаста ба рушди муносибатҳои молиявӣ ва ташаккулёбии шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ талабот ба соҳаи суғурта афзоиш меёбад. Бисёр активҳои иқтисодӣ дар шароити рушди соҳибкориву тиҷоратӣ ба муомилоти молиявӣ дохил шуда, хангоми расидани зарар соҳибмулк ҳуқуқи барқарори зарар ва пешгирии таваккали хавфро пайдо мекунад. Ба ғайр аз ин, вобаста ба қабул кардани меъёрҳои ҳуқуқие, ки манфиатҳои субъектони фаъолияти хоҷагидориро боз ҳам васеъ мекунад ва барои зиёд намудани талабот ба ҳимояи суғуртавӣ мусоидат мекунад.

Дуюм, ин ба таври доимӣ рушд гирифтани бахши ғайридавлатии иқтисодӣ, ки аз дастгирии молиявии давлатӣ дур монда, ба ҳимояи хавфҳои мухталиф ниёз дорад. Маҳз дар чунин шароит соҳаи руштёфтаи хизматрасонии суғуртавӣ манфиатҳои иқтисодии онҳоро таъмин менамояд.

Сеюм, сарчашмаи муҳими талабот ба соҳаи хизматрасонии суғуртавӣ манфиатҳои мухталифи аҳоли мебошад. Баланд шудани сатҳи зиндагии аҳоли, рушд ёфтани соҳибкории хурду миёна ба баланд шудани талабот, ба хизматрасонии суғуртавӣ ҳамчун кафолати дастгирии молиявӣ дар мавриди ба миён омадани ҳолати суғуртавӣ, таъмини нафақаи иловагӣ, ё ин ки пешниҳоди хизматрасонии босифати тиббӣ оварда мерасонад [5, с.71].

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои ташкилотҳои суғуртавӣ (ҳаз. сомонӣ)

№	Номгӯи ташкилотҳо	Дорихо	Уҳдадорихо	Сармояи оинномавӣ
1.	КВД «Тоҷиксуғурта»	56 703,8	50 142,1	5 200,0
2.	КВДС «Тоҷиксармомаягузор»	33 620,7	13 349,3	15 675,0
3.	ҶСДММ «Спитамен-Суғурта»	93 651,5	2 477,4	87 742,1
4.	ҶДММ ТС «Муин»	15 075,8	10 557,8	2 414,06
5.	ҶДММ «Суғуртаи асри 21»	13 691,0	10 585,0	1 216,0
6.	ҶСП ТС «Кафил»	1 528,0	479,0	1 000,0
7.	ҶСП ТС «М-Полис»	1 095,0	24,0	1 000,0
8.	ҶДММТС «Суғуртаи аввалини миллӣ»	128 393,4	83 764,1	500,0
9.	ҶДММ ТС «Бима»	13 438,3	12 408,8	500,0
10.	ҶДММ ТС «Лидер Иншуранс»	2 607,1	913,9	500,0
11.	ҶДММ ТС «Эсхата-Суғурта»	2 389,9	977,6	500,0
12.	ҶДММ ТС «Боварӣ»	2 309,5	1 511,6	500,0
13.	ҶДММ ТС «Меҳнат»	1 774,4	1 011,5	500,0
14.	ҶДММ ТС «Итминон»	1 743,4	579,5	500,0
15.	ҶДММ «Суғуртаи Шарк»	1 735,3	720,7	500,0
16.	ҶДММ ТС «Сипехр»	508,4	20,6	500,0
17.	ҶДММ «Суғуртаи Тоҷик ва Чин»	287,6	275,0	500,0
18.	ҶСП ТС «Лондон-Душанбе»	153,0	0,0	500,0
19.	ҶДММ «Маркази дастгирии суғуртаи мутақобила»	1 248,8	1 165,6	15,6
Ҳамагӣ		371 954,9	190 963,5	119 762,76

Сарчашма: Бозори суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 31 декабри соли 2018 [манбаи электронӣ]
 URL: <http://www.nbt.tj/tj/sugurta/bozori-sugurtavi/2018/4-yum-kvartali-soli-2018.php> (санаи мурочиат 07.09.2019)

Аз чадвали мазкур бармеояд, ки дар бозори хизматрасонии суғуртавӣ дар айни замон 19 ташкилоти суғуртавӣ кору фаъолият менамоянд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки мавқеи асосиро дар ин бозор КВД «Тоҷиксуғурта», КВДС «Тоҷиксармоягузор», ҚСДММ «Спитамен-Суғурта» ва ҚДММ «ТС «Муин» ишғол менамоянд. Аз инҳо дар кишвар имрӯз ҳиссаи аз ҳама калон КВД Тоҷиксуғурта ва КВД «Тоҷиксармоягузор» мебошад, ки ҳар ду ташкилоти давлатӣ мебошанд.

Бисёри ташкилотҳои хусусии суғуртавӣ дар дигар минтақаҳои кишвар филиал надоранд ва Тоҷиксуғурта бошад, дар ҳама вилояту шаҳру ноҳияҳо филиалҳои худро дорад ва дар айни замон 28 намуди шакли хизматрасонии суғуртавино амалӣ менамояд. Аз инҳо 13 намуд ин шакли ҳатмӣ ва 15 намуди дигар шакли ихтиёрии суғуртавино иҷро мекунад, ки ин ба ташкилот имконияти васеи рушди босуботро таъмин менамояд. Сармояи оинномавии умумии ҳамаи ташкилотҳои суғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 119762,76 ҳазор сомони ташкил медиҳад, ки назар ба соли гузашта ин нишондиҳанда қариб 9,7 фоиз зиёд мебошад.

Ташкилотҳои суғуртавӣ ҳамчун сармоягузори асосӣ дар кишвар бо иқтисодӣ бозоргонии рушд ёфта, яке аз сарчашмаҳои муҳими сармоягузори молиявии иқтисодӣ кишвар буда, ҷои дуҷумро баъди сохтори бонкӣ ишғол менамоянд. Суғурта таъсири ҷиддӣ ба сатҳи хароҷоти давлат расонида, бучети давлатро аз хароҷоти калон барои барқарор намудани зарар дар сурати ба вучуд омадани ҳолати суғуртавӣ озод менамояд [4, с.29].

Рушди рақобат ва баланд шудани самаранокии иқтисодии фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ аз васеъ гардидани доираи хизматрасониҳои суғуртавӣ, афзоиши миқёси суғуртанамои корхонаҳо ва аҳоли алоқаманд мебошад. Омӯзиш ва таҳқиқи он барои соҳибкорон ва аҳоли имконияти самаранок идора намудани таваккалҳо фароҳам оварда мешавад ва ҳам барои рушди минбаъдаи бахши суғурта ва иқтисодӣ кишвар, дар маҷмӯъ, замина мегузорад. «Бахши рушд ёфта ва устувори суғурта, дар навбати худ, ба доираҳои дигари бахши молиявӣ ва хусусан ба рушди бозори сармоя таъсири назарраси худро мерасонад, зеро ширкатҳои суғуртавӣ, чун қоида, ҳамчун сармоягузори асосӣ ба коғазҳои қиматноки давлатӣ ва корпоративӣ баромад менамоянд» [7, с.22].

Имрӯз дар кишвар бозори хизматрасонии суғурта ба мушкилоти зиёд нигоҳ накарда, дар марҳилаи рушд қарор дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар солҳои охир иқтисодии калонро ин бозор ба даст оварда, мунтазам ташаккул ёфта истодааст. Дар баробари ин, нокифоя тараққи қардани бозори суғурта нисбати дигар соҳаҳои молиявӣ назаррас мебошад. Мувофиқи маълумотҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон дар соли 2018 ҳаҷми умумии дороиҳои ташкилотҳои суғуртавӣ 371954,9 сомонӣ ва ҳаққи суғуртавӣ бошад, ҳамагӣ 234202,6 сомони ташкил дод.

Омили асосии рушди бозори хизматрасонии суғуртавӣ, пеш аз ҳама, ин рушди босуботи иқтисодӣ Тоҷикистон мебошад. Дар соли 2018 рушди ММД дар сатҳи 7,3 фоиз ҷамъбаст гардида, таваррум дар сатҳи 5,4 фоиз нигоҳ дошта шуд. Пешрафти соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ, бахусус, бахшҳои истеҳсоли таъмин гардида, зиёда аз 150 ҳазор ҷойҳои кории нав таъсис дода шудааст. Даромади пулии аҳоли 11 фоиз зиёд шуда, ҳаҷми пасандозҳо дар низомии бонкии кишвар нисбат ба соли гузашта 9 фоиз афзуд ва сатҳи камбизоатӣ то 29,5 фоиз коҳиш ёфт. Қисми даромади бучети давлатӣ аз 6,5 миллиард сомонии соли 2010 ба 24 миллиард сомонӣ дар соли 2019 расонида шуд. Тибқи нақшаҳои дар соли 2019 афзоиши қисми даромади бучети давлатӣ нисбат ба соли 2018 13 фоиз, суръати рушди ММД беш аз 7 фоиз таъмин гардида, даромади пулии аҳоли қариб 10 фоиз афзоиш ёфт [1, с.6].

Дар баробари ин, дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 ба соҳаи суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли 9,5 фоиз зиёд маблағ равона карда мешавад. Ҳамаи ин дастовардҳо барои рушди хизматрасонии бозори суғурта дар кишвар заминаи васеи молиявӣ иқтисодӣ мегузорад.

Аз нуқтаи назари таҷрибаи хоҷагидорӣ, қайд кардан муҳим аст, ки вобастагии байни суғурта ва тараққиёти иқтисодии миллӣ то имрӯз ҳам аз тарафи субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ ва ҳам дар сатҳи давлат кам эътироф шудааст. Сухан дар бораи он меравад, ки ҳангоми таҳия ва татбиқи барномаҳои миёнамуҳлату дарозмуҳлати иқтисодӣ ба соҳаи суғурта ҳамчун сегменти муҳими бозори хизматрасонӣ кам диққат дода мешавад. Масъалаи рушди бозори хизматрасонии суғуртавӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он нуқтаи назар муҳим мебошад, ки дар татбиқи бисёр чорабиниҳои иқтисодӣ ва афзоиши баъзе нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ нақши суғурта дар рушди босуботи онҳо басо назаррас буда, дар бехтар намудани ҳолати иҷтимоии ҷомеа мусоидат мекунад.

Яке аз нуқтаҳои муҳим дар ҳаёти инсон ин фикри ба даст овардани имкониятҳои васеъ ва нигоҳ доштани саломатии хеш мебошад. Соҳаи руштанӣ суғурта бошад, барои пешниҳоди хизматрасонии босифати тиббӣ ва дигар намуди хизматрасонӣ ба ҷомеа хизмат менамояд. Таҷрибаи давлатҳои тараққикарда нишон медиҳад, ки шаҳрвандони онҳо муҳим будани суғуртаи ҳаёт ва саломатиро дарк карда, шартномаҳои мухталифи суғуртавиرو ба имзо мерасонанд. Дар баробари ин, дар шароити бӯҳрони молиявӣ шаҳрвандон дар бораи суғуртаи амонатӣ низ андеша мекунанд. Ин намуди суғурта имконияти кафолати молиявӣ субъектони фаъолияти хоҷагидориро дар тамоми марҳилаҳои ҳаёт кафолат медиҳад.

Имрӯз маълум мегардад, ки яке аз самтҳои афзалиятнок барои таъсиси муҳити мусоиди молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккулёбии инфрасохтори бозори хизматрасонии суғурта ба ҳисоб меравад. Таҳлили ҳолати бозори хизматрасонии суғурта аз он шаҳодат медиҳад, ки ин бозор бо истифода аз тамоми имкониятҳои мавҷуда метавонад нақш ва мақоми худро дар низоми иқтисодии кишвар мустаҳкам намояд. Татбиқи чорабиниҳои мукамалгардонии муносибатҳои суғуртавӣ чун қисми ҷудонашавандаи низоми молиявӣ метавонад барои афзоиш додани нишондиҳандаҳои соҳаи суғурта имконият диҳад. Чун дигар субъектони муносибатҳои фаъолияти хоҷагидорӣ бозори хизматрасонии суғурта низ тамоюли мусбӣ ва манфиро доро мебошад. Ба тамоюли мусбӣ ва манфӣ, ки ба рушди бозори суғурта таъсир мерасонанд, инҳо дохил мешаванд (ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Тамоюлҳои тағйирёбандаи фаъолияти бозори суғурта

Тамоюли мусбӣ	Тамоюли манфӣ
Рушди суғуртаи ихтиёрӣ ва ҳатмӣ	Пардохтнопазирии иштирокчиёни фаъолияти суғуртавӣ
Тамоюли афзоиши капитализатсия	Мавҷуд набудани шакл ва намудҳои нави суғуртаи ихтиёрӣ ва ҳатмӣ
Мукамал будани низоми андоз	Номукамал будани танзими меъёрҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи суғурта
Мукамал будани сармоягузорию воситаи захираҳои суғуртавӣ	Суст тараққӣ кардани фаъолияти сармоягузорию суғуртавӣ
Таҳассусӣ (специализация) намудани ташкилотҳои суғуртавӣ аз рӯи намуд	Кам будан сармояи худӣ
Либерализатсиякунонии шароити иштироки сармояи хориҷӣ	Сатҳи пасти касбияти кормандон ва иштирокчиёни фаъолияти суғуртавӣ
Тақмили танзим ва назорати фаъолияти иштирокчиёни бозори суғурта	Имичи пасти ташкилоти суғурта ва сифати маҳсулоти суғуртавӣ

Сарчашма: Кричевский Н.А. Современные тенденции функционирования и развитие российского страхового рынка. Дис. док. экон. наук. 08.00.10. – Москва, 2004. – С. 71

Чӣ тавре аз тамоюли дигаргуншавии фаъолияти бозори суғурта бармеояд, самаранокии фаъолияти суғурта ба низоми молиявӣ такони чиддӣ мебахшад. Рушди муосири бизнеси суғуртавӣ дар шароити номуътадил будани вазъи геосиёсӣ, ҷаҳонишавӣ ва рақобати ҷадид амалӣ гашта истодааст. Новобаста аз чунин бухронҳо рушди бозори хизматрасонии суғурта дар кишвар мушоҳида мешавад. Самаранокии рушди бозори хизматрасонии суғурта, чӣ тавре ки мо борҳо қайд кардем, аз боварии аҳоли ба низоми суғурта ва аз Ҳимояи манфиатҳои ҳаматарафаи суғурташавандагон вобастагӣ дорад.

Дар баробари ин, муаммоҳои чиддӣ сиёсии байналхалқӣ низ ба бизнеси суғуртавӣ таъсир мерасонанд. Зиёдшавии терроризм, баландшавии сатҳи хавфи амалиёти тижоратӣ ва татбиқи лоиҳаҳои инвеститсионӣ, пиршавии аҳоли ва дигар ҷабҳаҳои рушди низоми байналхалқии муосири хоҷагидорӣ ба бозори хизматрасонии суғурта таъсирбахш мебошанд. Ҳамаи ин омилҳо динамикаи рушди бозори муосири байналхалқии суғуртаро муайян мекунад [2, с.117].

Аз таҷрибаи мамлакатҳои рушдёфта бармеояд, ки дуруст ба роҳ мондани сиёсати иқтисодӣ ва самаранок идора кардани хавфи молиявӣ чунин хатарҳои пешгирӣ мекунад.

Масалан, аз ҷадвали 2 бармеояд, ки самтҳои стратегии рушди бозори суғурта аз қабилӣ васеъ намудани фаъолияти ташкилотҳои суғурта, танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ, мусоидати рушди суғуртаи ихтиёри, рушди инфрасохтори бозор, устуворнокии низоми молиявӣ, баланд бардоштани маданияти молиявӣ, мукамал намудани низоми андоз ва монанди инҳо барои рушди босубот ва устуворнокии фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ мусоидат менамоянд.

Ҳолати имрӯзаи фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ дар кишвар диққати махсусро талаб менамояд. Рушди минбаъдаи соҳа ва ташаккулёбии он ҳамчун сегменти муҳими бозори молиявӣ барои кафолати молу мулки шаҳрвандон, Ҳимоя ва идораи хавфҳои мухталиф ва, умуман, барои рушди иқтисоди миллӣ мавқеи хосро ишғол менамояд. Аз назари мо дар ин самт ошкор намудани муаммоҳои мавҷудбуда дар соҳаи мазкур ва бартараф кардани хизматрасонии суғуртавӣ ба рушди босуботи низоми молиявӣ вобастагӣ дорад. Дар баробари ин, дар шароити бухрони молиявӣ ва номукамалии идораи хавфҳои молиявӣ аз тарафи кормандони муассисаҳои молиявии кишвар низоми молиявӣ осебпазир гашта, ба соҳаи суғурта таъсири манфии худро расонд, ки ин дар навбати худ ба нобоварии аҳоли ба муассисаҳои молиявӣ ва пардохтнопазирии ташкилотҳои суғуртавӣ оварда расонид.

Аз ин рӯ, яке аз заминаҳои гузариши иқтисодӣ ки кишвар ба модели рушди саноатӣ инноватсионӣ ва таъмини рушди босуботи иқтисодӣ таъсиси муҳити мусоиди сармоягузорӣ ва муҳайё намудани шароитҳои муътадил барои низоми молиявӣ, бахусус соҳаи суғурта ҳамчун кафолати барқарори зарарҳои мухталиф ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, таҳлили фаъолияти бозори хизматрасонии суғурта нишон медиҳад, ки соҳаи мазкур, пеш аз ҳама, татбиқи ҷорабинҳои молиявро ҳамчун омилҳои асосии рушди соҳа талаб мекунад. Маблағгузориҳои минбаъдаи чунин ҷорабинҳо аз чунин сарчашмаҳо, ба монанди бучети давлат, ҷалби сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ ва аз соҳибкорони ватанӣ ба даст овардан мумкин аст. Омӯзиши рушди босуботи соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ нишон медиҳад, ки фақат ба воситаи истифодаи ҳамаи имкониятҳои самаранокии соҳаро мушоҳида кардан мумкин аст. Сухан дар бораи он меравад, ки барои такмили бозори хизматрасонии суғурта на фақат маблағгузорӣ ва танзими давлатии суғурта, балки муносибати ҳамаҷониба, аз қабилӣ истифодаи роҳҳои интенсивӣ ва экстенсивӣ, баланд бардоштани сатҳи фарҳанги молиявии иштирокчиёни фаъолияти суғуртавино талаб менамояд. Бинобар ин, баланд

бардоштани самаранокии хизматрасонии суғуртавӣ ва шаклҳои гуногуни он бояд самти афзалиятнокии сиёсати молиявии кишвар ба ҳисоб равад.

Барои муваффақ шудан ба чунин мақсад ва ҳалли муаммоҳои соҳа иштироки фаъоли ҳамаи иштирокчиёни бозори хизматрасонии суғурта, устувории танзими давлатии соҳа, яқоякунии қувваи мақомути сохторҳои хочагидорӣ, тавсияҳои олимони иқтисоддон, истифодаи қувваи соҳибқорону сармоягузoron ва, умуман, истифодаи неруи пурраи ҷомеа зарур меояд. Фақат дар ҳолати мустаҳкам намудани танзими давлатӣ дар шакли қарзидиҳӣ ва имтиёзӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ, ҷонибдорӣи ҳаматарафаи давлату шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ самаранокии бозори хизматрасонии суғуртаро таъмин кардан мумкин аст.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2018, шаҳри Душанбе // Ҷумҳурият. - 2018. - 26 декабр. - № 256.
2. Гольшева Е.Ю. Мировой рынок страхования в процессе глобализации экономики. / Е.Ю. Гольшева // Вестник Саратовского государственного социально экономического университета, 2012. - №1 (40). - С.117-124.
3. Гребенщиков Э.С. Мировая индустрия в страховании: рыночная самонастройка/ Э.С. Гребенщиков // Финансы, 2000. - №3. - С. 50-59.
4. Дальке А.Ю. Рынок страхования жизни в Казахстане/ А.Ю. Дальке // Проблемы современной науки и образования, 2017. - №18 (100). - С.29-36.
5. Кричевский Н.А. Современные тенденции функционирования и развития российского страхового рынка: дис. док. экон. наук. 08.00.10./ Н.А. Кричевский. - Москва, 2004. - С. 71
6. Николаева Н.А. Методика экономического анализа развития услуг по страхованию и их классификация/ Н.А. Николаева // Вектор науки Тольяттинского государственного университета, 2011. - №4 (18). - С. 56-67.
7. Султонов М.С. Пути совершенствования страховых услуг в Республике Таджикистан / М.С. Султонов // Вестник Курган-Тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава, 2018. - №1-3(55). - С. 34-39.

УДК: 336.647/648

ОЦЕНКА И АНАЛИЗ ФИНАНСИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ЖКХ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Исмоилова Сабохат Абдурахимовна - аспирант Академии сельскохозяйственных наук РТ, ассистент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 919 51 26 75, e-mail: sabosh_2@mail.ru

В статье рассмотрены ключевые проблемы функционирования и развития жилищно-коммунального хозяйства Республики Таджикистан, к которым относятся, прежде всего, отсутствие эффективных собственников и вопросы, связанные с отношением собственности. В связи с этим, на основе анализа важности и значимости сферы в национальной экономике предложено использовать современные механизмы финансирования развития сферы ЖКХ, в частности на основе применения принципа государственно-частного партнерства с использованием механизма акционирования. Доказано, что акционирование способствует повышению эффективности деятельности и управления предприятиями ЖКХ, а государственно-частное партнерство создает условие для взаимодействия и формирования заинтересованных сторон в развитии сферы.

Ключевые слова: сфера услуг, жилищно-коммунальное хозяйство, модернизация, реструктуризация, государственно-частное партнерство, акционирование, эффективность, регулирование, потребительские расходы.

АРЗЁБӢ ВА ТАҲЛИЛИ МАБЛАҒГУЗОРИИ РУШДИ ХОҶАГИИ КОММУНАЛИЮ МАНЗИЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Исмоилова Сабоҳат Абдурахимовна – аспиранти Академияи илмҳои кишоварзии ҶТ, ассистенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 919 51 26 75. e-mail. sabosh_2@mail.ru

Дар мақола мушкилоти асосии ҷаёлият ва рушди соҳаи манзилию коммуналии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешавад, ки пеш аз ҳама, мавҷуд набудани моликони самаранок ва масъалаҳои марбут ба муносибатҳои моликиятро дар бар мегирад. Аз ин лиҳоз, дар асоси таҳлили муҳимият ва аҳамияти соҳа дар иқтисодиёти миллӣ истифодаи механизмҳои замонавии маблағгузорӣ барои рушди соҳаи хоҷагии манзилию коммуналӣ, аз ҷумла, дар асоси татбиқи принципи шарикии давлат ва баҳиши хусусӣ бо истифода аз механизми корпоративӣ пешниҳод карда мешавад. Исбот шудааст, ки саҳмгузорӣ ба баланд бардоштани самаранокӣ ва идоракунии корхонаҳои хоҷагии манзилию коммуналӣ мусоидат мекунад ва мушорикати баҳишҳои давлативу хусусӣ барои ҳамкорӣ ва ташиқкули тарафҳои манфиатдор дар рушди соҳа шароит фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: баҳиши хизматрасонӣ, хоҷагии манзилию коммуналӣ, модернизатсия, таҷдиди сохтор, шарикии давлат ва баҳиши хусусӣ, корпоратизатсия, самаранокӣ, инфрасохтори иҷтимоӣ, хизматрасонии маишӣ.

ASSESSMENT AND ANALYZING OF THE FINANCING OF HOUSING DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Ismoilova Sabohat Abdurahimovna – aspirant of academy of agricultural sciences of RT. Assistant, Department of Economic Theory, Tajik State University of Finance and Economics, Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov str., 64/14, Phone: 919 51 26 75. e-mail. sabosh_2@mail.ru

The article considers the main problem of functions and development of public utilities in the republic of Tajikistan which first of all includes the absence of efficient owners and issues according to the relation of ownership. According to this on the basis of analysis of importance of this sphere in national economy it is suggested to use the modern mechanism of financial development in the sphere of utility industry, on the basis of state-private partnership with the use of the stock mechanism. It is proved that stocking helps to improve efficiency of utility industry and state – private partnership creates conditions for interactions and forming of the interested party for developing in this sphere.

Keywords: services, housing and communal services, modernization, restructuring, public-private partnerships, corporatization, efficiency, regulation, consumer spending.

ЖКХ как одна из сфер услуг и социально-экономической отрасли представляет собой комплекс предприятий, обеспечивающих условия нормальной жизнедеятельности населения и функционирования городских структур. Она формирует среду жизнедеятельности человека, обеспечивая комфортность города, района, микрорайона, жилища. Эта отрасль, с одной стороны, испытывает влияние развивающихся рыночных отношений, а с другой, является важным звеном системы социальной защиты населения.

Развитие жилищно-коммунальной сферы влияет также и на жизнедеятельность различных предприятий и организации, особенно на

содержание объектов социальной инфраструктуры. Исходя из этого, можно утверждать, что жилищно-коммунальное хозяйство является ключевой сферой, которая обеспечивает развитие всей экономики. Кроме того, необходимо учесть тот факт, что в структуре потребительских расходов населения на оплату услуг расходы на ЖКХ занимают одно из первых мест (табл. 1.).

Таблица 1.

**Структура потребительских расходов домашних хозяйств
(расходы на 1 члена домохозяйства в месяц, сомони)**

Наименование товаров	Годы							2017г. в разы к 2011г.
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Бытовые услуги	1,58	1,74	2,12	2,25	4,71	15,80	3,82	2,4р.
Жилищно – коммунальные услуги	7,35	9,50	11,97	12,29	11,80	12,61	15,51	2,1р.
Услуги связи	2,56	3,15	4,15	4,55	4,38	4,28	4,70	1,8р.
Услуги пассажирского транспорта	7,39	9,28	10,58	10,58	9,91	11,67	12,19	1,6р.
Услуги в системе образования	0,90	1,40	1,90	2,38	2,95	3,52	4,31	4,7р.

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан (официальное издание). Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе – 2018. –С. 116-118.

Анализ данных вышеприведенной таблицы показывают, что расходы на жилищно-коммунальные услуги по сравнению с другими видами услуг, особенно с услугами связи и в системе образования, существенно отличаются по своему объему. Следовательно, рост платежей по данной статье потребительских расходов, предусматривает предоставление качественных услуг, что требует проведения комплексных реформ и реструктуризационных мероприятий.

Несмотря на высокую цену услуг ЖКХ, состояние, в котором сейчас находятся предприятия жилищно-коммунальной сферы, можно назвать кризисным. Основной причиной такой ситуации, на наш взгляд, можно считать нехватку средств для улучшения состояния и устойчивого развития сферы, ведь содержание ЖКХ осуществляется преимущественно за счет средств государственного и местного бюджетов, а также средств, полученных от населения как плата за услуги ЖКХ. А это как раз те источники финансирования, которые сами часто испытывают дефицит свободных средств. То есть государство, местные органы власти и население иногда сами вынуждены привлекать средства извне для обеспечения насущных потребностей, а, как известно, склонность к инвестированию появляется только при условии наличия избытка средств. Следовательно, при наличии данных источников финансирования жилищно-коммунальная сфера испытывает дефицит средств для обеспечения возможностей дальнейшего развития.

Общеизвестно, что в случае нехватки собственных средств хозяйствующие субъекты привлекают средства извне. Здесь речь может идти о привлечении иностранных инвестиций, мобилизации внутренних источников путем использования механизма акционирования, а также банковского кредитования. Как известно, инвесторы при инвестировании руководствуются большим объемом ожидаемой прибыли, банковские кредиты представляют собой краткосрочные

кредиты с высокими процентами. Исходя из данных соображений, ЖКХ не привлекательно для потенциального инвестора и коммерческих банков.

В этом деле большой вклад в развитие жилищно-коммунальных услуг внесли не только государство, частные организации и население, но и иностранные финансовые организации. В структуре источников финансирования инвестиционных проектов, более 57,1% составляют гранты зарубежных стран и международных финансовых организаций, 37,7% за счет кредитов и 5,2% финансируется Правительством Республики Таджикистан из государственного бюджета. Необходимо отметить, что по данным Госкомитета по инвестициям и управлению госимуществом Республики Таджикистан в 2014 году обязательства партнеров по развитию предоставления помощи данному сектору составил \$45,5 млн. Около 42% (\$11,4 млн.) от общего объема помощи сектору водоснабжения, канализации и ЖКХ в 2017 году приходился на Европейский банк реконструкции и развития и 33,4% (\$9,1 млн.) на Всемирный банк.

Они старались не допустить полного раскола в жилищно-коммунальной структуре, первоочередной задачей которых являлось не только финансирование или инвестирование, а именно создание благоприятных условий жизни для граждан и населения. Эти структуры, т.е. частные и государственные организации, конечно, минимально вливали финансовые средства для тех жилищных фондов, в которых фактически не было условий для дальнейшей эксплуатации. К тому же у государства не было возможности для постройки нового жилищного фонда. Государство, как основное звено, снижающее ситуацию социальной напряженности, и в силу своих обстоятельств, должно было всячески поддерживать сферу жилищно-коммунальных услуг. При этом она систематически финансирует как из центрального, так и из местного бюджета. Только в регионах республики государственные расходы в данной сфере исчислялись миллионами сомони. Но государственные средства не являлись достаточными в закрытии того дна, которое возникло в инфраструктуре за последние годы.

Согласно государственному бюджету Таджикистана, общий объем на 2019 год был предусмотрен в размере свыше 23 миллиардов 774 миллиона сомони (2,5 миллиарда долларов), что на 2,8 миллиарда сомони больше объема бюджета 2018 года. Большая часть средств было направлено на развитие социального блока. На образование выделено 4,4 миллиарда сомони, на здравоохранение - 1,7 миллиарда, на соцстрахование и соцзащиту - 3,7 миллиарда сомони, на культурно-массовые и оздоровительные мероприятия – 740 миллионов сомони, ЖКХ, экологию и лесное хозяйство – 962 миллиона сомони. Итого - около 11,5 миллиарда [1, с.8].

Для более полного анализа рассмотрим определённый период структур государственного бюджета:

Таблица 2.

Структура государственного бюджета и расходы на ЖКХ в Республике Таджикистан за 2000-2017гг. (в тыс. сомони)

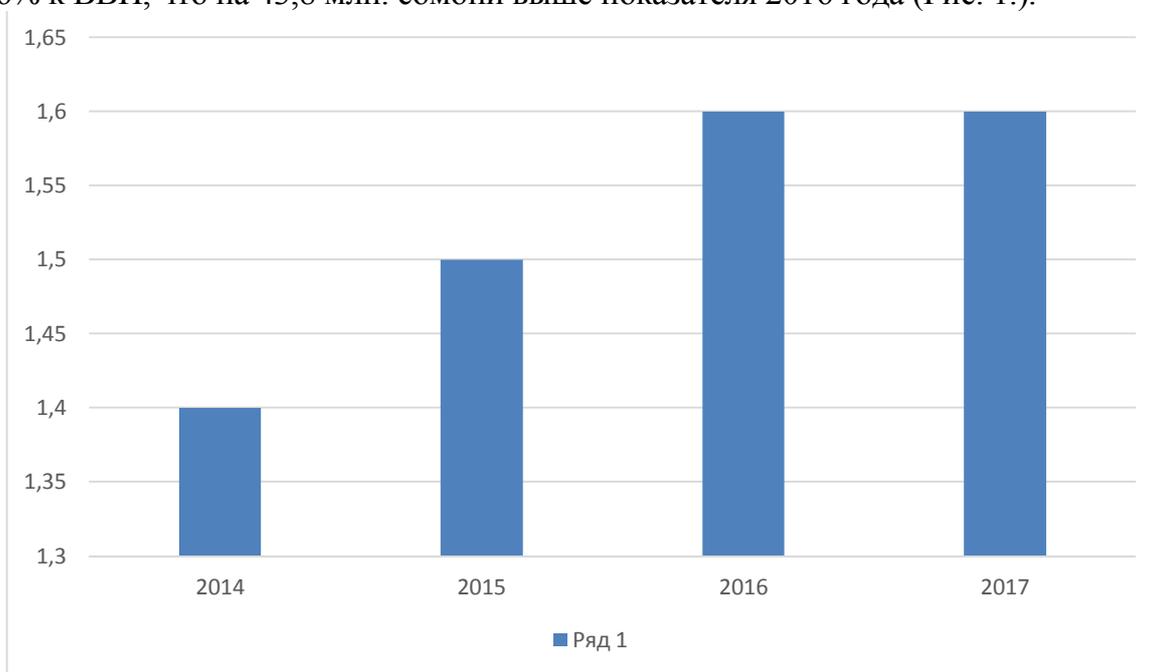
№	Показатели	Годы				
		2000	2005	2010	2015	2017
	Доходы бюджета	225952,4	1387494,7	7024352,1	16060914,7	18405445,2
	Расходы на ЖКХ	17206,3	77015,5	452502,9	1264727,2	18295804,3
	Доля расходов ЖКХ к доходу	3,2	5,5	6,4	7,8	8,1

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2017. – С. 453-487.

Данные таблицы 2. показывают, что в годы независимости, доходная часть бюджета умеренно росла, что свидетельствует о выходе страны к созидательному

этапу развития. Например, к концу 2016 года доход бюджета страны составлял более 18 млрд. сомони, что по сравнению с 2010 годом больше на 26,2 раза. Расходы на жилищно-коммунальные услуги за аналогичный период составили 1264727,2 сомони, что по сравнению с 2010 годом выросли на 2,8 раза. Это говорит о том, что государство все же поддерживает жилищный сегмент экономики страны. Однако приведенные цифры в масштабе всей страны пока не дают возможности быстрому росту и скорейшему завершению реформ. Сегодня, мы видим, что в системе затрат на инфраструктуру коммунального хозяйства, чем выше расходы на ЖКХ, тем глубже дно её критического состояния. В связи с этим, необходим жесткий учет и мониторинг каждого потраченного средства в разрезе регионов и сел, поскольку все это способствует созданию благоприятных условий для показателей экономической безопасности в предприятиях этого сектора.

По данным Министерства финансов РТ в 2017 году на развитие данного сектора суммарно выделено 769,1 млн. сомони. Таким образом, размер государственного финансирования указанного сектора на текущий год составит 1,6% к ВВП, что на 43,8 млн. сомони выше показателя 2016 года (Рис. 1.).

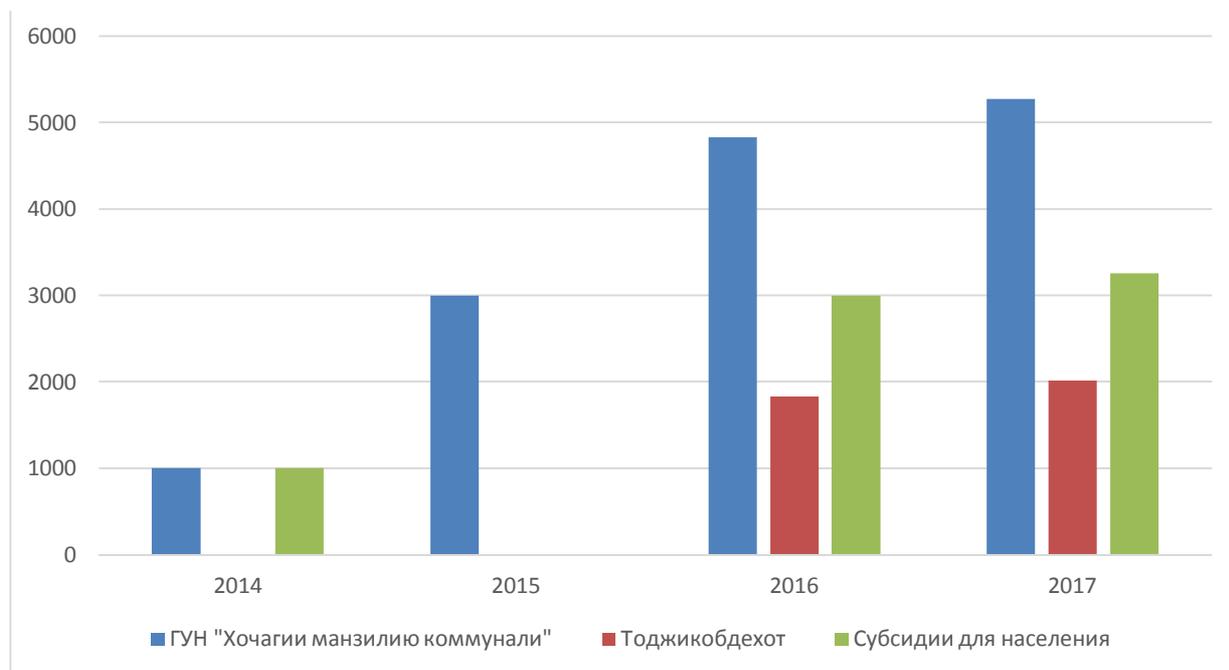

Источник: Данные Министерства финансов РТ

Рис.1. Соотношение расходов сектора ЖКХ к ВВП на 2014-2017 годы (в %)

Также по предварительным расчетам, в 2015 году размер государственного финансирования развития сектора составлял 713,6 млн. сомони (1,6% к ВВП), а в 2016 году на эти цели направлено 723,1 млн. сомони. Следует отметить, что большая часть средств было потрачено на улучшение системы водоснабжения, экологическую безопасность и увеличение лесного массива.

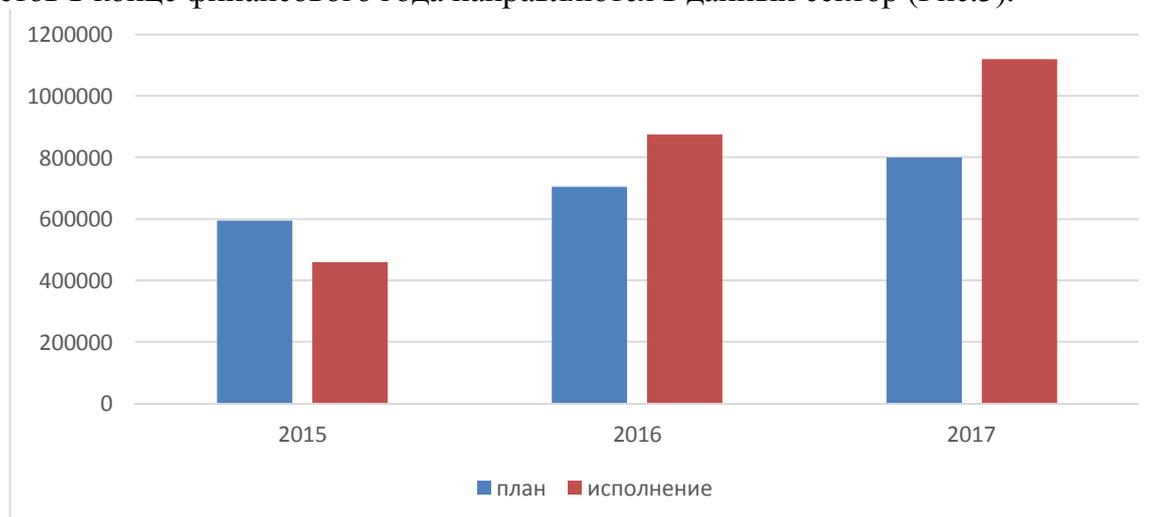
Из республиканского бюджета Республики Таджикистан каждый год выделяются субсидии на покрытие коммунальных и других расходов за ветеранов ВОВ, вышедших на пенсию сотрудников милиции, а также участников афганской войны, инвалидов, пенсионеров и ветеранов Чернобыля, и других. Основная доля таких расходов сектора выделяются ГУП «Хочагии манзилию коммунали», которая к периоду 2014 года составила 5,27 млн. сомони. Необходимо отметить, что такие платежи из года в год увеличиваются (Рис.2.).

Источник: Данные Министерства финансов РТ

Рис. 2. Структура некоторых расходов республиканского бюджета на сектор жилищно-коммунального хозяйства на 2014-2017 годы (в тыс. сомони)

Также расходы местных бюджетов из года в год увеличиваются, а также наблюдается тенденция значительной разницы исполнения над плановыми показателями сектора за 2013 и 2014 годы. Данная тенденция объясняется тем фактом, что значительная часть остатков свободных денежных средств местных бюджетов в конце финансового года направляются в данный сектор (Рис.3).

Источник: Данные Министерства финансов РТ

Рис.3. Расходы местных бюджетов на сектор жилищно-коммунального хозяйства (тыс. сомони)

Согласно данным Государственного унитарного предприятия «Хольагии манзилию коммунали», только 48% населенных пунктов страны снабжаются питьевой водой, а остальные 52% пьют воду из природных водоемов, а также каналов и запасаются водой. К системе централизованного водоснабжения имеет доступ 59% населения, в том числе в городах и поселках городского типа – 93%, в сельской местности 47%. Остальное население потребляет воду из других

источников (родники, колодцы, арыки, каналы, атмосферные осадки), которые не соответствуют установленному уровню санитарно-гигиенических требований, что обуславливает рост числа инфекционных заболеваний.

В критическом состоянии находится и техническое состояние коммунальной инфраструктуры, особенно на сельской местности – более 70% уровня износа, и являются основной причиной сбоя во время снабжения электроэнергией, питьевой водой. Согласно анализам и отчетам о состоянии ЖКХ, состояние многих объектов благоустройства, поселков и сел страны не отвечают современным требованиям. Планово-регулярная санитарная чистка осуществляется не регулярно и со сбоями, и по данным предоставленным ГУП «Хочагии манзилию коммуналий» более половины полигонов для размещения коммунальных отходов имеют ограниченные сроки эксплуатации и не отвечают современным требованиям экологических норм. Состояние спецтехники ЖКХ являются неудовлетворительной и требуют обновление и оснащение новыми дополнительными техниками.

Следует отметить, что большую часть средств планируется потратить на улучшение системы водоснабжения, экологическую безопасность и увеличение лесного массива. ЖКХ – это естественная монополия, которая при умелом государственном регулировании должна и может функционировать высокоэффективно. Однако, по мнению ряда ученых и экспертов, в настоящее время оно находится в системном кризисе.

В результате увеличены объемы оказываемых жилищно-коммунальных услуг, улучшилось их качество, образовались новые структуры по оказанию услуг, в том числе, частных, что подтверждают данные в приложениях. В основном приватизирован государственный жилищный фонд, гостиничный и банно-прачечные комплексы в сфере услуг. В целях улучшения водоснабжения ряда городов и райцентров, материально-технической базы жилищно-коммунальных предприятий были привлечены иностранные инвестиции. Однако, несмотря на принимаемые меры, ситуация в жилищно-коммунальном хозяйстве продолжает оставаться критической. Процесс реформирования этой важной сферы, к сожалению, затянулся и отстает от стратегий и концепций. Финансирование капитального строительства, модернизация и перевооружение отрасли сохраняет старый механизм, выделяемые средства в десятки раз меньше, чем необходимо.

Рассмотрев основные инструменты финансового обеспечения развития предприятий ЖКХ, необходимо отметить, что в условиях дефицита собственных средств и ограниченного бюджетного финансирования актуальным вопросом является определение альтернативных источников инвестиционного обеспечения развития предприятий данной сферы. В связи с этим, эффективное использование рассмотренных инструментов финансирования, которое учитывает альтернативные варианты финансирования предприятий ЖКХ, создаст предпосылки для инновационно-технологического обновления материально-технической базы, повышения качества жилищно-коммунальных услуг и выхода предприятий из финансового кризиса.

Литература

1. Концепция реформы жилищно-коммунального хозяйства в Республике Таджикистан на период 2010-2025 гг. утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 июля 2010 г., №321.
2. Коцюрба О.Ю. Методы финансового обеспечения развития жилищно-коммунального хозяйства / О.Ю. Коцюрба//Региональная экономика: теория и практика, 2014. - № 27. - С. 46-51.
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2015 года. - Душанбе, 2006. - С.42

4. Национальный план мероприятий по реализации рекомендаций национального обзора жилищного хозяйства и землепользования в Республике Таджикистан. - Душанбе, 2017. - 54с.

5. Программа развития жилищно-коммунального хозяйства Республики Таджикистан на период 2014-2018 гг. Приложение утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2014 г., № 506.

6. Статистический ежегодник Республики Таджикистан (официальное издание) Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2018. – С. 116-118.

7. Шодиева З.Н. Формирование и развитие рынка жилищно-коммунальных услуг в Республике Таджикистан: автореферат дис. ... кандидата экономических наук. / З.Н. Шодиева. - Душанбе, 2006. - 26с.

8. Хватит ли денег на все: в Таджикистане утвердили бюджет на 2019 год. [\[электронный ресурс\] режим доступа: https://tj.sputniknews.ru/economy/20181130/1](https://tj.sputniknews.ru/economy/20181130/1)

УДК: 331.101

ЗАРУРАТИ ТАҲҚИҚИ ШУҒЛИ АҲОЛИИ ИҚТИСОДИЁТИ НИҲОНӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Шарофова Чаманоро Рустамовна – унвонҷӯи кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: chamanoro.sotivoldieva.89@mail.ru. Телефон: (+992) 919-80-05-00.

Дар мақола масъалаҳои шугл дар иқтисодиёти ниҳонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада шуда, тамоюли рушди даромади аҳоли дар шароити амалкунии иқтисодиёти ниҳонӣ таҳлил карда шудааст. Инчунин, таносуби ҳаҷми иқтисодиёти ниҳонӣ дар ММД Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардина, ҳосилнокии меҳнати аҳолии фаъоли иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи муайян мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар мақолаи мазкур маҷмӯи нишондиҳандаҳо барои ченкунии шугл дар иқтисодиёти ниҳонӣ дар солҳои 2003-2017 мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Таҳлилҳо нишон дод, ки гирифтани пеши роҳи инфлятсия, ҳавасмандгардонӣ ба меҳнат, баланд бардоштани боварии мардум ба ҷойҳои нави корӣ, рушди бозори шугли меҳнатиро муфид мегардонад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти ниҳонӣ, шугли ниҳонӣ, аҳолии фаъоли иқтисодӣ, шугл, бекорӣ, ҳосилнокии меҳнат, шугли аҳоли.

НЕОБХОДИМОСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Шарофова Чаманоро Рустамовна – соискатель кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: chamanoro.sotivoldieva.89@mail.ru. Телефон: (+992) 919-80-05-00.

В данной статье рассматриваются вопросы занятости в теневой экономике Республики Таджикистан и анализируются тенденции развития доходов населения в условиях функционирования теневой экономики. Также анализируется соотношение объема теневой экономики в ВВП Республики Таджикистан и производительность труда экономически активного населения Республики Таджикистан в определённый период. В конце даны конкретные предложения о минимизации теневой экономики в Республике Таджикистан. В статье анализируется набор показателей занятости в теневой экономике в 2003-2017 гг. Анализ показал, что опережая инфляцию,

стимулирование труда, повышение доверия населения к новым рабочим местам приводит к содействию занятости на рынке труда.

Ключевые слова: теневая экономика, теневая занятость, экономически активное население, занятость, безработица, производительность труда занятость населения.

THE NEED TO STUDY THE EMPLOYMENT OF THE POPULATION OF THE SHADOW ECONOMY TO ENSURE THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Sharofova Chamanoro Rustamovna - Aspirant of the Department of Management of the Tajik State Financial and Economic University, Address: 734067, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov street 64/14. E-mail: chamanoro.sotivoldieva.89@mail.ru. Phone: (+992) 919-80-05-00.

This article examined the question of employment in the shadow economy of RT and analyzes the trends in the development of incomes of the population in the conditions of the functioning of the shadow economy. The ratio of the volume of the shadow economy to the GDP of the Republic of Tajikistan and the economic productivity of the economically active population of the Republic of Tajikistan in a certain period are also analyzed. At the end, specific proposals are given to minimize the shadow economy in the Republic of Tajikistan. It also analyzes the set of employment indicators in the shadow economy in 2003-2017. The analysis showed that it is ahead of inflation, labor stimulation, increasing public confidence in new jobs and promoting employment in the labor market.

Key words: shadow economy, shadow employment, economically active population, employment, unemployment, labor productivity, employment.

Шуғли аҳолии иқтисоди ниҳонӣ соҳаи ниҳоят мураккаб ва доманадор ба шумор меравад. Он тарафҳои гуногуни иқтисод ва молияро дар бар гирифта, бо хусусиятҳои ниҳоят махфӣ ва ғайримустақими таъсиррасонии худ омӯзиш ва таҳқиқи амиқро талаб менамояд. Бо ҳамин хусусият омӯзиши масъалаи мазкур ҳамчун объекти пур аз ҳолатҳои эҳтимоли баромад мекунад. Яъне, ин намуди фаъолият ба фарогирии ҳифзи манфиатҳои гуногунҷабҳаи давлатӣ алоқаманд мебошад. Дар ин соҳа қор аз дараҷаи тахассусии мутахассисони ҳамин бахш оғоз мегирад.

Дар робита бо ҳамин, объектҳои мушаххаси ҳолатҳои ба шуғли аҳолии иқтисодиёти ниҳонӣ алоқамандбуда заминаи воқеии шаффофиятро фароҳам оварда, хусусиятҳои воқеӣ ва устувориро дар пешрафти иқтисодиёти соҳаҳои алоҳида зам менамояд. Ин дар навбати худ чараҳои фаъолияти қорӣ, аз ҷумла соҳибқориро нисбатан устувор гардонид, ҳамчун омили таъсирбахши беҳтаргардонии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ баромад мекунад. Мақоми ин ё он намуди шуғл дар мавриди ҳисоби ҳаҷми истеҳсол ва хизматрасониҳо мавриди истифодаи самаранок қарор гирифта метавонад. Дар шароити амалӣ намудани фаъолияти соҳибқорӣ интиҳоби ҷои қор ва ҷалби субъектҳо аз қабиле он заминаҳое мебошанд, ки нишондиҳандаи устувории молиявиро, аз як тараф, таъмин карда, аз дигар тараф, ҳамчун шароити ба амал омадани иқтисоди ниҳонӣ ва таҳдид ба бехатарии молиявӣ дар сатҳи гуногун баромад менамояд [4, с.377]. Ин ҳолат, алалхусус, дар давраи муносибатҳои бозорӣ мақоми хоссаро мегирад. Либерализатсия ва озод амал намудани субъектҳои иқтисодӣ дар бисёр мавридҳо манфиатҳои хусусии худро авлотар медонанд ва ин асосан аз ҳисоби сари вақт ва бо пуррагӣ шаффоф нишон надодани заминаҳои ташкилию иқтисодӣ ва заминаҳои иҷроии уҳдадорӣ молиявӣ ҳисоб шуда метавонанд.

Майл ба шуғли меҳнат дар шароити бозори меҳнат ин муҳити махсуси иҷтимоию иқтисодии соҳаи муайяни муносибатҳои иқтисодӣ буда, дар он объекти хариду фурӯш ҳифзи манфиатҳои меҳнатӣ мебошад. Заминаи устувори

молиявӣ ва асоси объективии инкишофи бозори шуғли меҳнат ин зарурати таъмини раванди пай дар пай ва дар хизматрасониҳои иқтисодӣ таҷассум ёфтааст [5, с.19]. Бо роҳи саривактӣ пеш гирифтани хизматрасониҳои молиявӣ иқтисодӣ, риоя ва иҷрои талаботҳои шартномавӣ, пардохти музди меҳнат, нишон додани ҳаҷми кор ва хизматрасониҳои воқеии онҳо базаи андозбандиро хусусияти воқеӣ дода, бо ин роҳ субъекти иқтисодӣ омили такондихандаи рушди иқтисодӣ шуда метавонад. Аз ҳама муҳим, бо кор таъминкунандагон, масалан фаъолияти соҳибкоро бо шаффофият мазмуни идоравӣ дода, ҳолатҳои сар задани ҳодисаҳои ногувор ва зарари эҳтимолиро аз ҳисоби фаъолияти иқтисодӣ ниҳонӣ кам мегардонанд.

Мамлакат бо дараҷаи ташкилию ҳуқуқии фаъолияти бозори шуғли меҳнат дар доираи қонунҳои дохилӣ ва хориҷи кишвар амалкунанда майли рушд гирифта истодааст. Таҷрибаи мамлакатҳои пешқадам собит менамояд, ки маҷмӯи шартномаҳои амалигашта ин худ элементи шаффоф ба роҳ мондани қабул дар доираи шуғли меҳнатӣ мебошад. Ҳамзамон, ба фаъолияти бозори шуғли меҳнат чунин чараён бояд шакли прогрессивӣ дошта, мақоми таъсирбахш гиранд. Ин гуна мақомоти бо кор таъминкунанда дар омодагии таъсисёбӣ ва ташкилшавӣ буда, бо назардошти пурра амал намудани муносибатҳои бозорӣ таъсири хизматрасонии шаффоф, ба роҳ мондани қабул ва истифодаи аҳолии қобили меҳнатро бештар пайдо карда истодаанд.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон элементҳои алоҳидаи биржаҳои меҳнатӣ амал менамоянд, ки дар якҷоягӣ дар ҷумҳурӣ бозори меҳнатиро ташкил медиҳанд. Дар алоҳидагӣ бо ҷалби захираҳои озоди қувваи арзони корӣ онҳо қисми ҷудонашавандаи иқтисодӣ миллӣ дар мамлакат буда, ҳамчун омили рушд ва пешравии соҳаҳои гуногун дар оянда мебошанд. Бо назардошти шаффоф сафарбар намудан, онҳо муҳити муайяни инфрасохтори бозориро фароҳам оварда, дар ташаккулёбии устувории молиявии ноҳияҳо, алалхусус дар минтақаҳои шаҳрӣ мақоми пурзӯр мегиранд.

Вусъат гирифтани муносибатҳои бозори шуғли меҳнат ташкили омӯзиш ва таҳқиқоти ин самтро ҳамчун механизми молиявии манфиатҳои моддию-молиявии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ хеле зарур ва муайянкунанда ба миён овардааст. Ба он маъно, ки маҳз бо кори соҳибкорон, дар доираи мустақилияти иқтисодии субъектҳои истехсолию хизматрасонӣ, яъне корхона ва ташкилотҳои истехсолию ғайриистехсолӣ, алалхусус хизматрасонии маишӣ, нақлиётӣ, бо таъсиси воқеии муносибатҳои шартномавӣ омили рушд ва таъмини беҳатарии молиявӣ ва рушди иқтисодӣ кишвар шуда метавонанд.

Ҷадвали 1.

Маҷмӯи нишондихандаҳо барои ченкунии шуғл дар иқтисодӣ ниҳонӣ дар солҳои 2000-2017 [5]

Нишондихандаҳо	Солҳо						
	2000	2005	2010	2013	2014	2016	2017
Шумораи аҳолии иқтисодии фаъол, ҳаз.нафар	1795	2154	2280	2362	2382	2438	2460
Шумораи аҳолии шуғлдошта бо киро, ҳаз.нафар	975,8	1065,5	1071,6	1062,1	1089,05	1062,1	1089,05
Шумораи расмӣ бақайдгирифтагони бекорӣ, ҳаз. нафар	49	42	47	55	57	54	53
Шумораи бекоронӣ аз қайд нагузашта дар шуғли аҳоли, ҳаз. нафар	818,2	1088,5	1208,4	1299,1	1292,95	1375,9	1370,95
Ҳаҷми шуғл дар баҳши ниҳонӣ	0,44	0,50	0,52	0,54	0,53	0,56	0,55

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – С. 81.

Мувофиқи ҳисоботи гузаронидаи мо дар давраи таҳлили ҳаҷми шуғлдошта дар баҳши иқтисодиёти ниҳонӣ ба 9% зиёд гардидааст, ки чадвали 1-ум аз он гувоҳӣ медиҳад. Чӣ тавре ки маълумотҳои чадвали 1 нишон медиҳанд, дар натиҷаи зиёдшавии шумораи аҳолии фаъоли иқтисодӣ дар давраи солҳои 2000-2017 тамоюли нисбатан инкишофёфтаи стодаи шуғл дар иқтисодиёти ниҳонӣ мушоҳида мегардад. Дар ин давра шумораи аҳолии фаъоли иқтисодӣ бо таносубияти фоизӣ ба 37% зиёд гардид.

Муҳим будани омӯзиши шуғли аҳолии иқтисодиёти ниҳонӣ, пеш аз ҳама, аз тағйир ёфтани характери муносибатҳои иқтисодию молиявӣ бармеояд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва воридшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои молиявӣ иқтисодии ҷаҳонӣ, объектҳо ва миқдори шартномаҳои меҳнатӣ бетаъсир монда наметавонанд. Ҳамаи ин, дар навбати худ, шарт ва шароити заминавӣ ва устувории иқтисоди соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллиро тағйир дода метавонад. Ин ҳолатҳо аз омӯзиш ва тадқиқоти мувофиқи соҳавии шуғли меҳнат вобастагӣ дорад.

Чадвали 2.

Маҷмӯи нишондиҳандаҳо барои чен кардани сатҳи иқтисодиёти ниҳонӣ дар солҳои 2000-2017

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						
	2000	2005	2010	2013	2014	2016	2017
ММД, млн. сом.	1786,8	7206,6	24707,1	40525,5	45606,6	54479,1	61093,6
Шуғли аҳоли, ҳаз. наф.	1745	2111,7	2233	2307	2325	2384	2407
Ҳосилнокии меҳнат, ҳаз. сом.	1,024	3,413	11,065	17,566	19,615	19,821	19,911
Ҳаҷми иқтисодиёти ниҳонӣ, ҳаз. сом.	806,5	3642,4	13120,8	20073,6	22374,7	27271,7	27296,9

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. - С. 197.

Натиҷаи таҳлил нишон медиҳад, ки дар давраи таҳлили солҳои 2000-2017 инкишофи нисбии иқтисодиёти ниҳонӣ ба назар мерасад. Агар дар соли 2000-ум ҳаҷми иқтисодиёти ниҳонӣ 45,1% ММД-ро ташкил диҳад, пас дар соли 2017 ин нишондиҳанда 44,6% ММД-ро ташкил медиҳад, ки ба 0,5% камтар аст.

Дар доираи таҳқиқи ин масъала кӯшиш намудем, ки аз тариқи моҳият ва аҳамияти шаффоф ба роҳ мондани қабул дар доираи шуғли меҳнатӣ, қонуниятҳои пайдоиш ва моҳияти иҷтимоию иқтисодии иқтисодиёти ниҳонӣ, таҳлили сохт ва таркиби соҳаҳои иқтисодӣ ва мақоми фаъолияти мушаххасро ҳамчун унсурҳои бозори меҳнатӣ баррасӣ намоем. Дар ин замина, ташаккул ёфтани сегментҳои алоҳидаи фаъолияти шуғли меҳнатӣ омили рушд мебошанд.

Иқтисоди ниҳонӣ, пешгирӣ ва шаффоф гардонидани он, ин худ чун заминаи муҳим ва ҳалкунанда дар инфрасохтори бозори меҳнатӣ мебошад. Ин масъала дар алоқамандии зич бо таъсиси маблағҳои дастгирикунанда ҳамчун омили таъмини рушд ва устувории молиявӣ баромад карда метавонад. Яъне, қайд карданӣ ҳастем, ки бо зиёд намудани теъдоди субъектҳои бо кор таъминкунанда ва маҷмӯи он шартномаҳое, ки шуғлварзон дар макон ва маҳалли муайян ташкил ва сафарбарӣ менамоянд, онҳо метавонанд дар пешрафти молия ва иқтисоди кишвар ба омили пешравӣ табдил ёбанд. Имрӯзҳо дар кишвар тибқи маълумотҳои расмӣ омори аҳолии шуғли меҳнат дар давоми аз соли 2014 то соли 2017 аз 2233 ҳаз. нафар то ба 2325 ҳаз. нафар тағйир ёфта, бештар аз 104,1%-ро ташкил медиҳад. Ҳамзамон, теъдоди расман бақайдгирифташудаи бекорон аз 47 ҳазор то ба 57 ҳазор мебошад, ки ин наздики 121,3%-ро ташкил медиҳад. Ин маълумотҳои таҳлилии анҷомдодашуда маълум мегардонанд, ки нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти бозори меҳнат

дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014 -2017 аз рӯи таркиб ва тақсими соҳавии захираҳои қувваи корӣ дар маҷмӯъ зарурати омӯзиш ва таҳқиқи шуғлро ба миён овардааст. Агар ин чараёнро ҳамчун шароит ва майдон барои ғунҷоиши бозори аҳолии иқтисоди ниҳонӣ қабул намоем, ин нишондиҳанда дар соли 2017 нисбати соли 2014 то 116,5% зиёд гардидааст. Ин вазъият, аз ҷумла нишон медиҳад, ки сатҳ ва таркиби вазъи бозори шуғли меҳнат имкониятҳоеро доро мебошад, ки дар робита ба муайян намудани шуғли аҳолии иқтисоди ниҳонӣ субъектҳои иқтисодӣ рушд пайдо намуда, заминаи молиявии бучет неруи молиявии нав гирифта метавонад [6].

Мутаассифона, омӯзиши ин масъала дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз ба ҷузъи таъсирбахш ва ҷудонашавандаи иқтисоди миллӣ табдил наёфтааст. Мафкураи бисёре аз шахрвандон ва соҳибкорон фаҳмиши моҳият ва таъйиноти шуғли аҳолии иқтисоди ниҳониро чӣ тавре дар дигар мамлакатҳои тараққикарда маълум аст, дар бар намегирад. Корҳои зиёде дар пеш меистад. Пеш аз ҳама, амал намудани корхонаҳои истеҳсоли ва хизматрасонӣ бояд низоми муайяни ҷалби шахсон ба шуғл вобаста набударо дар бар гирифта бошад. Хусусан, аз ҳисоби фаъолияти таркиби қобилияти он шуғлнадоштагон, ки илочи дигар ба ҷуз аз ҳадди ақали арзиши ҳаёт дигар имкониятеро надоранд.

Мувофиқи маълумотҳои расмӣ дар натиҷаи сиёсати иҷтимоию иқтисодии ватанӣ солҳои охир аз ҷониби соҳибкорон иншооти иқтисодиву иҷтимоӣ бунёд мегарданд. Дар байни онҳо корхонаҳои саноатӣ бештар гардида, ҳазорҳо ҷойи нави корӣ ташкил мешавад. Ҳамаи ин чараёнҳо заминаи мустаҳкамӣ молиявӣ барои аҳолии қобили меҳнат шуда метавонанд. Имтиёзҳои муайян барои рушди соҳибкорӣ таъйин гардидаанд, ки онҳо дар оянда метавонанд ин соҳаро фаълтар ва таъсирбахш гардонанд. Дар ин асос онҳо бояд дар таъмини ҷойҳои корӣ бештар шаффофиятро пеш гиранд.

Дар давраҳои гузашта бо ҷой доштани системаи маъмурии хоҷагидорӣ низоми бошуғлфарогирӣ мақоми ёрирасонро иҷро менамуд. Дар замони ҳозира сегментҳои алоҳидаи бозори меҳнат метавонанд дар таъмини ҷойҳои кории нав таъсирбахш ва дар муносибат бо вазъи молиявии мамлакат ҳамчун фишанги муфид баромад намоянд.

Бо баррасӣ ва хулосабарорӣ аз натиҷаи таҳқиқи ин масъала қайд карданим, ки дар шароити пешрафти ҷомеа барои муваффақ шудан ба натиҷаҳои баланди рушди иқтисодӣ бояд сатҳи корчаллонӣ ва кордониро баланд бардорем. Низоми ташкилот ва ширкатҳои ба шуғли меҳнат вобастабударо бо мутахассисони касбӣ таъмин кунем. Бештари шахрвандон аз моҳият ва афзалиятҳои намудҳои гуногуни шуғли меҳнатӣ ва қонунҳои амалкунанда дар ин самт бо пуррагӣ воқиф нестанд. Қисми аҳолии фаъоли меҳнатӣ, ки неруи пешниҳодшавандаи қувваи кориро ташкил медиҳанд, барои самтҳои гуногун бояд донанд, ки курсҳои омӯзишӣ, сайқал додани маҳорати ҳунармандию касбӣ, истифода аз анъанаҳои миллӣ заминаи бозғатимод ва боварибахши пешравиҳо дар соҳаҳои иқтисод шуда метавонанд.

Омӯзиш нишон дод, ки гирифтани пеши роҳи беқурбшавӣ, ҳавасмандгардонӣ ба меҳнат, баланд бардоштани боварии мардум ба ҷойҳои нави корӣ, рушди бозори шуғли меҳнатиро муфид мегардонад.

Адабиёт

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2012. – 155 с.
2. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018. - 484с.
3. Азимов А.Д. Основные направления развития инвестиционных фондов в экономике Республики Таджикистан/ А.Д. Азимов, Х.А. Абдукодиров // Номаи Донишгоҳ (Записки университета). - Худжанд, 2004. - № 7-8. - С. 85 -93.

4. Ашуров М.Н. Ретроспективный анализ уровня благосостояния населения РТ/ М.Н.Ашуров, А.А. Кочербаева, Э.И. Сатторов //Образование и наука в России и за рубежом, 2018. - №11(46). - С. 377-382.

5. Мамадалиев Ф.С. Доходы и расходы населения в условиях функционирования теневой экономики/ Ф.С. Мамадалиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук, 2016. - №2/4(204). - С.144-147.

6. Хамидов А.Х. Воздействие государства на неформальный сектор в сфере услуг/ А.Х.Хамидов //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук, 2017. -№2/2. - С. 19-23.

УДК: 330.15

ОБИ НҶШОКӢ - ОМИЛИ МУҶИМИ БЕХАТАРИИ ОБИЮ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Фозилов Раҷабмурод Шодиевич – муаллими калони кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон 734025, ш. Бохтар, кӯчаи Айни, 67 Тел.: (+992 37) 93-158-62-42.

Дар ин мақола муаллиф дар бораи пайдоиши об, ҷамъиавиши оби қўлу дарёҳо, оби каналу захбурҳо ва обҳои зеризаминӣ маълумот додааст. Баъдан, ӯ ба обҳои маъданӣ, ки дар асоси онҳо курортҳо, санаторияҳо ва ғайра амал мекунанд, диққати хосса дода, тоза нигаҳ доштани онҳоро дархост намудааст.

Инчунин, дар мақола уҳдадорӣҳои истеъмолкунандагони оби нӯшокӣ оварда шудааст. Ба онҳо, аз ҷумла риояи меъёру қоидаҳои санитарӣ, роҳ надодан ба ифлосиавиши оби нӯшокӣ, истифодаи самаранокӯ оқилонаи оби нӯшокӣ дар рӯзгор, истеҳсолот ва ғайра мансубанд.

Муаллиф ба масъалаҳои бехатарии озӯқаворӣ дахл карда, қайд менамояд, ки он бо бехатарии об алоқаи зич дорад, зеро об на танҳо унсуре асоси маводи хӯроқворӣ, балки манбаи ҳаёт, сарчашмаи зиндагӣ буд ва боқӣ мемонад.

***Калидвожаҳо:** оби нӯшокӣ (ошомиданӣ), захираҳои оби, истифодаи самаранокӯи об, бехатарии оби, бехатарии озӯқаворӣ, танзими экологӣ-иқтисодӣ, обҳои маъданӣ, рушди устувори иқтисодӣ.*

ПИТЬЕВАЯ ВОДА - ВАЖНЫЙ ФАКТОР ВОДНОЙ И ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Фозилов Раҷабмурод Шодиевич – старший преподаватель кафедры менеджмента Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. Айни 67. Тел.: (+992 37) 93-158-62-42

В этой статье автор даёт подробные сведения о возникновении воды, о запасах воды озера и рек, о состоянии вод в каналах и сбросах, а также о подземных водах. Затем он уделяет особое внимание минеральным водам, на основании которых функционируют курорты, санатории и др. а также требует содержать их в чистоте.

В статье также приводятся обязательства потребителей питьевой воды. К ним, в частности, относятся: соблюдение санитарных норм и правил, недопущение загрязнению питьевой воды в пище на производстве и так далее.

Коснувшись вопроса продовольственной безопасности, автор подчеркивает, что она тесно связана с водной безопасностью, так как вода является не только основным элементом пищи, но и была и остается источником жизни всего живого существа.

Ключевые слова: питьевая вода, водные ресурсы, эффективное использование воды, водная безопасность, эколого - экономическое регулирование, минеральные воды, устойчивое экономическое развитие.

DRINKING WATER IS AN IMPORTANT FACTOR IN WATER AND FOOD SECURITY OF THE REPUBLIC OF TADJIKISTAN

Fozilov Rajabmurod Shodievich - is a teacher at the Department of Management at Nosir Khusrava.Bohtar State University. Address: Republic of Tajikistan, 734025, Bokhtar, st. Ain 67 Tel. : (+992 37) 93-158-62-42

The author in this article, first of all gives detail information about water creation. About lakes and rivers water resources. About water condition in canals and throwing canals and about underwater as well. Then he pays a special attention to mineral water, where on their bases function spas and sanatoriums and also demand to keep them in cleanness.

The article also gives information about consumers obligation of drinking water. Particularly to them regard: keeping sanitary rates and rules, debarment of drinking – water pollution in food and in manufacture and so on.

Touching issues of food security, the author notes, that it is closely connected with water security, as water not only the main food element, but it was and still the source of life of all alive, beings.

Key words: drinking – water, water resources, water use, water security, ecological – economical management, mineral water, stable economical development.

Дар китоби муқаддаси «Авесто» об дар катори чаҳор унсури ҳаётан муҳимми табиат - оташ, хок ва ҳаво номбар шудааст. Дар ривояту осори аксари халқҳои қадим (юнониҳо, ҳиндуҳо ва ғайра) об ханӯз пеш аз Замину осмон вучуд доштааст. Яке аз файласуфони Юнони Қадим Фалес обро манбаи олам мешуморад, ки баробари хоку боду оташ оламо таркиб додааст ва гуногунии табиат маҳз бо зухуроти гуногуни об вобаста мебошад. Арасту ин чор унсури оламо ашӯи воҳиде номид, ки тар, сард, гарм ва хушк буда, зухуроти онҳо (об, бод, хок, оташ) метавонад ба ҳамдигар мубаддал шаванд ва ё худ ҳосияти худро байни ҳамдигар иваз намоянд [3, с.56].

Саҳми об дар ҳамаи давру замон дар иртибот бо пайдоишу ҳаёти мавҷудоти зинда дар сайёраи мо ниҳоят бузург аст. Мувофиқи тадқиқоти олимон, ханӯз 4 млрд. сол қабл ҳаҷми қабати гидросфера (муҳити оби кураи Замин) ҳамагӣ 20 млн. км³-ро ташкил меод, ки ин нисбати ҳаҷми ҳозирааш зиёда аз 7 ҳазор маротиба камтар мебошад. Раванди ташаккули гидросфера хеле тӯлонӣ буда, ҳоло ҳам идома дорад. Ин раванд ба мантия (яке аз қабатҳои гидросфера, ки байни қишри Замин ва ядрои он ҷойгир аст) бевосита алоқаманд буда, он яке аз манбаҳои муҳими пайдоиши об дар сайёра мебошад.

Ба ақидаи академик А.П.Виноградов, ҳаҷми умумии оби қабати мантия қариб ба 20 млрд. км³ мерасад, ки ин дар айни замон нисбати ҳаҷми умумии оби уқёнусҳои ҷаҳон 1012 баробар зиёд аст [4, с.3]. Обҳои номбурда аз ҷиҳати кимиёвӣ ва физикӣ ба маъданҳои зеризаминӣ ва ҷинсҳои кӯҳӣ алоқаманд буда, яке аз манбаҳои асосии оби сатҳи кураи Заминро ташкил медиҳанд. Тахмин карда мешавад, ки афзоиши захираҳои обҳои сатҳи сайёраи мо аз ҳисоби мантия хеле оҳиста суръат гирифта, соли ҳамагӣ 1 км³ мебошад. Аз ин рӯ, бисёр олимон ба хулосае омадаанд, ки агар синну соли қабати мантияи Замин ба 3,5 млрд. сол баробар бошад, пас ҳаҷми обҳои зеризаминию дар сатҳи Замин мавҷудбуда низ ба 3,5 млрд. км³ баробаранд.

Кураи Замин дар байни сайёраҳои системаи офтоб аз ҳама «серобтарин» шуморида мешавад ва мувофиқи ҳисоби олимон, ҳаҷми умумии гидросфера

қариб 1,5 млрд. км³-ро ташкил медиҳад, ки 94% он ба укёнусҳои ҷаҳон, 60,000 км³ ё 14%-и онро обҳои зеризаминӣ ва 24 млрд км³ ё 1,6%-и онро бошад, пиряхҳои кутбӣ (Антарктида ва Кутби Шимолӣ) ташкил медиҳанд.

Ба ҳиссаи обҳои нӯшокӣ дар гидросфера ҳамагӣ 360,000 км³ (0,25%) рост меояд, ки аз ин миқдор 278,000 км³ онро оби кӯлҳо ташкил мекунад. Дар сурати муайян намудани ҳаҷми оби ҷӯю дарёҳо (1200 км³), ки аз ҳазор як ҳиссаи ҳаҷми гидросфераро дар бар мегирад, кас дар ҳайрат мемонад, ки ҳаҷми ночиз метавонад ҳамаи сайёраҳо бо оби нӯшокӣ таъмин намояд. Аз тарафи дигар, муайян намудан мушкил нест, ки ин раванд дар ҷаҳонҷӯи қонуни гардиши об дар табиат амал карда, ҳамеша онро танзим мекунад. Олимон муайян кардаанд, ки ин миқдор оби нӯшокӣ (1200км³) дар натиҷаи гардиши об соле қудрати тавлид намудани то 40000км³ обро дорад, ки нисбати обҳои ҷӯю дарёҳо тақрибан 33 маротиба зиёдтар аст [8, с.152].

Дар бисёр ҳолат ҳаҷми захираҳои оби кӯлҳо бо ҷараёни оби дарёҳо муқоиса мекунад, ки на ҳама вақт ба ҳақиқат рост меояд. Масалан, ҳаҷми оби кӯли Байкал ба 21700 км³, вале ҷараёни оби дарёи Ангара, ки ба он мерезад, ки соле 18624 км³-ро дар бар мегирад. Ё худ ҳаҷми оби кӯли Сарез 17 км³ вале ҷараёни солони оби дарёи Мурғоб ба кӯл ҳамагӣ 1,4 км³-ро ташкил мекунад. Ин маънои онро надорад, ки ҳаҷми обҳои дар кӯлҳобударо чун захираҳои оби аз меъёр зиёд истифода бурдан ғайриимкон аст, чунки баъди чанд муддат онҳо ҳолати табиӣ худро тағйир хоҳанд дод. Кӯлҳои раван манбаи беҳамтои оби нӯшокӣ буда, нигоҳ доштани захираи онҳо ниҳоят муҳим аст. Оби кӯлҳои раванро баҳри инкишофи хоҷагии моҳидорӣ, киштукор ва таъсиси минтақаҳои истироҳатӣ осоиш ва сайёҳату туризм истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст.

Тақсими об дар кураи Замин нобаробар сурат мегирад, ки он ба инкишофи соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ ва саноат таъсири назаррас мерасонад. Ин, пеш аз ҳама, ба хусусиятҳои сатҳи маҳал ва омилҳои иқлимӣ саҳт вобастагӣ дорад. Масалан, дар минтақаҳои муътадил ва экваториалӣ ба ҳар кас 25 ҳазор км³ оби нӯшокӣ, вале дар минтақаҳои хушкӣ (биёбону нимбиёбон), ки аз 1/3 ҳиссаи аҳолии ҷаҳон зиндагӣ мекунад, ба ҳар кас дар як сол ҳамагӣ 3 ҳазор км³ рост меояд. Ин қисмати обро ҳам аксар барои обёрии заминҳо истифода мебаранд. Аз ҳисоби нобаробар тақсим шудани манбаҳои оби нӯшокӣ ҳоло дар қитъаи Осиё 1 млрд., дар Африқо - 350 млн. ва дар Амриқои Лотинӣ зиёда аз 100 млн. одамон аз нарасидани оби нӯшокӣ танқисӣ мекашанд. Дар мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ ҳар шахси сеюм аз нарасидани оби тоза азият мекашад. Истеъмоли оби ифлос сарчашмаи паҳншавии бемориҳо ва аз 1/3 ҳиссаи ҳодисаи фавти одамон дар сайёраи мо гардидааст.

Айни замон муқаррар намудан осон аст, ки таъминот бо оби дарёҳо дар байни қитъаҳои олам фарқи ҷиддӣ дорад. Масалан, агар ҷараёни пурраи оби дарёҳо ба сари кас соле дар Аврупо 4,76 ҳазор м³-ро ташкил кунад, пас ин нишондиҳанда дар Амриқои Ҷанубӣ 44,3 х. м³ ва дар Австралия ва Океания ба 94 ҳазор м³ мерасад.

Обҳои дохилӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миқдори кофӣ мавҷуд бошад ҳам, вале онҳо дар ноҳияҳо нобаробар тақсим шудаанд. Хусусан, дар он ноҳияҳо, ки саноат ва хоҷагии қишлоқ нисбатан инкишоф ёфтаанд, норасоии об ҳис карда мешавад. Ин ҳолат моро водор менамояд, ки обро нафақат сарфа, инчунин манбаҳои онро аз ҳама гуна ифлосшавӣ муҳофизат намоем. Ҳоло барои муҳофизат намудани манбаҳои об дар ҳавзаҳои дарёҳои Сир, Зарафшон, Қофарниҳон, Вахш ва Панҷ таҷрибаҳои гидрокимиёвӣ кор мекунад. Қормандони таҷрибаҳои аз рӯи истифодабарии об дар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ, саноат, сифати гидрокимиёвии манбаҳои об (дарёҳо, обҳои

зеризаминӣ) назорат менамоянд. Обҳои каналҳо, захбурҳо, иншооти обтозақунӣ низ аз ин нуқтаи назар санчида мешаванд.

Хусусан, ба он диққат дода мешавад, ки ба таркиби обҳои раво ва зеризаминие, ки аҳоли аз он истифода мебаранд, моддаҳои захролудкунанда ва бактерияҳои касалиовар дохил нашавад. Чунки ба об дохил шудани моддаҳои захрнок ва бактерияҳо сабаби нобуд шудани организмҳои об ва манбаи касалиҳои вазнин (домана, диққи нафас, зардпарвин ва ғайра) мегардад. Барои он ки обҳои дар саноат истифодашуда ба оби дарёҳо ва зеризаминӣ омехта нашавад, системаи сарбастаи истифодаи об аҳамияти калон дорад. Ҳоло чунин системаи истифодаи об дар заводи алюминӣ, комбинати руҳу сурби «Адрасмон» ва дигар корхонаҳои ҷумҳури амал мекунад [5, с.64].

Ҳамаи обҳои, ки аз қабати таҳшинҳо ва тарқишҳои қабати замин ҳаракат мекунанд, обҳои зеризаминӣ номида мешаванд. Дар шароити иқлими континентали нобаробар ҷойгир шудани оби сатҳи заминӣ ва ифлос шудани оби як қисми дарёҳои Тоҷикистон (Сир, Зарафшон, Исфара ва ғайра) омӯхтан ва истифода бурдани обҳои зеризаминӣ аҳамияти калони иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дорад. Ин ба он маъност, ки об на фақат барои нӯшидан ва дар корҳои рӯзгор истифода карда мешавад, инчунин вай ҳамчун қисми таркибии истеҳсолот дар саноат ва хоҷагии қишлоқ барои истеҳсоли неъматҳои моддӣ истифода бурда мешавад.

Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон се намуди обҳои зеризаминӣ дида мешавад: тарқишӣ, байниқабатӣ, дохилитаҳшинӣ. Намуди якуми он ба минтақаҳои кӯҳҳо хос мебошад. Оби он ширин аст. Обҳои байниқабатӣ дар ҷануби Тоҷикистон дар он мавзёҳо, ки таҳшинҳои мезозойӣ, памогенӣ ва пеогенӣ паҳн гардидаанд, вомерӯранд. Дар байни ин намуди обҳои зеризаминӣ обҳои фишордор ҳам вомерӯранд, обҳои дохили таҳшинӣ дар қабати таҳшинҳои обоварда аллювиалӣ ҳосил шудаанд. Ин намуди обҳо дар поиноби дарёҳо, ки хангоми аз кӯҳ ба водӣ баромадани таҳшинҳои зиёди аллювиалӣ (оварда) хобидаанд, паҳн гардидаанд. Ҳамин тавр, обҳои зеризаминӣ дар ҳама ноҳияҳои Тоҷикистон дида мешаванд. Онҳо дар чуқурии аз 0,5 то 10 метр ҷойгир шуданд.

Аз қабати ин таҳшинҳо ба воситаи ҷоҳҳо об кашонидан мумкин аст. Ҷоҳҳо метавонанд дар як сония аз 50 то 40 ва 80 то 120 метри мукааб об диҳанд. Захираи умумии обе, ки дар қабати он таҳшинҳои давраи чорум мавҷуданд, дар як сония 46,5 метри мукаабро ташкил менамоянд. Қисми зиёди он дар поёноби дарёчаҳо, ки аз кӯҳҳои Курама ҷорӣ мешаванд (Даҳана, Шайдоӣ, Ошоба, Сирвак, Окташ), водии дарёи Сир, Исфара, Ҳошимқӯл ва ҳамвориҳои соҳили ҷанубии дарёи Қайроққум ҷамъ омадаанд. Ба ҳисоби мутахассисон нишон додан мумкин аст, ки захираҳои оби қабати таҳшинҳои давраи чоруми фуруҳамидаи ғарбии Фарғона талаботи шаҳрҳои Хучанд, Конибодом, Исфара, Уротеппа, Қайроққум ва ғайраро аз оби нӯшоқӣ таъмин карда метавонад [6,65].

Солҳои 50-уми асри XX вобаста ба кор андохтани заминҳои ташналаби Мирзочӯл дар ноҳияи Зафаробод тадқиқоти гидрологӣ гузаронида шуд. Муқаррар гардид, ки оби зеризаминие, ки аз қаторкӯҳи Туркистон ба тарафи дашти Мирзочӯл ҳаракат мекунад, дар як сол 1 млрд. метри мукаабро ташкил менамояд.

Мувофиқи нишондиҳандаҳои омори расмӣ, имрӯзҳо дар самти таъминоти аҳоли бо оби босифати ошомиданӣ ва обёрии заминҳои кишоварзӣ дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд 52 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ дар ҳаҷми 7,8 миллиард сомонӣ татбиқ шуда истодааст. То имрӯз дар аксари шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ доир ба обтаъминкунӣ дар ҳаҷми 1,5 миллиард сомонӣ ба анҷом расида, 9 лоиҳаи дигар ба маблағи боз 1,5 миллиард сомонӣ идома дорад [1, с.3]. Дар натиҷа, дар

шаҳрҳои Душанбе, Хучанд, Вахдат, Ҳисор ва ноҳияҳои Панҷу Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ мушкilotи таъмини аҳоли бо оби босифати нӯшокӣ асосан ҳал гардидааст.

Бо вучуди он ки Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари сероб мебошад, хубтару беҳтар мешуд дар шароити имрӯза ва бо назардошти манфиатҳои наслҳои оянда роҳҳои истифодаи самаранокӯ сарфакорона ва муносибати эҳтиёткорона бо захираҳои об васеъ чорӣ карда шавад. Дар шароите, ки пайомадҳои тағйирёбии иқлим аксари мамолики дунёро ба ташвиш овардаанд, олимони муҳаққиқонро зарур аст, ки ба ин масъалаи глобалӣ ва дар айни ҳол ҳалталаб бештар аҳамият диҳанд.

Агар ба зами он обҳои давраи обхезӣ ва борони селро ба ҳисоб гирем, захираи оби зеризаминӣ дар як сол ба 1,5 млрд. метри мукааб рост меояд. Захираи обҳои зеризаминии Мирзоработ ва дашти Дилварзин дар як сония 3,7 метри мукаабро ташкил менамояд. Дар қисми марказӣ ва шарқии Мирзоработ вай ба 0,5 метри мукааб дар як сония баробар мебошад. Аз сабаби он ки Тоҷикистон аз кӯҳсор иборат аст, дар ин ҷо обҳои зеризаминии тарқишӣ бартарӣ дорад. Онҳо бо воситаи тарқиши чинҳои кӯҳии обногузар ҳаракат менамоянд. Он обҳо ба сифати чашмаҳо ба рӯи замин баромада, чорӣ мешаванд. Одатан миқдори оби аз онҳо чоришаванда аз 1,0 то 1,5 метри мукааб дар 1 сония зиёд нест [11, с.57].

Бар хилофи чинҳои кӯҳии фишоршуда дар қабати чинҳои кӯҳии таҳшинӣ-метаформикӣ (таҷзияёфта) оби зеризаминии бештар дида мешавад. Чунки ин чинҳои кӯҳӣ имконияти обғункунӣ зиёд доранд. Ба чинҳои кӯҳии таҳшинӣ, метаформикӣ, ки дар Тоҷикистони Марказӣ паҳн гардидаанд, пеш аз ҳама, регсанг, оҳаксанг ва тобасангҳо дохил мешаванд. Чашмаҳое, ки аз қабати ин таҳшинҳо чорӣ мешаванд, сарфи обашон дар як сония то 5060 метри мукаабро ташкил менамоянд. Ҷануби шарқии Тоҷикистон нисбат ба Тоҷикистони Марказӣ аз обҳои зеризаминӣ камбағал мебошад. Ба ин соҳти геологӣ ва ниҳоят пасту баландии сатҳи релеф сабаб шудааст.

Захираи умумии оби истифодашавандаи зеризаминии водиҳои ҷанубу ғарбии Тоҷикистон (водиҳои Вахш, Ҳисор, Вахдат, Панҷ ва қисми поёнии Вахдат) 160,7 метри мукаабро ташкил менамояд. Сарфи об дар баъзе ҷоҳои водиҳои Вахш ва Ҳисор дар 1 сония 100200 метри мукаабро ташкил менамояд [10, с.59].

Бехатарии озуқаворӣ дар мамлакат бо бехатарии оби нӯшокӣ зич пайваста аст, зеро об на танҳо унсӯри асосии маводи хӯрокаи балки манбаи ҳаёт, сарчашмаи зиндагӣ дар ҳамаи замонҳо буд ва боқӣ мемонад. Барои таъмини талаботи асосии ҳар як инсон дар як шабонарӯз камаш 20 литр об лозим аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бехатарии оби нӯшокӣ ҳоло таъмин нашудааст, гарчанде ки аз ҷиҳати захираҳои об ҷумҳурӣ мавқеи хуби ҷаҳониро соҳиб мебошад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар қаламрави ҷумҳурӣ ба ҳисоби миёнаи солона 51,2 млрд. м³, аз ҷумла аз дарёи Аму 50,5 млрд. м³, дарёи Сир - 0,7 млрд. м³ об мегузарад. Аз ҳаҷми умумии оби дар қаламрави кишвар тавлидшаванда 20 фоизаш дар дохили мамлакат истифода шавад, 80% берун аз қаламрави мамлакат ба давлатҳои ҳамсоҷа меравад. Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 947 дарёи дарозиашон аз даҳ км боло мавҷуд буда, ҳамаи онҳо кӯҳиянд. Дарозии умумии ин дарёҳо 30 ҳазор километро ташкил медиҳад. Давоми як сол аз дарёҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 64 млрд. метри мукааб, аз ҷумла ба воситаи дарёи Аму наздик ба 53 млрд. м³ об чорӣ мешавад [7, с.146].

Кӯлҳои Тоҷикистон: теъдоди умумиашон 1300 адад буда, 43,3 км³ (ё ин ки 43,3 млрд м³) об доранд. Кӯли калонтарин Қарокӯл мебошад, ки дар обанбораш 26,6 млрд. м³ об дорад. Кӯлҳои шириноби Тоҷикистон: Сарез - масоҳаташ 88 км², ҳаҷми обаш 17 млрд. м³, Зӯркӯл - масоҳаташ 39 км², Яшилкӯл - 35,6 км²,

ҳаҷми обаш 0,45 млрд. м³, Искандаркӯл масоҳаташ 3,4 км² буда, ҳаҷми обаш 0,25 млрд. м³ аст. Ғайр аз ин, обанборҳо -авчуданд, ки теъдоди онҳо наздик ба 200 адад мебошад. Шумораи ҷшмаҳои шифо ва обҳои минералӣ дар кишвар 150 адад мебошад [9,25].

Ҳаҷми обҳои олам ба 1 млрд. 338 млн. км³ баробар буда, аз ин:

96,5% - оби уқёнусҳои ҷаҳон мебошанд;

1,74% - оби пирахҳо ва қабатҳои яхбандии доимӣ;

1,7% - обҳои зеризаминӣ;

0,021% - яхҳои зеризаминии минтақаҳои яхбандии доимӣ;

0,013% - захираҳои обҳои кӯлҳо;

0,009 – оби атмосфера;

Расми 1. Ҳаҷми захираҳои обии қураи замин

Манбаъ: *Сомонаи расми Созмони Милали Муттаҳид*

<https://www.unwater.org/publications/un-water-policy-brief-on-climate-change-and-water/>.

Қайд кардан ба маврид аст, ки таъмини беҳатарии оби нӯшокӣ дар замони муосир бо роҳи танзими давлатӣ сурат мегирад, ки се ҳадафи асосиро дар бар мегирад:

- яқум, таъмини аҳоли бо оби тоза аз рӯи меъёрҳои муқарраршуда ва иқтисодиёт бо миқдори лозимии об;

- дуом, танзими миқдор ва муҳлати обгузаронӣ аз рӯи меъёру лимитҳои муқарраршуда;

- сеюм, назорати давлатии истифода ва ҳифзи об.

Усулҳои танзими давлатии об чунинанд:

а) таҳияи тавозуни (баланси) об (баланси воқеӣ, баланси дурнамо, баланси ғаврӣ);

б) меъёргузори, муайян намудани миқдори истифодаи об барои истеъмоли аҳоли, хоҷагии коммуналӣ, истеҳсолоти саноатӣ, кишоварзӣ ва ғайра;

в) муқаррар намудани ҳадди (лимити) миқдори обгирӣ аз ҳавза.

Кодекси оби ҷумҳурӣ ҳуҷҷате мебошад, ки дар асоси он ҳоло танзими давлатии истифодаи об сурат мегирад. Аз ҷумла:

- истифодаи обҳои дохилӣ ва сарҳадгузар дар қаламрави ҷумҳурӣ;

- тарзи истифодаи об ва муҳофизати он аз ифлосшавӣ, камшавӣ, таъсири зарарнок.

- банақшагирии ҷорабиниҳо доир ба истифода ва ҳифзи об;

- нақшаи истифодаи комплексӣ, тавозунҳои (баланси) хоҷагии об, назорату ҳифзи захираҳои об.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сархати обҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза қарор дошта, давлатҳои Осиёи Марказӣ аз обҳои нӯшокӣ, ки сарчашмашон пирахҳои Тоҷикистон мебошанд, васеъ истифода мебаранд. Аз ин рӯ, дар Консепсияи истифодаи оқилона ва ҳифзи захираҳои обӣ, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 27 ноябри соли 2001 таҳия ва тасдиқ шудааст, масъалаҳои муҳим дар самти оқилона истифодабарии захираҳои обӣ, аз қабилӣ ҳифзи обҳо ва пирахҳо, идоракунии захираҳои обӣ, дурнамоии комплекси

хочагии об, корҳои илмию таҳқиқотӣ, тайёр намудани кадрҳо, масоили ҳуқуқӣ ва институционалии комплекси хочагии об қайд гардидааст [11, с.131].

Бехатарии об ҷанбаи гуманитарӣ дошта, ҳифзи захираҳои об, нигоҳ доштани он барои наслҳои оянда дар айни замон, мушкилоти умумичаҳонӣ мебошад. Об барои ҳалли масъалаҳои умдаи рушди устувори экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ захираи муҳими стратегӣ мебошад.

Бинобар ин, ташаббуси таърихии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба гузаронидани Соли байналмилалӣ «Оби тоза», даъвати Форуми байналмилалӣ Душанбе оид ба оби тоза, аз ҷониби СММ солҳои 2005-2015, чун Даҳсолаи амалиёти «Об барои ҳаёт», ки аз ҷониби зиёда аз 140 давлати ҷаҳон пурра ҷонибдорӣ гаштааст, асоси илмӣ ва аҳамияти умумичаҳонӣ дошт. Зеро ин ташаббус имкон дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳалли мушкилоти оби сайёра, ки ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш овардааст, пешсаф бошад [2, с.5].

Ҳоло мушкилот дар доираи масоили об вучуддошта бисёр буда, асосан инҳоро дар бар мегиранд:

- проблемаи ҳифзи баҳри Арал, ки бо вайроншавии тавозуни иқлим ва фазо барои 35 млн. нафар аҳолии минтақа таҳдид мекунад;

- тақсимои об дар ҳавзаҳои дарёҳои сарҳадгузар, бахусус оби дарёҳои сарҳадгузари ба ҳавзаи баҳри Арал мерехтае, ки аз он 6 давлат истифода мекунад;

- муносибатҳои додугирифтӣ байни давлатҳои обдиханда ва обгиранда - болооб ва поёноб;

- масоили пардохти хароҷотҳои танзими мавсимии об (Норак, Қайроққум) аз ҷониби давлатҳои ҳавасманд ва ғайра.

Муаммоҳои обӣ дар замони Шӯравӣ муаммои чандон баҳсталаб набуданд, зеро додугирифтӣ захираву маҳсулот дар байни 15 ҷумҳурии иттифоқӣ аз марказ идора мегардид. Манфиатҳо баробар нигоҳ дошта мешуданд. Бо тағйирёбии шароит ва пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ манфиатҳои миллии давлатҳо мухталиф гаштанд.

Захираҳои об дар тамоми соҳаҳои хочагии халқ васеъ истифода мешавад. Аз миқдори сифати онҳо на танҳо самаранокӣ ба имконияти фаъолияти соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ, инчунин ҳаёти тамоми сайёра вобаста аст. Аз истифодаи бо самари захираҳои обӣ, соҳаҳои энергетика, хочагии кишлоқ, саноат ва хочагии коммуналӣ алоқаи зич дорад. Аксари дарёҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо резиши ростхата фарқ мекунанд, ки бо хати маҷро ва серобӣ бартарияти ҷумҳуриро дар Осиёи Марказӣ ҷиҳати захираҳои гидроэнергетикӣ таъмин мекунад, ин имконият медиҳад, ки дар кишвар зиёда аз 95% қувваи барқ бо истифодаи об истеҳсол шавад.

Ҳамин тавр, рақаму далелҳои дар боло овардашударо таҳлил намудан, ба ҳулосае омадем, ки таъмин ва иҷрои бандҳои зерин аз ҷониби истеъмолкунандагон ва субъектҳои манфиатдор зарур мебошад:

- шартҳои технологиро, ки ба талаботи меъёрҳои оби нӯшокӣ ҷавобгӯ мебошанд, риоя намоянд;

- меъёри мутғасил додани оби нӯшокиро дар навбати аввал барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти шахсони воқеӣ ва корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва муассисаҳои тиббӣ таъмин кунанд;

- таҷҳизот, мавод ва моддаҳои кимиёвӣ барои истифода дар фаъолияти обтаъминкунӣ иҷозат додашуда ва дорои сертификати мутобиқат ба талаботи муқарраргардидаро истифода баранд;

- оби нӯшокии истифодашударо ба ҳисоб гиранд;

- ба истифодаи оби нӯшокӣ барои эҳтиёҷоти истеҳсолии корхонаҳое, ки ҷараёни технологиашон истифодаи оби нӯшокиро талаб намекунанд, роҳ

надиханд;

- назорати сифати оби нӯшокиро мутобиқ ва дар асоси усулҳои санчидашудаи лабораторӣ ё стандартишуда ташкил намоянд ва истеъмолкунандагонро аз паст шудани сифати оби нӯшокӣ саривақт огоҳ кунанд;

- мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба ҳифзи муҳити зист ва мақомоти назорати давлатии санитарии эпидемиологиро аз сар задани фалокат ва дигар ҳолатҳои фавқулоддае, ки ба вазъи манбаъҳо ва шабакаҳои обтаъминкунӣ таъсир мерасонанд, инчунин ҳангоми ба талаботи қоидаву меъёрҳои санитарӣ мувофиқат накардани сифати оби нӯшокӣ, саривақт огоҳ намоянд;

- намояндагони мақомоти назорати давлатии санитарии эпидемиологӣ, мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба истифода ва ҳифзи захираҳои об ва ҳифзи муҳити зистро барои санчиши объектҳо ва иншооти обтаъминкунӣ бемамониат роҳ диҳанд;

- меъёрҳои хоҷагидорӣ ва дигар ғаёлияти барои минтақаҳои ҳифзи санитарии манбаъҳои об ва шабакаҳои таъмини оби нӯшокӣ муқарраргардидаро риоя намоянд;

- ба вайрон намудани ҳуқуқҳои дигар истифодабарандагони об ва расонидани зиён ба муҳити зист роҳ надиханд;

- барои таъмири ҷорӣ ва асосии шабакаҳои таъмини оби нӯшокӣ маблағ ҷудо кунанд;

- манбаъҳои таъмини оби нӯшокиро аз ифлосшавӣ, хушқу камобшавӣ ва шабакаҳои обрасониро аз вайроншавӣ муҳофизат намоянд.

Адабиёт

1. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ўзбекистони муқтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маълумоти Олӣ аз 26 декабри соли 2019. //Ўзбекистон, 2019. - 28 декабр. - С. 2-3.

2. Суҳанронии Президенти мамлакат муқтарам Эмомалӣ Раҳмон дар муҳофизоти умумии Иҷтимоии 70-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид (25-28 сентябри соли 2015) – с. 5.

3. Бобо Н.Ф. Авасто Ҷилди I. Тоҷнома. Силсилаи Тоҷикон дар масири тамаддун/ Н.Ф.Бобо, Ҷ.Муқтарам, Д. Муаззамӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. - 784 с.

4. Виноградов А.П. Науки о Земле: монография / А.П. Виноградов. – М., 1970. – 214с.

5. Гулюк Г.Г. Управление использованием водных ресурсов и мелиорация земель в Китае (по материалам XIX конгресса по ирригации и дренажу в Пекине). / Гулюк Г.Г., В.С. Носовский, Е.П. Гусенков //Мелиорация и водное хозяйство 2014. -№5. - С. 64-68.

6. Исайнов Х.Р. Эффективность использования мелиоративно-ирригационного потенциала аридного региона: эколого-экономические аспекты. / Х.Р. Исайнов //Вестник ТНУ, 2016. - №3 (54). Ч.I. - С. 57-65.

7. Исайнов Х.Р. Иқтисоди миллӣ: китоби дарсӣ. / Х.Р. Исайнов. - Душанбе: «Ирфон», 2018. - 648 с.

8. Носиров Н.К. Мировой опыт финансирования водохозяйственных организаций на базе платного водопользования. /Н.К.Носиров, М.А.Аминджанов, А.М.Мадаминов // Мелиорация и водные ресурсы: проблемы и пути их решения (Материалы научно-практической конференции, 25 декабря 2010 г.). - Душанбе, 2010. - С.146-152.

9. Муҳаббатов Х.М. Проблемы природопользования в горных регионах Таджикистана/ Х.М.Муҳаббатов. - Душанбе: «Дониш», 2015. - 518 с.

10. Одинаев Х.А. Эколого-экономическое регулирование природопользования в сельском хозяйстве. /Х.А.Одинаев. - М.: МАКСПресс, 2004. -284 с.

11. Ходжаев Д.К. Региональная интеграция стран Центральной Азии как фактор эффективного использования природных ресурсов / Д.К.Ходжаев // Финансово-экономический вестник: ТГФЭУ, 2019. - №3(19). – С. 131-137.

МУНДАРИЧА

ИҚТИСОДИ	
<i>Бобочонов Д. Д., Азизбоев Р.А.</i> САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ПУЛИЮ ҚАРЗӢ ДАР ТАНЗИМУ ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	7
<i>Умаров Ҳ.У., Тоҷиддинова З.С.</i> БАЛАНД БАРДОШТАНИ САҲМИ СИЁСАТИ ЗИДДИМОНОПОЛӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ	17
<i>Кошонова М.Р., Ҳалимханов З.А.</i> МУАЙЯНКУНАНДАҲОИ МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТИИ БАЙНИКИШВАРӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	27
<i>Иброҳимов И.Р., Ғоибназаров Ғ.У.</i> ДИВЕРСИФИКАТСИЯИ САВДОИ БЕРУНА ҲАМЧУН УНСУРИ МУҲИМИ ПАСТ КАРДАНИ ХАВҒҲО	33
<i>Асрорзода У.С.</i> ҶИХАТҲОИ ТАРКИБИИ РАВАНДҲОИ ИНТЕГРАТСИОНИИ МИНТАҚАВӢ	39
<i>Содиқов М.С., Фародов Ф.Х.</i> ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР ДОИРАИ ҲАМГИРОИИ ИТТИҲОДИ СҲШ	47
<i>Маъдиев С., Зубайдов Ҷ.И.</i> ЗАРУРАТИ ТАҲЛИЛИ ОМОРИЮ ЭКОНОМЕТРИКИИ ТАШАККУЛИ ИҚТИДОРИ ИНВЕСТИТСИОНИИ МИНТАҚАҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	54
<i>Иброҳимов И.Р., Иброҳимов Д.Н.</i> МЕХАНИЗМҲОИ ДАВЛАТИ ДАР ТАНЗИМИ РАВАНДҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ ВА ИҶТИМОӢ ДАР ДЕҲОТИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН	62
<i>Ғафуров П.Ҷ., Турахонзода Ш.Н.</i> ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ЭМПЕРИКИИ АЛОҚАМАНДӢ ВА ТАЪСИРИ МУТАҚОБИЛАИ ҚУРБИ АСЪОР ВА ММД	69
<i>Давлатшоева З.М., Музаффаров А.М.</i> МАХСУСИЯТҲО ВА АСОСҲОИ ҲАМКОРИИ БАЙНИ ДАВЛАТҲО ДАР ТИҶОРАТИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ	78
<i>Бобоев А.А., Маҳкамов П.Ҳ.</i> МАСЪАЛАҲОИ МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТИ ВА АФЗАЛИЯТНОКИИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН	86
<i>Содиқов Р.Ҳ.</i> ТАШАККУЛИ СИСТЕМАИ ИДОРАКУНИИ ХАВҒҲОИ ҚАРЗӢ ДАР БОНКҲОИ ТИҶОРАТИ	95
<i>Қараев Р.Х., Маҳмадалиев Ш.А.</i> МАХСУСИЯТИ РУШДИ БОЗОРИ КОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОК ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	100
<i>Иматшоев З.Х., Султонова Н.А.</i> МАСЪАЛАҲОИ ТАШКИЛИЮ ҲУҚУҚИИ ТАШАККУЛИ РУШДИ ИСТЕҲСОЛИ КИШОВАРЗӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	107
<i>Досиев М.Н.</i> МАҒҲУМИ ҒАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР СОҲАИ ИДОРАКУНИИ МУҲИТИ ЗИСТ	115
<i>Шукуров С.М.</i> АРЗӢБИИ РУШДИ БАҲШИ ДАВЛАТИ ДАР НИЗОМИ БАҲШИ ҶАМЪИЯТИИ СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ	121
<i>Холов Р.Ш., Мирзоев С.С.</i> ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИИ ТАЪСИРИ ОМИЛҲО БА САТҲ ВА ДИНАМИКАИ МОНЕТИЗАТСИЯИ ИҚТИСОДИЁТ	129
<i>Бобомуродов Б.Э.</i> МАСОИЛИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЯИ ХОҶАГИҲОИ ХОНАВОДА	140
<i>Шодиев К.Қ., Фатҳиддинзода Қ.Қ.</i> ШАКЛҲОИ ДАСТГИРИИ МОЛИЯВИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ	147
<i>Маҳмадов М.Г., Давлатов М.</i> ТАСНИФОТ ВА ИСТИФОДАИ НАҚШАИ ҲИСОБҲОИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ МУВОФИҚИ СБҲМ ДАР ШИРКАТҲОИ СОҲТМОНӢ	153

<i>Сулаймонзода Ш.Ф.</i> ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ МАЧМЀИ БИЗНЕС-ХИЗМАТРАСОНИҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	161
<i>Хусайнов М.С.</i> ТАМОЮЛИ РУШДИ МУОСИРИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИИ СУҒУРТА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	167
<i>Исмоилова С.А.</i> АРЗЕБИ ВА ТАҲЛИЛИ МАБЛАҒГУЗОРИИ РУШДИ ХОҶАГИИ КОММУНАЛИЮ МАНЗИЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	174
<i>Шарофова Ч.Р.</i> ЗАРУРАТИ ТАҲКИҚИ ШУҒЛИ АҲОЛИИ ИҚТИСОДИӢТИ НИҲОНӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИӢТИ МИЛЛӢ	181
<i>Фозилов Р.Ш.</i> ОБИ НУШОКӢ - ОМИЛИ МУҲИМИ БЕХАТАРИИ ОБИЮ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	186

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ	
<i>Бабаджанов Д. Д., Азизбаев Р.А.</i> ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	7
<i>Умаров Х.У., Тоджиддинова З.С.</i> ПОВЫШЕНИЕ РОЛИ АНТИМОНОПОЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	17
<i>Кошинова М.Р., Халимханов З.А.</i> ДЕТЕРМИНАНТЫ МЕЖСТРАНОВОЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	27
<i>Ибрагимов И.Р., Гойбназаров Г.У.</i> ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ-КАК ВАЖНЫЙ ИНСТРУМЕНТ СНИЖЕНИЯ РИСКОВ	33
<i>Асрорзода У.С.</i> СТРУКТУРНЫЕ АСПЕКТЫ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ	39
<i>Содиқов М.С., Фародов Ф.Х.</i> ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ ЦЕНТРОАЗИАТСКИХ СТРАН В РАМКАХ ИНТЕГРАЦИОННОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ ШОС	47
<i>Маъдиев С., Зубайдов Дж.И.</i> НЕОБХОДИМОСТЬ СТАТИСТИКО-ЭКОНОМЕТРИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ФОРМИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	54
<i>Ибрагимов И.Р., Ибрагимов Д.Н.</i> ГОСУДАРСТВЕННЫЕ МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ И СОЦИАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ ХАТЛОНА	62
<i>Гафуров П.Дж., Турахонзода Ш.Н.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ЭМПИРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМОСВЯЗИ И ВЗАИМОВЛИЯНИЯ ВАЛЮТНОГО КУРСА И ВВП	69
<i>Давлатшоева З.М., Музаффаров А.М.</i> ОСОБЕННОСТИ И ОСНОВЫ МЕЖГОСУДАРСТВЕННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛЕ	78
<i>Бобоев А.А., Махкамов П.Х.</i> ПРОБЛЕМЫ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ И ЕЕ ПРИОРИТЕТЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ТАДЖИКИСТАНА	86
<i>Содиқов Р.Х.</i> ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМИ РИСКАМИ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ	95
<i>Қараев Р.Х., Маҳмадалиев Ш.А.</i> ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЫНОК ЦЕННЫХ БУМАГ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	100

<i>Иматшиев З.Х., Султонова Н.А.</i> ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	107
<i>Досиев М.Н.</i> ПОНЯТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ	115
<i>Шукуров С.М.</i> ОЦЕНКА РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА В СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВЕННОГО СЕКТОРА СФЕРЫ УСЛУГ	121
<i>Холов Р.Ш., Мирзоев С.С.</i> СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ НА УРОВЕНЬ И ДИНАМИКУ МОНЕТИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	129
<i>Бобомуродов Б.Э.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ДОМАШНИХ ХОЗЯЙСТВ	140
<i>Шодиев К.К., Фатхиддинзода К.К.</i> ФОРМЫ ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ	147
<i>Махмадов М.Г., Давлатов М.</i> КЛАССИФИКАЦИЯ И ПРИМЕНЕНИЕ ПЛАНА СЧЕТОВ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА СОГЛАСНО МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В СТРОИТЕЛЬНЫХ КОМПАНИЯХ	153
<i>Сулаймонзода Ш.Ф.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ КОМПЛЕКСА БИЗНЕС-УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	161
<i>Хусайнов М.С.</i> ТЕНДЕНЦИЯ РАЗВИТИЯ РЫНКА СТРАХОВЫХ УСЛУГ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	167
<i>Исмоилова С.А.</i> ОЦЕНКА И АНАЛИЗ ФИНАНСИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ЖКХ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	174
<i>Шарофова Ч.Р.</i> НЕОБХОДИМОСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	181
<i>Фозилов Р.Ш.</i> ПИТЬЕВАЯ ВОДА - ВАЖНЫЙ ФАКТОР ВОДНОЙ И ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	186

THE CONTENTS

ECONOMY	
<i>Bobojonov D.D., Azizboev R.A.</i> PRIORITY AREAS OF MONETARY REGULATION OF ECONOMIC GROWTH IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	7
<i>Umarov H.U., Tojiddinova Z.S.</i> IMPROVE THE ROLE OF ANTIMONOPOLY POLICY IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY	17
<i>Koshonova M.R., Khalimkhonov Z.A.</i> DETERMINANTS OF INTERCOUNTRY LABOR MIGRATION IN MODERN CONDITIONS ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	27
<i>Ibragimov I.R., Goibnazarov G.U.</i> FOREIGN TRADE DIVERSIFICATION AS AN IMPORTANT RISK REDUCTION TOOL	33
<i>Asrorzoda U.S.</i> THE ARTICLE IS INTENDED FOR RESEARCHERS AND TEACHERS OF HIGHER EDUCATION	39
<i>Sodikov M.S., Farodov F.Kh.</i> ECONOMIC INTEGRATION OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES WITHIN THE FRAMEWORK OF THE SCO INTEGRATION ASSOCIATION	47

<i>Madiev S., Zubaidov J.I.</i> THE NEED FOR A STATISTICAL ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE FORMATION OF THE INVESTMENT POTENTIAL OF THE REGIONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	54
<i>Ibrohimov I.R., Ibrohimov D.N.</i> STATE MECHANISMS FOR REGULATING PRODUCTION AND SOCIAL PROCESSES IN THE VILLAGES OF KHATLON REGION	62
<i>Gafurov P.J., Turakhonzoda Sh.N.</i> THEORETICAL AND EMPIRICAL ASPECTS OF THE RELATIONSHIP AND MUTUAL INFLUENCE OF THE EXCHANGE RATE AND GDP	69
<i>Davlatshoeva Z.M., Muza jfarov A.M.</i> FEATURES AND BASES OF THE INTERNATIONAL COOPERATION IN INTERNATIONAL TRADE	78
<i>Babaev A.A., Makhkamov P.Kh.</i> PROBLEMS OF LABOR MIGRATION AND ITS PRIORITIES IN MODERN CONDITIONS OF TAJIKISTAN	86
<i>Sodikov R.H.</i> SHAPING MANAGERIAL SYSTEM CREDIT RISK IN COMMERCIAL BANK	95
<i>Karaev R.Kh., Makhmadaliev Sh.A.</i> FEATURES OF DEVELOPMENT MARKET OF EQUITIES IN REPUBLICS OF TADJIKISTAN	100
<i>Imatchoev Z.Kh., Sultonova N. A.</i> ORGANIZATIONAL AND LEGAL PROBLEMS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN MODERN CONDITIONS	107
<i>Dosiev M.N.</i> UNDERSTANDING ENTREPRENEURSHIP BUSINESS ACTIVITIES	115
<i>Shukurov S.M.</i> EVALUATION OF THE DEVELOPMENT OF THE STATE SECTOR IN THE SYSTEM OF THE PUBLIC SECTOR IN THE SPHERE OF SERVICES	121
<i>Kholov R.Sh., Mirzoev S.S.</i> STRUCTURAL ANALYSIS OF INFLUENCE OF FACTORS ON THE LEVEL AND DYNAMICS OF MONETIZATION OF NATIONAL ECONOMY	129
<i>Bobomurodov B.E.</i> THEORETICAL ISSUES OF THE FORMATION OF FINANCIAL RESOURCES OF HOUSEHOLDS	140
<i>Shodiev K.K., Fatkhiddinzoda K.K.</i> FORMS OF FINANCIAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTREPRENEURSHIP IN AGRICULTURE	147
<i>Makhmadov M.G., Davlatov M.</i> CLASSIFICATION AND USAGE OF ACCOUNTING ACCOUNT PLAN ACCORDING TO THE INTERNATIONAL FINANCIAL STANDARDS FOR CONSTRUCTION COMPANIES	153
<i>Sulaymonzoda Sh.F.</i> THEORETICAL ASPECTS FORMATION AND DEVELOPMENT OF A COMPLEX OF BUSINESS SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	161
<i>Khusainov M.S.</i> TENDENCY DEVELOPING THE INSURANCE MARKET IN MODERN METHODS	167
<i>Ismoilova S.A.</i> ASSESSMENT AND ANALYZING OF THE FINANCING OF HOUSING DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	174
<i>Sharofova Ch.R.</i> THE NEED TO STUDY THE EMPLOYMENT OF THE POPULATION OF THE SHADOW ECONOMY TO ENSURE THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY	181
<i>Fozilov R.Sh.</i> DRINKING WATER IS AN IMPORTANT FACTOR IN WATER AND FOOD SECURITY OF THE REPUBLIC OF TADJIKISTAN	186

Ба таваччуҳи муаллифон

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, чоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маваде, ки дар нашрияҳои дигар чоп шудаанд ва ё дар арафаи чопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 8 то 12 саҳифаи компютерӣ бошад.

2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли чопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.

3. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурои Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитурои Times New Roman, андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1,5 см, сарҳат аз ғӯшаи чапи ҷараҳ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз чап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

4. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.

5. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). Калидвожаҳо тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.

6. Маълумот дар бораи муаллиф бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (муаллифон), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи қор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12).

7. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои чоркунҷа, ба мисли [1, 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

8. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

9. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи коршинос ва тақризи мутахассисонро барои имкони чопи мақола дошта бошанд.

10. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳой пешниҳод гардад.

11. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.

Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 8-12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1,5, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.

4. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью).

5. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Завершает статью список использованных источников. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8- 10 слов).

6. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив).

7. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, 24]. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Использованные источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

8. Используемые в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

9. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь направление учреждения, экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

10. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

11. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Мухаррири масъул: Носиров С.Ш.
Мухаррирон: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.М.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 4
E-mail: vestnik@tgfeu.tj
Сайти ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Носиров С.Ш.
Редакторы: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.М.
ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус
E-mail: vestnik@tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Nosirov S. Sh.
Editors: Abdulloeva M.N., Umarova B.Kh., Hakimova R.N., Jobirov N.M.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.
E-mail: vestnik@tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Layout and design F. Ubaidulloev

Signed to print on 16/03/2020
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 12,5 conv. b.p. Circulation 100 copies.
Printed in the printing house of TSUFE

Верстка и дизайн Ф. Убайдуллоев

Подписано в печать 16/03/2020
Формат 60x84 1/16. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объём 12,5 усл. печ.л. Тираж 100 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ